

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE ÇATI

DOKTORA TEZİ

EBRU ALAGÖZ BOYRAZ

NİSAN 2019

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE ÇATI

EBRU ALAGÖZ BOYRAZ

TARAFINDAN

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜNE

SUNULAN TEZ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

NİSAN 2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM

Enstitü Müdür V.

Bu tezin Doktora derecesi için gereken tüm şartları sağladığını tasdik ederim.

Prof. Dr. Mete TAŞLIOVA

Anabilim Dalı Başkanı

Okuduğumuz ve savunmasını dinlediğimiz bu tezin bir Doktora derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığını beyan ederiz.

Prof. Dr. Funda TOPRAK

Danışman

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Halil İbrahim Usta (Jüri Başkanı) (AÜ)

Prof. Dr. Funda TOPRAK (Danışman) (AYBÜ)

Prof. Dr. Nadir İLHAN (KAEÜ)

Doç. Dr. Akartürk KARAHAN (AYBÜ)

Dr. Öğr. Üyesi Hülya GÖKÇE (AYBÜ)

İNTİHAL

Bu tez içerisindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmada orijinal olmayan her tür kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans yaptığımı da beyan ederim; aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

Adı Soyadı: Ebru ALAGÖZ BOYRAZ

İmza:

ÖZET

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE ÇATI

Alagöz Boyraz, Ebru

Doktora, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Funda TOPRAK

Nisan 2019, XVIII+335 sayfa

Bir tümcenin ana unsuru, sistemin yöneticisi iş, oluş, durum bildiren fiillerdir. Fiiller, araştırmacılar tarafından ana unsur olmaları, aldıkları biçimbirimlerin anlam değişikliklerine yol açması gibi pek çok sebepten çok yönlü incelenmeye değer bir kavram olarak görülmüştür. Çatı, hem isimlendirilmesindeki hem de kurma ve değerlendirme gibi yöntemlerin farklılığının çok olmasından dolayı literatürdeki en tartışmalı konulardan biridir. Bu tez araştırmasında, Eski Anadolu Türkçesine ait eserlerden özellikle "Karışık Dilli Eserler" olarak tanımlanan *Behcetü'l-Hadâik Fî Mev'izati'l-Halâik*, *Kıssa-i Yūsuf, Garib-nâme, Kitâb-ı Güzîde* ve *Kitâb-ı Ata-Dede*'nin yanı sıra, dönemin dil özelliklerini en iyi şekilde yansıtacağı düşünülen *Garib-nâme*, *Süheyl ü Nev-bahār, Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*, *Marzubān-nāme Tercümesi*, *Müntahab-ı Şifâ* ve *Dede Korkut* olmak üzere toplam on eserden yola çıkılarak fiilde çatı kavramı ele alınmıştır. Çatı, morfolojik, sentaktik ve leksik yöntemlerle kurulabilir. Türkçe için en uygun olan, en çok tercih edilen ve kabul gören yöntem ise morfolojik yani eklerle kurulan yöntemdir. Bu düşünceden hareketle çatı ekli fiiller söz konusu eserlerden tespit edilmiş ve madde başı olarak verilerek döneme ait fiil söz varlığının tespiti de yapılmaya çalışılmıştır. Deyimler ve birleşik fiiller incelemeye dâhil edilmemiştir. Araştırma, *Giriş, Eski Anadolu Türkçesi ve Tarihî Gelişimi, Oldurgan Çatı, Ettirgen Çatı, Edilgen Çatı, Dönüşlü Çatı ve İşteş Çatı* olmak üzere yedi bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde istem, çatı kavramı ve konuyla ilgili görüşler ile bu görüşler üzerine yapılmış çalışmalar; ikinci bölümde Eski Anadolu Türkçesi dönemi ve çalışmada incelenen eserler hakkında bilgi verilmiştir. Diğer bölümlerde söz konusu çatılar hakkında bilgi ve görüşlere yer verilerek incelenen eserlerdeki çatı ekli fiillerin tümceye hangi anlamları yüklediği üzerinde durulmuş, bu anlamı alan fiiller tasnif edilerek örnekler verilmiştir. Aynı zamanda fiillere gelen istemlerin çatı kavramı ile ilgili olup olmadığının tespiti için çatı ekli fiiller istemlerine

göre de incelenmiştir. Araştırma sonucunda farklı çatı eki alan aynı fiilinin isteminin de farklı olabileceği, bir fiilin sabit bir isteminin olmadığı belirlemiştir. Ayrıca oldurgan, ettirgen ve işteş çatılı fiillerin aldıkları istemlerin tümcede öge artımına sebep olduğu; edilgen ve dönüşlü çatılı fiillerin çoğunda yeni ögelerin eklenmediği; istem artımının da gelişigüzel değil öznenin istediği gibi belirlendiği sonuçlarına ulaşılmıştır. Ekleri ortak olan oldurgan ve ettirgen çatı kavramları göz önünde bulundurulduğunda ise fiil çatısını sadece şekle göre değil, anlam ve işleve göre de değerlendirmek gerektiği sonucunu göstermiştir. Son olarak, elde edilen verilerin incelenmesi çatı eklerinin yapım ekleri içinde değerlendirilmemesi ayrı bir başlık altında değerlendirilmesi gerektiğini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, fiil, çatı, anlam, istem.

ABSTRACT

THE VOICE OF VERB IN OLD ANATOLIAN TURKISH

Alagöz Boyraz, Ebru

Ph.D., Department of Turkish Language and Literature

Supervisor: Prof. Dr. Funda TOPRAK

April 2019, XVIII+335 pages

Verbs describing an action, occurrence, state are the main elements of a sentence as managing the system. Verbs are considered as an important concept to be studied in various aspects by researchers because of the facts of being key elements and leading change in meaning through morpheme formations. Verb voice is one of the most controversial issues in literature due to the differences in both naming and the methods of establishment and evaluation. In this study, verb voices are examined based on the ten works, namely *Behcetü'l-Hadâik Fî Mevʿizati'l-Halâik*, *Kıssa-i Yūsuf, Kitâb-ı Güzîde* ve *Kitâb-ı Ata-Dede,* described as *"Mixed-Langugage Works",* and *Garib-nâme, Süheyl ü Nev-bahār, Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*, *Marzubān-nāme Tercümesi*, *Müntahab-ı Şifā* and *Dede Korkut,* considered as to reflect the language features of the period in the best way. The voice can be made with morphological, syntactic and lexical methods. The most suitable preferred and accepted method for Turkish is morphological one that is made via suffixes. From this point of view, verbs with voice suffixes have been determined from the mentioned works and it is tried to determine the verbal vocabulary of the period by being given the verbs with voice within separate entries. Idioms and combined verbs are not included in the study. This study has seven sections, namely, Introduction, Old Anatolian Turkish and its historical development, Causative Voice, Factitive Voice, Passive Voice, Reflexive Voice, and Reciprocal Voice. In the introduction section, the general information about valency, voice concept, arguments about the subject and in the second section, Old Anatolian Turkish period and the works included in that study are clarified. In the following sections, information and arguments about the verb voices are given. Also, how meanings change in sentences by the verbs with voices suffixes in the examined works is elaborated and those verbs are classified and exemplified. Meanwhile, verbs getting certain voices with suffixes are analysed in terms of their valency in order to

determine whether the valency is related to the voice or not. It is concluded that valency of the same verb with different voice suffixes may be different and a verb does not have a certain valency. Furthermore, it is found out that the valency of verbs with causative factitive and reciprocal voice cause the element increase in the sentence; new items are not added in passive and reflexive voice and the increase in demand is determined not randomly but in accordance with the subjects' wants. When causative and factitive voices, annexes of which are the same, are taken into consideration, it is found out that the verb voice should be evaluated not only by shape but also by meaning and function. Lastly, it is emphasized the examination of the obtained data have shed light on that the voice suffixes should be examined under a separate heading instead of being included in the construction of the annexes.

Key words: Old Anatolian Turkish, verb, voice, meaning, valency

İTHAF

Aileme…

TEŞEKKÜR

Bu zorlu yola girdiğimden beri bilgisini, tecrübesini, sabrını, zamanını esirgemeyip her zaman çalışmamı teşvik eden, gelecekte de akademik ve özel hayatımda yanımda olmasını bütün kalbimle dilediğim değerli danışmanın Prof. Dr. Funda TOPRAK'a; değerli zamanlarını ayırarak karşılaştığım her soruna cevap bulmamda yol gösterici olan, beni yüreklendiren Prof. Dr. Halil İbrahim USTA'ya; çalışmama fikirleriyle katkıda bulunan kıymetli tez savunma jüri üyeleri Prof. Dr. Nadir İLHAN'a, Doç. Dr. Akartürk KARAHAN'a, Dr. Öğr. Üyesi Hülya GÖKÇE'ye; bu yolda birlikte ilerlediğimiz dostlarıma; her zaman yanımda olan aileme; zorlu ve yorucu çalışma sürecinde ihmal ettiğim, akademik dünyanın içinde olmamasına rağmen bana her türlü desteği veren sevgili eşim Nurullah'a ve bitmeyen sevgi ve enerjisiyle bana güç veren oğlum İlteriş Kutay'a sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

İNTİHAL iv
ÖZET v
ABSTRACT vii
İTHAF ix
TEŞEKKÜR x
İÇİNDEKİLER xi
ŞEKİLLERİN LİSTESİ xv
KISALTMALAR DİZİNİ xix
BÖLÜM I: GİRİŞ 1
1.1. Çalışmanın Amacı, Kapsamı, Yöntemi 1
1.2. Çatı Kavramı 3
1.3. Fiilde İstem 8
1.4. İlgili Çalışmalar 12
1.4.1. Çatı Kavramı İlgili Çalışmalar 12
1.4.2. İstem ile İlgili Çalışmalar 17
BÖLÜM II: ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ VE TARİHÎ GELİŞİMİ 23
2.1. Tarihte Oğuzlar ve Oğuz Türkçesi 23
2.2. Eski Anadolu Türkçesi 27
2.2.1. Selçuklular Dönemi 29
2.2.2. Beylikler Dönemi 31
2.2.3. Osmanlı Dönemi Türkçesi 32
2.3. Çalışmada İncelenen Eserler 32
2.3.1. Behcetü ʾl-Hadâik Fî Mevʿizati ʾl-Halâik 33
2.3.2. Kıssa-i Yūsuf 34
2.3.3. Garib-nâme 35
2.3.3. Kitāb-ı Güzîde 36
2.3.4. Kitâb-ı Ata-Dede 39
2.3.5. Süheyl ü Nev-bahār 39
2.3.6. Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri 41
2.3.7. Marzubān-nāme Tercümesi 42
2.3.8. Müntahab-ı Şifâ 43
2.3.9. Dede Korkut 44

BÖLÜM III: OLDURGAN ÇATI 47
3.1. Oldurgan Çatı ve İşlevleri 47
3.2. Eski Anadolu Türkçesinde Oldurgan Çatı 49
3.2.1. -Ar- Ekli Oldurganlık 50
3.2.1.1. -Ar- Ekli Fiillerde Anlam 50
3.2.1.1.1. Bir Olayın Yapılmasını Sağlamak 50
3.2.1.1.2. Bir Olayın Yapılmasına Neden Olma, Yol Açma 52
3.2.1.1.3. İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme 53
3.2.2. -DAr- Ekli Oldurganlık 57
3.2.2.1. -DAr- Ekli Fiillerde Anlam 58
3.2.2.1.1. İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme 58
3.2.3. -DUr- Ekli Oldurganlık 59
3.2.3.1. -DUr- Ekli Fiillerde Anlam 60
3.2.3.1.1. İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme 60
3.2.3.1.2. Bir Olayın Yapılmasına Neden Olma, Yol Açma 85
3.2.3.1.3. Kılış Bildirme 89
3.2.4. -ĠUr-/-ĶUr- Ekli Oldurganlık 96
3.2.4.1. -ĠUr-/-ĶUr- Ekli Fiillerde Anlam 96
3.2.4.1.1. İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme 96
3.2.5. -Ir-/-r- Ekli Oldurganlık 98
3.2.5.1. -Ir-/-r- Ekli Fiillerde Anlam 99
3.2.5.1.1. İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme 99
3.2.6. -t- Ekli Oldurganlık 100
3.2.6.1. -t- Ekli Fiillerde Anlam 101
3.2.6.1.1. İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme 101
3.2.6.1.2. Bir Olayın Yapılmasına Neden Olma, Yol Açma 124
3.2.6.1.3. Kılış Bildirme 130
3.2.6.1.4. İstemeyerek Neden Olma, İhmal 138
3.2.7. -Ur- Ekli Oldurganlık 140
3.2.7.1. -Ur- Ekli Fiillerde Anlam 140
3.2.7.1.1. İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme 140
3.2.7.1.2. Bir Olayın Yapılmasına Neden Olma, Yol Açma 155
3.2.7.1.3. Kılış Bildirme 158
3.2.8. -z- Ekli Oldurganlık 161

3.2.8.1. -z- Ekli Fiillerde Anlam 161
3.2.8.1.1. İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme 161
BÖLÜM IV: ETTİRGEN ÇATI 164
4.1. Ettirgen Çatı ve İşlevleri 164
4.2. Eski Anadolu Türkçesinde Ettirgen Çatı 167
4.2.1. -DUr- Ekli Ettirgenlik 167
4.2.1.1. -DUr- Ekli Fiillerde Anlam 167
4.2.1.1.1. Bir Şeyi Yaptırma 167
4.2.1.1.2. Bir Olayın Yapılmasına Neden Olma, Yol Açma 177
4.2.1.1.3. Bir Olaya İstemeden Neden Olma, İhmal 178
4.2.2. -ĠUz- Ekli Ettirgenlik 180
4.2.2.1. -ĠUz- Ekli Ekli Fiillerde Anlam 180
4.2.2.1.1. Bir Olayın Yapılmasına Neden Olma, Yol Açma 180
4.2.3. -t- Ekli Ettirgenlik 181
4.2.3.1. -t- Ekli Fiillerde Anlam 181
4.2.3.1.1. Bir Şeyi Yaptırma 182
4.2.3.1.2. Bir Olayın Yapılmasına Neden Olma, Yol Açma 185
4.2.4. -Ur- Ekli Ettirgenlik 186
4.2.4.1. -Ur- Ekli Fiillerde Anlam 186
4.2.4.1.1. Bir Şeyi Yaptırma 186
4.2.4.1.2. Yardım Etme 188
BÖLÜM V: EDİLGEN ÇATI 191
5.1. Edilgen Çatı ve İşlevleri 191
5.2. Eski Anadolu Türkçesinde Edilgen Çatı 193
5.2.1. -l- Ekli Edilgenlik 193
5.2.1.1. -l- Ekli Fiilerde Anlam 194
5.2.1.1.1. Etkilenenin Ön Plana Çıkarıldığı, Başkası Tarafından Yapılma 194
5.2.1.1.2. Durum Bildirme 208
5.2.2. -n- Ekli Edilgenlik 212
5.2.2.1. -n- Ekli Fiillerde Anlam 213
5.2.2.1.1. Etkilenenin Ön Plana Çıkarıldığı, Başkası Tarafından Yapılma 213
5.2.2.1.2. Durum Bildirme 221
BÖLÜM VI: DÖNÜŞLÜ ÇATI 226
6.1. Dönüşlü Çatı ve İşlevleri 226

6.2. Eski Anadolu Türkçesinde Dönüşlü Çatı 227
6.2.1. -(X)l- Ekli Dönüşlülük 228
6.2.1.1. -(X)l- Ekli Fiillerde Anlam 228
6.2.1.1.1. Kendini Etkilemek, Kendi Üzerinde Etki Yapmak 228
6.2.1.1.2. Kendi İçin, Kendi Yararına Eylem Yapmak, Eylemden Dolaylı Etkilenmek 236
6.2.1.1.3. Pekiştirme İşlevi 238
6.2.2. -(X)n- Ekli Dönüşlülük 240
6.2.2.1. -(X)n- Ekli Fiillerde Anlam 241
6.2.2.1.1. Kendini Etkilemek, Kendi Üzerinde Etki Yapmak 241
6.2.2.1.2. Kendi İçin, Kendi Yararına Eylem Yapmak, Dolaylı Etkilenmek 263
6.2.2.1.3. Ses Çıkarmak 269
6.2.2.1.4. Pekiştirme İşlevi 269
BÖLÜM VII: İŞTEŞ ÇATI 273
7.1. İşteş Çatı ve İşlevleri 273
7.2. Eski Anadolu Türkçesinde İşteşlik 276
7.2.1. -ş- Ekli İşteşlik 276
7.2.1.1. -ş- Ekli Fiillerde Anlam 277
7.2.1.1.1. Yarış veya Yardımlaşma Bildirme 277
7.2.1.1.2. Bir İşin, Bir Eylemin Birden Fazla Kişi, Varlık Tarafından Birlikte veya Karşılıklı Yapılması 278
7.2.1.1.3. Pekiştirme İşlevi 298
7.2.1.1.4. Oluş ve Bir Hâlden Başka Bir Hâle Geçiş Bildirme 303
7.2.1.1.5. Dönüşlülük Bildirme İşlevi 305
SONUÇ 310
GRAFİKLER LİSTESİ 290
KAYNAKLAR 323
ÖZGEÇMİŞ 333

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3.1. -Ar- Oldurganlık Ekinin "Bir Olayın Yapılmasını Sağlamak" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 51

Şekil 3.2. -Ar- Oldurganlık Ekinin "Bir Olayın Yapılmasına Neden Olma, Yol Açma" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 52

Şekil 3.3. -Ar- Oldurganlık Ekinin "İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 57

Şekil 3.4. -DAr- Oldurganlık Ekinin "İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 59

Şekil 3.5. -DUr- Oldurganlık Ekinin "İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 85

Şekil 3.6. -DUr- Oldurganlık Ekinin "Bir Olayın Yapılmasına Neden Olma, Yol Açma" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 89

Şekil 3.7. -DUr- Oldurganlık Ekinin "Kılış" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 96

Şekil 3.8. -ĠUr-/-ĶUr- Oldurganlık Ekinin "İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 98

Şekil 3.9. -Ir-/-r- Oldurganlık Ekinin "İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 100

Şekil 3.10. -t- Oldurganlık Ekinin "İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 124

Şekil 3.11. -t- Oldurganlık Ekinin "Bir Olayın Yapılmasına Neden Olma, Yol Açma" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 130

Şekil 3.12. -t- Oldurganlık Ekinin "Kılış" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 137

Şekil 3.13. -t- Oldurganlık Ekinin "İstemeyerek Neden Olma, İhmal" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 139

Şekil 3.14. -Ur- Oldurganlık Ekinin "İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 155

Şekil 3.15. -Ur- Oldurganlık Ekinin "Bir Olayın Yapılmasına Neden Olma, Yol Açma" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 158

Şekil 3.16. -Ur- Oldurganlık Ekinin "Kılış" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 161

Şekil 3.17.-z- Oldurganlık Ekinin "İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 162

Şekil 3.18. Oldurgan Çatılı Fiillerde İstem Grafiği 163

Şekil 4.1. -DUr- Ettirgenlik Ekinin "Bir Şeyi Yaptırma" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 176

Şekil 4.2. -DUr- Ettirgenlik Ekinin "Bir Olayın Yapılmasına Neden Olma, Yol Açma" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 178

Şekil 4.3. -DUr- Ettirgenlik Ekinin "Bir Olaya İstemeden Neden Olma, İhmal" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 180

Şekil 4.4. -ĠUz- Ettirgenlik Ekinin "Bir Olayın Yapılmasına Neden Olma, Yol Açma" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 181

Şekil 4.5. -t- Ettirgenlik Ekinin "Bir Şeyi Yaptırma" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 185

Şekil 4.6. -t- Ettirgenlik Ekinin "Bir Olayın Yapılmasına Neden Olma, Yol Açma" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 186

Şekil 4.7. -Ur- Ettirgenlik Ekinin "Bir Şeyi Yaptırma" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 188

Şekil 4.8. -Ur- Ettirgenlik Ekinin "Yardım Etme" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 189

Şekil 4.9. Ettirgen Çatılı Fiillerde İstem Grafiği 190

Şekil 5.1. -l- Edilgenlik Ekinin "Etkilenenin Ön Plana Çıkarıldığı Başkası Tarafından Yapılma" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 208

Şekil 5.2. -l- Edilgenlik Ekinin "Durum Bildirme" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 212

Şekil 5.3. -n- Edilgenlik Ekinin "Etkilenenin Ön Plana Çıkarıldığı Başkası Tarafından Yapılma" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 221

Şekil 5.4. -n- Edilgenlik Ekinin "Durum Bildirme" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 224

Şekil 5.5. Edilgen Çatılı Fiillerde İstem Grafiği 225

Şekil 6.1. -(X)l- Dönüşlülük Ekinin "Kendini Etkilemek, Kendi Üzerinde Etki Yapmak" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 236

Şekil 6.2. -(X)l- Dönüşlülük Ekinin "Kendi İçin, Kendi Yararına Eylem Yapmak, Eylemden Dolaylı Etkilenmek" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 238

Şekil 6.3. -(X)l- Dönüşlülük Ekinin “Pekiştirme” Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 240

Şekil 6.4. -(X)n- Dönüşlülük Ekinin “Kendini Etkilemek, Kendi Üzerinde Etki Yapmak” Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 262

Şekil 6.5. -(X)n- Dönüşlülük Ekinin “Kendi İçin, Kendi Yararına Eylem Yapmak, Dolaylı Etkilenmek” Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 268

Şekil 6.6. -(X)n- Dönüşlülük Ekinin “Kendi Kendine Söylemek, Ses Çıkarmak” Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 269

Şekil 6.7. -(X)n- Dönüşlülük Ekinin “Pekiştirme” Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 271

Şekil 6.8. Dönüşlü Çatılı Fiillerde İstem Grafiği 272

Şekil 7.1. -ş- İşteşlik Ekinin “Yarış veya Yardımlaşma” Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 278

Şekil 7.2. -ş- İşteşlik Ekinin “Bir İşin, Bir Eylemin Birden Fazla Kişi, Varlık Tarafından Birlikte veya Karşılıklı Yapılması” Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği..... 298

Şekil 7.3. -ş- İşteşlik Ekinin “Pekiştirme” Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği .. 303

Şekil 7.4. -ş- İşteşlik Ekinin “Oluş ve Bir Hâlden Başka Bir Hâle Geçiş Bildirme” Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 305

Şekil 7.5. -ş- İşteşlik Ekinin “Dönüşlülük Bildirme” Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği 308

Şekil 7.6. İşteş Çatılı Fiillerde İstem Grafiği 309

Şekil 7.7. Eski Anadolu Türkçesinde Çatı Ekli Fiillerde İstem Grafiği..... 309

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: İncelenen Eserlerdeki Çatılı Fiillerin Dağılımı Grafiği 317
Grafik 2: Çatı Eki Alan Fiillerin Genel Grafiği..... 317
Grafik 3: Oldurgan Çatı Eki Alan Fiillerin Veri Grafiği 318
Grafik 4: Oldurgan Çatıda Anlam Grafiği..... 318
Grafik 5: Ettirgen Çatı Eki alan Fiillerin Veri Grafiği 319
Grafik 6: Ettirgen Çatılı Fiillerin Anlam Grafiği..... 319
Grafik 7: Edilgen Çatı Eki Alan Fiillerin Veri Grafiği..... 320
Grafik 8: Edilgen Çatılı Fiillerin Anlam Grafiği 320
Grafik 9: Dönüşlü Çatı Eki Alan Fiillerin Veri Grafiği..... 321
Grafik 10: Dönüşlü Çatılı Fiillerin Anlam Grafiği 321
Grafik 11: İşteş Çatı Eki Alan Fiillerin Veri Grafiği..... 322
Grafik 12: İşteş Çatılı Fiillerin Anlam Grafiği 322

KISALTMALAR DİZİNİ

Alm.	Almanca
‘a.m.	‘aleyhi’s-salātu ve’s-selām
Ar.	Ar.
BH	Behcetüʾl-Hadâik Fî Mevʿizatiʾl-Halâik
çev.	çeviren/çevirenler
DK	Dede Korkut
EAT	Eski Anadolu Türkçesi
Far.	Farsça
Fr.	Fransızca
GN	Garib-nâme
haz.	hazırlayan/hazırlayanlar
İng.	İngilizce
KAD	Kitâb-ı Ata-Dede
KY	Kıssa-i Yūsuf
KG	Kitâb-ı Güzîde
MN	Marzuban-name Tercümesi
MŞ	Müntahab-ı Şifa
S.	sayı
s.	sayfa
SN	Süheyl ü Nev-bahar
ss.	sayfa sayısı
SVTM	Sultan Veled’in Türkçe Manzumeleri
vb.	ve benzerleri
yy.	yüzyıl

BÖLÜM I: GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Amacı, Kapsamı, Yöntemi

Çalışmanın Amacı

Dil, gelişen ve değişen canlı bir varlık olduğundan araştırmacıların da bir dili her yönüyle incelemek ve değerlendirmek için çok sayıda sebebi vardır. Son zamanlarda dilbilim alanında yapılan çalışmalar yön değiştirmiş, biçimsellik ve işlevsellik birlikte değerlendirilmeye başlanmıştır.

Biçimbirimlerin aynı olması tümceye yüklendiği anlamın da aynı olması demek değildir. Bu görüşten hareketle Eski Anadolu Türkçesine ait dil yadigârlarındaki çatı eklerinin tümcelere hangi anlamları kazandırdığını göstermek amaçlanmıştır. Söz konusu eklerin ulandığı sözcükler madde başı olarak verilmiş böylece döneme ait fiillerin söz varlığı da gösterilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda fiillerin aldığı istemlerin çatıları ile de bağlantılı olabileceği düşünüldüğünden elde edilen fiillerin istemleri de gösterilmiştir. Bu çalışmanın Türk dilinin yazıyla takip edilebilen dönemleri üzerine yapılan çalışmalarla birlikte bir bütünlük ve takip edilebilirlik sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın Kapsamı

Bu araştırma, *Giriş, Eski Anadolu Türkçesi ve Tarihî Gelişimi, Oldurgan Çatı, Ettirgen Çatı, Edilgen Çatı, Dönüşlü Çatı ve İşteş Çatı* olmak üzere yedi bölümden oluşmaktadır. *Giriş* bölümünde fiil istemi, çatı kavramı, her iki konuyla ilgili görüşler ve çalışmalar, *İkinci Bölümde* Eski Anadolu Türkçesi dönemi ve tezde incelenen eserler hakkında bilgi verilmiştir. *Oldurgan Çatı, Ettirgen Çatı, Edilgen Çatı, Dönüşlü Çatı* ve *İşteş Çatı* başlıklı bölümlerde söz konusu çatılar hakkında bilgi ve görüşlere yer verilerek incelenen eserlerdeki çatı ekli fiillerin tümceye hangi anlamları yüklediği üzerinde durulmuş, bu anlamı alan fiiller tasnif edilerek örnekler verilmiştir. Birleşik fiillerin çatı eki aldığında anlam değişimlerine uğradığı görüldüğü için birleşik fiiller ve deyimlere çalışmada yer verilmemiştir. Ayrıca çatı ekli fiiller istemlerine göre de incelenerek hangi çatının hangi isteme daha çok ihtiyaç duyduğu da belirlenmiştir.

Çalışmada, Eski Anadolu Türkçesine ait eserlerden özellikle "Karışık Dilli Eserler" olarak tanımlanan *Behcetü'l-Hadâik Fî Mevʿizati'l-Halâik*, *Kıssa-i Yūsuf, Kitâb-ı Güzîde* ve *Kitâb-ı*

Ata-Dede'nin yanı sıra, Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerini en iyi şekilde yansıtacağı düşünülen dönemi temsil eden altı eser seçilmiştir. Bu eserler ise *Garib-nâme, Süheyl ü Nev-bahār, Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*, *Marzubān-nāme Tercümesi*, *Müntahab-ı Şifâ* ve *Dede Korkut*'dur. Söz konusu eserlerdeki fiillerin sadece çatı eki alanları, incelenmek üzere tespit edilmiştir.

Çalışmanın Yöntemi

Literatürde çatı kavramı, hem isimlendirme hem de çatı kurma ve değerlendirme gibi yöntemlerin farklılığının çok olmasından dolayı en tartışmalı konulardan biridir. Türkçede de çatı, morfolojik, leksik ve sentaktik yöntemlerle kurulur. Türkçe en uygun olan, en çok tercih edilen ve kabul gören yöntem ise morfolojik yani eklerle kurulan çatı yöntemidir (Üstünova, 2016: 20-21). Bu görüşten hareketle seçilen eserler taranıp çatı eki almış fiiller elde edildikten sonra ait oldukları çatı başlıklarına göre tasnif edilmiştir; bu fiiller madde başı olarak verilmiş altına eserlerden tanıklanan örnek cümleler sıralanmıştır. Konuyla ilgili daha önceki çalışmalardaki tasnifler dikkate alınarak çatı eklerinin hangi anlam ve işlevi yüklendiği belirlenmeye çalışılmıştır. Eklerin görünümleri aynı olsa da tümcelere kattıkları anlam farklı olabildiğinden biçimden işleve giden bir yol izlenmeye çalışılmıştır. Fiiller pek çok anlama sahip olabildiği için akla ilk gelen anlamdan ziyade tümcedeki bağlama göre anlamlandırma yapılmıştır.

Taranan metinlerden elde edilen fiiller istemlerine göre de değerlendirilmiş, hangi çatıda bulunan fiillerin hangi istemleri aldığı grafiklerle gösterilmiştir. İstemlerin çatı ekli fiiller üzerinde etkilerinin gösterilmesi amaçlanmıştır.

Çatı kavramı, oldurgan, ettirgen, edilgen, dönüşlü ve işteş çatı başlıkları altında incelenmiş, etken çatı sıfır biçimbirimiyle temsil edildiği yani maddî bir ek almadığı için çalışmada bu kavrama yer verilmemiştir. Etken çatıdan sonra tek bir fa'ilin ön planda olduğu; iş, oluş veya durumu kimseye ihtiyacı olmadan o fa'ilin yaptığı çatı türü oldurgan çatı olduğu için çalışmaya söz konusu kavramla başlanmıştır.

Fiiller incelenirken anlam, tümce bağlamından yola çıkılarak verilmiş, anlam değişikliklerine uğrayan deyimleşmiş birleşik fiiller ve mecaz anlamlı birleşik fiillere çalışmada yer verilmemiştir.

Bu araştırma tezi için transkribe edilen metinler seçildiği için transkripsiyon ve okuma farklılıklarıyla karşılaşılmış, metinlerin yayımlanmış biçimine sadık kalınarak çalışmaya aktarılması uygun görülmüştür. Ancak evrensel transkripsiyon alfabesinde *ny*'ye karşılık gelen ك 'geniz n'si'için çift kullanım teke indirilip *ŋ* kullanılmıştır.

1.2. Çatı Kavramı

Dil bilimin en zor ve tartışmalı meselelerinden biri olan çatı kavramı üzerine yapılmış pek çok tanım ve sonuca ulaşmayan tartışma vardır. Türkiye'de ise çatı kavramı konusunda yapılan çalışmaların gelişmişlik düzeyi olması gerekenin altındadır. Ercilasun (2008:7) ve Mehmanoğlu (2008: 2-3) bu durumu Türkiye Türkologların dilbilimden yeterince faydalanmamasına bağlamaktadır. Aynı zamanda Mehmanoğlu bu durumu, Batı ve Rus Türkoloji'sinde Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçeleri ve yazı dilleriyle bütün bir dil olma özelliği göz ardı edilmesine bağlar.

Dil bilimi tarihinde çatı ile ilgili ilk çalışma, Panini'nin Sanskritçe gramerine (MÖ 500) kadar götürülebilir. Çatı tahlili, geleneksel betimleyici gramerde en eski konulardan biri sayılmaktadır (Baasanjav, 2006: 20). Türk dili bağlamında da çatı kavramı, gelişmişlik düzeyi bakımından olması gereken yere ulaşamamış olsa da yeni bir konu değildir. Altay dillerinde tipolojik benzerlikleri olan çatı eklerinin, Türk dilindeki çatı fiillerinin en eski kategorilerden birisi olduğunun göstergesidir.

Hayatı hakkında pek fazla bilgi sahibi olmadığımız Bergamalı Kadri tarafından 16. yüzyılda yazılan Müyessiretü'l-Ulûm'de fiiller çatıları bakımından *malum* (etken) ve *meçhul* (edilgen) olmak üzere ikiye ayrılmıştır (Karabacak, 2002: 9).

Gencan (1975: 300), Hengirmen (2009: 94), Karaağaç (2012: 598) çatıyı yüklem, özne ve nesnenin anlam ilişkisi olarak tanımlar.

Banguoğlu, çatı kavramını görünüş (aspekt) terimi ile karşılar ve "Türkçede fiilin aldığı görünüşler çeşitlidir ve özel eklerle sağlanır. Fiil tabanının bu türlü çeşitlenmesine fiilin çatısı adını veririz." der (2007: 411).

Genel dil bilgisi çalışmalarında en yaygın tanım, "fiilin sözlük anlamında herhangi bir değişikliğe uğramadan fiilden fiil yapan belirli bazı eklerle genişletilerek cümledeki özne ve nesne ile olan bağlantısında uğradığı durum değişikliği" (Korkmaz, 1999: 159) olarak yapılır.

Börekçi, çatı kavramını, özne-yüklem ilişkisini düzenleyen, Türkçenin anlatım gücüne büyük ölçüde katkı sağlayan, ifadeyi zenginleştiren bir yapı özelliği olarak görür (Börekçi, 2004:

487-489). Demircan da "Sözel bilgi akışına bağlı olarak, eyleme katılanlardan yapan / etkilenen / yaptıran ile yüklem arasındaki ilişkileri belirleyen biçimlenmeye ya da eklemlenmeye çatı denir." diyerek çatının özne-nesne-yüklem ilişkilerini konu edinmesi gerektiğine dikkat çeker (2003: 11). Demircan'a göre ettirgen ve gizil çatı olmak üzere iki tür çatı vardır ve gizil çatı edilgenliği de içinde barındırabilir.

Vardar, çatıyı öznenin bir eylem yapmasına, bir eylemin etkisi altında kalmasına ya da belli biçimde onunla ilgili olmasına göre eylemin sunduğu durum; özneyle nesne bağlantısına ilişkin bir ulam olarak tanımlar (2007: 58).

Üstünova (2012: 9), çatı kavramının yüklemin özne ve nesneyle olan ilişkilerini oluşturduğuna göre nesnenin, çatı kapsamında ele alınması gerektiğini söyler.

Kara (2016: 2), çatı kavramını, fiillerin kendilerine özgü niteliklerinin, sözlük anlamlarının ve aldıkları belli başlı eklerin cümledeki eyleyenleri nasıl değiştirdiğini, sözdizimini, anlamı nasıl etkilediğini inceleyen bir dilbilgisi ulamı olarak tanımlar.

Engin Yılmaz (2001: 1) çatı konusunda çalışma yapanların bakış açılarını şu şekilde özetler: "İncelediğimiz kaynakların -Dilbilgisi terimleri sözlükleri, başlıca dilbilgisi kitapları, araştırmalar- ışığı altında çatı kavramı ile ilgili şu belirlemeleri yapabiliriz:

> *1. "Çatı" kavramını bağımsız bir bölümde incelemeyip Şekil Bilgisi kısmında "Yapım Ekleri Kategorisi"nde değerlendirenler (bk. Emre 1945, bk. Ergin 1972)*
>
> *2. Çatı kavramını eylemin özne ve nesneye göre durumu olarak değerlendirenler (Hatiboğlu 1969, Dilâçar 1971, Gencan 1979, Bilgegil 1982, Aksan 1983, Ediskun 1988, TDK Türkçe Sözlük 1988, Korkmaz 1992, Koç 1992, Türk Ansiklopedisi c. VI).*
>
> *3. Çatı kavramını açıklarken eylem ile sadece öznenin bağlantısını esas alanlar (Deny 1941, Vardar 1980, Topaloğlu 1989, Yücel 1999).*
>
> *4. Çatı kavramını eylemin özne ve tümleçlerle kurduğu ilişki çerçevesinde değerlendirenler (Zülfikar 1980).*
>
> *5. Asıl çatı kavramını kullananlar (Eylem ile sadece nesnenin ilişkisini esas alanlar): (Kononov 1956, Lübimov 963).*"

Karabulut (2011: 116), Zeynalov'un, fiil çatılarının hem yapıbilimsel hem de hiçbir biçimsel ek olmadan sözlüksel yolla ortaya çıkabildiğinden fiilin ulaştığı son hâlindeki sözlüksel-anlamsal mana ele alınmalıdır, görüşünden yola çıkarak çatı konusunun pek çok araştırmacı tarafından morfolojik bir durum gibi ele alındığını ancak çatının morfo-sentaktik bağlamda ele alınması gerektiğini ifade eder.

Çatı eklerinin türetimlik mi işletimlik mi oluşu, sözlüksel konuma mı dilbilgisel konuma mı sahip oluşu kesinleşmemiştir. Eylemin geçişlilik ve geçişsizlik özelliğinin çatı eklerinden

kaynaklanıp kaynaklanmadığı ve bu özelliğin geçişsizliğin çatının konusu olup olmadığı, çatının, eylemin mi cümlenin mi konusu olduğu, hatta ele alınış biçimi, öğretim yöntemleri vb. pek çok konu netleşmeyi beklemektedir (Üstünova, 2012: 8).

Börekçi (2004: 487-489), özne-yüklem ilişkileri çatı kapsamına girmeli; Demircan (2003: 11-133) da çatının özne-yüklem-nesne ilişkilerini konu edinmesi gerektiğini söyler. Demircan'a göre özellikle özne ön planda olmalıdır, her eylemin bir öznesi olmalıdır. Çünkü bir eylemin gerçekleşmesindeki ön koşul, öznesinin olmasıdır. Öznenin derin yapıda yer alması, gizlenmesi öznesizlik olarak kabul edilmemelidir (2003: 133).

Türkçede etken çatının bir eki yoktur. Edilgenlik ekleri, öznenin bilinmemesini ister ancak bu durum öznesizlik değildir, özne yok sayılmamalıdır. İşteşlik eki, hareketin karşılıklı/birlikte yapılmasını gerektirirken dönüşlülük eki, öznenin aynı zamanda nesnenin görevini üstlenmesine neden olur. Ettirgenlik ekleri, kimine göre geçişlilik ekleri olarak tanımlanır ve nesne-yüklem ilişkilerini düzenlerken kimine göre de özne-yüklem ilişkilerini düzenler (Üstünova, 2012: 8).

Gurinina, Türkçede çatı fiillerinin belirtilerine dil kategorisinin türü açısından bakıldığında daha çok sözcük yapımı alanına aittir. Bununla beraber gramer değerinin de ağır bastığı çatı ekleri yalnız yapım eki alarak nitelendirilemez. Bu sebeple çatı ekleri gramer kelimesinin yapısında ayrı bir morfem tipini teşkil ederek çatı gövdesi denilen bir biçimbirim olarak ayırt edilebilir. Çatı, bir nevi geçiş kategori oluşturur, ne yapım ne çekimdir (1997: 197).

Üstünova, çatının sözlüksel boyutunun görmezden gelindiğini söyler. Ona göre; her şeyden önce ettirgenlik, dönüşlülük, edilgenlik, işteşlik ekleri türetme eki değildir. Bu ekleri alan eylemler, yeni hareketleri karşılamazlar. *Yaz-yazdır-/ yıka-yıkan-/ kes-kesil-* arasında ayrı bir hareketi göstermek adına bir fark yoktur. Bu nedenle çatı ulamını eylem işletimi altında, çatı eklerini de eylem işletme ekleri arasında değerlendirmek gerekmektedir. Çatı ulamını a. yapısal durum sergileyenler: *ettirgenlik, dönüşlülük, edilgenlik, işteşlik*; b. yapısal durum sergilemeyenler: *geçişlilik, geçişsizlik, etkenlik* olmak üzere iki grupta değerlendirmek mümkündür. (2012: 9).

Üstünova, "yüklem, cümlenin omurgası, bel kemiğidir. Çatı kavramı da cümleyi kurma ve yönetme yetkisi verilen yüklemin, cümlede zorunlu olarak bulunması gereken unsurlarla (özne, nesne) ilişkisini anlattır. Cümlede yapanın etkilenenin, yer alma biçimlerini, durumlarını belirler. Yapan özne, etkilenen nesne ad ya da zamir olmak zorundadır. Öyleyse biçim bilgisi çerçevesinden bakarak çatı, cümlede bulunması gereken özne ve nesne durumuna girmiş adların ve zamirlerin niteliklerini yönlendirir diyebiliriz. Hatta *çatı, adların ve zamirlerin cümleye giriş-çıkışlarını yönetir* demek daha açık ve yerinde bir söylem olur." der (2012: 9).

Türkçede geçişli bir eylem, her zaman geçişlidir; geçişsiz eylem de her zaman geçişsizdir. Dilimizde bir eylemi geçişliyken geçişsiz yapan ya da geçişsizken geçişli biçime sokan bir ek yoktur. Bir başka deyişle nesne almayan bir eylemi nesne alır biçime getirecek bir ekimiz yoktur düşüncesini savunan Üstünova'nın bu görüşüne Demircan da katılır. Ancak geleneksel dil bilgisi, geçişlilik-geçişsizlik konusuna bu biçimde yaklaşmadığından yüzey yapıda nesne görmeyince eylemi geçişsiz sayar. (Üstünova, 2012: 10-11). Demircan da "*Çatı, olaya katılanların metne giriş çıkışlarını belirler.*" diyerek çatı eklerinin işlevlerini belirlerken geçişlilik-geçişsizlik işlemlerinin bunlarla ilgisi olmadığını belirtir (2003: 138).

Geçişli eylem, yaptırım eklerini aldığında nesne adına değişen bir durum yoktur. Kurulan cümlede yine birincil nesne bulunur. Geçişsiz eylemin yaptırım eki alması da nesne adına bir değişik yaratmaz çünkü yaptırım eki, eylemi geçişli yapmaz. Yaptırım ekleri, özne-yüklem arasındaki ilişkileri düzenleyen eklerdir. Dolayısıyla geçişlilik, özneye göre belirlenmediğinden yaptırım eki alan geçişsiz eylemi geçişli saymak ve nesne alır konuma gelmesini beklemek yanılgıdır (Üstünova, 2012: 12).

Çatı eklerinin üst üste kullanılması hususunda da çalışmalar yapılıştır. Çatı ekleri üst üste kullanıldığında en son kullanılan ek o fiilin çatısını belirler.

Gülsevin'e göre çatı ekini almış fiil, ya pekiştirilmiştir ya da özne veya nesnesini değiştirmiştir. Dört oldurgan-ettirgen eki (kulağa hoş gelmese bile) üst üste kullanılabilir (*geç-ir-t-tir-t-*), Gülsevin, bu hususta yaptığı çalışmasında şu sonuçlara ulaşmıştır:

1. Çatı eklerinin üst üste gelmesi halinde türemiş fiilin çatısını en son gelen ek belirler.

2. Dönüşlülük eki -(I)n-, fiil kök ve tabanlarına sadece ilk çatı eki olarak eklenebilir. Çatı eki gelen bir fiilin üzerine -(I)n- gelmez.

3. İşteşlik eki -(I)ş-, fiil kök ve tabanlarına sadece ilk çatı eki olarak eklenebilir. Çatı eki gelen bir fiilin üzerine -(I)ş- gelmez.

4. Edilgenlik eki -Il-, fiil kök ve tabanlarına sadece son çatı eki olarak gelebilir. -Il- ekinin üzerine başka hiç bir çatı eki gelmez.

5. Ettirgen-oldurgan eki -{Dir}-, edilgen eki -Il- hariç, bütün çatı eklerinden sonra gelebilir. Fakat bu ekten sonra sadece -Il- kullanılabilir.

6. Bir fiilde, sıralaması nasıl olursa olsun, dönüştülük eki -(I)n- ile işteşlik eki -(I)ş- birlikte bulunamaz.

7. Aynı çatı ekinin üst üste gelebildiği durumlar şunlardır: a. Oldurgan-ettirgen eki -{Dir}- üst üste gelebilir. b. Ünlü veya I ünsüzü ile biten fiiliere eklenen edilgen-meçhul çatı eki -(I)n- ile, normal edilgen-meçhul eki -Il- da üst üste kullanılabilir (1998: 126-138).

Osmanlı Türkçesinde *bina,* İngilizcede *voice*, Fransızcada *voix*, Almancada *diatehesis*, Rusçada *zalog* terimleri ile karşılanan çatı kavramı ve çatı türleri, Türk lehçelerinde tablodaki terminoloji ile karşılanır (Zeynalov, 1993: 332-333).

Lehçe	Çatı ve türleri					
Azerbaycan	növ	melim	mechul	gaydış	gargılış	icbar
Türk	çatı	etken	edilgen	dönüşlü	işteş	ettirgen
Türkmen	derece	düyp	gaydım	özlük	şeriklik	yükletme
Özbek	derece	anik	mechul	özlik	birgalik	arttirma
Uygur	derice	enik	özlük	özge	amlük	mecbur
Kumuk	zalog	tüşüm	betsiz	kaytım	ortalık	birçelik
Kazak	etis	ırıksız	özgelik	özdik	ortak	
Kırgız	mamile	aykın	tuyuk	özdik	koş	arkulu
Karaçay/Balkar	ayrılma	baş	araş	kaytıvçu	katlanuvçı	zorlavçu
Tatar	yüneliş	töp	töşim	kaytım	urtaklık	yökletü

Dünya dillerinde ise evrensel olarak çatı aşağıda verildiği gibi değerlendirilir (Akt. Abdi Golzar, 2015: 55).

Transivity and Valency	Geçişlilik ve İstem
Transitivity • Intransitive verb • Transitive verb • Ditransitive verb Valence increasing • Causative • Applicative • Benefactive • Dative shift Valence decreasing • Passive • Antipassive • Reflexives and reciprocals	Geçişlilik • Geçişsiz fiil • Geçişli fiil • İki geçişli fiil İstem artıran kategoriler • Ettirgen • Oldurgan • Yararlanıcı durum • Datif değişmesi İstem azaltan kategoriler • Edilgen • Anti pasif • Dönüşlü ve işteş

Delice'ye göre çatı, sadece kılış (özneli) fiillerle ilgili olduğundan geçişsiz terimiyle verilen fiillerin hepsi oluş fiili olup çatıyla ilgisi yoktur. Etken çatı başlığı altında

incelenen fiiller de kılış fiilleridir. Oluş ve kılış terimleri kullanılırsa geçişsiz ve etken terimlerinin kullanımına gerek yoktur (2009: 109). Bu düşünceyle paralel olarak Yücel (1999) de çatı kavramı içinde etkenlik, geçişlilik, geçişsizlik ve olumsuzluk çatılarının incelenmeyip çatının yalın, dönüşlü, edilgen, öznesiz, ettirgen, oldurgan ve işteş başlıkları altında incelenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Yapılan tespitlerden hareketle bu çalışmada çatı kavramı oldurgan, ettirgen, edilgen, dönüşlü ve işteş çatı olarak ele alındı.

Fiillere gelen istemin çatı değişikliğine sebep olabileceği düşünüldüğünden ve çatı eki alan eylemlerin özellikle bir isteme ihtiyaç duyup duymadıklarını, hangi çatının hangi istemlerle aynı cümlede yer almak istediğini görebilmek için bu çalışmada çatılarına göre incelenen fiillerin istemlerine göre de değerlendirilmesi uygun görüldü.

1.3. Fiilde İstem

Dilbilgisel teorilere göre, konuşma esnasında ortaya çıkan dizilişlerin arkasında çok boyutlu bir yapı vardır. Sözdizimsel bir teori, cümlelerin oluşumu, konuşulan yapılardan çıkarılamadığı gibi yüzeysel yapıdan da elde edilemediğinden cümlenin yapısını çözümleyebilmek için kendine has kategoriler ve bağlantılar sunmak zorunda kalır (Ágel ve Fischer, 2009: 232).

İstem, *fiil rejimi, valenz, valence, birleşim değeri, fiil-tamlayıcı ilişkisi, fiilin durum ekli tamlayıcısı* gibi terimlerle de karşılanır. İstem konusunu dünyada ele alan ilk dilbilimci Fransız Lucien Tesnière'dır. Ancak valence ile ilgili görüşler, antik devirde geleneksel Arapça dilbilgisinde ve ortaçağ âlimleri tarafından tanımlanmıştır (Ágel ve Fischer, 2009: 235). Türkiye'de ise ilk bahseden ve bu terimi kullanan Tahsin Banguoğlu olarak kabul edilse de bu kavramdan dolaylı olarak bahseden Şemsettin Sami'dir. Sami, bu sözcüğü Kamus-ı Türkî'de "bir cümlenin anlamını tamamlayan ve açıklayan kelimeler" olarak tanımlamıştır. Banguoğlu, istem konusunda edatlar hakkında bilgi verirken değinmiş, *"Fiiller nesne olan addan belli çekim hâlleri istedikleri gibi takılar da ilişki kurdukları addan işleyişlerine göre belli çekim hâlleri isterler. Başka bir deyimle isim hâlini kovarlar. Buna istem (rection) deriz. Türkçede takıların dört türlü istemi vardır: 1. Kim hâli isteyen takılar, 2. Kim hâli isteyen takılar, 3. Kimden hâli isteyen takılar, 4. Adı katkı olan takılar.*" diyerek bu kavramdan 'Takılarda İstem' başlığı içerinde bahsetmiştir (Banguoğlu, 2007: 386). "Fiil-tamlayıcı ilişkisi" üzerinde Türkiye'de ilk yapılan çalışma ise, Tahir Kahraman

(1996)'ın "Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları" adlı çalışmasıdır.

İstem kavramının farklı tanımları yapılmıştır. Allerton'a göre valence farklı kelime türleri (örneğin fiiller) arasında olan ilişkiyi incelerken, diğer taraftan da bu kelime türlerinin nasıl bir yapısal çevre istediklerini inceler. Kelime türlerinin etrafında bulunan öğeler sayı ve tür bakımından farklıdır. Bir fiilin (veya isim vs.) başka cümle kurucu öğeleri etrafında isteme ve bulundurma kapasitesine *valence* denir (2006: 301).

Karaca'ya göre istem, bir fiilin talep ettiği isim durumudur. İstem, fiillerin kendilerinden önce gelen ve birlikte kullanıldıkları isimlerin veya isim görevindeki sözcüklerin belli bir isim durumunu almak istemesidir (2011: 7).

Tesnière'e göre valence, bağımsal dilbilgisinin bir görünüşüdür. Tesnière'in semantik esaslı sözdizimi, cümle içinde öğelerin "yapısal sıra" dediği hiyerarşik öğe bağlantılarını tanımlamakla ilgilidir ve bu bağlantılar çizgisel sözdizimi bağlantısından farklıdır (Allerton, 2006: 302).

Yapıları itibariyle bağımsız kullanılamayan fiiller, hem başka unsurların gereksinim duyduğu hem de kendisinin başka unsurlara gereksinim duyduğu bağımlı unsurlardır. Ek boyutunda fiil türetimlik ve işletimlik ekleri, öge boyutunda yüklemi tamamlayıcı ögeler, kelime boyutunda ise fiil niteleyicileri, bu bağımlılığın birer oyuncusu olarak kabul edilir (Akçataş, 2011: 53). Tesnière'ın sözünü ettiği valence teorisine göre bir cümlenin merkezi fiildir. Bu fiil cümlede kaç öğe olabileceğine karar verir. Dolayısıyla asıl öğe fiil, diğerleri fiile bağımlı öğelerdir.

Yapılan çalışmalar her fiilin farklı istem sayısına sahip olduğunu göstermiştir. Kimi fiil hiçbir istem almazken kimi de birden çok öğe alır. Karaca'ya göre istemi belirleyen faktörler şunlardır:

1. Fiilin anlamı: Fiilin temel anlamının yanında yeni anlamlarının oluşmasında istemin önemli bir rolü vardır.

2. İsmin anlamı: Fiilin hangi isimle kullanıldığı, fiilin anlamının ve istemin belirlenmesinde önemli bir faktördür.

3. Durum ekinin işlev veya anlamı: Söz konusu ekin hangi isme eklendiği ve hangi fiille kullanıldığı anlamın belirlenmesi için önemlidir.

4. Fiil çatısı: Çatı, temel belirleyici olmasa da istemin belirlenmesinde önemlidir. Ancak lehçeler arasında "yalancı eşdeğer çatıların" olması da unutulmamalıdır (2011: 24-25).

Aynı ailede yer alan diller sınıflandırıldığında bu dillerin fiillerinin ihtiyaç duyduğu tamlayıcıların büyük oranda benzediği görülmüştür. Türkçe ve Moğolca örneğinde olduğu gibi söz konusu bu iki dilin sondan eklemeli olması, türetim ve işletim eklerindeki benzerlikler, zamirlerde ve söz varlığındaki ortaklıklarla birlikte fiil-tamlayıcı ilişkileri bakımından da aralarında oldukça fazla ortak yönlerin bulunduğu tespit edilmiştir (Ersoy, 2006: 97). Fiil ve tamlayıcı ilişkisinin niteliğini fiilin anlamı belirlediği gibi o dilin kullanıcıları da belirler. Fiil ile tamlayıcı arasındaki ilişki hâl ekleri ile kurulur. Dönemler ve sahalar arasında hâl ekli tamlayıcıların kullanımında farklılıklar görülebilir. Bu farklılıkların nedenleri tamlayıcıdaki ekin farklı işlevde kullanılması ve fiilin istem değiştirmesidir. Fiil ile tamlayıcı ve tamlayıcılar arasındaki ilişkiyi kuran hâl ekleridir. Fiillerin taşıdıkları farklı anlamlar, tamlayıcıların çeşitlenmesine ve aldıkları hâl eklerinin farklılaşmasına neden olmaktadır (Özkan, 2011: 515-521). Karahan'a göre "fiil-tamlayıcı ilişkisinin varlığını belirleyen fiilin anlamıdır. Meselâ, 'soğu-' fiili 'ısısını kaybetmek' anlamıyla tamlayıcısız bir fiilken 'birine karşı sevginin veya bir şeye karşı isteğin kalmaması (birinden/bir şeyden soğumak)' anlamında kullanıldığında tamlayıcılı bir fiile dönüşebilmektedir" (1997: 212). Doğan'a göre de fiilin anlamını, tamlayıcıların morfo-sentaktik sınırlılıklarıyla birlikte semantik sınırlılıkları da belirler. Tamlayıcılar o fiilin semantik istekleriyle uyum içinde olmalıdır (2011: 62).

Öğeler yaptıkları işleri kendileri belirlemez, o öğelere bu işler eylemler tarafından yüklenir. Bu görevden dolayı eylemler "rol yükleyici", ad öbekleri ise "rol yüklenici"dir (Uzun, 2000: 103).

Fiilin yönetimi altında olmayan üyeye *dış üye*; fiilin yönetimi altındaki üyelere de *iç üye* adı verilir. Fiil, dış üyeyi (özneyi) yönetemediği için ona durum yükleyemez. İç üyelere fiilin kendisi durum yükleyebilirken, dış üyeye çekimin bizzat kendisi yalın durum yükler (Karabulut, 2011: 103-104).

İstem üzerine yapılan çalışmalarda istemin çeşitli sınıflara ayrıldığı görülür. Son çalışmalar, istemi mantıksal, söz dizimsel ve semantik istem olarak sınıflandırır. Fiillere bağlı olan eyleyenlerin veya fiillere katılanların sayı değeri fiilin mantıksal istemidir. Mantıksal istem, bir fiili doyuran ya da fiilin doygunluğa ulaşabilmesi için gerekli zihinsel bileşenlerdir (Doğan, 2011: 51). Söz dizimsel istem, mantıksal yapıdaki istem boşluklarına gelen semantik katılanların yüzey yapıdaki biçimsel gerçekleşmeleri kısaca mantıksal istemin morfolojik olarak betimlenmesidir. Semantik istemin belirlenmesinde eden, hedef, konu vb. semantik roller kullanılır. (Karabulut-Arı Özdemir, 2017: 102-103).

(9a)Ali kalemi Ayşe'ye verdi.

(9b)Ali kalemi verdi.

(9c)Ali verdi.

Ver- fiili dilbilgisel açıdan doğru, tam anlaşılır bir cümle kurmak için mantıksal istem olarak 3 eyleyene ihtiyaç duyar. Ver- fiilinin mantıksal istemi 3'tür. (9a)'da fiil bu bakımdan tam olarak doymuştur. (9b)'de olduğu gibi "Ayşe'ye" eyleyeni, (9c)'de de "Ayşe'ye" ile birlikte "kalemi" eyleyeni cümleden çıkarılabilir. Fakat zorunlu istemler azaldıkça cümle dilbilgisel açıdan bozulmasa da anlamsal olarak zayıflar. Bu üç eyleyen semantik rollerle de ifade edilebilir. Bunlardan birincisi yani verme eylemini gerçekleştiren Ali = Eden, verilen şeyi alan Ayşe = Hedef, alınan şey olan kalem = Konu rolünü üstlenir. (Karabulut-Arı Özdemir. 2017: 102-103).

Akbay (2006: 82), her durum ekinin belli bir rolü olduğuna dikkat çekerek bu ilişkiyi şöyle tablolaştırmıştır:

Durum belirleyici	Konusal Rol
(Ø)	Edici
(-*ı*)	Etkilenen
(Ø)	Deneyimci
(-i)	Konu
(-e)	Hedef
(-den)	Kaynak
(-de)	Yer
(-e)	Yararlanıcı
(-ile)	Araç

Özetle istem, fiilin sözlüksel anlamlarının bir niteliği ve yansımasıdır. Bir cümlenin sözdizimsel ve semantik yapısı istem tarafından belirlenir. Grimshaw'a göre anlamdan üye yapısı, üye yapısın onun derin yapısı ve bir fiilin sözlüksel durumu elde edilebilir (1992: 3).

Geçişsiz fiilleri geçişli yapmak ve geçişli fiilleri ise geçişsiz veya geçişlilik derecesinin arttırmak o fiillerin istemi ile ilgilidir. Bu işlemler Türkçede çatının değişmesiyle mümkündür.

1.4. İlgili Çalışmalar

1.4.1. Çatı Kavramı İlgili Çalışmalar

Evrensel dilbilimi ve Türkoloji'de çatı kavramı ile ilgili pek çok farklı görüşün olması, bu kavramı ele alış biçiminde farklılıklarının bulunması ve sorunların çözümünde fikir birliğine varılamaması gibi nedenlerle konuyla ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Makale, bildiri gibi çalışmaların sayıca fazla olmasından dolayı sadece kitaplar ve tezler üzerinde durulmuştur. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır:

Kitaplar

Demircan, Ömer (2003). *Türk Dilinde Çatı*. İstanbul: Papatya Yay.

Çalışmada, iki konu esas alınmıştır; birincisi eylemin anlamına etki eden tümceye dışarıdan katılan ekler ve ettirgen olarak nitelenen öznel ilişkilerdir. İkincisi ise bilgisel süzgeç olarak ifade edilen bazı bilgilerin metin bozulmadan tümceden dışlanmasıdır. Çatı kavramının her yönüyle ele alındığı bu çalışma, konuyla ilgili makale ve bildirilerin yeniden gözden geçirilerek bir araya getirilmesi sonucu oluşmuştur.

Karabulut, Ferhat (2011). *Türk Dili ve Dünya Dillerinde Edilgen Yapı Tipolojisi*. Ankara: Grafiker Yay.

Söz konusu çalışmanın temelini dil biliminin iki düzlemi olan derin yapı ve yüzey yapı oluşturmuştur. Dünya dillerindeki evrenselliklerden biri olan edilgen yapılar üzerinde durulmuş, başta Türk dilinin lehçeleri olmak üzere dillerdeki edilgen yapı tipolojisi ele alınmıştır.

Topaloğlu, Ahmet - Gürlek, Mehmet (2016). *Türkçede Fiiller ve Çatıları*. İstanbul: Kesit Yay.

Bu eserde, Türkçe Sözlük ve Güzel Türkçenin Sözlüğü İsimli sözlükler hazırlanırken elde edilen filler ve çatıları üzerinde durulmuştur. Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde fiiller ve çatıları gösterilmiş; ikinci bölümde çatılarına göre fiiller listeler halinde sınıflandırılmış; üçüncü bölümde ise 'bir isim ve bir yardımcı fiille oluşan birleşik fiiller' sıralanmıştır.

Tezler

Koca, Zeynep (2004). Türkiye Türkçesinde Fiil Çatılarının İşlevsel Özellikleri. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Yüksek Lisans Tezi.

Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlüğündeki (1998) fiiller tespit edilerek eş zamanlı olarak değerlendirilmiştir. Fiiller çatı özelliklerine göre tasnif edilmiş ve çalışmanın sonunda Türkiye Türkçesinde halen yaşayan fiillerin çatı ekleriyle ilişki dereceleri gösterilmeye çalışılmıştır.

Baasanjav, Terbish (2006). Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında Çatı. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Doktora Tezi.

Tarihsel ve modern Türk ve Moğol dillerinden elde edilen dönüşlü, etken, edilgen, ettirgen ve işteş çatılı cümleler incelenerek çatı kavramına bakış ortaya konmaya çalışılmıştır. Beş bölümden oluşan çalışmada fiillerin aktiflik-pasiflik, geçişlilik-geçişsizlik kategorileri ve çatı kavramı incelenerek birbirleriyle bağlantıları tespit edilmiştir.

Aydoğdu, Tahsin (2007). Türkçe ve İspanyolcada Çatı. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Yüksek Lisans Tezi.

Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlüğündeki (1992), fiiller tespit edilerek çatılarına göre tasnif edildikten sonra İspanyolcadaki çatılı fiillerle karşılaştırılan bu tezde, Türkçe ve İspanyolca arasındaki benzerlikler ve farklılıklar belirlenmiştir.

Duru, Mehmet Özgür (2008). Türk Dilinde Edilgen Çatı (Tarihî Karşılaştırmalı Bir Durum Çalışması). Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Yüksek Lisans Tezi.

Çalışmada, Türk dilinin takip edilebilen yazılı metinlerinde edilgen çatının art zamanlı olarak incelenmesi ve bu edilgen yapıların gelişim sürecinin ortaya konması amaçlanmıştır. Aynı zamanda edilgen çatı oluşturan biçim birimlerin ve bu çatının kullanım alanlarının nasıl bir yapıyla kurulduğu, hangi sıklıkta kullanıldığı da belirlenmeye çalışılmıştır.

Sebzecioğlu, Turgay (2008). Türkçede Edilgenlik. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Doktora Tezi.

Tarihî ve modern Türkçe metinlerinden elde edilen veriler İşlevsel dilbilgisi ve işlevsel dilbilgisinin edimi temel alan yaklaşımına koşut olarak Bütünce-Temelli Çözümleme Yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada eş zamanlı ve art zamanlı yöntem birlikte kullanılmış, böylelikle eşzamanlı bakış açısıyla görülemeyen işlevsel ve biçimsel özellikler belirlenmiştir. Türk dilinin tarihsel sürecinde edilgenlik ve edilgenleştirmedeki kılıcıların belirlilik kayması açısından bazı değişimlere uğradığı gözlemlenmiştir.

Aslan, Burcu (2009). Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine Çatı Ekleri. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Yüksek Lisans Tezi.

Çalışmada fiilde çatı kavramı ele alınarak çatı eklerinin Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine uzanan süreçte uğradığı değişimler tespit edilmeye çalışılmıştır. İşlev kayması ve kaybına uğrayan fiillerin, kendinden önceki ve sonraki dönemlerdeki kullanımları eş ve art zamanlı olarak incelenmiştir.

Dönmez, Hatice (2012). (Kâmûs-ı Türkî'ye Göre) Türkçede Fiilden Fiil Yapan Ekler ve Kullanılışları. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Yüksek Lisans Tezi.

Türkiye Türkçesindeki fiilden fiil yapan ekler Kâmûs-ı Türkî temel alınarak tespit edilmiş, eklerin hangi işlevlerde kullanıldığı tespit edilmiştir. Fiil çatısı gibi özel fonksiyonlarda ise şeklin değil anlamın da belirleyici olduğu üzerinde durulmuştur.

Ekinci Çelikpazu, Esra (2012). Dil Bilgisi Öğretiminde Çatı Kavramı ve Bu Kavramla İlgili Yanılgılar. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü - Doktora Tezi.

Bu tezde, ilköğretim sekizinci sınıf ve orta öğretim onuncu sınıf öğrencilerinin fiil çatısı ile ilgili kavramları bilme ve bu kavramlarda yanılgılara sahip olup olmadıkları üzerinde durulmuştur. Öğrencilere uygulanan Kavram Yanılgısı Belirme Testinin nitel ve nicel verileri sonucunda öğrencilerin fiilde çatı ve alt kavramlarını bilmedikleri, bu kavramları ilişkilendiremedikleri, bildiklerini uygulamaya geçiremedikleri ve kavram yanılgılarına sahip oldukları gibi sonuçlar elde edilmiştir.

Yıldırım, Nalan (2012). Türkiye Türkçesinde Ettirgenlik Kategorisi. Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi: Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Araştırma Enstitüsü - Yüksek Lisans Tezi.

Söz konusu çalışmada ettirgen çatı kavramı ele alınarak ettirgen fiilli cümle türleri sınıflandırılmış, ettirgenlik morfemleri ele alınıp aralarındaki bütünleyici dağılım ilişkileri incelenerek eklerin üst üste kullanımları irdelenmiştir. Aynı zamanda ettirgenliğin anlam türleri de belirlenerek ettirgenlik morfemine benzeyen ancak bu kategoride değerlendirilmemesi gerektiği düşünülen unsurların işlevleri ve ettirgenliği engelleyen ve sınırlayan durumları da tespit edilmiştir.

Yılmaz, Seda (2012). Türkiye Türkçesi Çatı Şekilleri ve İşlevleri. İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü -Yüksek Lisans Tezi.

Bu tezde çatı kavramı, bu kavramı oluşturan şekillerin nitelikleri ve bu şekiller sınıflandırılırken kullanılan ölçütler ele alınmıştır. Çağdaş Türk edebiyatı ve konuşmalardan tespit edilen fiillerin, işlevsel dil bilimi metodu kullanılarak söz konusu fiillere gelen eklerin işlevleri göz önünde bulundurularak tasnifleri yapılmıştır.

Çakır, Uğur (2013). Azerbaycan, Özbek ve Kazak Türkçelerinde Çatı. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Yüksek Lisans Tezi.

Bu çalışmada, Türkiye Türkçesi ve lehçelerde fiilde çatı kavramı karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bu kavramın tüm Türk lehçelerinde var olduğu sadece bazı eklerde farklılık olduğu görülmüştür.

Yıldız, Muharrem (2014). Eski Türkçede İşlevsel Bağlamda Çatı Ekleri. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Yüksek Lisans Tezi.

Türk Runik harfli metinlerden, Maniheist ve Budist çevreden, Karahanlı, Eski Anadolu ve Türkiye Türkçesinden örnekler seçilerek çatı eklerinin Eski Türk dili alanında fonksiyonlarına göre tanımlanmasına çalışılmıştır. Eski Türkçe bazı örneklerde çatı eklerinin türetimlik işlevi gördüğü, pekiştirme görevinde kullanıldığı gibi sonuçlara ulaşılmıştır.

Balakbabalar, Feyza (2015). Turkish Change of State Verbs in The Inchoative-Causative Alternation. (Türkçede Durum Değişimi Bildiren Eylemlerin Ettirgen - Karşı Ettirgen Çatılar Arasında Nöbetleşimi) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Yüksek Lisans Tezi.

Bu tezde, Alexiodo (2014)'te önerilen Dağıtımsal Dilbilgisi modeline göre Türkçede durum değişimi bildiren eylemlerin çoklu türetme mekanizmaları değerlendirilmiştir. Durum değişimi bildiren eylemlerin ettirgen ve karşı ettirgen çatılar arasında nöbetleşimini sağlayan ilkeler çalışılarak ortaya çıkan veriler üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır.

Soydan, Serpil (2016). Çağatay Türkçesinde Anlam ve Fonksiyon Açısından Fiilde Çatı. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Doktora Tezi.

Söz konusu çalışmada, Ali Şîr Nevâî'nin Manzum eserleri ve Hüseyin Baykara'nın Divân'ı taranarak çatı eki almış fiiller tespit edilmiştir. Elde edilen veriler çatı bakımından dönüşlü, edilgen, ettirgen, işteş, meçhul ve oldurgan çatı başlığı altında anlam ve işlev açısından değerlendirilmiştir.

Uysal, Bilal (2016). Türkçede İşteş Çatı. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Doktora Tezi.

Cumhuriyet dönemine ait dokuz romanın seçilerek işteş yapılı fiillerin tespit edildiği bu tezde, seçilen örneklerden hareketle Türkçede işteş çatı oluşturan yapılar ve bu yapıların işlevleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Ünüvar, Dursun (2016). Başkurt Türkçesinde Ettirgen Çatı. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Yüksek Lisans Tezi.

Çalışmada, Başkurt Türkçesinde ettirgen ve oldurgan yapılar ele alınarak sözcüksel, biçimsel ve çözümlemeli yöntemle kurulmasına imkân sağlayan biçimsel işaretleyiciler incelenmiştir. Ettirgen ve oldurgan çatı eklerinin tarihî gelişimlerine değinildikten sonra Başkurt Türkçesinden elde edilen örnekler üzerinden söz konusu eklerin kullanılması değerlendirilmiştir.

Dursun, Sıdıka (2017). Türkçede Ettirgen Yapılar. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Doktora Tezi.

Türkçede ettirgenlik kavramının edimbilim, anlambilim, biçimbilim, sesbilim ve sözdizimi gibi alanlarla etkileşimi işlevsel ve eşzamanlı olarak ele alınmıştır. Ayrıca eserde ettirgen eylemlerin hangi ölçütlere göre sözlüklerde yer almasına dair öneriler sunulmuştur.

Erol, İpek (2017). Azerbaycan Türkçesinde Fiil Çatısı. Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Yüksek Lisans Tezi.

Bu çalışmada Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesindeki çatı eki almış fiiller karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Çalışmanın sonunda söz konusu iki şivede konu ile ilgili büyük farklılıkların olmadığı, farklılığın eklerde olduğu görülmüştür.

Atasoy, Şelale (2018). Türkiye Türkçesinde Oldurganlık Çatı Eklerinin İşlevleri ve Görünümleri. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Yüksek Lisans Tezi.

Bu tezde, seçilen Türk romanlarındaki oldurgan çatılı fiiller tespit edilmiş, oldurganlığın yalnızca morfolojik bir kategori olmadığı, leksikolojik ve sentaktik öğelerle de karşılanabileceği üzerinde durulmuştur.

Ghanem, Nagat Mohamed Abdelaziz Shoeib (2018). Azerbaycan Türkçesi ve Fasih Arapçanın Karşılaştırmalı Çatı Kategorisi: Edilgenlik. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Yüksek Lisans Tezi.

Bu tezde, öncelikle Türkçe ve Arapçanın benzer ve farklı yönleri ortaya konmuştur. Çatı kavramı, türleri, aktiflik-pasiflik, geçişlilik-geçişsizlik konuları ve çatı kurma yöntemleri üzerinde durularak çalışmada özellikle biçimsel yöntem esas alınmıştır. Tezin ilerleyen bölümlerinde ise karşıtsal eş zamanlı dil bilim esasına göre Azerbaycan Türkçesi ve Arapçada edilgenlik konusu ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir.

1.4.2. İstem ile İlgili Çalışmalar

Türkiye'de İstem, daha önceki yıllarda yapılan çalışmalarda *fiil birleşim değeri, fiil-tamlayıcı ilişkisi, fiilin durum ekli tamlayıcısı* gibi terimlerle karşılanmıştır. İstem

başlığı altında yapılan çalışmalar daha yeni tarihlidir. Konu üzerine yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır:

Kitaplar

Karaca, Oktay S. (2011). *Kazak Türkçesinde Fiil İstemleri*. İstanbul: Kesit. Yay.

Bu eserde, Çağdaş Kazak Türkçesindeki fiil istemleri tasvirî yöntemle tespit edilerek istem, istemi belirleyen sebepler ve istem değişikliklerine yol açan etkenler üzerinde durulmuştur. Çalışmada incelenen fiiller "Qazaq Tiliniñ Sözdigi" adlı sözlükten tespit edilmiştir.

Tezler

Kahraman, Tahir (1993). Çağdaş Türkiye Türkçesinde Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Doktora Tezi.

Çağdaş Türkiye Türkçesindeki fiillerin alabildikleri durum ekli tamlayıcıları belirlemek amacıyla ve eş zamanlı yöntemle fiillerin tespit edildiği bu çalışmada toplam 70 esere başvurulmuştur. Farklı kök ve gövdelerden aynı çatı eki ile türemiş ve çatısı değişmiş fiillerin benzer tamlayıcılar aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Özdemir, Arzu (2004). Eski Anadolu Türkçesinde Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Yüksek Lisans Tezi.

Bu tezde, Yûnus Emre Divânı, Erzurumlu Darîr'in Kıssa-i Yūsuf'u, Sadru'd-dîn Şeyhoğlu'nun Marzubân-nâme Tercümesi ve Dede Korkut Kitabı'nda geçen fiiller ve fiilimsiler tespit edilerek bu fiil ve fiilimsiler, aldıkları durum ekli tamlayıcılar bakımından incelenmiştir. Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde ortak olan fiillerin aldığı durum ekli tamlayıcıların büyük oranda benzerlik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Demirez Güneri, Aysun (2007). Yeni Uygur Türkçesinde Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Doktora Tezi.

Bu çalışmada, Hazirki Zaman Uygur Tiliniñ İzahliq Lugitî ve Yeni Uygur Türkçesi sözlüğünde yer alan fiiller incelenmiştir. Fiillerin sözlükte verilen anlamları ve örnek cümlelerinden yola çıkılarak durum ekleri tespit edilmiş, filler ihtiyaç duydukları durum

eklerine göre alfabetik olarak sıralanmıştır. Yeni Uygur Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde fillerin büyük oranda aynı istemi talep ettiği sonucuna varılmıştır.

Atacık, Dursun A. (2008). Türkiye Türkçesinde İstem (Valenz). İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Yüksek Lisans Tezi.

Bu çalışmada, Türkiye Türkçesindeki fiillerin hangi hâl eklerini aldığı üzerinde durulmuştur. Giriş bölümünde konuyla ilgili bilgilere yer verilmiş; ikinci bölümde Türkiye Türkçesindeki Türkçe kökenli fiillerin istem durumları; üçüncü bölümde yabancı kökenli fiillerin istem durumları incelenmiş; sonuç bölümünde ise ulaşılan sonuçlar sayısal verilerle ortaya konmuştur.

Uzunboy, Hilal (2008). Türkmen Türkçesinde İstem (Valenz). İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Yüksek Lisans Tezi.

Bu tezde Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki fiillerin istem potansiyelleri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın birinci bölümünde hâl ekleri ve istem ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde Türkiye Türkçesinde kullanılan Türkmence fillerin istem durumları; üçüncü bölümde Türkiye Türkçesinde bulunmayan Türkmence fillerin istem durumları incelemiştir. Sonuç bölümünde ise elde edilen bulgular sayısal verilere göre değerlendirilmiştir.

Çimen, Feyzi (2009). Özbek Türkçesinde İstem (Valenz). İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Yüksek Lisans Tezi.

Özbek Türkçesindeki fiillerin aldığı istemlerin incelendiği bu tez beş bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde konuyla ilgili bilgi ve görüşlere yer verilerek takip edilen yöntem ortaya konmuştur. İkinci bölümde Türkiye Türkçesinde de bulunan Özbekçe fiillerin istem durumları; üçüncü bölümde Türkiye Türkçesinde bulunmayan Özbekçe fiillerin istem durumları incelenmiştir. Dördüncü bölüm olan sonuç bölümünde yapılan çalışmalar sayısal verilerle gösterilmiş; son bölümde ise fiillerin aldığı istemlerin ve örnek cümlelerin olduğu bir dizin hazırlanmıştır.

Arı, Nesrin (2010). Harezm Türkçesinde Birleşik Fiiller ve Durum Ekli Tamlayıcıları. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Yüksek Lisans Tezi.

Üç bölümden oluşan bu tezin birinci bölümünde Türk dilindeki birleşik fiiller hakkında blgi verilmiş; ikinci bölümünde Harezm Türkçesine ait eserler taranarak elde edilen birleşik fiillerin durum ekli tamlayıcıları örnek cümlelelerle alfabetik olarak sıralanmış; üçüncü bölüm olan sonuç başlığı altında ise birleşik fiillerin durum ekli tamlayıcıları üzerine değerlendirmeler yapılmıştır.

Doğan, Nuh (2011). Türkiye Türkçesi Fillerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Doktora Tezi.

Bu tezde, Türkiye Türkçesindeki fiillerin istemleri ve istem değişiklikleri üzerinde durulmuş, istemin ya fiilin çatısına ya da sözlüksel anlamına göre değişiklik gösterdiği bilgisine ulaşılmıştır. Fiillerin istemleri Türkçe Sözlük (2005)'teki sözlüksel anlamına göre belirlenmiş ve örneklendirilmiştir. Söz konusu çalışmada istem, mantıksal, söz dizimsel ve semantik olmak üzere üç başlık altında değerlendirilmiştir. Türkçenin temel cümle yapıları ve semantik yapıları belirlenmeye çalışılmıştır.

Arı Özdemir, Tuba (2012). Gagauz Türkçesinde İstem. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Yüksek Lisans Tezi.

Bu tezde, Gagauz Türkçesindeki fiillerin ve edatların istem potansiyelinin ortaya konması amaçlanmıştır. "Gagauz Türkçesi Sözlüğü"nden tespit edilen fiillere Gagauz Türkçesi ile yazılan yedi eser taranarak örnek cümleler bulunmuştur. Söz konusu fiillerin istemi mantıksal, sözdizimsel ve semantik olmak üzere üç düzeyde incelenmiştir. Elde edilen edatların da istem yapısına örnek cümleler bulunmuş ve hem fiillerin hem de edatların istem potansiyeli değerlendirilmiştir.

Çetinkaya, Cüneyt (2012). Kazak Türkçesinde Fiilin İstemi: Valenz. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Yüksek Lisans Tezi.

Bu tezde, Äbdijemil Nurpeyizov'un "Imırt" aldı romanındaki ve Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğündeki fiillerin istem açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Elde edilen fiiller oluş, kılış ve durum fiilleri olarak tasnif edilerek anlamlarına göre yorumlanmış ve fiillerin Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesindeki kullanımlarının karşılaştırılması yapılmıştır.

Golzar, Habib A. (2016). Türkçe Fiillerde İstem (Ettirgen Yapılarda). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Yüksek Lisans Tezi.

Türkçe fiillerin aldığı istemlerin bağımsal dilbilgisi kurallarına göre değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada ilk olarak bağımsal dilbilgisi, bağlantılama, bağlama ve aktarma konuları üzerinde durulmuştur. Ettirgen çatı ekli fiiller ele alınmış ve çatı değişiminin örneğin ettirgenliğin fiillerde istem artışına sebep olduğu gibi sonuçlara ulaşılmıştır.

Yılmaz, Neslihan (2016). Tatar Türkçesinde Fiillerin İstemi. Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Yüksek Lisans Tezi.

Tatar Türkçesindeki fiillerin istem durumlarının incelendiği bu çalışmada, Tatar Tiliniñ Añlatmalı Süzliği (1979)'ndeki fiiller esas alınmıştır. Tespit edilen fiiller mantıksal ve sentaktik istem durumları bakımından değerlendirilmiştir.

Aydın Özkan, Işıl (2017). Evrensel Dilbilgisi ve Türkçede İstem (Valenz). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Doktora Tezi.

İstem kavramı ve Türkçede istem potansiyeli olan yapılar, Bağımsal Dilbilgisi ve Evrensel Dilbilgisi çerçevesinde kuramsal olarak değerlendirilmiştir. İstem değişimi, istem nöbetleşmesi, Türkçede istemi azaltan ve arttıran kategoriler, durum kavramı, çatı, anlambilim, dilbilgiselleşme gibi kavramlar da bu çalışmada ele alınmıştır.

Uzer, Emre (2018). Altun Yaruk'ta Fiil-Tamlayıcı İlişkisi. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Yüksek Lisans Tezi.

Budist Uygur Edebiyatına ait en hacimli eser olarak kabul edilen Altun Yaruk'taki fiillerin durum ekli tamlayıcılar ile ilişkisi incelenen bu tez dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Budizm, Uygurların tarihi ve Altun Yaruk hakkında bilgilerin yanı sıra Uygur dilindeki durum ekleri tanıtılmış, fiil-tamlayıcı ilişkisinin ne olduğu bilgisi

verilmiştir. İkinci bölümde Altun Yaruk'ta tespit edilen fiiller tamlayıcılarıyla olan ilişkisi bakımından yorumlanıp alfabetik olarak sıralanmıştır. Üçüncü bölümde elde edilen veriler sıralanmış; çalışmanın son bölümünde ise fiillerin aldıkları tamlayıcılarının da gösterildiği bir dizine yer verilmiştir.

BÖLÜM II: ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ VE TARİHÎ GELİŞİMİ

2.1. Tarihte Oğuzlar ve Oğuz Türkçesi

Bir dili inceleyebilmek için o lehçeyi konuşan toplulukları tanımak gerekir düşüncesinden yola çıkılarak söz konusu dönem hakkında bilgilere yer verilmeden evvel Oğuzların geçmişine değinilecektir.

İlk olarak Orhun yazıtlarında adı geçen Oğuzların geçmişinin M.Ö. 4000-3500'e dayandığı, Doğu Anadolu bölgesinde yaşamış Hurriler ve Mezopotamya'ya Orta Asya'nın Batı Türkistan bölgesinden geldiği düşünülen Sümerler ile ilişkili olduğu yapılan araştırmalar sonucunda ortaya konmuştur (Korkmaz, 2013: 15-16).

Bilge Kağan, Kültigin ve Tonyukuk yazıtlarda Köktürklere bağlı yaşadığı ve önemli bir güç oldukları bilgisine ulaştığımız Oğuzların Uygurlarda döneminde de etkin bir rol oynadıkları zaman zaman da savaş içinde oldukları görülmüştür (Sümer, 2002: 509).

Oğuzların, Karahanlılar'ın yaşadığı bölge içerisinde bir Oğuz Yabgu Devleti kurduğu bilinmektedir. "Yabgu" Oğuz boylarının en yüksek düzeydeki yöneticilerine verilen isim olması dolayısıyla devletin isminde yer almıştır. Ancak hangi yabguların devleti yönettiğine dair bilgiler mevcut değildir. Yabgu devletinden ayrılan Oğuzlar güney ve kuzeye göç etmişler, göç etmeyenler de yaşadıkları bölgede kalarak günümüzdeki Türkmenistan'ı oluşturmuşlardır (Korkmaz, 2013: 26-28).

"Oğuz" isminin nereden geldiği üzerine etnolojik çalışmalar yapılmış, "etnik bir unsurun adı mıdır?" sorusuna cevaplar aranmıştır. Sümer, Oğuz Kağan Destanında hayvanların doğumdan sonraki ilk sütü olan 'agız' sözüyle ilişkilendirildiğini, J. Marquart, ok-uz (=oklu adamlar) *ok* ve *uz* (adam) sözünden geldiğini, D. Sinor ve L. Bazin *öküz* ve *tosun* sözleriyle ilişkili olduğunu, J. Hamilton *oguş* ile ilişkilendirerek aile anlamına geldiğini, G. Nemeth ise *ok* ve *+z* ekinin birleşerek "kabileler, aileler birliği" anlamına geldiğini iddia etmiştir (Akar, 2018: 23).

Eski Türkçe döneminde adına hem Köktürk hem Uygur yazıtlarında rastladığımız, Kaşgarlı Mahmud'un da Divân-ı Lügati't-Türk'te adlarından sıkça söz ettiği Oğuzların kendilerine ait bir yazı diline sahip olamadıklarını görüyoruz. Korkmaz, yaptığı araştırmalar sonucunda Eski Türkçedeki Oğuzca unsurlar ile ilgili şu bilgileri verir:

a) Ses Bilgisi Özellikleri

1. */i/~/ė/* değişimi: Eski Türkçe metinlerde /i/ ünlüsü ile yazılan *iş, it-, bir- tir-* gibi sözcüklerin bazen /i/ ve /e/ seslerinden farklı bir ses olan /ė/ sesi ile *ėş, ėt-, bėr-, tėr-* şeklinde yazıldığı görülür. Güney-batı Türk lehçeleri ilk hecede bu kapalı ė sesini benimserken Doğu Türk Lehçeleri /i/ sesini kullanmayı tercih etmişlerdir. Türkiye Türkçesinin ağızlarında da görülen bu /ė/ sesinin Oğuzların büyük bir çoğunluğunun bu sesi benimsediklerini gösterir. Buradan hareketle /ė/'nin Oğuzcaya özgü bir belirti olduğu söylenebilir.

2. Uzun ünlüler: Köktürk ve Uygur yazıtlarından yola çıkarak Eski Türkçede uzun ünlülerin varlığı bilinmektedir. Günümüzde yaşayan Yakut, Özbek gibi lehçeler dışında Türkmence de uzun ünlüleriyle tanınır. Bu ünlüler Türkiye Türkçesinin ağızlarında da karşımıza çıkar. Oğuz-Türkmen lehçelerindeki *āş, āz, bāş, īkı, īl,* īn gibi sözcüklerin Eski Türkçede de olması bu sesin Oğuzca bir unsur olduğunu gösterir.

3. Ünlü İncelmeleri: Genel olarak Eski Türkçede ünlü uyumunun kurallı olduğu görülür. Fakat Köktürk ve Yenisey yazıtlarında t, n, s, ş gibi diş ve dişeti ünsüzleri ile y ünsüzü yanındaki ı ünlüsünün yer yer >i'ye dönüştüğü, *-sı/-si* iyelik, *-miş* geçmiş zaman ve *-çi* meslek ekinin de uyuma girmediği görülür. Bu ses olayları Türkçenin her lehçesinde görülmesine rağmen Oğuz grubunda daha yaygındır.

4. b->m-: Köktürkçede ilk sesin /b/ bazen de /m/ ile yan yana yer aldıkları görülüyor: ben /men, barŋa/marŋa, beniŋ/meniŋ gibi. Kaşgarlı Mahmud 11. yüzyılda Oğuzcanın özelliklerinden söz ederken, Karahanlı Türkçesindeki b->m- değişimine karşı Oğuzcanın önseste /b/'leri koruduğuna işaret etmiştir.

5. y ilişmesi (Prothese): Eski Türkçede söz başı /y/ sesinin hem /y/'li hem /y/'siz olarak ikili kullanımı göze çarpar: ėm/yem 'ilaç', ir/yır 'şarkı', ig/yig 'hastalık', ir/yir, inçke/yinçke gibi. Kaşgarlı Mahmud, Divân'da Oğuzların söz başı /y/ sesini attıklarını bildirir.

6. Eski Türkçede, seyrek de olsa ses düşmesi, ses ve hece kaynaşması (contraktion) olayı ile hece yutulması (haplologie) olayına rastlanır. Kaşgarlı Mahmud, Oğuzların söz konusu ses olaylarına başvurduklarını anlatır. Günümüz Oğuz lehçelerinde de bu kullanımların sık sık görülmesi belirgin bir dil özelliği olduğunu düşündürür (Korkmaz, 2005b: 208-211)

b) Şekil Bilgisi Özellikleri

1. Eski Türkçede yükleme durumu eki -g'dir. Ünlü uyumuna bağlı olarak, bu ekin +ıġ/+ig, +uġ/+üg biçimleriyle kullanıldığı da görülür. Karahanlı Türkçesinden itibaren Doğu Türk lehçelerinde yükleme durumu +nı/+ni Oğuz Türkmen lehçelerinde +g sesinin erimesiyle +ı/+i/+u/+ü şeklini almıştır. Dolayısıyla bu durum Oğuzcanın Eski Türkçedeki belirgin bir özelliğidir.

2. Uygurcanın /n/ ağzında yükleme durumu bazen +Ig yerine +aġ/+eg biçimindedir. Oğuz lehçesinde zamanla /g/ sesi düşmüştür. Türkiye Türkçesinde özellikle Manisa-Soma ağızlarında bir yükleme durumu değişimi gibi görünen *ı~a* değişimi vardır. Eski Türkçedeki +Ig, +Ag eklerinin zamanla +I, +A biçimlerinde devam ettiği düşünülürse bu özelliğin Eski Türkçe döneminden geldiği düşünülebilir (Korkmaz, 2005b: 212).

3. Köktürk, Yenisey ve Uygur *n* lehçesinde -k sesi ile biten kelimelere, yer zarflarına ve 1 ve 2. şahıs iyelik eki almış kelimelere yönelme-bulunma eki olarak gelen bir +A eki görülür. Bugün Karadeniz bölgesi ağızlarında yönelme durumunun, bulunma durumu işlevinin de olması Özbek Türkçesi vb. lehçelerde de olması dikkat çekici bir özelliktir.

4. Köktürk-Yenisey yazıtlarında ayrılma durumu için özel bir ekin olmadığı +Da/+Ta eklerinin ayrılma durumu için de kullanıldığı bilinir. Uygur *n* lehçesinde bazen +dAn ayrılma durumu ekine de rastlıyoruz. Oğuz-Türkmen lehçelerinde ayrılma durumu ekinin +dAn olduğu göz önünde bulundurulursa bu özelliğin yazı diline Oğuzcadan geçmiş olabileceği düşünülebilir.

5. Uygurcada ilgi durumu eki +nIŋ biçiminde olduğu halde yazıtlarda ve n lehçesinde +Iŋ'dır. Oğuz lehçelerinde de +Iŋ olması Oğuzcanın bir belirtisidir.

6. Eski Türkçedeki +n vasıta, +çA eşitlik, +rA, +rU yön gösterme eklerinin kullanılışları bakımından Eski Anadolu Türkçesi ile ortaklık göstermeleri Oğuzcanın etkisini gösterir.

7. Eski Türkçede emir kipinin 2. şahıs teklik çekimi ya eksiz ya da -gIl ekiyle, 2. şahıs çoğul çekimi de -Iŋ ve -IŋlAr ekleriyle yapılır. Kaşgarlı Mahmud'un yazdıkları ve günümüz Oğuz lehçelerinden de hareketle Oğuzcada da emir çekiminin 2. teklik ve çokluk çekimleri için ya ek kullanılmadığı ya da -Iŋ eklerinin kullanması Eski Türkçe ile ortak olan bir özelliktir.

8. Kaşgarlı, Türk dillerinde geçmiş zaman kipinin -dI eki ile kuruluğunu belirterek Suvarlar, Kıpçaklar ve bazı Oğuzların -dUk sıfat-fiil ekini de kullandıklarını belirtmiştir. Köktürk yazıtlarında da benzer özelliğin görülmesi ilerleyen dönemlerde -dUk ekinin

Güney-Batı lehçelerinde yalnız 1.şahıs çokluk çekiminde kullanılmasından dolayı bu özellik Eski Türkçede Oğuzcanın zayıf bir belirtisi olarak kabul edilebilir.

9. Eski Türkçede -GAy gelecek zaman ekinin yanında -GA eki de seyrek olarak görülür. Bu ek, Kutadgu Bilig'den başlamak üzere Doğu Türkçesi eserlerinde görülmesine rağmen asıl Oğuzcayı temsil eden 11-13. yüzyıla ait oldukları düşünülen karışık dilli eserlerin belirgin gereklilik ve gelecek zaman eklerinden biridir. Oğuz lehçelerinde +g sesinin düşmesiyle ekin -A- şeklinde gelecek zaman, geniş zaman, istek, emir kipi, gösterme işlevlerinde kullanılması Oğuzcaya ait bir özellik olduğunu gösterir.

10. Yazıtlar ve Uygur n lehçesinde -sIG/-sIK eklerinin gereklilik ve gelecek zaman görevlerinde kullanıldığı görülür. /g/ sesinin erimesi ile Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde –AsI'yı gelecek zaman ifade eden bir sıfat-fiil eki olarak görmekteyiz. Bu durumdan hareketle Eski Türkçedeki –sIG sıfat-fiil ekinin Oğuzcayla ilişkili olduğu düşünülür.

11. Yenisey ve Köktürk yazıtlarında gelecek zaman görevinde, isim, fiil ve çekimli fiil olarak kullanılan -dAçI/-tAçI eki vardır. Kaşgarlı'ya göre sıfat-fiil eki olan bu ek hem Oğuzlarda hem de Kıpçak, Yimek, Argu, Suvar ve Peçeneklerde kullanılmıştır. Diğer Türk dillerinde ise -gUçI şeklinde kullanılan bu ekin Eski Anadolu metinlerinde -dAçI/-tAçI şekliyle görülmesi yazıtlardaki kullanımda Oğuzcanın payının olduğunu gösterir.

12. Yazıtlar, Uygur n ve nadir olarak da y lehçesinde zarf-fiil olarak görülen -pAn/-pAnIn ekinin sonraki dönemlerde ön sesinin tonlulaşarak -bAn, -bAnI, -bAnIn genişletilmiş şekilleri oluşmuş ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde sık sık kullanılmıştır.

13. Köktürk ve Uygur yazıtlarında -mAtIn/-mAdIn oldukça sık kullanılan bir ektir. Bu ek Karahanlı, Harezm Türkçelerinde de kullanılarak Eski Anadolu Türkçesine değin gelmiş, Türkiye Türkçesinde -p ve -ArAk zarf-fiil olumsuz türünü geliştirmiştir. Kıpçak ve Doğu Türk lehçelerinde de -mAy, - pAy, -bAy, -PĪn ekleri kullanılmıştır. Anadolu ağızlarında da -In,- yIn şeklinde görülmektedir (Korkmaz, 2005b: 211-216).

Gülsevin de "Köktürk Bengü Taşlarında Oğuzca Özellikler" adlı çalışmasında yukarıda tespit edilen özelliklere katkılar sağlamıştır (1998: 12-18).

Karahan ise Kaşgarlı Mahmud'un Oğuz lehçesi kaydıyla verdiği bilgileri on iki başlıkta incelemiş, tarihî ve modern Oğuz Türkçeleriyle karşılaştırarak özelliklerin uyuştuğu sonucuna ulaşmıştır (2013: 232-241).

Gazneli Mahmud'un 1017 yılında Ḫârizm'i fethetmesiyle Oğuzlar, Kıpçaklar ve Kanglılar bölgeye yerleşerek bölgenin etnik yapısını Türklerin lehine değiştirmeye

başlamışlardır. Ḫârizm'de Türk dili, Türk âdetleri halkın arasında itibar görmeye başlamıştır. O dönemde yazılan ve bize kadar ulaşan *Ḳısasü'l-Enbiya, Muḳaddümetü'l-Edeb, Nehcü'l-Ferādis, Maḥabbetname* gibi eserler Oğuzca özelliklerin hissedildiği önemli dil yadigârlarıdır (Yüce, 2014: 4-5).

Kıpçaklar zorunlu göçleri sonucunda Suriye ve Mısır bölgesinde etkin bir güç haline gelmiş, kurulan devlete Memlük devleti; orada konuşulan Türkçeye de Memlûk Kıpçakçası denmiştir (Özyetgin, 2001: 21-37).

O dönemde kaleme alınmış sözlük ve gramerlerde Kıpçak ve Oğuz Türkçesi iç içe görülmüş sözcüklerin ayırdımının yapılabilmesi için Oğuzcaya ait sözcüklerin yanına yazarları tarafından "Türkmence" düşülmüştür. Örneğin yaklaşık 2000 sözcük barındıran Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Muġalî'de "Türkmence" kaydıyla verilen 102 sözcüğe ulaşılmıştır. Türkmence kaydıyla verilen sözcüklerin sayısının çokluğu eserin yazarının Türkmenceye (Oğuzca) karşılık Kıpçak dilini asıl Türk dili kabul ettiğini Türkmencenin de küçümsenmeyecek derecede kullanıldığını gösterir (A. Boyraz, 2015: 534-564).

2.2. Eski Anadolu Türkçesi

Orta Asya'dan 10. yüzyıldan itibaren batıya göç eden Oğuzların 12. yüzyılın sonlarında kendi lehçelerine dayalı, Anadolu'da kurup geliştirdikleri Balkanlar, Kuzey ve Güney Azerbaycan, Kuzey Irak ve Suriye'de de kullanılan yazı diline Eski Anadolu Türkçesi denir (Gülsevin ve Boz, 2004: 29; Ercilasun, 2008: 438; Akar 2018: 31).

Bahsi geçen dönemin isimlendirilmesi hususunda farklı görüşler mevcutdur: Köprülü (1934) 'Anadolu Türkçesi veya Garbî Oğuz Türkçesi'; Çağatay (1944) 'Eski Osmanlı Türkçesi'; Arat (1960), Mansuroğlu (1959), Korkmaz (2007), Karahan (2000), Gülsevin-Boz (2004), Akar (2018) vd. 'Eski Anadolu Türkçesi'; Timurtaş (2005), Özkan (2000) vd. 'Eski Türkiye Türkçesi'; Ercilasun (2008) 'Eski Oğuz Türkçesi'. Dönemi ifade etmek için en çok "Eski Anadolu Türkçesi" kullanılır, diğer isimlendirmeler de bu dilin kullanıldığı alan ile ilgili ipucu vermektedir. Ercilasun (2008: 430), 'Anadolu' terimi yerine 'Oğuz' teriminin kullanılmasını önermesinin nedenini bu dilin Irak, Suriye, İran ve Azerbaycan gibi yerlerde kullanılmasıyla açıklar.

Dönemin başlangıç tarihi 13. yüzyıl kabul edilir ancak bu konu hakkında da farklı görüşler vardır. Köprülü, 12. asırda bu lehçe ile ilgili eserlerin varlığı bilinse de günümüze

ulaşanların 13. yüzyıldan başlamasından dolayı başlangıç tarihini 13. yüzyıl kabul eder (1934: 6-8).

Eski Anadolu Türkçesinin izlerini Eski Türkçeye kadar götürmek mümkündür. Korkmaz'a göre bu dönem Eski Türkçeden pek çok iz barındırmakla beraber yeni bir dönemin başlangıcıdır. Doğu Türkçesi ve Batı Türkçesi arasındaki ses ve şekil ayrılıkları bu dönemde teşekkül etmeye başlamıştır (2013: 16). Gülsevin de Oğuz şivesine dayalı ilkyazı dili olduğundan Türk dili tarihi açısından önemli bir yere sahip olduğunu ve diğer şivelerle birbirine yakın bazı özellikleri bulunsa da bu dönemin diğerlerinden ilk bakışta ayrılabilecek karakteristik biçimleri olduğunu söyler (2011: 1).

Anadolu'ya 11. yüzyılda göçler artmış ve 11-13. yüzyıllarda Anadolu'nun Türkleşmesi sağlandığı halde, Anadolu'da Türkçenin bireysel bir yazı dili halini alması kolay olmamıştır.

1077'de Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla Oğuz Türkleri siyasî bir güç haline gelmiş ancak Oğuz Türkçesinin yazı dili olarak kullanılması 13. yüzyılı bulmuştur (Korkmaz 2005b: 431-432).

Tekin'e göre bir yazı dilinin oluşması için özellikle üç şart gerekir:

1. Yazı dilinin dayanacağı bir yerleşik kültür çevresi ile ilgili kelime hazinesinin, o konuşma dilinde daha önceden yoğun bir şifahî gelenek ile kurulmuş olmalı,

2. Bir alfabesi bulunmalı,

3. Alfabeyi kullanırken, o dildeki seslerin nasıl ifâde edileceği bilinmeli (2001: 140).

Ercilasun ise Oğuzca yazı dilinin oluşumuna sebebiyet veren olay ve durumları şöyle açıklar:

a. 11. ve 12. yüzyılda Azerbaycan ve Anadolu'ya gelen Türkler kalabalık olmamalarına rağmen Bizans ve Haçlılarla savaşarak Anadolu'da tutunma mücadelesi veriyorlardı. XIII. yüzyıl başlarında Cengiz'in baş göstermesiyle Türkistan'da kalan diğer Oğuzlar da Anadolu'ya gelmek zorunda kalmış ve Anadolu'daki Türk nüfusu artarak yeni bir yazı dili oluşturacak seviyeye ulaşmıştır.

b. Kâşgar'daki Türk Edebî dil çevresi Cengiz'in istilası sonucunda Harezm'e kayarak Oğuzlara yaklaştı. Aynı zamanda İlhanlılarda üst düzey görevlerde Türk edebî dilini kullanan Uygur kâtipler vardı.

c. 11. ve 12. yüzyılda Anadolu'ya gelen Türkler göçeri idi ve Türkistan'daki edebî dili bilmiyordu. Ancak Cengiz istilası sonucu Anadolu'ya gelen Oğuzlar bir yazı dili geleneğine sahipti ve Türkistan'ın edebî dil geleneğinden haberdardı.

d. Türkler çok canlı bir din ve tasavvuf hayatı yaşıyorlardı ve bu inanç ve görüşleri halka anlatabilmek için halkın diline ihtiyaç duymuşlardır.

e. Oğuzların sözlü edebiyat gelenekleri, yeni edebî dili oluşurken önemli bir rol oynamıştır.

f. Anadolu beyliklerin ortaya çıkması da en önemli sebeplerdendir. Beyliklerin beyleri Arapça ve Farsçaya yabancıydı ve bu da Türkçe yazan şair ve edipleri teşvik etmelerine sebep olmuştur (2008: 433-434).

12. yüzyıla ait eserlerin varlığının bilinmesine rağmen bu dönemden elimize eserler ulaşmamıştır. Korkmaz'a göre çoğunluğu Oğuz unsuruna dayalı kurulan Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçukluların resmi dil, edebiyat ve ilim dilleri olarak Arapça ve Farsçayı kullanmış olmaları bu yüzyıllar arasında Oğuzcanın yazılı eserlerde yer almadığı kanısını kuvvetlendirir (Korkmaz, 2005a: 268). Özkan ise erken döneme ait eserlerin olmamasını, ilim ve edebiyat dili olarak Arapça ve Farsça kullanılmasına, çeşitli savaşlara, Moğolların ve Haçlı seferlerinin sonucunda pek çok kütüphanenin yıkılıp eserlerin yakılmasına bağlar (1999: 56). Oğuzca yazı dili olarak kullanılmaya başlamasından sonra o dillerin Türk dilinden üstün olmadığını gösterme çabasına girilmiştir. Özellikle EAT'nin ilk dönemi kabul edilen Selçuklular döneminde verilen eserler sayesinde bu çabalar olumlu sonuçlanmış, Türkçenin bilim dili olamayacağı görüşü zayıflamıştır.

EAT, gelişimi ve tarihî dönemleri bakımından 13-16. yüzyıllar arası, 16-20. yüzyıllar arası ve 20. yüzyıl olmak üzere üç döneme ayrılarak şu başlıklar altında incelenir: Selçuklu Dönemi Türkçesi, Beylikler Dönemi Türkçesi, Osmanlı Dönemi Türkçesi (Özkan, 1999: 58-95; Korkmaz, 2010b: 27; Özyetgin, 2006: 12; Demir - Yılmaz, 2010: 89; Akar, 2018: 19).

2.2.1. Selçuklular Dönemi

Oğuzlar, tarihî kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre, 10. yüzyılda Sirderya ve Aral gölü kıyılarımda Yenikent merkezli bir yabgu devleti kurmuşlardır. 11-13. Yüzyıllar arasında Ḫârizm'in Türkleşmesinde rol oynayan Oğuzlar, 1040 yılında Gaznelileri yenerek Horasan'da Büyük Selçuklu Devletini, bir müddet sonra da kitleler halinde Irak ve

Anadolu'ya gelerek Anadolu Selçuklu Devletini kurdular. Bu iki devletin etnik öğesini Oğuzlar oluşturmasına rağmen devletin ilmî ve şer'î işlerinde Arapça, edebî ve resmî işlerinde Farsça kullanılmıştır (Özkan, 1999: 58-61; Korkmaz, 2013: 81).

Oğuzların 12. yüzyılda bireysel bir yazı diline sahip olup olmadıklarına dair elimize net bilgiler ulaşmamış olsa da sözlü edebiyatta iler bir seviyede oldukları bilinmektedir. 13. Yüzyıla ait olup günümüze ulaşmayan Şeyyad İsa'nın *Salsalnâme*'si, *Dânişmendnâme* ve *Battalnâme Şeyh San'an Hikâyesi* gibi eserlerin varlığı kaynaklardan öğrenilmektedir (Özkan, 1999: 61).

Behcetü'l-Hadâik fi Mev'izeti'l-Halâyık, Kıssa-i Yûsuf, Kudûrî Tercümesi, 1343 tarihli Ferâiz Kitabı, Kitâb-ı Gunya, Mevlâna ve Sultan Veled'in Türkçe manzumeleri, Hoca Dehhânî'nin şiirleri, Ahmet Fakih ve Şeyyad Hamza'nın eserleri, Yunus Emre'nin eserleri bu dönemden günümüze ulaşan önemli eserlerdir.

11-13. yüzyıllarda Oğuzca bireysel bir olamadığı için Karahanlı Türkçesi geleneğinden tamamen ayrılamamış bu devirde yazıldığı düşünülen birkaç dil yadigârı günümüze ulaşmıştır. Bu eserlerde Karahanlı ve Oğuz Türkçelerinin dil özellikleri aynı anda barınmakta bu nedenle eserlere "Karışık Dilli Eserler" denilmiştir. *Behcetü'l-Hadâik fi Mev'izeti'l-Halâyık, Kudûrî Tercümesi, Kitâb-ı Güzîde, Kıssa-i Yûsuf, , Ferâiz Kitabı gibi* eserler karışık dilli sayılmıştır.

Korkmaz, bu dönem ile ilgili ilk olarak "*Türk dilinin tarihi gelişme çizgisi üzerinde, Eski Türkçeden yeni yazı dillerine geçerken, dil yapısı bakımından bu iki devreyi kısmen birbiri ile birleştiren kısmen de birbirinden ayıran ve iki devir arasında köprü vazifesi gören farklı nitelikte bir geçiş devri söz konusu olabilir mi?*" sorusuna cevap aranması gerektiğinin üzerinde durur ve böyle bir geçiş devri varsa bu devrin özelliklerinin belirlenmesi gerektiğini dile getirir (Korkmaz, 2005c: 296).

Karışık dilli eserler konusundaki görüşler iki farklı yönde şekillenmiştir:

Arat, "Anadolu Yazı Dilinin Tarihi İnkişafına Dair" adlı yazısında olga-bolga diye adlandırılan karışık dilli eserler üzerine dikkat çekmiştir ve bu eserlerin az veya çok oranda geçiş devrini temsil ettiği görüşünde olduğunu söylemiştir (1960: 225-232). Arat gibi, Korkmaz, Buluç, Canpolat ve Mansuroğlu'nu da bu fikirde olmasını sağlayan sebep Behcetü'l-Hadâik, Kudûrî Tercümesi gibi eserlerde ses ve şekil bakımından Eski Türkçe ile Oğuzcaya ait özelliklerin yan yana yer almış olmasıdır.

Tekin de bu görüşlere karşı çıkarak "1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde 'Olga-bolga' Sorunu" adlı çalışmasında *Kitâbü'l-Ferâiz'in* dilini

inceleyerek vardığı sonuçları genelleştirmiş ve bu özelliklerin görüldüğü eserlerin yazarlarının Orta Asya ve Horasan'dan göç etmiş göçmenlerin kendi şahsî lehçe veya ağızları ile ilgili ferdi özelliklerden ibaret olduğu görüşünü savunmuştur (1974: 59-157).

Doerfer de her iki düşünceyi ele almış Tekin'in açıklamalarının özünde doğru olduğunu söyleyerek Korkmaz'ın da böyle düşünmesine Mevlana 'nın şiirleri, *Behcetü'l-Hadâik'in* mensur bölümü ve *Kitâbü'l-Ferâiz* gibi eserlerin sebep olduğunu ifade etmiştir (çev. Karakaya, 2013: 138-143). Korkmaz da Doerfer'in çalışmasından sonra "karışık dilli eserler" teriminin yerine "Selçuklu Türkçesi Ağızları" teriminin kullanılmasını önermiştir (2013: 86).

2.2.2. Beylikler Dönemi

13. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'da Moğol baskısının zayıflamasından yararlanan Türkmen beyleri, zamanla Selçuklularla ilişkilerini keserek kendi adlarına beylikler kurmaya başladılar. Bu beyliklere "Anadolu Beylikleri" denilmektedir (Özkan, 2000: 69).

Selçuklu döneminde Arapça ve Farsça ön planda olmasına rağmen yazı dili olarak varlığını az da olsa hissettirebilen Oğuzca, Beylikler döneminde gelişmiş bir yazı dili olarak kuruluşunu tamamlamış, Arapça ve Farsçanın önüne geçmeye başlamıştır. Bu yüzden Beylikler dönemi Eski Anadolu Türkçesi içinde önemli bir yere sahiptir (Şahin, 2011: 23).

Bu dönem içerinde Karamanoğlu Mehmed Bey'in özel bir yeri vardır: *"Şimden girü hiç kimesne kapuda ve dîvânda ve mecâlis ve seyrânda Türkî dilinden gayrı dil söylemeye", "defterleri daḫı Türkçe yazalar"* buyruğunu vermesi Türk yazı dilini oluşturmakta büyük rol oynamıştır (Korkmaz, 2005d: 428).

Anadolu Selçukları döneminde Türkçe basit muhtevalı eserlerde görülmesine rağmen, Beylikler zamanında verilen eserlerde Türkçe ön plana çıkmış, millî bir uyanış, kendi özüne dönüş başlamıştır. Beylerin özüne bağlılıkları sayesinde bu dönemde Kur'an tercümeleri, peygamber kıssaları gibi telif ve tercüme, edebî, ilmi pek çok eser meydana getirilmiştir. Gülşehri, Âşık Paşa, Hoca Mesud, Şeyhoğlu, Ahmedî, Elvan Çelebi, Kaygusuz Abdal, Kadı Burhaneddin, Devletoğlu Yusuf, Erzurumlu Darîr, Ahmed-i Dâi,

Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa) gibi şahsiyetler dönemin belli önemli isimleridir (Özkan, 1999: 84-85; Şahin, 2011: 24-30).

Türk dünyası için eşsiz bir hazine olan Dede Korkut Hikâyelerinde genel olarak Doğu Anadolu'da yaşayan Oğuz Türklerinin yiğitlikleri, mücadeleleri, hayat tarzları anlatılmış; vatan sevgisi, konukseverlik, aileye verilen önem üzerinde durulmuştur (Üstüner, 2015: 182). Dede Korkut Hikâyelerinde Azeri Türkçesi dil özelliklerine de rastlanır.

2.2.3. Osmanlı Dönemi Türkçesi

15. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da birliğin sağlanması ve İstanbul'un fethiyle birlikte Türk dili büyük bir değişimin görüldüğü dönemdir. Beylikler döneminde Arapça ve Farsça karşısında ön plana çıkan Türkçe, bu dönemde yine söz konusu dillerle karşı karşıya gelmiştir. Birçok Türkçe kelime, Arapça ve Farsça anlamdaşlarıyla yan yana kullanılmış, kısa cümleler Arapça ve Farsça tamamlama ve edatlar ile birlikte kullanılır hale gelmiştir (Korkmaz, 2013: 110).

Bu dönem de gerek manzum gerekse mensur pek çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Kemaloğlu İsmail, Ahmedî, Ahmedî Dâî, Hatiboğlu, Cem Sultan, Şeyhî gibi isimleri zikredebileceğimiz bu dönemde Âşıkpaşa-zâde'nin *Tevârîh-i Âl-i Osmân*ı, Oruç Bey'in *Oruç Bey Tarihi* ve Neşrî'nin *Cihân-nümâ*sı, Tursun Bey'in *Târih-i Ebu'l-feth*i ve Sinan Paşa'nın *Tazarrunâme*si geçiş dönemini temsil eden eserler olarak zikredilebilir (Gülsevin - Boz, 2004: 68-73; Korkmaz, 2013: 110-111). Söz konusu döneme ait eserlerde büyük dil değişiklikleri görüldüğü için çalışmada bu dönemin eserlerine yer verilmemiştir.

2.3. Çalışmada İncelenen Eserler

Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait şüphesiz ki çok sayıda kıymetli eser vardır. Çalışmamızın temelini oluşturan "fiilde çatı" kavramını inceleyebilmek adına dokuz eser seçilerek çalışmanın evreni oluşturulmuştur. Eserlerin seçiminde konuların farklı olmasına işlevlerin konuya göre değişebileceği düşüncesiyle dikkat edilmiştir. İncelenen eserler aşağıda kısaca tanıtılmaktadır.

2.3.1. Behcetü ʾl-Hadâik Fî Mevʿizati ʾl-Halâik

Behcetü ʾl-Hadâik Fî Mevʿizati ʾl-Halâik (BH), 1270-1286 yılları arasında Fahrüddîn bin Mahmûd ibni ʾl-Hüseyn ibni Mahmûd et-Tebrizî tarafından yazılmıştır. BH'nin telif bir eser olduğu şu cümlelerden anlaşılmaktadır:

> *"(2b/5)Bir nicesi rabbani ʿālimden bir nicesi rūḥāni ʿālimden ve bir nice ḳarındaşlar kördüm. Bular vaʿẓ ilmi içinde rāġıb erdiler ve aŋa yavlaḳ ṭālib erdiler, immā Tāzī ve Pārisī dilinde Türk dili üzre ġālib erdiler. Minden dilediler kim Türk dilinçe bu fen içinde bir kitāb eyleyem, nüket, naẓāyir birle söyleyem. Ḳaçan kim bularuŋ dilegi kitüligine irdüm, bu kitabı eyledüm. (2b/9)"*

Dinî-ahlâki bir eser olan Behcetü'l-Hadāyik'te ele alınan konular şunlardır: Tevhid, Recep, Ramazan, Şaban ayları, Bayram ve aşure, Hz. İbrahim, Hz. Yakup ve Hz. Musa'nın vefatları, Kıssa-ı Yūsuf, Hz. Ali ve Kerbela, ölümün gerçekliği, yoksulluk ve Allah'a teslimiyettir.

Yazar dikkat çekici, canlı bir üsluba sahiptir. Hadis ve ayet çevirilerini yaparken de üslubu dışına çıkmadığı, devrik cümlelere ve hitap cümlelerine de sık sık başvurduğu görülmektedir.

Eserin Bursa, Ankara, Berlin ve İstanbul'da iki olmak üzere bilinen beş nüshası vardır. Bu nüshalardan en eski tarihli olanı Bursa Nüshasıdır. Bursa Orhan Kütüphanesi Kurşunluoğlu Kitapları 99 no'da kayıtlıdır. 1303'te Ebu Bekr b. Şeyh Ali b. Muhammed tarafından istinsah edilmiştir (Canpolat, 2018: 11).

İstanbul Nüshası (A), İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi İbrahim Efendi Kitaplığı 354 no'da kayıtlıdır. Canpolat, bu nüshanın dilinin istinsah edildiği XV. yüzyılın diline uydurulduğundan Bursa Nüshasından dil özellikleri bakımından ayrıldığından bahseder (2018: 15-16).

İstanbul Nüshası (B), İstanbul Süleymaniye Kitaplığı Yazma Bağışlar 4040 no'da kayıtlıdır.

Ankara Nüshası, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kitaplığı 35879 no'da kayıtlıdır.

Berlin Marburg Nüshası, Berlin Staatbibliothek Hs. Or. Quart 1079 no'da kayıtlıdır.

Söz konusu kıymetli eser, ilim dünyasına 1945 yılında Saadettin Buluç tarafından tanıtılmıştır. Eser üzerine ilk çalışmalar da Buluç tarafından yapılmıştır. İsmail Hikmet Ertaylan tarafından eserin önce içindekileri, 1960 yılında da tıpkıbasımı yayımlanmıştır.

1950 yılında Muharrem Ergin Bursa'daki Yazma eserlerden bahsederken BH'ye de değinmiştir. Mustafa Canpolat, Bursa nüshası üzerine bir doktora çalışması hazırlamış ve eser üzerine makaleler kaleme almıştır. 2018 yılında Melike Somuncu, İbrahim Efendi nüshasını esas alarak Berlin ve Yazma Bağışlar nüshaları ile karşılaştırılarak doktora tezi hazırlamıştır.

Çalışmada Mustafa Canpolat'ın 1965'te doktora tezi olarak hazırladığı Bursa Nüshasının 2018 yılında yayımlanmış hâli esas alınmıştır.

2.3.2. Kıssa-i Yūsuf

Yūsuf peygamberin yaşadıklarının anlatıldığı kıssa, kutsal kitaplarda da geçtiği için bilim insanlarının yanı sıra halk tarafından da bilinip sevilmektedir. Türk, Arap ve Fars edebiyatında da Kıssa-ı Yūsuflar yazılmış ve ilgi görmüştür.

Ali eserin yazılış amacını:

Tevfīḳ virgil ḥikmet tapa ḳayıtmaġa
ʿāḳlım ḳullar ḫāṭırıŋ bayıtmaġa
Yūsuf savcı aḥvālin ayıtmaġa
ʿāḳlım ṣaḥīḥ dilim faṣiḥ ḳılġıl

dörtlüğünde açıklayarak Allah'tan bunu yapabilmek için yardım istemiştir.

Türk edebiyatında Ali, Kırımlı Mahmut, Haliloğlu Ali, Şeyyad Hamza, Süle Fakih, Taşlıcalı Yahyâ, Erzurumlu Darir gibi yazar ve şairlere ait Kıssa-ı Yusūflar bulunmaktadır. Bunlar arasında ilk yazılan Kıssa-ı Yusūf Ali'ye ait olmakla birlikte; mesnevi nazım şekli ve fâilâtün/ fâilâtün/ fâilâtün aruz kalıbıyla yazılan Şeyyad Hamza'nın eseridir (Cin, 2011: 58).

Eserin yazılış tarihi hakkında bilgiye eserde geçen şu dörtlükten ulaşılabilir ancak müellif nüshasına henüz ulaşılamadığı için kesin bilgi demek çok doğru değildir.

Mevlümden meded nuṣret yetüzünden
Recep ayı calaba otuzundan
Tārīḫniŋ ḫōṣ altı yüz otuzundan
Bu żʿīf kitābnı düzdi ėmdi

Eserin yazma ve matbu olmak üzere bilinen nüshaları şunlardır:

Berlin nüshası, Almanya'da Berlin Kütüphanesi No: 138'de kayıtlıdır.

Dresden nüshası, Almanya'nın Dresden Kraliyet Kütüphanesi No:419'da; Kazan nüshası, Tataristan Fenler Akademisinin Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsünde 53/3 numarada kayıtlıdır (Cin, 2011: 61).

Bakü nüshası, Azerbaycan Nizami Müzesi'nde B 3422 numarada kayıtlıdır.

Leningrad I. nüshası, ketebe kaydı bilinmemekle müstensih ve istinsah tarihleri de bilinmemektedir.

Leningrad II. nüshası, ketebe kaydına göre Kısmetu'llâh Bin Abdu'l-Celil tarafından Mevlâna Molla İsmail Medresesi'nde 1815 yılında yazılmıştır (Cin, 2004: 58).

Millî Kütüphane nüshası, Yz. A 7522/2 numarada kayıtlıdır. Nüsha, Salsal-nâme isimli bir eserin sonunda bulunmaktadır (Cin, 2004: 611-656).

Manisa nüshası, Manisa İl Genel Kitaplık Müdürlüğü 1401 numarada kayıtlıdır.

İstanbul nüshası, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Katanof Kitaplığı 552 numarada kayıtlıdır.

İstanbul Türkiyat nüshası, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Katanof Kitaplığı 171 numarada kayıtlıdır.

Eser üzerinde çok sayıda çalışma yapılmıştır. İlk çalışmaları Houtsma yapmış, 1889 yılında ZDMG 43, 69c-de Berlin ve Dresden nüshalarından parçalar yayımlamıştır (Uygur, 2003: 19). Brockelmann, Houtsma'nın çalışmasından yola çıkarak metnin dil incelemesini yapmıştır. Saadet Çağatay, Alini esrinden yaklaşık altmış dörtlüğü Türk Lehçeleri Örnekleri adlı eserinde yayımlamıştır (1977: 97-110). Eser üzerinde ilk hacimli çalışma 1983 yılında Tatatistan'da F. Faseyef tarafından yapılmıştır (Cin, 2011, 64).

Steven West 1983 yılında, Azerbaycanlı bilim adamları Elmeddin Elibeyzâde ile Ebulfeyz Hüseynî, 1995 yılında Azerbaycan'da çalışmalarını yayımlamıştır. Sinan Uygur, 2003 yılında eser üzerinde bir yüksek lisans çalışması hazırlamıştır. Ali Cin 2004 yılında doktora tez çalışması yapmış, 2011 yılında da çalışması yayımlanmıştır. Hakan Yaman, Göttingen Üniversitesinde 2005 yılında Ali Versiyonunda Yusuf Kıssası adlı doktora tezini hazırlamıştır.

Çalışmada Ali Cin'in 2004 yılında hazırlayıp 2014 yılında yayımlanan doktora tezi esas alınmıştır.

2.3.3. Garib-nâme

Asıl adı Ali olan Âşık Paşa, Kırşehir yakınlarındaki Arapkir'de 1272 yılında soylu bir ailede doğmuştur. Oğlu Elvan Çelebi babasının 3 Kasım 1332 tarihinde Kırşehir'de öldüğünü kaydetmiştir ve türbesi de aynı şehirdedir (Akt. Yavuz 2000: 10).

Moğol istilalarının arttığı, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılış sürecine girdiği 13. yüzyılın sonu ile 14. yüzyılın başlarında devrin önemli mutasavvıfları insanları yaşadıkları buhranlardan kurtarmak için irşat faaliyetlerinde bulunarak muhtelif eserler telif etmişlerdir. Âşık Paşa da en hacimli eseri Garib-nâme'yi bu dönemde 1330 yılında kaleme almıştır (Ocak, 2016: 35-56). Oldukça hacimli olan eserin nüshalarına göre beyit sayıları değişkenlik göstermektedir. Kemal Yavuz'un karşılaştırmalı çalışmasında 10592 beyit bulunmaktadır.

Âşık Paşa eserini Türkçenin o devirde hor görülmesi, kimsenin Türkçeyle ilgilenmemesi üzerine yazdığını dile getirir. Türklerin kendi dillerinde yazılmış eserleri okuyup anlamalarını ister. Yazıldığı devir için önemli olduğu gibi günümüz için de oldukça önemlidir. Yavuz'a göre bu kıymetli dil yadigârı, Anadolu Türkçesinde yazılmış Türk edebiyatının XIV. yüzyıldaki en büyük mesnevîsi oluşu, Telif olup tercümeye yer vermemesi, Türk hayat ve yaşayışını en iyi şekilde yansıtması, Türk kültürünü büyük ölçüde kendinde toplaması, genel anlamda devrinin sosyal yönünü vermesi ve hedefler göstermesi, tertibi ve konuları işleme açısından bir benzerinin bulunmaması, ele alınan konuları çok açık ve sade bir şekilde anlatması, Anadolu'da gelişecek olan Türk edebiyatı alanında ilk yazılan edebî eserlerden olması ve bu yönü ile edebiyatımızın şekillenmesinde temel eserlerden birini teşkil etmesi, On dördüncü yüzyıldan beri, her zaman için, Türkçenin önde gelen bir dil hazinesi olması ve şairinin dil şuuruna sahip bulunması ve nasihat edebiyatımız içinde yer alması gibi yönlerden değerini hiçbir zaman kaybetmeyecek bir eserdir (2000: 6).

Eserin giriş kısmında eser hakkında bilgi verilmekte ve her bölüm tanıtılmaktadır. Devamındaki 228 beyitte tevhid, münacat ve tevhid şiirleri yer almaktadır. Peygamber'e övgü, dört halife ve Peygamber'in nübüvvetinin ispatı için yazılan şiirlere yer verildikten sonra asıl bölümlere geçilir. On bölümün her birinde ayrı ayrı on kıssaya yer verilmektedir. Konular bölümden bölüme genişleyerek, bir düzen içinde giderek açılmaktadır.

İlk nüshaları 15. yüzyıla ait olan Garib-nâme'nin 81'i yurt içinde 35'i yurt dışında olmak üzere bilinen 116 nüshası vardır. En eski ve en yeni nüshalar Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesindedir (Yavuz, 2000: 15). Kemal Yavuz 2000 yılında Süleymaniye Laleli, Almanya Tubinger, Konya Koyunoğlu ve Kayseri Raşid Efendi nüshalarını karşılaştırmalı olarak yayımlamıştır.

Garib-nâme üzerine pek çok yüksek lisans ve doktora tezi hazırlanmıştır. Son olarak 2018 yılında Yudum Kırmızı, Garibnâme'de insan vücuduyla ilgili adların eşdizimlilikleri ve kavramlaştırma -yüz, beñiz, rûy, surat örneği- adıyla doktora tezini tamamlamıştır. Bu çalışmada yukarıda bahsi geçen Kemal Yavuz'un eseri esas alınmıştır.

2.3.4 Kitāb-ı Güzîde

Güzīde, Güzīde Kitābı, Kitāb-ı Güzīde veya ʿAḳā'id-ı İslām gibi isimlerle bilinen bir ilmihal kitabı olan eser Meḥemmed bin Bālī tarafından Eski Anadolu Türkçesine aktarılmıştır. Eserin varlığından ilk defa M. Fuad Köprülü bahsetmiştir (Tekin, 2000: 153-154). Tekin, Meḥemmed bin Bālī'nin eseri nasıl ve niçin aktardığını şöyle Türkiye Türkçesine çeviriyor:

> *"Ben zayıf ve günahkâr Mehmed bin Bâlî, geçmişlerin büyüğü, din âlimi, dindar Ebû Nasr bin Tâhir bin Muhammed Serahsî'nin -Allah onun ruhunu ve kabrini nurlandırsın- bir kitap derlediğini gördüm. Öyle bir kitap ki her bir sözü bin can değerindedir. Fakat ifadelerin düşük ve bozuk olduğunu gördüm: Ola-bolga ibareleriyle yazmışlar. Bu zarif eserin inceliği ve şerefi artsın, faydası da kaybolmasın diye düşündüm ve bu sağlam olmayan cümlelerden açık, seçik ve parlak bir Türkçeye aktardım… Ümid olunur ki eseri yazanı, cümleleri değiştireni unutmazlar ve eseri okuyanlar (Allahın) inayetine (evliyanın) kerametlerine kavuşurlar, inşallah*!" (2000: 155).

Din âlimi Serahsî ise esere 'Güzīde' ismini verme sebebini şöyle açılar: "Bu kitabı, Kur'an ayetleriyle, Peygamberin hadîsleriyle yazdım. Ve ayrıca din âlimlerinin, ariflerin ve dindarların işledikleri amelleri (de ilâve edip) yazdım. Kim bu kitabı okursa din husûsunda zengin olur. Çünkü bütün okuduklarımı, öğrendiklerimi ve işittiklerimi seçtim. İlmin seçilmişi (ve en iyisi demek) olan *Güzīde* adını verdim!" (Tekin, 2000: 156).

Söz konusu bilgiler şöyle özetlenebilir:

1. Mehemmed bin Bâlî Eski Anadolu Türkçesini kullanan biridir.

2. *Güzîde* adlı eser Ebu Nasr bin Tâhir bin Muhammed Serahsî adlı din âlimince yazılan ilmihâl kitabıdır.

3. Bâlî, eserin içeriğini beğendiği halde dilini beğenmemiş, ifadelerin bozukluğundan dolayı eseri dili için *ola-bolga* ifadesini kullanmıştır.

4. Bâlî, Güzîde'yi, "Ruşen Türkice" dediği Eski Anadolu Türkçesine aktarmıştır (Türkmen, 2011: 13).

Eserin yukarıda sözü edilen isimlerle bulunabilen pek çok nüshası vardır. Bu nüshaların en eskisi H. 838 tarihli olup Paris Millî Kütüphanesi'nde BN, Supplement Turc No: 531'de kayıtlıdır (Erdem, 1992: 5).

Eserin bir diğer nüshası da İst. Arkeoloji Müzeler Kütüphanesi H. 889 tarihli yazma 1498'de; Millî Kütüphane nüshası 204 no'da kayıtlıdır (Erdem, 1992: 5-6).

Berlin yazmalar kataloğunu hazırlamış olan W. Pertsch, eserin Berlin, Upsala, Gotha, Münih, Viyana nüshasının ötekilerden farklı beş ana bölüme ayrılmış olmasını göz önüne alarak, bu nüshanın eserin aslı ile ilgili bir kopya olması ihtimalinden söz etmektedir (Küçük, 2014: 19).

Londra British Museum Ad. 7850'de kayıtlı olan, C. Mundy'nin özel kütüphanesinde M. 115 no'da kaıtlı olan Tübingen de Ms. Orient 4150 no'da kayıtlı nüshaları vardır. Reşit Rahmeti Arat'ın bahsettiği Manisa Kütüphanesinde 6886 numarada kayıtlı, 863 (1458) tarihli Akâ'id-i İslâm adlı eser bu eserin en eski nüshası olması açısından güvenilirdir. Eserin Şinasi Tekin'in kendi şahsi kütüphanesinde de tarihsiz ve sonran eksik bir nüshası bulunmaktadır (Erdem, 1992: 6).

Eseri ilim âlemine M. Fuad Köprülü tanıtmış, Şinasi Tekin eserin karışık dilli olmadığını, Harezm Türkçesini iyi bilen biri tarafından aktarıldığını ifade eder. Eser üzerine Melek Erdem 1992 yılında yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Seyfullah Türkmen, 2011'de Kitâb-ı Güzide Türk Lehçeleri Arasında ilk Metin Aktarma Örneği adlı kitabını yayımlamıştır. Serhat Küçük, 2014'te Kitâb-ı Güzîde Akâidü'l-İslam (Giriş, Metin, Dizin-Sözlük, Tıpkıbasım)'ı yayımlamıştır. Nilay Coşkun, 2015'te Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış bir Kitâb-ı Güzîde (İnceleme-metin-dizin) adlı yüksek lisans tezi hazırlamıştır.

Çalışmada Serhat Küçük'ün 2014'te Kitâb-ı Güzîde Akâidü'l-İslam adlıyla yayımladığı eseri esas alınmıştır.

2.3.5. Kitâb-ı Ata-Dede

Eser ve müellifiyle ilgili kaynaklarda daha önce herhangi bir bilgiye rastlanmayan bu eserin dış kapağındaki etiketlerinden birinde "Aṭa Dede" kaydı olduğundan eserin adı Kitâb-ı Aṭa Dede olarak kabul edilmiştir (Güneş, 2015: 2).

Dinî-didaktik bir eser olan Kitab-ı Ata Dede'nin ilk 18 sayfasında Doğu Türkçesi'nin dil özelliklerinin görülür. Eser üslübu ve işlenen konuları itibariyle Kitâb-ı Güzide'ye benzemektedir.

28 bâba ayrılan eserde sırasıyla şu konular işlenmiştir: İslam ve İman, Fasıkların Hayatı ve Mematı, Ölüm, Haram Yemek, Haram İçmek, Livata, Zina, Münafıklar, Küfür, Korku, Tevbe, Oruç, İhlas, Tevekkül, Muhabbet, Dünya, Can, Rızık, Kanaat, Sabır, Kaza, Halimlik, Şükür, Gaza, Salavat Getirmek, Ziyafet, Dostlara Konukluk Etmenin Sünnetleri ve Edepleri, Kavim, Kabilenin Hukuku (sıla-i rahim), ve Komşuluk hakkı.

Eserin bilinen tek nüshası Türk Dil Kurumu Türkçe Yazmalar Kütüphanesinde B 42 numara ile kayıtlıdır. Baş kısmı eksik ve oldukça yıpranmış olan eserin yazarının adı eserin ketebe kaydında "Aṭa Dede bin Beg Temir" olarak kayıtlıdır (Güneş, 2015:4).

Kitâb-ı Ata-Dede, dinî konularda yazılmış altı eserden oluşmaktadır.

Yazmanın baş tarafında Kıpçak Türkçesine ait özelliklerin görülmesi, sonraki bölümlerde Eski Anadolu Türkçesinin ağırlıkta olması ve Kıpçak Türkçesine ait sözcüklerin görülmesi, Anadolu Türkçesini de bilen bir Kıpçak Türk'ünün bu eseri Eski Anadolu Türkçesine aktardığı düşüncesini akla getirmektedir (Argunşah, 2014: 56-74).

Kitâb-ı Ata-Dede üzerine İsmail Güneş 2015 yılında doktora çalışması hazırlamıştır. Çalışmada İsmail Güneş'in bu çalışmasını esas alınmıştır.

2.3.6. Süheyl ü Nev-bahār

Süheyl ü Nev-bahâr, Mesud Bin Ahmed (Hoca Mesud) mesnevi nazım şekliyle yazdığı, Yemen padişahının oğlu Süheyl ile Çin Faġfūru'nun kızı Nev-bahār arasındaki aşkın hikâyesidir. Yazarı hakkında bilinenler oldukça sınırlıdır. Banguoğlu, Hoca Mesud'un eserlerinin dil özelliklerinden yola çıkarak nereli olduğunun anlaşılamayacağını, onun batı ya da orta Anadolu'da büyük şehirlerden uzakta yaşamış olabileceğini düşünür (Akt. Dilçin, 2016: 11). Köprülü de yazarın dil özelliklerinden yola çıkılarak bilimsel

çalışmalar yapılırsa Hoca Mesud'un Anadolu'nun hangi yöresinde yaklaşık olarak anlaşılabileceği görüşündedir (Köprülü, 1934: 190).

Süheyl ü Nev-bahār Farsçadan Türkçeye çevrilmiştir ancak eserin Farsça aslı bugüne kadar ele geçirilememiştir (Cin, 2012: 3; Dilçin, 1991: 54). Hoca Mesʿūd, Süheyl ü Nevbahār'ı Farsçadan Türkçeye çevirdiğini, aslının Farsça olduğunu şu beyitlerle açıklar:

Didügüm kitāb aşnuġı Pārsī
Dilince düzilmiş Ḥaḳ'uŋ yārīsi
Didüm ger ola Tangrı'nuŋ yārisi
Bu ḳamu ḥikāyet ki var Pārsī (375)
Döne Türki'ye oḳıya ḫas u ʿām
ʿināyet ḳılursa Ḥaḳ ola tamām (376)

Süheyl ü Nev-bahār mesnevisinin asıl adı Kenzü'l Bedāyiʿ'dir. Hoca Mesʿūd eserine Kenzüʿl Bedāyiʿ adını verdiğini, Nev-bahār u Süheyl adının eserin bir lakabı gibi olduğunu şu beyitlerde belirtir:

Bir ayruḫsu hem adı olsun didüm
Bes adını Kenzüʿl-Bedāyīʿ ḳodum (5621)
Adın dimege kimse itmese meyl
Laḳab bigidür Nevbahār u Süheyl (5622) (Gaddar, 2012: 8-9).

Eserin bilinen iki manzum nüshası vardır. Manzum nüshalar şunlardır:

Berlin Nüshası, Berlin Devlet Kitaplığı'nda bulunur. Nüshayı Mordtmann bulmuştur.

Dehri-Cem Dilçin Nüshası, bu nüsha Çankırı'da Ahmet Talat Onay tarafından bulunmuştur.

Eserin bilinen üç mensur nüshası vardır. Mensur nüshalar şunlardır:

İstanbul Nüshası, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 1170 numarada kayıtlıdır.

Erzurum Nüshası, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi 18875 numarada kayıtlıdır.

Süleymaniye Nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud 4828 numarada kayıtlıdır (Cin, 2012: 15-16).

Semih Tezcan'a göre Süheyl ü Nev-bahār'ın yazar nüshasından başka en az dört nüshası vardır (1994:3-4).

Süheyl ü Nev-bahār üzerinde bugüne kadar birkaç çalışma yapılmıştır. Bunlardan ilki J. H. Mordtmann tarafından 1925 yılında Almanya'da tıpkıbasım olarak yayımlanan Suheil und Nevbehār'dır. Tahsin Banguoğlu Mordtmann'ın yayımladığı Berlin yazması metni üzerinde dil incelemesi yapmış, Altosmanische Sprachstudien zu Süheyl ü Nevbahar adlı

bu çalışma 1938'de yayımlanmıştır. Cem Dilçin, 1991'de eserin bilinen iki nüshasının karşılaştırmalı metin yayını içeren bir çalışma hazırlamıştır. Semih Tezcan, 1994 yılında Süheyl ü Nevbahār Üzerine Notlar adlı çalışmasını yayımlamıştır. İbrahim Taş, 2010 yılında Süheyl ü Nev-Bahar'da Eskicil Öğeler adlı kitabını yayımlamıştır. Son olarak 2012 yılında Ali Cin, Süheyl ü Nev-Bahār (Kenzü'l-Bedāyīʿ) İnceleme-Metin-Dizin'i yayımlamıştır.

Neslin Eriha Genç, 2003 yılında Süheyl ü Nev-Bahār'daki İkilemeler; Nilay Altunay, 2017 yılında Süheyl ü Nevbahar'ın Söz Varlığı Üzerine Tematik Bir İnceleme isimli yüksek lisans tezlerini; Zeliha Gaddar, 2012 yılında Süheyl ü Nev-bahār'ın Dilbilgisel Özellikleri ve Dizini isimli doktora tezini hazırlamıştır.

Bu çalışmada ise Cem Dilçin'in karşılaştırmalı metin yayını esas alınmıştır.

2.3.7. Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri

Mevlânâ Celâleddin Rumî'nin büyük oğlu olan Sultan Veled 623'te (1226) Karaman'da doğmuştur. Yaşamı üzerine detaylı bir çalışmanın yapılamadığı Sultan Veled hakkında bilgilere babası üzerine yapılan çalışmalardan yola çıkılarak varılmıştır.

Sufi çevresinde yetişmiş, bu yolda babasından etkilenerek Şems-i Tebrizî'nin tesiri altında kalmıştır. Medrese ve tarikat bilgisi alan Sultan Veled 1285'ten itibaren Mevlevî tarikatının şeyhi olmuş ve ölümüne (1312) kadar şeyhlik görevini üstlenmiştir (Mansuroğlu, 1958: 1).

Sultan Veled'in Türkçe yazdığı manzumeleri konuları itibariyle Farsça manzumeleriyle aynıdır. Türkçe manzumelerini dinî-tasavvufî-ahlakî bilgilerle donatarak babasının şöhretini Türk halkı arasında yaymak için yazmıştır (Mansuroğlu, 1958: 1-2).

Sultan Veled'in bugüne kadar tespit edilebilen Türkçe manzumelerinin sayısı 367'dir. İbtidanâme'de (1291) 76 tane, Rebâbnâme'de (1301) 162 tane, Divan'ında 129 beyit bulunmaktadır. Divan'ındaki bu manzumelerden 28 tanesi tamamen Türkçe, ötekiler ise Türkçe-Farsça mülemma şeklindedir (Mansuroğlu 1958: 2-9).

İbtinâme'nin 12, Rebabnâme'nin 12, Sultan Veled Divanı'nın da bilinen 6 önemli nüshası vardır.

Mecdut Mansuroğlu, 1958 yılında Sultan Veled'in Türkçe şiirlerini dil incelemeleri, transkripsiyonlu metinleri, sözlük ve tıpkıbasımlarıyla birlikte yayımlamıştır. Bu çalışmada da Mecdut Mansuroğlu'nun bu çalışmasını esas alınmıştır.

2.3.8. Marzubān-nāme Tercümesi

Marzubân, Farsça "merz" ve "bân" ekinin birleşmesiyle oluşan "sınır bekçisi, sınır kumandanı, uç beyi" gibi anlamlara gelen bir sözcüktür.

Marzubān-nāme, İran'ın kuzeyindeki Taberistan hükümdarı Marzubân'a ait ahlâkî ve siyasî öğüt veren bir eserdir. Taberistan bölgesinde konuşulan ve Eski Farsçanın lehçesi Taberîce ile yazıldığı düşünülen eserin asıl nüshasına ulaşılamamıştır (Düzen, 2016: 37; Sarıkaya, 2014: 7-8; Duran 2016: 15; Korkmaz, 2017: 37). Eserin Türkçeye çevrildiği tespit edilen üç tercümesi vardır: Birincisi 14. yüzyılda Şeyhoğlu Mustafa tarafından yazılan Kitâb-ı Düstûr-ı Şâhî Fi-hikâyet-i Pâdişâhî, ikincisi 1539 yazılan Düstûrül'l-mülk Vezîrü'l-melik, üçüncüsü ise 18. yüzyılda Nüzhet Efendi tarafından kaleme alınan Cevâhirü'l-hikem Fî-tezhîbi Ahlâkı'l-ümem isimli eserlerdir (Duran, 2016: 17; Korkmaz, 2017: 39-40).

Korkmaz, Şeyhoğlu'nun eseri Türkçeye aktarmasının sebebini, eserden dönemin padişahlarının mahrum kalmaması ve eserin anlaşılmasının güç olduğu için herkesin ondan yararlanmasına imkân vermek olarak açıklar. Aynı zamanda Marzubân-nâme'nin bu cinsten kitaplar arasında en iyisi olduğu, ondan daha ünlü Kelîle ve Dimne'den hikmet ve yarar sağlama açısından daha üstün olduğunu da söylenir (Duran, 2016: 55; Korkmaz, 2017: 41).

Eserin çeviri tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte farklı görüşler vardır. Yavuz, "*Marzubân-nâme*'nin bilinen her iki yazmasında da eserin Türkçeye çevrildiği yıl verilmemiştir. Ancak bu çeviri Germiyan Beyi Süleyman Şah'ın emri ile yapıldığına göre çeviri tarihi 1368-1387 tarihleri arasına rastlamaktadır. Şeyhoğlu eseri, 1389'da tamamladığı, Hurşid-nâme ve ona takaddüm eden Kâbus-nâme'den önce bitirdiğine göre yazılış tarihini birkaç yıl önceye almak daha uygundur." der (2013: 18).

Eser, fabl türünde yazılan bir siyaset-nâmedir. Eserde devlet idaresinden bahsedilmekle birlikte pâdişâhlara, şehzadelere, devlet ricaline, asker ve fertlere nasihat verilir, bunlara da kaynak olarak ayet ve hadisler gösterilir (Duran, 2016: 31; Yavuz, 2013: 18). "Eserin fasıllarındaki fıkra ve hikâyelerin çoğu Kelile ve Dimne hikâyelerinde ve Binbir Gece Masallarında olduğu gibi başka fıkra ve hikâyelere bağlanmıştır. Hikâye kahramanları hayvanlardır" (Korkmaz, 2017: 39). Eser 10 bölüm ve 67 hikâyeden oluşmaktadır.

Eserin tespit edilebilen üç nüshası vardır: Berlin Devlet Kütüphanesi, Varşova Üniversitesi İslâm Eserleri Kütüphanesi ve Kazan Devlet Üniversitesi Fennî Kütüphanesi nüshalarıdır (Duran, 2016: 28). Bütün hikâyeleri barındıran Varşova Nüshasıdır ancak İkinci Dünya Savaşında yanmış ve günümüze ulaşmamıştır (Korkmaz, 2017: 52).

Eser üzerinde yapılan çalışmalar: Berlin nüshasını 1889'da W. Pertsch tanıtmıştır. Varşova nüshasını 1936 yılında Zajaczkowski tanıtmıştır. 1966'da Zeynep Korkmaz eserin çevirilerinin kime ait olduğunu ortaya koyan makalesini yayımlamıştır. S. Kleinmichel 1969 yılında Berlin nüshasının 38 yapraklık bölümünü transkripsiyonlu metin olarak yayımlamıştır. 1973 yılında Zeynep Korkmaz, eseri yayınlamış; 2017'de ise aynı eseri gözden geçirerek ve geliştirerek tekrar yayımlamıştır. Resul Özavşar 2009'da Marzubânnâme Tercümesi Metin, Çeviri, Art Zamanlı Anlam Değişmeleri, Dizin isimli bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Ramazan Duran ise 2014'te eserin yeni bir nüshasının bulunduğundan bahsederek söz konusu Tataristan Kazan Nüshasını 2016'da Kitâb-ı Düstûr-ı Şâhî Fî-Hikâyet-i Pâdîşâhî (İnceleme-Tenkitli Metin-Tıpkıbasım) yayımlamıştır. Bu çalışmada Zeynep Korkmaz'ın çalışması esas alınmıştır.

2.3.9. Müntahab-ı Şifâ

Celâlüddin Hızır Paşa'nın Türkçe kaleme aldığı önemli bir tıp metnidir. O dönemde yazılmış tıp metinlerinin azlığı Müntahab-ı Şifâ'yı oldukça önemli bir yere taşımaktadır. Eserde yazarı ve yazılış tarihi hakkında bilgi olmaması, kimi nüshalarının da Edviye-i Müfrede adlı eser ile ciltlenmiş olması Müntahab-ı Şifâ'nın yazarı hakkında tartışmalara yol açmış ve başka yazarlara ait olabileceği tartışmalarına sebebiyet vermiştir (Adıvar, 1970: 38; Hatipoğlu, 1956: 21). Türk Ansiklopedisi, Müntahab-ı Şifâ'yı Ahmedî'nin eseri olarak gösterirken Bedii N. Şehsuvaroğlu Şair ve Hekim Ahmedî adlı çalışmasında Hızır Paşa'nın eseri kabul ettiği halde, Hazâinü's-saâdât'ın önsözünde onu İshak bin Murad'ın eseri olarak gösterir (Önler, 1990: 5).

Yazılış amacının eserin girişinde bahsedildiği eser, yazarın 'bahş' adını verdiği üç ana bölümden oluşmaktadır.

Yazarının kendi yazdığı nüshası elde bulunmayan Müntahab-ı Şifâ'nın pek çok nüshası vardır. İstinsah tarihi belli olanlardan en eskisi 1495 tarihli Paris nüshasıdır (Önler, 1990: 5). Önemli nüshaları şunlardır:

1. Ayasofya Nüshası, Süleymaniye, Ayasofya 3752 numarada kayıtlıdır.

2. Bursa Nüshası, Bursa, Haraççıoğlu Kitaplığı 1134 numarada kayıtlıdır.
3. Kadızâde Mehmet Efendi Nüshası, Süleymaniye, Kadızâde Mehmet Efendi 351 numarada kayıtlıdır.
4. Malatya Nüshası, Malatya Genel Kütüphanesi 1196/2 numarada kayıtlıdır.
5. Millet Nüshası, Fatih, Millet Kütüphanesi 294 numarada kayıtlıdır (Önler, 1990: 7).
6. Paris Nüshası, Paris Bibliotheque Nationale Manuscrits'de 170 numarada kayıtlıdır. 1495'te istinsah edilmiş, 185 varaktan oluşan bu nüshanın müstensihi bilinmemektedir.
7. Pertevniyal Nüshası, Süleymaniye, Pertevniyal 744/1 numarada kayıtlıdır. 163 varaktan oluşan bu nüshanın müstensihi belli değildir.
8. Topkapı Nüshası, Topkapı Müzesi Kitaplığı 545 numarada kayıtlıdır. 269 varaktan oluşan bu nüsha 1029 yılında Muhammed bin Rûmî Erzurumî tarafından istinsah edilmiştir.

Müntahab-ı Şifâ üzerine 1981 yılında Zafer Önler doktora tezi hazırlamıştır. Bu çalışma 1990 yılında TDK yayınları arasında yayımlanmıştır. Çalışmada Zafer Önler'in söz konusu çalışması esas alınmıştır.

2.3.10. Dede Korkut

Oğuz Türklerinin bilinen eski destanları sayılan Dede Korkut destanları manzum Oğuzname esasına dayalıdır. Oğuzların Yakın Doğuya gelmeden önceki hayatlarına dair hadiselere dayanan Dede Korkut destanlarında bu hadiselerin bir destan olarak şekillenmesi, IX-XI. asırlarda Oğuzların Sirderya (Seyhun) kuzeyindeki yerlerinde geçen, İslamiyeti kabul etmelerinden çok önceki uzun bir geçmişi de içine alan hayatları ile bağlantılıdır. Eser, Oğuzların o dönemlerde mücadele içinde oldukları tarihten de bilinen Komşuları Peçenek ve Kıpçaklarla savaşlarını dile getirmektedir (Erdem, 1998: 40). Aynı zamanda eserden yola çıkarak Oğuzların sosyo-kültürel, siyasal, ekonomik ve dinsel yaşantıları hakkında pek çok bilgiye de ulaşmak mümkündür.

Dede Korkut kitabının bilinen üç nüshası vardır:

Dresden Nüshası, bilinen ilk nüshadır. *Kitâb-ı Dedem Ḳorḳut ʿalā Lisān-ı Ṭā'ife-i Oğuzān* adıyla Almanya'nın Dresden şehrinde Kraliyet Kütüphanesinde Fleischer Külliyatı'nda 86 numarada kayıtlıdır (Ergin, 2014: 64). Nüshayı ilk defa gören ve kayda alan Alman araştırmacı Jacop Reyşke (1716- 1774)'dir (Sakaoğlu, 1998: 7). 12 hikâyeden oluşur, bu hikâyeler ise şunlardır:

1. Dirse Ḫān oġlı Buġaç Ḫān boyı
2. Ṣalur Ḳażanuŋ ėvi yaġmalanduġı boy
3. Ḳam Pürenüŋ oġlı Bamsı Beyrek boyı
4. Ḳażan Beg oġlı Oruz Bigüŋ ṭutsaḳ olduġı boy
5. Duḫa Ḳoca oġlı Delü Dumrul boyı
6. Ḳaŋlı Ḳoca oġlı Ḳan Ṭuralı boyı
7. Ḳażılıḳ Ḳoca oġlı Yigenek boyı
8. Basaṭ Depegözi öldürdügi boyı
9. Begil oġlı Emrenüŋ boyı
10. Uşun Ḳoca oġlı Seğrek boyı
11. Salur Ḳażan ṭutsaḳ olub oġlı Oruz çıḳarduġı boyı
12. İç Oġuza Ṭaş Oġuz ʿaṣi olub Beyrek öldügi boy

Berlin Nüshası, Berlin Krallık Kütüphanesinde 203 numarada kayıtlı olup Dresden nüshasının bir kopyasıdır.

Vatikan Nüshası, Vatikan Kütüphanesi Türkçe yazmalar kısmında 102 numarada kayıtlı olan bu nüsha biri eksik olmak üzere toplam altı hikâyeden oluşmaktadır. Nüshayı tanıtıp üzerinde ilk çalışan kişi Ettore Rossi'dir. Söz konusu altı hikâye şöyledir:

1. Ḥikāyet-i Dirse Ḫān oġlı Buġaç Ḫān
2. Ḥikāyet-i Bamsı Beryik boz atlu
3. Ḥikāyet-i Ṣalur Ḳażanuŋ evi yaġmalanduġıdur
4. Ḥikāyet-i Ḳażan Begüŋ oġlı Oruz Ḫān dutsaḳ olduġı
5. Ḥikāyet-i Ḳażılıḳ Ḳoca oġlı Yegenek Beg
6. Ḥikāyet-i Ṭaş Oġuz İç Oġuza ʿaṣi olub Beryek vefatı

Vatikan nüshasının bulunmasıyla iki nüsha sürekli kıyaslanmış hangisinin daha iyi ve daha eski olduğu tartışılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda Vatikan nüshası geri planda kalmış esas nüsha Dresden gibi kabul edilmiştir. Kaçalin de "Ettore Rossi tarafından çevirisi ve tıpkıbasımı yayınlanan eserin 1997 yılına kadar çeviriyazılı yayını yoktur" diyerek bu düşünceyi destekler (2006: 13).

Özçelik, Dede Korkut'un her ne kadar okuma sorunları olsa da metinlerde şu özelliklerin Türkçesi dikkat çektiğini dile getirir: eskicil özellikler, Eski Anadolu Türkçesi özellikleri, Azerbaycan Türkçesi özellikleri ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu ağız özellikleridir (2016: 49).

Dede Korkut üzerine bugüne kadar yurt içi ve yurt dışında çok sayıda yayın yapılmıştır. H. F. Von Diez 1815'te Dede Korkut metinleriyle ilgili ilk yayını yapmıştır.

Kitap hakkında ilk makaleyi W. Barthold yazmıştır (Özsoy, 2006: 39-40; Özçelik, 2016: 39). Kilisli Rifat Bilge, 1916'da Kitâb-ı Dede Korkut alâ Lisan-ı Taife-i Oğuzan adlı kitabı yayımlamıştır. Orhan Şaik Gökyay, 1938'de Berlin ve Dresden nüshalarını karşılaştırarak Latin harfleriyle yayımlamış, Ettore Rossi de Dede Korkut'un Vatikan Kütüphanesinde bulunan eksik bir nüshayı 1950'de tanıtarak 1952'de yayımlamıştır (Özdemir, 2001: 271-272; Özçelik, 2016: 39). Hamit Araslı, Kitab-ı Dede Korkut adlı kitabı 1939'da Azerbaycan'da yayımladı. Muharrem Ergin, Dresden nüshasını Dede Korkut I adıyla 1958'de, Dede Korkut II İndeks-Gramer adıyla dizinini 1963'te yayımlamıştır. Orhan Şaik Gökyay, eserin Dresden nüshasını ele alarak Vatikan nüshasından da eklemeler yaptığı kitabını 1973'te yayımlamıştır. 1982 yılında ise Dede Korkut üzerine yazdığını makalelerini Destursuz Bağa Girenler adlı kitabında toplamıştır. H. Achmed Schmiede, 2000 yılında Kitab-ı Dedem Korkut Destanlarının Dresden Nüshası adlı bir çalışma yayımlayarak kitabın sonuna nüshanın bir tıpkıbasımını da eklemiştir (Özçelik, 2016: 41). Semih Tezcan ile Hendrik Boeschoten 2001 yılında Dresden ve Vatikan nüshanın çeviri yazılı metinlerini ayrı ayrı olacak şekilde Dede Korkut Oğuznameleri adıyla yayımlamıştır. Sadettin Özçelik, 2005 yılında Dede Korkut, Araştırmalar; Notlar/Dizin/Metin adlı kitabı, 2006 yılında da Dede Korkut Üzerine Yeni Notlar adlı kitabını yayımlamıştır. Mustafa Sinan Kaçalin, 2006 yılında Vatikan nüshasını Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-nâmesi adıyla, Osman Fikri Sertkaya Dresden nüshasının giriş bölümünü Dede Korkut Kitabı Dreden Nüshasının "Giriş" bölümü adıyla yayımlamıştır. Salahaddin Bekki, 2015 yılında Dedem Korkut Kitabı Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme (Türkiye'deki Yayınlar 1916-2013) adıyla kaynakların derlendiği bir kitap; Gürol Pehlivan da aynı yıl Dede Korkut Kitabı'nda Yapı, İdeoloji ve Yaratım Dresden ve Vatikan Nüshalarının Mukayeseli bir İncelemesi adlı kitaplarını yayımlamıştır.

Türk edebiyatında hiç kuşkusuz üzerinde en çok çalışma yapılan konulardan biri Dede Korkut'tur. Çalışmada Saadettin Özçelik'in yayımladığı Dede Korkut-Dresden Nüshası esas alınmıştır.

BÖLÜM III: OLDURGAN ÇATI

3.1. Oldurgan Çatı ve İşlevleri

Oldurgan çatı, *İng. causative voice, Alm. kausative Diathese, Fr. voix causative* olarak isimlendirilir. Bu kavram için genel tanım şöyledir: Türk dilinde eylem geçişli değilken bir ek (-t, -ir, -tir/-dir) katılarak eylemin geçişli duruma getirilmesi ya da geçişsiz eylemlerin ettirgenlik ekleriyle geçişli duruma geçmeleridir: alış-, başla-, kısal- gibi kelimeler geçişsiz eylemken aldıkları çatı ekleriyle alıştır-, başlat-, kısalt- gibi geçişli eylemler haline dönüşerek oldurgan çatıyı oluştururlar (Gencan, 1975: 302; König, 1983: 115; Topaloğlu, 1989: 418; Vardar, 2007: 150; Hengirmen, 2009: 284; Ergüzel, Boz vd., 2011: 127; Kara, 2016: 1205). Söz konusu ekler; nesne alamayan fiillere ulanarak onları nesne alabilir hale getiriyorsa *oldurgan* çatı olarak değerlendirilir (Yücel, 1999: 229).

Ahmet Cevat Emre (1931: 422), oldurgan çatı kavramını kullanmasa da "Şeklen ettirgen olduğu hâlde mânâ itibariyle subjekt olarak kullanılan fiiller vardır: aldır-, saldır-, sapıt-vb. Bazı fiiller de ettirgen olduğu hâlde aslı objektifler gibidir." diyerek aslında oldurgan eylemleri ifade eder.

Baasanjav (2006: 129) ve Delice (2009: 110-111) oldurgan yapıda sadece işi yapan ve o işten etkilenen kimse, şey olduğunu söylerler. Baasanjav, *Bekçi ateşi söndürdü = bekçi ateşin sönmesini sağladı.* Örneğinden yola çıkarak 'sağlamak' veya 'sebep olmak' anlamını karşıladığını, *söndür-* eyleminin oldurgan olduğunu açıklar (2006: 125). Delice'ye göre ise *söndür-* kılış bildirdiği için oldurgan çatı kategorisinde yer almamalıdır (2009: 113). 'sağlamak' ve 'sebep olmak' anlamlarından yola çıkılarak bu araştırma tezinde *söndür-* eylemi gibi eylemlere yer verilmiştir.

Ettirgen ve oldurgan eylemler aynı çatı ekleri ile yapıldığından birbirlerine çok karıştırılmaktadır. Bazı araştırmacılar oldurgan çatıyı kabul etmeyip sadece ettirgen çatıya çalışmalarında yer verirken bazıları da her iki çatının ayrı ayrı ele alınması gerektiğini savunur. İmer, Kocaman ve Özsoy (2013: 200) oldurgan eylemleri ettirgen olarak tanımlarken; Hengirmen, oldurgan eylemlerin ettirgen özelliği olmadığını oldurgan eylemin yalnızca geçişsiz eylemi geçişli eyleme dönüştürdüğünü ifade eder ve dilcilerin genellikle ettirgen ve oldurgan eylem ayrımını yapmayarak iki eylemi yalnızca ettirgen eylem altında topladıklarını ancak bu iki eylem türünün ayrılması gerektiğini dile getirir (2009: 285). Kerimoğlu'na göre ise "Ettirgen fiilde iş başkasına yaptırılır, oldurgan fiilde işi yapan yine öznedir." düşüncesinin

doğruluğu da tartışmalıdır. Çünkü oldurgan denen fiilde de bir "aracı" vardır (2009: 1737). Kara, oldurganlık ve ettirgenliğin birbirlerinden farklı anlam ve işlevlerde kullanılması ve çatı kavramı içinde ayrı ayrı ele alınması gerektiğini savunur (2016: 1204).

Bu iki çatı arasındaki farkı belirleyebilmek ve iki eylemi birbirinden ayırmak için izlenecek en sağlıklı yol cümlenin anlamına bakmaktır.

Kitap yere düştü.

Kutay kitabı yere düşürdü.

İkinci cümlede *düşür-* eylemine bakıldığında özne kitabı kendisi yere düşürdüğü ve işi başkasına yaptırmadığı için oldurgandır.

Yücel (1999: 181) de çalışmasında oldurgan çatı türüne ilişkin görüşleri şöyle tasnif etmiştir: Söz konusu çatıya (Deny, 1941; Emre, 1945; Ergin, 1972; Zülfikar, 1969; Hatipoğlu, 1978; Aksan, 1976; Şimşek, 1987; Koç, 1996; Korkmaz, 1992) eserlerinde yer vermemiş, (Gencan, 1979; Ediskun, 1996; Banguoğlu, 2007) başka bir çatı içinde değinmiş ve (Bilgegil 1982; Vardar 1980; Topaloğlu 1989) ise ayrı bir başlık altında yer vermiştir. Yazara göre (1999: 182) bu çatı türü ile ilgili olarak ortaya üç sorun ortaya çıkmaktadır:

"1. Oldurgan çatıyı ettirgen çatı içinde mi yoksa ettirgen çatının dışında ayrı bir çatı olarak mı değerlendirmek gerekir?

2. Oldurgan çatı yalnızca geçişsiz kök veya gövdelerden mi kurulabilir?

3. "Cebinden cüzdanını çıkardı. Elini ıslatıp saçlarını yatırdı." ifadeleriyle aynı olan "Kadın, çocuğu dışarı çıkardı." ve "Kadın çocuğu yatağına yatırdı." cümlelerindeki gibi fiilin belirttiği işle iki kişinin ilgili olması durumunda fiil hangi çatıya bürünecektir?"

Üstünova (2016: 59-64) oldurgan çatı terimi yerine yaptırımlı çatı ifadesini kullanmayı daha doğru bulduğunu ifade ederek aslında -yukarıda da bahsedildiği gibi- bahsi geçen eklerin görevlerinin geçişsiz eylemi geçişli yapmak, geçişlilik derecesini arttırmak gibi nesne-yüklem ilişkisini düzenlemek değil özne-yüklem ilişkisini düzenlemek olduğunu savunur.

Oldurgan çatılı eylem, ettirgenlik eklerini almış olsa dahi morfo-semantik yaklaşımla bakıldığında oldurganlıkta öznenin işi kendisinin yaptığı görülür. Söz konusu cümlelerde, "öznenin yüklemle ilişkisi ettiren - sebep olan, aracı olan, sağlayan yani olduran - eylem ilişkisi biçiminde"dir (Börekçi, 2004: 493). Dolayısıyla morfo-semantik bağlamda incelenerek işlevleri dikkate alındığında, oldurganlık terimini ettirgenlik ile karşılanmaması gerektiği görülmektedir. Bu bağlamda ilk olarak oldurgan çatı eklerinin işlevlerini sıralamak gerekecektir:

1. Oldurganlık ekinin ilk işlevi, *geçişsiz-dönüşlü* veya *geçişsiz-oluş* fiil gövdelerini *yapma* anlamıyla *geçişli-kılış* fiillerine dönüştürmektir.

2. Oldurganlık ekleri, *hareket* bildiren *geçişsiz-etken* çatılı fiilleri *geçişli-kılış* fiillerine çevirebilir.

3. Oldurganlık ekleri, biçim birim almayan edilgen fiillerde de *geçişli-kılış* fiili oluşturabilmektedir.

4. Söz konusu ekler; tek eyleyenli eylemlere gelerek bunları kılış fiillerine dönüştürürken öge sayısını da ikiye çıkarır. Böylece birinci eyleyen 'özne', ikinci eyleyen 'nesne' olur.

5. Nesne almamış ve aktif özneli fiillere ulanan oldurganlık ekleri, geçişsiz-etken çatıdaki özneyi nesneye, geçişli-kılış fiil tabanındaki özneyi de *aracı eyleyen*e (Demircan, 2003: 19) dönüştürür.

6. /-DIr-/ oldurganlık eki, genellikle /-(I)ş-/ çatı ekinden sonra gelerek fiilin sıklıkla yapıldığı anlamına gelen gövdeler oluşturur. Sıklık ifade eden çatılara: *araştır-, atıştır-, çekiştir- , itiştir-, karıştır-, kırpıştır- koş(uş)tur-, ovuştur-, serp(iş)tir-, soruştur-* gibi fiiller örnek olarak verilebilir. (Banguoğlu, 2007: 275-276; Korkmaz, 2003: 134; Eker, 2006: 368).

7. Oldurganlık ekleri, tekrar eden hareket fiillerine gelerek fiil gövdesine eylemin çabucak, hızlı bir şekilde gerçekleştiği anlamını kazandırır.

8. Eklendiği fiille kalıplaşarak atasözleri ve deyimler oluşurken görev alırlar: (Kara, 2016: 1206-1208).

Belirtilen özellikler göz önünde bulundurulduğunda, üzerinde tartışmalar devam eden, mutabık olunamayan oldurgan çatı bu çalışmada ettirgen çatıdan ayrı olarak incelendi.

Tezin oldurgan çatı tasnifinde Ömer Demircan'ın "Türk Dilinde Çatı" adlı kitabı, Terbish Baasanjav'ın "Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında Çatı" ve Serpil Soydan'ın "Çağatay Türkçesinde Anlam ve Fonksiyon Açısından Fiilde Çatı" adlı doktora tezleri ve İbrahim Delice'nin "Oldurgan Çatı İşlev Açısından Nasıl Tanımlanabilir?" adlı makalesindeki tasnif ve açıklamalardan yararlanılmıştır.

3.2. Eski Anadolu Türkçesinde Oldurgan Çatı

EAT'de oldurgan çatı, *-Ar-, -DAr-, -DUr-, -ĠUr-/-ĶUr-, -ĠUz-, -Ir-/-r- , -t-, -Ur-, -z-* biçimbirimlerinin eylemlere eklenmesiyle meydana gelmektedir. Söz konusu ekler, bir

cümledeki ögelerin sayısının artmasına yol açar ve özne ile fiil(yüklem) arasındaki ilişkiyi düzenlemeye yardımcı olur.

3.2.1. -Ar- Ekli Oldurganlık

EAT'de -Ar- biçimbirimi çok işlek olmayan bir oldurganlık ekidir. İncelenen eserlerde *burtar-, çerer-, çıḳar-, gėder-/gider-/kiter-/kidür-, ḳopar- oŋar-, uyar-* fiileri tespit edilmiştir.

3.2.1.1. -Ar- Ekli Fiillerde Anlam

Çalışma için incelenen eserlerde oldurganlık eklerinden -Ar- eki, ulandığı eylemlere; *bir olayın yapılmasına neden olma*, *işi kendisi yapma ve işe gücü yetme* anlamlarını yüklemektedir. Bu anlamları yüzey yapıda görmek her zaman mümkün değildir; cümleyi derin yapıda incelemek ve eylemin doğru anlamına ulaşabilmek için eylemleri cümle bağlamında değerlendirmek gerekir.

3.2.1.1.1. Bir Olayın Yapılmasını Sağlamak

Cümlede "sağlamak" eylemi tek başına görülmez, öznenin yaptığı eyleme göre bu anlam değer kazanır. Bu anlama ulaşmak için -Ar- biçimbirimini almış eylemi tek başına değil cümleye kazandırdığı anlama göre değerlendirmek gerekir.

çıḳar- **:** 1. çıkarmak.

hīç minnet dutmaġıl-sen reyyāndan
seni ḫālıḳ *çıḳardı* ol zindāndan (KY B74v12)

< +i + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)*

Yūsuf peyġamber ʿa.m. ḳuyuda bulanlar *çıḳarup* on sekiz pūla ṣatdılar (KAD 47b/13)

< +lar + fiil (çokluk durumu istemi)

müsāfir endīşe èyleyüp èyitdi: "her çend ki dīv cümle maḫlūḳuŋ yavuzraġıdur ammā, çün çün miḫnet ḳuyusına düşmiş ve hīç kimseye günāhı degmemiş ve anı bu belāda ḳomaḳ mürüvvet ōlmaya." Pes ilerü geldi ol dīvi ḳuyudan *çıḳardı* (MN 13a/14)

< +i + isim+dan + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)*

2. kurtarmak.

Yehūda aydur ben varalım

ser-henklere ayt bir çaḳıralım

İbni Yemenni ben aldan *çıḳaralım*

sizler ḳılıç tartuban turuŋ ėmdi (KY B67r4)

< +i + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)*

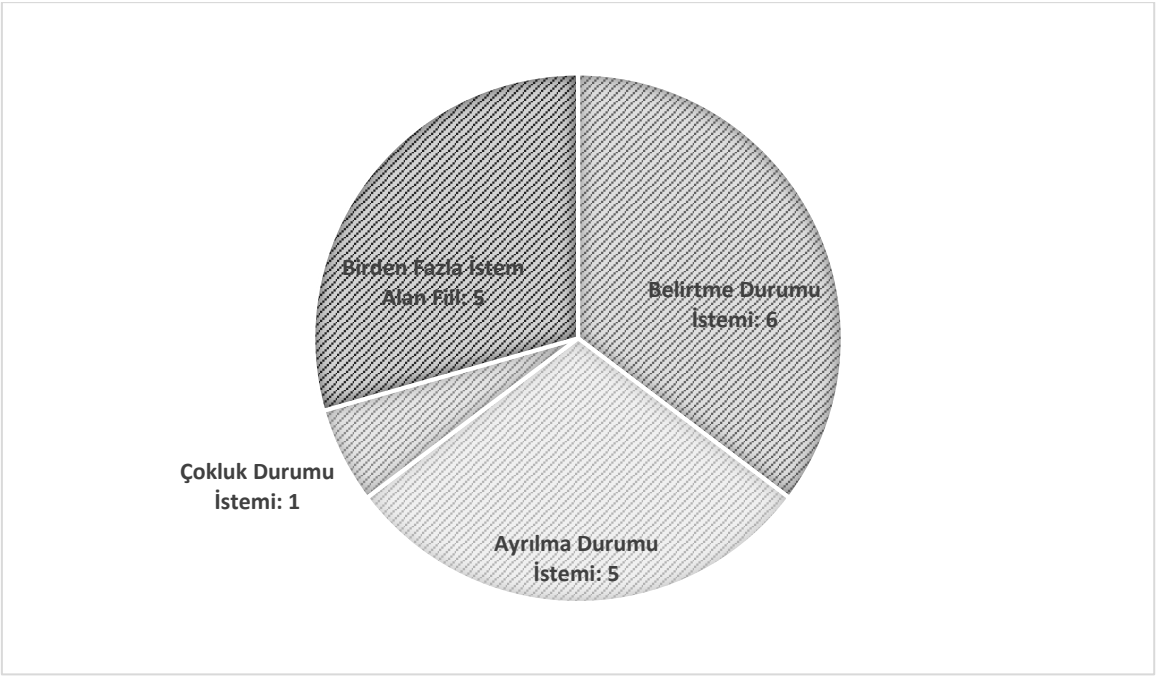
ey bizüm çalabımız bizi bundan *çıḳarı virgil* eyü ʿamel işleyelüm! (KG 69b/10)

< +i + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)*

3. ettiği zararı bir şeyin değeri üzerinden düşürerek almak, azaltmak.

Çōpān anuŋ elinden ʿāciz ōldı ve bir gün ḳaḳıdı, ėyitdi: Neçeye degin ben bunuŋ zahmetin çekem ol yigdür bu ėyledügi ziyānı bahāsından *çıḳaram* (MN 29a/11)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *<+dan + fiil (ayrılma durumu istemi)*

Şekil 3.1. -Ar- Oldurganlık Ekinin "Bir Olayın Yapılmasını Sağlamak" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

3.2.1.1.2. Bir Olayın Yapılmasına Neden Olma, Yol Açma

Cümlede açıkça "neden olmak ve yol açmak" ifadeleri yer almaz. Biçimbirimin özneye kazandırdığı bir anlamdır; öznenin eylemde belirtilen işin yapılmasına sebep olduğuna bağlamdan yola çıkılarak ulaşılır.

burtar- **:** buruşturmak.

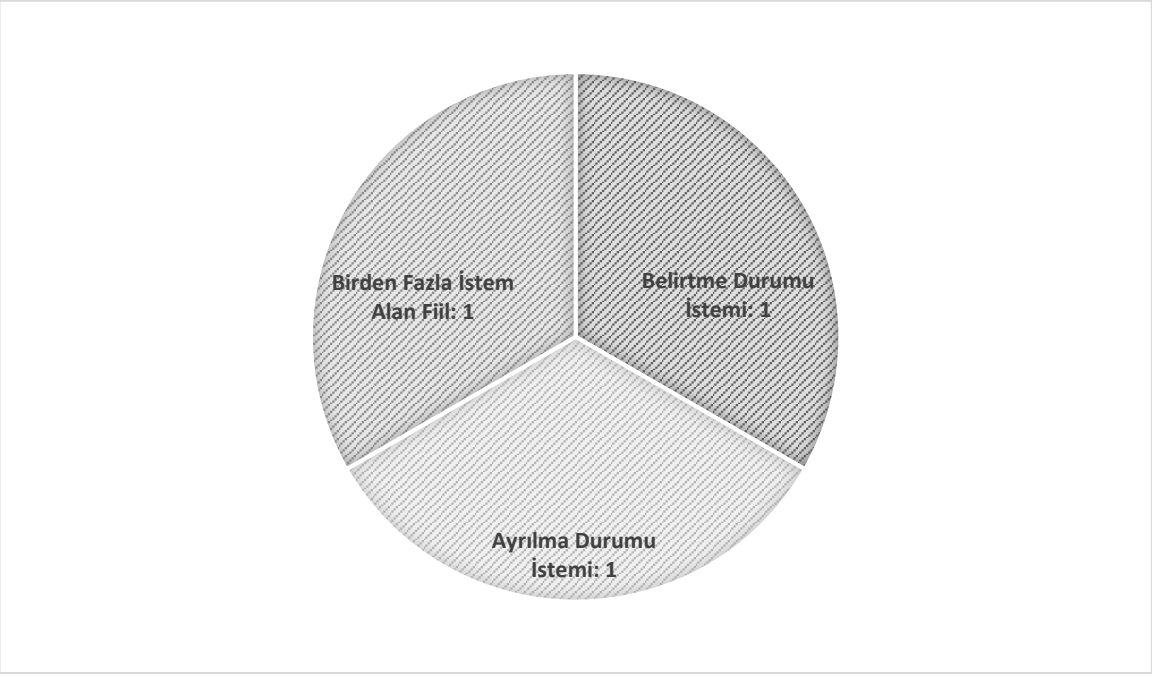
loḳma haẕm eyler ü işteh arturur / gerçi yiyen kişi yüzin *burtarur* (GN 4998)

< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

ḳopar- **:** ayırmak.

bu ṭaġları kim kögüs birle yiri başup yatur, ulından *ḳopara-men*, yöride-men, biri birine doḳışdura-men. (BH 104b/17)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)*

Şekil 3.2. -Ar- Oldurganlık Ekinin "Bir Olayın Yapılmasına Neden Olma, Yol Açma" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

3.2.1.1.3. İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme

Cümlenin eyleminde belirtilen durum veya işin özne tarafından rahatça yapıldığı, o iş ve durumu yapmaya öznenin gücünün yettiği anlamı bağlamdan çıkartılabilmektedir.

çerer- **:** göz açılıp parlamak.

güneş ṭāvusını çü ḳovdı ġurāb
cihān yüzine ṭutdı ḳara niḳāb
yaşurmış idi gökde ay kendüzin
çererüp görimezdi ılduz yüzin (SN 1868)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

çıḳar- **:** 1. çıkarmak, ortaya koymak.

melik iḫtiyāṭ ḳıldı duʿā ḳıldı
Yūsufı *çıḳardı* anlara vėrdi (KY B15v13)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

anlar aydur yā baba çoḳ araduḳ
onalımız ol arada çoḳ istedük
andan mundan hīç nesne bulamaduḳ
cümlesin ol ḳurt yemiş dėrler ėmdi
ḳanlı köŋlegi ḳoynundan *çıḳardılar*
Yaʿḳūb sawçı eline ketürdiler (KY B12v12)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)*

Ebū Bekr Ṣıddıḳ raḍıyallāhu ʿanha ol yıl aġzı içinde bir ṭaş dutdı ḳaçan söz söylemek istese görürdi ol sözüŋ ʿāḳıbeti nedür ḫayırlu geleci olursa ol ṭaşı *çıḳarırdı* (KG 84a/11)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

Ebū Ḥanīfe ḳatında aŋa taʿzīr gerekdür daḫı bir murdār zindāna ḳoyalar tā kim tevbe ėtmeyince anı*çıḳarmayalar* dėr (KAD 52b/10)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

2. kovmak, defetmek.

ḫāṭırından bu endişe *çıḳar* dėdi
bu saḳınç saŋa lāyıḳ degül ėmdi (KY B52v16)
< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)

Ādem (a.s) uçmaḳ içinde tenaʿum iderken buġday yime didi buyruḳ ṣıyup iki dāne buġday yidügi-çün uçmaḳdan *çıḳardı* (KG 88a/5)
< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)

andan çıḳup ʻavratuŋ ḳatuna vardum çünkim beni ol ḥālde görüp cāriyelerine ayıtdı hāy meded şunı tėz ṭaşra *çıḳaruŋ* ʻālemi ḳoḳutdı ben bunı bir ʻāḳil kimesne ẓannı ėderdüm bu ḫoẕ mecnūn imiş dėdi (KAD 64b/4)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

çün anlaruŋ arasında bir ittiḥādı gördi, içinden ḥased baş ḳaldurdı, eyitdi: bunlar çün birbiriyile böyle ittiḥād ḳurub yār olub beni aradan *çıḳardılar*. (MN 33a/6)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)*

eytdi iy Ḥaḳ rızḳumı vir kim yiyem / hem işüm göster baŋa kim işleyem
çünkim uçmaḳdan *çıḳarduŋ* dünyeye / eyt baŋa bunda gelen ne işleye (GN 4291)
< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi) ve *< +e + fiil (yönelme durumu istemi)*

3. giysisini vücuttan ayırmak, soyunmak.
İblīsden tekebbürlük sebebinden ferişteliḳ ṭonın *çıḳardılar*, dergāhdan sürdiler (BH 81b/19)
< +den + fiil (ayrlma durumu istemi) ve *< +n + fiil (belirtme durumu istemi)*

Nemrūd kendü göŋlegin *çıḳarup* İbrāhīme gėyürdi (KAD 102b/6)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

4. ayırmak, silmek.
Ḥaḳ Taʻālā saŋa ʻināyet ėtdi seni ṣaḳīler defterinden *çıḳarup* saʻīdler defterine yazdı (KAD 108b/1)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)*

ġeder-/gider-/kiter- **:** 1. gidermek, yok etmek, ortadan kaldırmak.
Yūsuf ġamı ḫatırından hīç *kitermez*
peyveste Yūsufı hīç unutmaz (KY K57r13)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve < +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)

alalar Allāhu Taʻālā ḥażretine gėdeler ferişteler ḳarşu gelüp ziyāret ėdeler çün ol müʾmini ėledeler anuŋ ḥürmetine nice ḳabirlerüŋ ʻaẕābını *gidere* (KAD 18b/5)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ya ḫoẕ bu güler ṣūreti *giderem*
bunuŋ içün aġlamaġı niderem (SN 544)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

bu cihān sevmegin gemişmekdür,
ʿışḳ odından hemīşe bişmekdür,
gendüden yavuzı *gidermekdür,*
ol kim ėtmez bunı, ne ıraḳdur! (SVTM I 9)
< +den + fiil (ayrılma durumu istemi) ve *< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)*

ḳarġa ḥāżır geldi; yir öpüp duʿā ḳıldı. Arslan yumşaḳ keleci-y-ile ḳarġa dehşetin *giderdi* (MN 44a/12)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

2. uzaklaştırmak, çıkarmak.
yā ḫātūn kendüŋe düşmān mısın ki kendüŋi oda göyündürmek dilersiŋ hem bizi daḫı oda yaḳmaḳ dilersüŋ diyüp ḳatından sürdi *giderdi* (KG 44a/2)
< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)

görseŋe kim bir kişi ʻāşıḳ olur / çünki kendü ʻışḳına ṣādıḳ olur
ol iki ḫālde aŋar sevdügini / hīç *gidermez* sevdüginden ögini (GN 1049)
< +den + fiil (ayrılma durumu istemi) ve *< +i + fiil (belirtme durumu istemi)*

3. bağışlamak.

didiler kim ḳanḳı kişi ḳaḳıdığın *giderürse* Allāh Teʿālā daḫı ḫışmın ve ḳaḳıduġın ol ḳuldan *giderür* didiler (KG 100b/8)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)*

Ḥaḳ Taʿālā aŋa yüz ḥasenāt vère ve daḫı yüz günahın *gėdere* (KAD 149b/6)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

4. bilincini kaybettirmek.

müslimānlıġumda dört nesneyi işlemedi evvel puṭa ṭapu ḳıldım gördüm ki ne aṣṣısı var ne ziyānı var ikinci süçi içmedim gördüm ki ʿaḳlı *giderir* (KG 45b/13)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ḳopar- **:** diriltmek, haşretmek.

her kim ki ʻavratın ardından dutsa veyāḫūẕ erkek oġlana livāṭa ėtse yarın ḳıyāmet güninde Ḥaḳ Taʿālā anı bir ḫālde *ḳopara* kim biġāyet çirkin ḳoḳulu ola şol murdār olmış kelb[1] gövdesinden daḫı beter ola (KAD 54b/6)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve < +de + fiil (bulunma durumu istemi)

ol ki Ḥaḳ evvel yaratdı ʻālemi / ʻālem içinde *ḳopardı* Ādem'i (GN 263)
< +de + fiil (bulunma durumu istemi) ve *< +i + fiil (belirtme durumu istemi)*

oŋar- **:** yardım etmek, kolaylaştırmak.

anı gördi Cālūs'uŋ iŋen özi
aŋa göynüben açdı yine sözi
didi aġlamaġuŋ hiç aṣṣısı yoḫ
birez ṣabr idegör ü ḳayırma çoḫ
şu ḳız bellüsi işbu ilde ola
Çalap Tangrı *oŋara* gire ele
deŋizi vü ḳuruyu ṭaġı ṭaşı
aratduram u başa iltem işi (SN 4401)
< (Ø)

[1] Çalışma için esas alınan metinde "köpek" anlamına gelen "kelb" sözcüğü *kelib* şeklinde okunmuştur.

uyar- **:** uyandırmak.

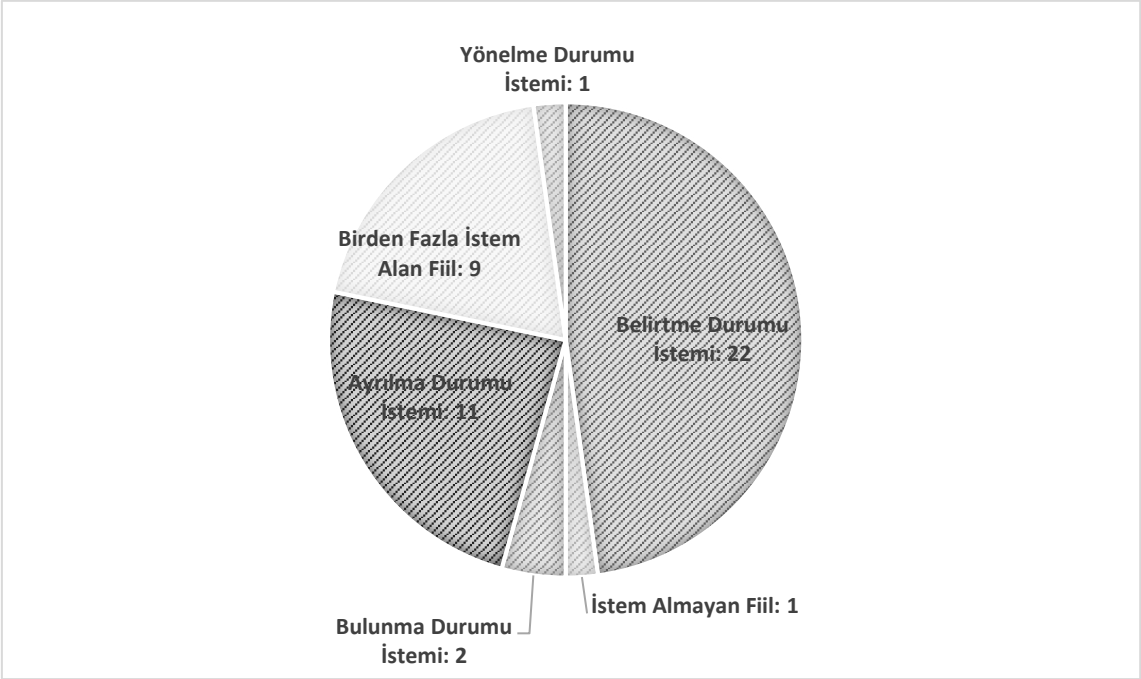
ʿābid ʿavratın uyatdı ḫācetüŋ revā oldı çün ṭur al dėyicek ʿavrat bī-ḥużūr oldı ayıtdı ėy ḫelāl bundan yėg gördüm beni niçün *uyarduŋ* dėdi (KAD 63a/2)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

birez öŋden uyandıdı Nev-bahār

Süheyl'i *uyardı* didi zīnhār (SN 1923)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

Şekil 3.3. -Ar- Oldurganlık Ekinin "İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

3.2.2. -DAr- Ekli Oldurganlık

EAT'de -DAr- oldurganlık eki çok işlek bir ek olmayıp çalışma için incelenen eserlerde de ekin yalnızca *dönder-* fiiline ulandığı tespit edilmiştir.

3.2.2.1. -DAr- Ekli Fiillerde Anlam

Çalışma için incelenen eserlerde *dönder-* fiilinin farklı anlamları tespit edilerek -DAr- ekinin eklendiği fiile *işi kendisi yapma ve işe gücü yetme* işlevini yüklediği görülmektedir.

3.2.2.1.1. İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme

Cümlenin ana unsuru olan eylemde belirtilen durum veya işin özne tarafından rahatça yapıldığı anlaşılan, 2.2.1.1.3.'de de belirtildiği gibi, o iş ve durumu yapmaya öznenin gücünün yetmesi anlamı olup söz konusu anlam cümle bağlamından çıkartılabilmektedir.

dönder- **:** 1. döndürmek, çevirmek.

Taŋrı Teʿālā anlarıŋ ṣuratınu *dönderdi* (KG 52a/9)

< +u + fiil (belirtme durumu istemi)

ėy Çalabum adumı *dönderme* bedenümi taġyīr eyleme (KAD 35b/12)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

Oruz ṭutsaḳ oldı. Ḳazanuŋ ḫaberi yoḳ. Eyle ṣandı kim yaġı başıldı. At cılavısın *dönderdi*, gėrü döndi geldi. (DK 69a/8)

< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

2. saptırmak, değiştirmek.

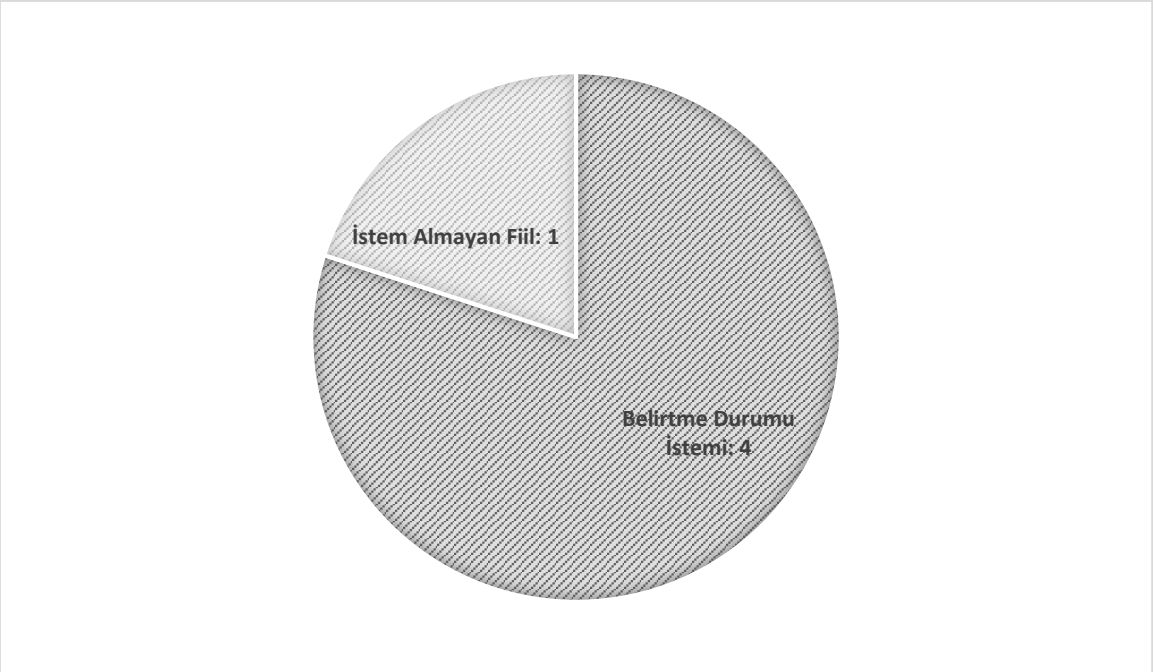
bunlar Ḥaḳ Ta'ālānuŋ 'ādetini *dönderdiler* 'avratlarını ḳoyup erkekleri iḫtiyār ėtdiler (KAD 53b/13)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

3. çevirmek, tercüme etmek, nakletmek.

ben żaʿīf bu laṭīfi ve şerifi nüsḫanuŋ luṭfı ve şerefi artuḳ ola ol saḳīm ʿibāretden ṣarīḥ ve faṣīḥ ve rūşen Türkīce *dönderdüm* (KG 2a/6)

< (Ø)

Şekil 3.4. -DAr- Oldurganlık Ekinin "İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

3.2.3. -DUr- Ekli Oldurganlık

EAT'de -DUr- biçimbirimi oldukça işlek kullanılan bir oldurganlık ekidir. İncelenen eserlerde -DUr- ekli *ağdur-, aŋdur-, ardur-, atlandur-, avındur-, baḳdur-, bandur-, barışdur-, başdur-, başıḳdur-, bildür-, bilişdür-, bindür-, birikdür-, boġdur-, budaḳlandur-, bulaşdur-, çaḳrışdur-, çarpışdur-, çavlandur-, çekdür-, çekişdür-, çiçeklendür-, ciftlendür-, daldur-, degişdür-, degzindür-, depreşdür-, diŋdür-, diŋlendür-, dirişdür-, doḳışdur-, dolandur-, doldur-, dölendür-, dökdür-, dömüktür-, döndür-, durdur-, duydur-, düzdür-, elikdür-, ėlitdür-, ėndür-, esdür-, eydür-, geydür-, gezdür-, ġıdalandur-, göyündür-, ġuṣṣalandur-, ildür-, ilişdür-, ėndür-, ėrişdür-, imrendür-, işiddür-, ıldur-, ḳaldur-, ḳamaşdur-, ḳandur-, ḳarcaşdur-, ḳarışdur-, ḳavışdur-, keltür-, kemişdür-, kesdür-, ḳıldur-, ḳındur-, ḳısdur-, ḳızdur-, ḳondur-, ḳopdur-, könendür-, köpüklendür-, ḳuşdur-, ḳuvvetlendür-, küldür-, güydür-/küydür-, mindür-, nūrlandur-, oldur-, öldür-, öykülendür-, şalındur-, şavuşdur-, seçdür-, sevindür-, şıḳdur-, şındur-, sınıḳdur-, sıvışdur-, soldur-, sürçdür-, ṭartdur-, ṭarvandur-, ṭayındur-, ṭoḳundur-, ṭolaşdur-, ṭoŋdur-, toydur-, ṭutuşdur-, umdur-, uydur-, üleşdür-, üşendür-, yaġdur-, yaḫıştur-, yaḳışdur-, yandur-, yaraşdur-, yapdur-, yapışdur-, yarsıḳdur-, yaşdur-, yedür-, yėllendür-, yerindir-, yığışdur-, yıḳdur-, yıylandur-, yigrendür-* eylemleri tanıklanmıştır.

3.2.3.1. -DUr- Ekli Fiillerde Anlam

Çalışma için incelenen eserlerde oldurganlık eklerinden -DUr- eki, ulandığı eylemlere; *işi kendisi yapma ve işe gücü yetme, bir olayın yapılmasına neden olma ve yol açma, kılış bildirme* anlamlarını yüklemektedir.

3.2.3.1.1. İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme

Öznenin eylemde bildirilen iş veya durumu kendisinin yapması, o iş veya durumu yapmaya gücünün yetmesidir. Cümlede öznenin kendisinin yaptığı veya gücünün yettiği açıkça yer almaz, cümlenin tamamına bakıldığında anlaşılır.

aġdur- **:** çıkarmak.

taḫta aġdur-: tahta çıkarmak, tahta oturtmak.

pes *aġdurdı* taḫta dutuban elin

ḳodı başına tāc u virdi ilin (SN 436)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

aŋdur- **:** andırmak, yad ettirmek, hatırlatmak.

anuŋ içün kim anı ḳuyuya ḳarındaşları kemişmiş erdi. Şükr ḳılsa ḳarındaşlarına yazuḳın *aŋdur*-mış bolur erdi. (BH 108a9)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi) ve *< +n + fiil (belirtme durumu istemi)*

baġrumıla yüregüm ne ṭaġlarsın

geçmiş menüm günümi ne *aŋdurursın* (DK 29a/10)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

bir oġul oldur ki mālından doġar / şöyle kim mālın döker mescid yapar

medrese hem köpri hem kārvānsarāy / ataya alḳış ider yıl on iki ay

zīra mālından doġan oġlı-durur / anuŋ-ıçun ata adın *aŋdurur* (GN 2364)

< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

atlandur-/aṭlandur- **:** ata bindirmek, at, koşum vb. takımlarla savaşa hazırlanmak.

biŋ ḳatır deveye māl yükletdürdi

taḳı biŋ ḳul biŋ ḳaravaş *aṭlandurdı* (KY B28r16)
< (Ø)

ferāġatde *atlanduran* indüren
ḳılınç eyleyen līk yüz döndüren
buñalsılıġ olsa pes aña degin
güder dinçligini gözetmez begin (SN 2840)
< +da + fiil (bulunma durumu istemi)

avındur- **:** avutmak.
müʾmin erseŋ bilüŋ bağla ḳavī durġıl
közi buldı ağlamışlar *avındurġıl*
Taŋrı birdi dürlü niʿmet elüŋ irer
bayram küni yetīmlerni sevindürgil (BH 61a/11)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

bandur- **:** 1. sıvı bir şeyin içerisine başka birşeyi katarak yemek.
iki ḳardaş ḳanı her birinden ikişer dirhem alalar ve yumşaḳ dögeler andan şoŋra bir fetīli bala *banduralar* ve ol dögülmiş otlar ki bir birine ḳatılmışdur ol fetīl üzerine ekeler (MŞ 50b/14)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

2. daldırmak.
kim ḳalem buldın hemīşe indürür / şol deŋize kim devātdur *bandurur* (GN 6855)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

başdur- **:** bastırmak.
sen ol ṣuyıla tozı *başdurıgör*
ki cān gözi ol tozdan olmaya kör (SN 4254)
< +ıla + fiil (vasıta durumu istemi) ve *< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)*

yaraḳān ṣarulıḳdur ki gevdeye ve göz ağına düşer ve ḳaranlıḳ daḫı olur bu rence devā ṭabnınuŋ dibinde üç diremin süciyle ya balıla dürteler andan ısı evde çoḳ örtiyile *baṣduralar* derleye ol derledügiyle ol rencden ḳurtıla (MŞ 81b/3)
< +de + fiil (bulunma durumu istemi) ve *< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)*

başıḳdur- **:** yaralamak.
Yezīd süsi bir kezden ‘Aliyy-i Ekber üzre ḥamle kıldılar. Ḳılıç, süŋü oḳ *başıḳdurdılar*. (BH 77a/7)
< (Ø)

bildür- **:** 1. haber vermek, duyurmak, ilan etmek.
palās çıḳardı ṭon kiyürdi
deveden indürdi aṭ bindürdi
uluya kiçükçiye ol *bildürdi*
ḫudāvende kervān Yūsufuŋ dėrler ėmdi (KY B21r12)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

yā Resūlallāh bu müzd ṣevāb yalıŋuz baŋa mıdur yoḫsa dükeli ümmetüŋe midür eyitdü dükeli ümmetüme *bildür* (KG 80a/5)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

imdi dilerem ki bu işüŋ taḥḳīḳin baŋa *bildüresin.* (MN 9a/4)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

2. öğretmek, göstermek.
bu yalançı oġlançıġı öldürüŋ dėr
uşbu yalan düş taʿbīrin yetirüŋ dėr
yalançılıḳ cezāsın *bildürüŋ* dėr
bidʿad üzere rāy-ı tedbīr ḳılur ėmdi (KY B8r1)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

Musā eyitti İlahi ol işi baŋa *bildür* didi (KG 77b/11)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

oḳu ėy benüm ḥabībüm senüŋ rabbüŋ şunuŋ gibi cömerd Teŋridür ādeme ḳalem-ile yazu ögretdi bilmedügin *bildürdi* (KAD 109a/6)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi) ve *< +n + fiil (belirtme durumu istemi)*

Türkçe bilseydüm, adaydum ben size
sırları, kim Teŋriden degdi bize.
bildüreydüm söz ile bildügümi,
bulduraydum ben size buldugumı (SVTM II 98-100)
< +ile + fiil (vasıta durumu istemi) ve *< +i + fiil (belirtme durumu istemi)*

bulduraydum ben size buldugımı.
dilerem, kim göreler ḳamu anı,
cümle yoksullar ola binden ġanī
bildürem dükeline bildügümi,
bulalar ulu, giçi buldugumı. (SVTM II 98-100)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi) ve *< +i + fiil (belirtme durumu istemi)*

bu bāb yaġları ve südi ve yoġurdı ve peyniri ve aġuzı *bildürür* (MŞ 19a/6)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

Ḳara polat uz ḳılıcum elüme alayın mı?
öz gevdeŋden başuŋı keseyin mi?
cān ṭatlusın saŋa *bildüreyin* mi? (DK 8b/13)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

bildürür kim kim-durur her faṣl u cins / hem-çünān ki penç ṭā'at penç ḥiss (GN 2/10)
< (Ø)

3. vahy etmek, indirmek.
Ḥaḳ Ta'ālā 'Azze ve Celle Dāvūd peyġambere Zebūrı *bildürdi* (KAD 146b/7)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi) ve *< +i + fiil (belirtme durumu istemi)*

4. kendisini tanıtmak, bildirmek.

ki ol ṣūreti nite gördi Süheyl
niçe anı istemege itdi meyl
ne resm ile Ṣaʿlūḳ'ı azdurdıdı
cühūdı serāsime gezdürdidi
tamāmet eyitdi düketdi sözin
anı *bildürüp* didi hem kendüzin (SN 3502)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

Beyrek: mere kāfir, nèce bir onı bunı ṣorarsın maŋa? dèdi, Ḳazanuŋ üzerine at ṣaldı, [altı] perlü gürzini eline alup Ḳazanı çaldı. Ḳazan gendüyi *bildürmedi*, ḳarvadı Beyregi, bileginden ṭutdı. (DK 145b/7)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

bilişdür- **:** tanıştırmak.
süd emmek vaḳtında ulaşdırmayayıdumm, seni kendüzüm birle *bilişdürmeyeyidüm*. (BH 118b/20)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +birle + fiil (vasıta durumu istemi)*

bindür- **:** bindirmek.
ḳaçan ḳuru yire sefer kıldılar erse yaş kölüge *bindürdüm*, ḳaçan yaş yire sefer kıldılar erse ḳuru kölüge *bindürdüm*. (BH 68a/2)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

ḳamu işiden dir ki varmak gerek
şehe ḳarşu bir laḥẓa ṭurmaḳ gerek
naḳāşı çü şeh *bindürür* atına
girür Nev-bahār atası ḳatına (SN 1101)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

begler hep ṭaġıldı, her gişi atlu atına bindi. Beyregi daḫı *bindürdiler*, ardına ādem bindürüp kucakladılar, ḳaçdılar. (DK 151a-1)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

birikdür- **:** bir araya getirmek.

çün *birikdürdi* buları ol Çalap / pes anuŋ üzre bu kez ḳıldı ḫitāb (GN 2548)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

budaḳlandur- **:** dallandırmak.

yine ḳıyāmette oddan çıḳan ‘unuḳ budaḳlanur. Kim ṣaʿbān ayında ṭāʿatin *budaḳlandurursa* oruç namāz birle, tesbīḥ tehlīl birle, ol üç budaḳlu ‘unuḳ ‘uḳūbetinden eymen bolġa (BH 27a/12)

< +da + fiil (bulunma durumu istemi) ve *< +n + fiil (belirtme durumu istemi)*

bulaşdur- **:** bulaştırmak.

Yūsuf köŋlegini yalan ḳana *bulaşdurup* ketürdiler. (BH 99a/15)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

beni eyle ṣanmaŋ ki ḳoyam ḳaçam
ne and içeyim göresin ḳan içem
ne ḳaçmaḳ gerek kim ṭolaşduravan
ne gitmek dilerven *bulaşduravan* (SN 2738)

< (Ø)

ḳaçan bir kişi ḳuduz ṭalasa bilmezlerse ki ḳuduz mı ṭaladı yoḳsa ṣaġ it mi ṭaladı cirāḥat yerin ḳōz içiyle ovalar tavuġa bıraġalar eger yėmezise ya yėyüp ölürse ḳuduz it ṭaladı eger yėyüp ölmezise ḳuduz degüldür yaḫūd kim cirāḥatdan çıkan ḳana ya iriŋe etmek paresin *bulaşduralar* itlere bıraġalar eger yėrlerise ḳuduz degüldür (MŞ 148a/6)

< +e + fiil (yönelme durumu istemi) ve *< +n + fiil (belirtme durumu istemi)*

ciftlendür- (Far.+T.) **:** evlendirmek.

Peyġāmber ayıttı ʿaleyhiʾs-selām: her kim bu ay oruçın dutar erse Melik taʿālā ol ḳulu yarın uçmaḳ ḥūruʾl-ʿaynların *ciflendüre.* (BH 45a/11)

< +n + fiil (vasıta durumu istemi)

çarpışdur- **:** gezip tozmak.

geldük ol kim ṭolduran ṭopdur: Depidinçe yėrinden örü ṭurdı. Elin yüzin yumadın obanuŋ ol ucından bu ucına [bu ucından] ol ucına *çarpışdurdı*, ḳov ḳovladı diŋ diŋledi, öyledence gezdi. (DK 6a/8)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

çavlandur- **:** ün salmak, duyurmak.

ṭāʿat vaḳtında *çavlandurdı*, maʿṣiyet vaḳtında dölündürdü. (BH 57b/24)

< +da + fiil (bulunma durumu istemi)

çekdür- **:** çektirmek, getirtmek.

Ḳazan eydür: üç yüz yigidilen oġlum Oruz menüm ėvüm üstine ṭursun, dėdi. Ḳoŋur atın *çekdürdi*, buṭun bindi. (DK 20b/7)

< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

çekiştür- **:** karşılıklı çekiştirmek.

ol ekin issinüŋ dörit yanından yapışdılar ol öte çeker bu beri çeker her biri bir ṭarafdan çaġırur aydur bre kişi sen bu yėri niçün ekmişsin dėyü anı *çekiştürürler* (KAD 117a/3)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

daldur- **:** daldırmak.

ammā subḥānehu ve taʿālā men żaʿīf ḳulı ʿināyet deŋizine *daldurdı* ve īmān ve maʿrifet birle köŋlümi küldürdi (BH 2b/4)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +e + fiil (yönelme durumu istemi)*

degişdür- **:** değiştirmek.

Resūl ḥażreti ʻa.m. aydur dünyāda süçi içenlere Allahuŋ vėrmesile eger īmān-ıla gėderse de cennete giricek anuŋ şarabı kim şarāban ṭahūradur andan maḥrūm ḳala bes lāyıḳ degüldür kim kişi cennet şarābını dünyā murdārına *degişdüre* nitekim Yūsuf peyġamber ʻa.m. ḳuyuda bulanlar çıḳarup on sekiz pūla ṣatdılar (KAD 47b/12)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

degzindür- **:** çevirmek, döndürmek.

kendü düşmenlerümi yüz miŋ nāz, niʿmet birle besler-men. Yine dōstlarumnı hezār miḥnet birle başın *degzindüre-men* (BH 124b/8)
< +birle + fiil (vasıta durumu istemi) ve *< +n + fiil (belirtme durumu istemi)*

diŋdür- **:** 1. sakinleştirmek.
Cebrāʾil aydur: Ḫuẕāvendā, senüŋ ol dünyā zindānına kemişdügüŋ ḳuluŋ ağlar, anı esirgep ağlaşurlar. Nidā keldi: Yā Cebrāʾil, barġıl, *diŋdürgil* kim tevbesin ḳabūl kıldım, yazuḳın yarlıġadum. (BH 117b/1)
< (Ø)

2. durdurmak, dindirmek.
bir kişiyi yılan ya ağulu cānavar ṣoḳsa sarımsağı dögeler vuralar acısın *diŋdüre* (MŞ 150a/2)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

diŋlendür-: dinlenmesini sağlamak.
ḳamuya rızḳın virür günden güne / ṭoydurur *diŋlendürür* dünden düne (GN 6781)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

dirişdür-/dürişdür- **:** 1. katlayıp bükmek.
dirişdürdü ṣaçın diledi ṣuçın
güle güle āh gitdi ol māh-Çīn (SN 1669)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

2. toplamak, yığmak.
aġ alnuŋda bėş kelime duʿā ḳılduḳ ḳabūl olsun! Allāh vėren umuduŋ üzilmesün! Yıġışdursun *dürişdürsün*! Günāhlarını adı görklü Muḥammed Muṣṭafā yüzi ṣuyına bağışlasun! Ḫanum hey! (DK 35a-9)
< (Ø)

doḳışdur- **:** birbirine dokundurmak, çarpıştırmak.
bu ṭaġları kim kögüs birle yiri başup yatur, ulından ḳopara-men, yöride-men, biri birine *doḳışdura-men.* (BH 104b/18)

< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

dolandur- **:** çevirmek, döndermek.
ḳayġular *dolanduran* vişāliŋ var
maḥzūnlar *dolanduran* cemāliŋ var (KY D61r10)
< +lar + fiil (çokluk durumu istemi)

doldur-/ṭoldur-/toldur- **:** 1. biriktirmek, doldurmak.
ʿÖmer bir bıŋara degdi, meşkini şu birle *doldurdu*. (BH 117b/10)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +birle + fiil (vasıta durumu istemi)*

anı żikir ėdesiz göŋlüŋüzi benüm mekrümden arıdasız anuŋ sevgüsile *doldurasız* (KAD 21a/7)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)*

hem ola kim nesne çoḳ vère dėdi andan ṭoġanı bir çuvala ḳoydı daḫı şaman-ıla *ṭoldurdı* (KAD 47a/4)
< +ıla + fiil (vasıta durumu istemi)

ol yigdür kim anuŋ-ıla dostlıḳ ėyleyem ve dürlü ṭaʿāmlardan kim anbarlar *toldurmışam* buŋa tuḥfe götürüp bisleyem. (MN 32a/11)
< +lar + fiil (çokluk durumu istemi)

gör kim ol Allah neler ḳılmış-durur / ḳudret elinden neler gelmiş-durur
diledi kim kendüzini bildüre / mülk yarada maḫlūḳ-ıla *ṭoldura* (GN 1785)
< +ıla + fiil (vasıta durumu istemi)

2. kaplamak, yayılmak.
kögüzlerin maḥabbet nūrı birle ṭoldurdum. (BH 112b/6)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +birle + fiil (vasıta durumu istemi)*

güneş çünki maşrıḳda baş ḳaldurur
cihān içini nūr ile *toldurur* (SN 1142)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)*

kāfiri ḳamış gibi od oluban yandurayım
ṭoḳuzını bir yėrine ṣaydurayım
urışmadan dögişmeden ʿālemi *ṭoldurayım*
Yaradan Allāhdan meded! dėdi. (DK 75b-9)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

3. tamamlamak.

dikeni var bıraḳ, gülef alġıl,
ḳamusını ḳoġıl, baŋa gelgil.
ol yola ben eyü ḳulavuzvan,
sen binüm südüm iç, kim aġuzvan.
gözlerüŋ ben açam, ki gey göre sen,
degmelerden nėçe nėçe sora sen.
ne, ki vardur cihānda, bildüreven,
sini Ḥaḳdan tamām *tolduravan*. (SVTM I 20)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)*

4. (su, şarap vb.) koymak.

meṣalim meşrebe suw *doldurdı*
ʿamūlar ḫıḏmetine ḥāżır keldi (KY B57v3)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

dökdür- : akıtmak.

dili damaġı ḳurıyup dört yanına baḳdurduŋ mı?
ḳara gözden acı yaşın *dökdürdüŋ* mi? (DK 70a-12)
< +den + fiil (ayrılma durumu istemi) ve *< +n + fiil (belirtme durumu istemi)*

köynüdür baġrın yüregin durmadın / aġladur her dem kimesne urmadın
gözlerinden *dökdürür* kan yaşları / hīç bilimez ḥālini yoldaşları (GN 6198)
< +den + fiil (ayrılma durumu istemi) ve *< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)*

dölendür- **:** sabit kılmak.

muʿcizāt vaʿdesi ṭoġru bolmaḳ içün lāyıḳ durur, kendü kereminden yazuḳın kemişe ve ṭāʿatın *dölendüre*, şefāʿat vaʿdesi ṭoġru bolmaḳ içün. (BH 160a/8)

< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

dömüktür- **:** baş eğdirmek.

ol kenç oġlan emzüren analara oġlanların kemişdüre-ven. Dükelin kendüzüme meşġūl ḳılamen ve kendüzüme *dömükdüre-men*. (BH 105a/1)

< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

döndür- **:** 1. döndermek, geri çevirmek.

ne kim ḳarnında erse daşra çıḳarur, oḫşaġu oġlanı uyluḳdan indürür, közini cihāndan yumdurur, yönini dīvāra *döndürür*, başından destārın indürür, yüzügin barmaġından çıḳarur (BH 120b/15)

< +i + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

anlar aydur vallāhi biz almaduḳ
maʿāẕallah oġrılıḳ hīç ḳılmaduḳ
evvel āḫir bāṭıl iş hīç ḳılmaduḳ
aŋa baḳmaz genez kirü *döndürür* ėmdi (KY B66r4)

< (Ø)

mecmū-ʻı ḳullarınuŋ göŋüllerin ol cebbār-ı pādişāhnuŋ ėki ḳudret barmaġı arasında nice dilerse *döndürür* (KAD 36a/15)

< +da + fiil (bulunma durumu istemi)

Allāh Teʿālā birgüye belā degürmek istese Ḥaḳḳuŋ dilegi yirine gelür ol kişi zārılıġındaġı ve kile eyledügi anıŋ taḳdīrin girü *döndürmez* (KG 73a/3)

< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

2. çevirmek.

ben cürʿet ḳademin ilerü başup anuŋ devleti arġın gendü dilegüme *döndürem.* (MN 23b/9)

< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

3. değiştirmek.

niçe kim rūzgār geçer yıldan yıla / *döndürür* bu ṣūreti ḥāldan ḥala

niçe kim döner bu devr-i rūzigār / hīç maḳāmda bu ṣurat dutmaz ḳarār (GN 1161)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

durdur- **:** durdurmak.

atı başın *durdurdı.* Şibir-i Maḫẕūl atdan indi. (BH 77b/16)

< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

duydur- **:** duyurmak.

bu göŋül pes bir yire uysa gerek / kim ola ol ‘aḳl u nefsden yigirek

‘aklı Ḥaḳḳ’a döndüre iş *duydura* / leşkeriyle nefsi ‘aḳla uydura (GN 1010)

< (Ø)

dügdür- **:** yukarı doğru fırlatmak.

kirişe ḳamış oḫ gezin gezleyüp

çeküp aşaġadın havā gözleyüp

yidi ḳat göge çünki *dügdüredi*

bir oḫ ile kerkez iki uradı (SN 4488)

< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

düzdür- **:** yaptırmak, tertip ettirmek.

ṭuru geldi naḳḳāş bişürdi aş

ne eksükse *düzdürdi* ḳuru vü yaş (SN 1085)

< (Ø)

eşegüŋ ṣaġ ayaġı ṭoynaġın yüzük ve engüştene *düzdüreler* ve uçuḳlunuŋ barmaġına gėçüreler (MŞ 43b/11)

< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

elikdür- **:** elde etmek, ele geçirmek, yakalamak.

ne ḳuş kim çevüklikde oranı yoḫ

Sī-mürġi *elikdüreler* anı yoḫ (SN 3070)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ėndür-/indür- **:** 1. yüksek bir yerden aşağıya inmesini sağlamak.
bėline bir yip dağıp köndürdüler
Yūsufı ol ḳuyuya *indürdiler*
şefḳat kesüp yüzlerin döndürdiler
biri kelüp arḳasın kėser ėmdi (KY B10v5)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

Ḥaḳ Celle ve ‘Alā luṭfından aŋa Cebrā’ile emir eyledi ayıtdı yā Cebrā’il tėz ėriş ol ‘ābid ḳulumı kim benüm ‘aẕābumdan ḳorḳup kendüzin dıvardan aşaġa pertāv ḳıldı anı egle tėzçek yėre *ėndür* dėdi (KAD 61b/11)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

Pay Böre Begüŋ oġlı atlandı, ava çıḳdı, av avlariken babasınuŋ tavlası üzerine geldi. İmraḫor başı ḳarşuladı, *ėndürdi,* ḳonuḳladı. (DK 37a-9)
< (Ø)

şeyḫ öŋinde cümle örü durdılar / bir oġurda yüz yire *indürdiler* (GN 4215)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

2. boşaltmak, yükü hafifletmek.
ḳurd bu sözi maṣlaḥat gördi, pes yile geldi, gördi kim bir degirmen ḳapusında bir eşek ṭurur arḳasından aġır yük *indürmişler*. (MN 2b/8)
< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)

3. vahy etmek.
Ḳurʾānı ana bir kezden *indirmedi* ayet ayet viridi (KG 19b/3)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi), < +a + fiil (yönelme durumu istemi) ve
< +den + fiil (ayrılma durumu istemi)

Allāhu Ta‘ālā ḳadir sūresin *ėndürdi* ḳadrini bildürdi (KAD 86a/4)

< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

4. ulaştırmak.

yā Rabbī beni peyġamberüŋ Muḥammede ḳoŋşu eylegil Ḥaḳ Ta‘ālā ramażānı firdevs-i a‘lāya *ėndüre* (KAD 83b/2)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

5. hastalığı, derdi ortadan kaldırmak.

gelincik çiçegi tīz otdur arıdıcıdur anuŋ dibin çeyneseler başda ne ki nāzle varısa çeke *indüre* eger ṣuyın burnına dürtseler burundaġı ʿilletleri çeke *indüre* (MŞ 39b/4)

< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

6. sermek, yaymak.

ol zamān kim Ḥaḳ bu sazı döndüre / otura bu ṣūfi ḫırḳa *indüre* (GN 3059)

< (Ø)

esdür- **:** estirmek.

ata cān içinde yir eyler aŋa

yavuz yili *esdürmez* andın yaŋa (SN 3012)

< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

eydür- **:** söylemek.

işid iy ma‘nī ṣoran gör ne direm / bir ḳulaġ ur diŋle gör ne *eydürem* (GN 501)

< (Ø)

geydür-/gėydür- **:** giydirmek.

İbrāhīm ayıtdı ne gėyersin dėdi ḳul ayıtdı sen ne *gėydürürseŋ* anı gėyerem dėdi (KAD 139b/7)

< (Ø)

bağışladı atlaru *geydürdi* ṭon

ayaḫ ṭutdı vü süciler dökdi ḫōn (SN 5558)

< +u + fiil (belirtme durumu istemi)

ḫōş ḳoḳulu nesneler yıyladalar ḫōş ḳoḳulu ṭonlar *geydüreler* (MŞ 149b/1)
< +lar + fiil (çokluk durumu istemi)

Ḳan Ṭuralınuŋ atını ebçin ṭo[na]tdı *gėydürdi*, gendü daḫı ebçin ṭo[na]ndı gėyindi, süŋüsin eline aldı, bir yüksek yėre çıḳdı, gözledi. (DK 97b10)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

gezdür-/kezdür- **:** gezdirmek
andan ferişteler dağılurlar. Raḥmet ʿalemini müsülmānlar gūristānında *kezdürürler*. (BH 55a/13)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +da + fiil (bulunma durumu istemi)*

anı aldı ilden ile *gezdürür*
bizi bir yalan söz ile azdurur (SN 3086)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ildür- **:** batırıp saplamak.
Ḳarıçuḳ eydür: Yalancı dünye yüzinde bir er ḳopdı.
yaylımında Oġuz ėlin ḳondurmadı.
Ḳara polad uz ḳılıç [çalup baş] kesenler, ḳılını kesdür[e]medi.
ḳarġu a cıda oynadanlar *ildüremedi*,
ḳayın oḫı atanlar kār ḳılmadı (DK 112b/10)
< +lar + fiil (çokluk durumu istemi)

ilişdür- **:** iliştirmek, takmak, geçirmek.
atından ėndi, çılbırını bir ṭala *ilişdürdi.* (DK 135a-11)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

irişdür- **:** yapmak, yerine getirmek.
irişdürem on günde bir ḫoş sarāy
ki on yılda düzmeye bir ked-ḫuẕāy (SN 1316)
< +de + fiil (bulunma durumu istemi)

kāfirüŋ çignine bir ḳılıç urdı, gėyimini geçimini ṭoġradı, altı parmaḳ deriŋligi zaḫm *irişdürdi*. (DK 107a/13)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

işiddür-/işitdür- **:** işittirmek, duyurmak.
Melik celle celāluhu ḳarınçaya ün *işiddürdi*. (BH 53a/23)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

cümlemiz aġlaşalum nevḥa ḳılalum
Yūsufı ḳurt yedi dėp *işiddürelüm* (KY B6v1)
< (Ø)

işitdüresin ḳulaġına anuŋ
pes andan girü fāriġ olsun canuŋ (SN 1468)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

fınduḳ ḳadar ḳara ḫarbegi döğeler ve balıla eridüp ḳulaġa ḳoyalar ve ṣabr ėdeler tā ol ḫılṭ ki *işitdürmezdi* yėye ve ḳulaġı ol ʿillet mayasından pāk ėde (MŞ 51a/15)
< (Ø)

ḳamusından ulu bir ġalbe daḳı / var-durur kim hīç *işitdürmez* Ḥaḳ'ı
ayruġından cehd idenler ḳurtılur / illa bu ġalbe öliçek ayrılur (GN 2917)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ıldur- **:** parlamak.
velī bildi kim göŋlin aldurdıdı
güneş ol Süheyl'e ancak *ıldurdıdı*
ṣıġadı ḳolını vü uzatdı ḫoş
turuncı ki dutardı uz atdı ḫoş (SN 1666)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

ḳaldur- **:** 1. yukarı hareket ettirmek.

ilerü varup selām vėrdüm ol daḫı selāmumızı aldı ammā başın *ḳaldurmadı* (KAD 23a/8)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

ṭama baḫma *ḳaldurma* aṣlā başuŋ
ḳurıtma bilüni aḳıtma yaşuŋ (SN 1617)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

at başını yoḳaru ṭutdı, bir ḳulaġın *ḳaldurdı* Beyrege ḳarşu geldi. (DK 51b-11)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

2. yükseltmek.

Hārūt ile Marūt ḳalḳup ol ėri depelediler andan Ḥaḳ Ta'ālā emir ėtdi anları gėrü göge *ḳaldurdılar* (KAD 40a/3)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +e + fiil (yönelme durumu istemi)*

3. uyandırmak.

dünki gün belki on kez ḳapuŋa geldüm bir ḥabbe vėrmedüŋ āḫir Allāha tevekkül ḳıldum ḥācetüm revā ėdüp seni dün yarusından *ḳaldurup* baŋa gönderdi (KAD 107a/3)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)*

4. toplamak.

bir gün ābdest almaġa birisi ṭaşra çıḳdı nāgāh şol içerüde falan yoldaşları anuŋ postı pāresin *ḳaldurdılar* (KAD 123a/12)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

5. açmak.

Yūsuf peyġamber 'a.m. cemāli ḫūpluġı öyle idi kim ḳaçan kim yüzinden niḳābın *ḳaldururdı* anuŋ ḫūb cemālinden güneşüŋ nūrı ṭutulurdı anı (KAD 130a/5)
< +den + fiil (ayrılma durumu istemi) ve *< +n + fiil (belirtme durumu istemi)*

6. ayağa kaldırmak.

ey düşmişleri ḳalduran, ey yazuḳluyı raḥmet deŋizine dalduran, düşmişleri sen *ḳaldurġıl*, yazuḳluları raḥmet deŋizine daldurġıl. (BH 11a/16)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ḳamaşdur- **:** kamaştırmak.
daḫı iki yüz taḫta Çīn bizleri
ki *ḳamaşdura* baḫıcaḳ gözleri (SN 3162)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

dişi maʿlūl kişi maʿdesinde ṭaʿām fāsid olmaḳdan ve fāsid ṭaʿāmlardan yoġurt ve balıḳ ve ḳavun gibi yėmeye ve ḳuṣmaḳ ve dişe yapışur ṭatlu nesnelerden ḫurmā ve encīr gibi ve diş *ḳamaşdurur* nesneden ve ıssı yėyüp ṣovuḳ ṣu içmekden ve ṣovuḳ ṣu içüp ıssı yėmekden ve dişiyile ḳatı nesne ṣıḳmaḳdan ve dişi ḳatı ḳurdamaḳdan saḳınmaḳ gerek (MŞ 56a/12)
< (Ø)

ḳandur- **:** yeme, içme isteğini karşılamak.
mescidlerde şemʿ ve ḳandīl yandurur. Ṣusamış cānları *ḳandurur,* nice kāhel bī-namāzları namaza ḳındurur. (BH 17b/10)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ḳarcaşdur- **:** karıştırmak, içi yakmak, içerden ısı vermek.
ısırġan dikeninüŋ yapraġın mūmıla zeyt yaġıyla ṭalaḳ üzerine yaḳu yaḳsalar ışşı ḳıla kerdemenüŋ toḫmı ıssıdur bişiricidür içi *ḳarcaşdurur* ṭalaġı giderür (MŞ 87b/11)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

ḳarışdur- **:** karıştırmak.
ataŋ ṣuvı birle anaŋ ṣuvın *ḳarışdurdum.* (BH 108a/15)
< +birle + fiil (vasıta durumu istemi) ve *< +n + fiil (belirtme durumu istemi)*

yili vü ṣuyı ṭoprāġı vü odı
ḳarışdurdı vü adın Ādem ḳodı (SN 54)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

dāyim ḥammāmda gireler ve cevāriş-i zencebīl işe ilteler ve gülengübīn ve maṣṭakī ve ʿūd ve güvāriş-i zencebīl yėrine *ḳarışdura* istiʿmāl ėde ammā acla yėye (MŞ 58a/6)

< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

ḳavışdur-/ḳavuşdur- **:** kavuşturmak.

baŋa yol bulıvire azmış iken

ḳavışdura ümīẕüm üzmiş iken (SN 2961)

< (Ø)

biz uş indi idibilürüz anı

ki ataŋa *ḳavuşduravuz* seni (SN 3893)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi) ve *< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)*

kemişdür- **:** bıraktırmak.

ol on aylıḳ botlacı develeri, kim ʿArablar anı severler, ḳıyāmet ḳorḳusından köşeklerin *kemişdüre-men.* (BH 104b/19)

< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi) ve *< +n + fiil (belirtme durumu istemi)*

kesdür-/kestür- **:** 1. ayırmak.

evvel ana ḳarnından ayırur. Andan köbegin ana raḥminden *kestürür.* (BH 147a/17)

< +n + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +den + fiil (ayrılma durumu istemi)*

2. durdurmak.

bir Aʿrāb mescīde bucaġına işemeg[e] başladı baʿżı ṣaḥābe anı meniʿ ėtmek dilediler Resūl ḥażreti ʿa.m. ḳomadı ayıtdı ḳoŋ işesün sidügi *kesdürmeŋ* dėdi (KAD 140a/11)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ḳındur- **:** teşvik etmek.

ṣusamış cānları *ḳandurur,* nice kāhel bī-namāzları namaza *ḳındurur.* (BH 17b/10)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

ḳısdur- **:** kıstırmak.

kadırġayı kūbeye *ḳısduralum*

ṣu üstinde bir od başduralum (SN 3201)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +e + fiil (yönelme durumu istemi)*

ḳondur- **:** oturtmak, yerleştirmek.
nice azmış ḫalḳları ʿArab, ʿAcem cinsinden
arıġ şerīʿat birle dīn yurdına *ḳondurdı.* (BH 65b/25)
< +birle + fiil (vasıta durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

Bayındır Ḫānuŋ yigitleri, Dirse Ḫānı ḳarşuladılar; getürüp ḳara otaġa *ḳondurdular*, ḳara keçe altına döşediler, ḳara ḳoyun yaḫnısından öŋine getürdiler. (DK 7b-9)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

pes firişteh ol bulıdı indürür / şol deŋizler üzre anı *ḳondurur* (GN 6795)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

köpüklendür- **:** köpüklendirmek.
Delü Ḳarçar aġzın *köpüklendürdi*, Dede Ḳorḳuduŋ yüzine baḳdı. (DK 43b-3)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

ḳuşdur- **:** kusturmak.
ḳavī olmaḳ isterlerse bėş direm nīm-kūft dögülmiş sürıncān ve yėdi direm çekürdegi çıḳmış ḳızıl üzüm ve üç direm anīsōn bile ḳaynadup içüreler ʿameli dükenicek dėdigümüz maṭbūḫ-ı fākiheyi içürüp *ḳuşduralar* (MŞ 11a/3)
< (Ø)

ḳuvvetlendür- **:** güçlendirmek.
keşūr ḥār u raṭbdur gėc siŋer yaramaz ḳan peydā ėder cimāʿa ḳavī eyler ıssı mizāclu kişilere yaramaz idrār-ı bevl ėder ve bögregi *ḳuvvetlendürür* ve bėli berkidür (MŞ 30a/6)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

küydür- **:** bekletmek.
aydur: ol Taŋrı ʿizzeti içün eger bir yazuḳlu ṭamuda ḳalmış bolur erse, hīç ṭāʿatlu uçmaḳda Taŋrını körmeye, dükelin ol bir yazuḳluyı *küydüreler.* (BH 109b/3)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

cān beni *güydürdi* līkin gitmedi / dünyanuŋ mi‘mārlıgın terk itmedi (GN 5522)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

mindür- **:** bindirmek
pes Yūsufı ol dem yola ketürdiler
palās kiyrüp bir deveye *mindürdiler* (KY B19r1)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

ṣalındur- **:** salındırmak, aşağıya sarkıtmak.
ḳız daḫı urġan getürüp Beyregi ḥiṣārdan aşaġa *ṣalındurdı.* (DK 51a-13)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

ṣavuşdur- **:** uzaklaştırmak.
ṣavuşdurmadı manẓarından gözin
sıvışdurmadı şaṣtdan oḳ gezin (SN 2889)
< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi) ve *< +n + fiil (belirtme durumu istemi)*

seçdür- **:** seçtirmek, ayırtmak.
yügrük olan atlaruŋ tavlasından o ẓālim *seçdürdi* ula ḳardaş! (DK 113b/1)
< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)

ṣıḳdur- **:** sıktırmak.
Resūl ‘aleyhi’s-selām süç[i]den on kişiye la‘net ėtdi biri ṣıḳandur biri *ṣıḳdurandur* (KAD 48a/6)
< (Ø)

sıvışdur- **:** ayırmak.
ṣavuşdurmadı manẓarından gözin
sıvışdurmadı şaṣtdan oḳ gezin
aracuḳ yiri gözleyüben dürüst
naẓar bağladı şeşti şaṣtını cüst (SN 2889)
< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi) ve *< +n + fiil (belirtme durumu istemi)*

sürçdür- **:** kaydırmak, ayağını kaydırmak.

Ḫānum baba, ḳorḫarım; segirdüriken ḳoŋur atuŋ *sürçdüresin*, ṣavaşdügüŋ vaḳtın gendüŋi ṭutdurasın (DK 73b/6)

< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

ṭartdur- **:** çektirmek.

meger ḫānum, Boyı uzun Borla Ḫatun oġlancuġını aŋdı ḳararı ḳalmadı. Ḳırḳ ince <bèllü> ḳız oġlanıyıla ḳara ayġırın *ṭartdurdı*, buṭun bindi, ḳara [polat uz] ḳılıcın ḳuşandı. (DK 76a-8)

< +ile + fiil (vasıta durumu istemi) ve *< +n + fiil (belirtme durumu istemi)*

ṭarvandur- **:** davranmaya fırsat vermek.

ol daḫı döndi Ḳazan gėrü er diledi. Oruzuŋ cılavısın ʿammısı Ḳara Göne ṭutmışıdı. Çekdi, aŋsuzın elinden aldı, ḳılıcını ṭartdı, babasınuŋ üzerine at ṣaldı, *ṭavrandurmadı*, çignine ḳılıç ėndürdi, gėyimini kesdi. (DK 146b-8)

< (Ø)[2]

ṭoḳundur- **:** isabet ettirmek.

ve līkin göŋül ḳomadı baŋa ʿışḳ

ṭoḳundurısar degme bir yaŋa ʿışḳ (SN 4729)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

ṭolaşdur- **:** dolaştırmak.

ne ḳaçmaḳ gerek kim *ṭolaşduravan*

ne gitmek dilerven bulaşduravan (SN 2738)

< (Ø)

uydur- **:** kendine uydurmak, baştan çıkartmak.

ol kün kim Zelīḫā Yūsufı *uydurumadı*, ʿāciz boldı ve bu ḳıṣṣa maʿrūf durur, Yūsufı ündedi, sarāya kivürdi, sarāy ḳapuların bağladı. (BH 162b/9)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

[2] Derin yapıda incelendiğinde yazılmayan "babasına" sözcüğünü anlamdan çıkarabiliriz. Bu durumda < +a + fiil (yönelme durumu istemi) vardır.

bu gönül pes bir yire uysa gerek / kim ola ol ‘aḳl u nefsden yigirek
‘aklı Ḥaḳḳ’a döndüre iş duydura / leşkeriyle nefsi ‘aḳla *uydura* (GN 1010)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

üleşdür- **:** paylaştırmak, üleştirmek.
üleşdürdüm namāzı minüm birle ḳulum arasında, yarısı minüm ve yarısı ḳulumuŋ. (BH 168a/17)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +da + fiil (bulunma durumu istemi)*

üşendür- **:** usandırmak, bunaltmak, rahatsız etmek, tedirgin etmek.
tāze yūnus nice biŋ akçalıḳ ṭay ṭoġurur hīç belürütmez ammā ṭafıḳ bir pūlluḳ yumurdayı bıraġur çaġırı çaġırı cemīʿi ʿālemi *üşendürür* (KAD 99a/3)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

degirmidük aŋa ki şāh aŋsuzın
üşendüre ḳulları çün kendüzin (SN 1043)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

Depegöz ḳocalara eyitdi: bu yėrüŋ siŋegi bizi *üşendürdi,* dėdi. (DK 114b-13)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

yaḳışdur- **:** yakıştırmak.
yaḳışdurdı düzdi biri birine
ki bilürdi uşaḫ u ne iri ne (SN 4858)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

yandur- **:** geri döndürmek, çevirmek.
men żaʿīf ḥikmet tapa sen *yandurġıl*
bende ḥikmet ayıtmaġa sen ḳandurġıl (KY B3r1)
< (Ø)

yandur- **:** yandırmak, yakmak.

ṭaŋ atdı vü ẓulmet yüzin ṭutdı nūr
güneş yine *yandurdı* gökde tenūr (SN 3215)
< +de + fiil (bulunma durumu istemi)

aġ yıldırım olup şaḳıyayım
kāfiri ḳamış gibi od oluban *yandurayım* (DK 75b-8)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

gör bu odı niçe yanar *yandurur* / hem döner ḥālden hāle hem döndürür (GN 38)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

yapdur- **:** yaptırmak.
yedi ḳat[la] meydānı ṭolandı geldi. Meger ḳız meydānda bir köşk *yapdurmış idi*. (DK 91a-11)
< +da + fiil (bulunma durumu istemi)

yaraşdur- **:** yaraştırmak, uygun biçimde yapmak.
yaraşdurdı ol Nev-bahār'a ḳılınç
şanur kim [ki] renc ilte yiye birinç (SN 3310)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

yaraşdururam size ṭaŋ irte ṭoy
bunı sen muḫat bil ü köp sözi ḳoy (SN 2092)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

2. yerleştirmek.
ol yaratdı cümle 'ālem ḫalḳını / ol *yaraşdurdı* içinde ḫulḳını (GN 7985)
< +de + fiil (bulunma durumu istemi) ve *< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)*

yarsıḳdur- **:** imrendirmek.
yā melʿūn sen kendüŋ bulara vesvese ḳılasaŋ ve dünyayā *yarsıḳdurasaŋ*, men bulara tevbe rūzī ḳılup yarlıġar ersem sen ne ḳılasaŋ? (BH 161a/11)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

yedür-/yėdür-/yidür- **:** yedirmek.
aş *yedürdi* kendüsi suw üçürdi
ėginine dürlü dürlü ṭon kiyürdi (KY B6v8)
< (Ø)

çalındı def ü nāy u çeng ü rebāb
döküldi süci geldi nuḳl ü kebāb
bu ẕevḳ ile üç güni geçürdiler
ḳamusına *yidürüp* içürdiler (SN 845)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

acı ve tīz ve yėl eyler nesnelerden saḳınalar ve ḥayż boşandurucı nesneler noḫūd gibi bögrülce ve kerefes ve sezāb ve rāzyāne ve simsim gibi *yėdürmeyeler* ḳatı ṭatlu nesnelerden saḳınalar (MŞ 8b/14)
< (Ø)

umanına usanına aş *yėdürdüm,*
aç görsem ṭoyurdum, yalınçaḳ görsem ṭonatdum (DK 71a-4)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

iy ‘aşıḳ sen uşbu hōnı yāruŋa / daḫı hem şol sevgülü dōstlaruŋa
yidürüdur dün ü gün uşanmadın / her nesenüŋ çoḳ yiyen bilür dadın
inşaallah kim Çalap rūzī ḳıla / yiyevüz biz ol ḫonı dōstlar-ıla (GN 836)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

yėllendür- **:** gaz yapmak.
toḫmekān ıssı maʿdeye müfīddür kettān toḫmı maʿdeyi *yėllendürür* fınduḳ maʿdeye ziyan ėder (MŞ 77a/3)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

yıġışdur- **:** toplamak, derleyip toplamak.
aġ alnuŋda bėş kelime duʿā ḳılduḳ, ḳabūl olsun!

Allāh vėren umuduŋ üzilmesün!

yıġışdursun, dürişdürsün!

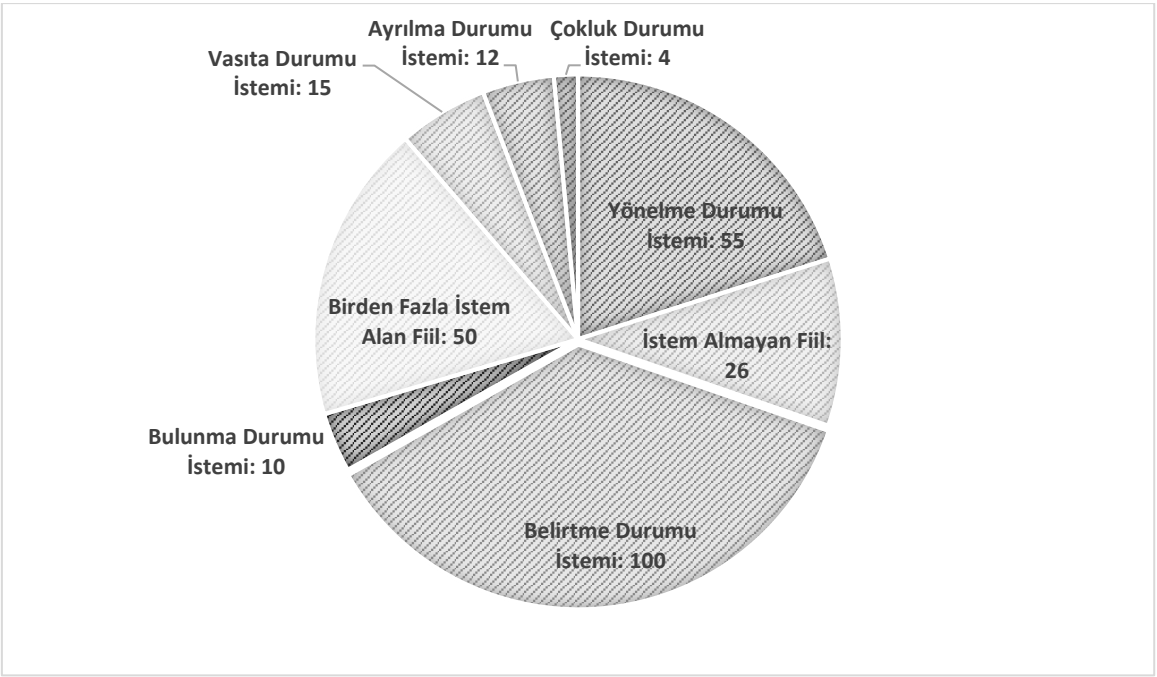
günāhlarını adı görklü Muḥammed Muṣṭafā yüzi ṣuyına bağışlasu! (DK 35a-9)

< (Ø)

yüçdür- **:** yüceltmek, yükseltmek.

kim kendüzini yoḳaru *yüçdürür* erse men anı aşaḳa çekem, kim kendüzini aşaḳa alçamaḳ dutar erse men anı yoḳaru kötürem. (BH 115b/17)

< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

Şekil 3.5. -DUr- Oldurganlık Ekinin "İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

3.2.3.1.2. Bir Olayın Yapılmasına Neden Olma, Yol Açma

Cümlenin bağlamına bakıldığı zaman öznenin eylemde belirtilen işin yapılmasına sebep olduğu, yol açtığı anlamına ulaşılır. Cümlede "neden olma ve yol açma" ibareleri açık bir şekilde görülmez.

ardur- **:** yormak.

Yaʿḳūb: Yā oġlanlarum, Yūsufı size birem velakin ḳoyun ḳışadarup *ardurmaŋuz*, isside susadup açurmaŋuz. (70b/8)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

baḳdur- **:** baktırmak, bakıp durmak, gözlemlemek.

dili damaġı ḳurıyup dört yanına *baḳdurduŋ mı?*

ḳara gözden acı yaşın dökdürdüŋ mi? (DK 70a/11)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

çün çıḳa başdan havāda yir duta / cānı hīç *baḳdurmaya* ol ḥażret'e (GN 5393)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +e + fiil (yönelme durumu istemi)*

barışdur- **:** barıştırmak.

Aruzdan ādem geldi, selām vėrdi. Beyrek ʿaleyk aldı. Eyitdi: Ḫānum, Aruz size selām ėder. kerem ėtsün Beyrek gelsün Ḳazanıla bizi *barışdursun* dėr. (DK 150a/1)

< +ile + fiil (vasıta durumu istemi) ve *< +i + fiil (belirtme durumu istemi)*

çaḳrışdur- **:** bağırtmak, çağrıştırmak.

altun [başlu] ban ėvlerin kāfirler çapdılar, ḳaza beŋzer ḳızı gelini[ni] *çaḳrışdurdılar.* (DK 21a/6)

< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

depreşdür- **:** nüks ettirmek, ortaya çıkarmak.

gögem barīd ü yābisdür gögüs ağrısına yaramaz ve eski sancuları *depreşdürür* (MŞ 26a/13)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ėlitdür- **:** yerine ulaştırılmasını sağlamak.

Resūl ʿaleyhi's-selām süç[i]den on kişiye laʿnet ėtdi biri şıḳandur biri şıḳdurandur biri ṣatandur biri alandur biri yüklenüp ėlidendür biri *ėlitdürendür* (KAD 48a/6)

< (Ø)

güldür-/küldür- **:** güldürmek.

velīkin dilegi anuŋ içinde ümmet durur. İmdi bu "eʿūẕu"nı ne neseden ayıttılar bildüreyim, dōstlar köŋlin sevindürüp *küldüreyim.* (BH 161b/20)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

pes bilüŋ her nesne 'ışḳa ḳul-durur / 'ışḳ-durur kim aġladur hem *güldürür* (GN 4921)
< (Ø)

imrendür- **:** imrendirmek, imrenmesine yol açmak.
dün kün doḳınur, müʾminlere vesvese ḳılur. Ve buları ṭāʿatdan yigrendürür ve maʿṣiyete *imrendürür.* (BH 161b/5)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

ḳıldur- **:** yaptırmak, işletmek.
ve ol yaluŋuz tevḥīd ol üküş yazuḳı yoḳ ḳılur. Anuŋ içün kim tevhidi men birmişüm durur ve yazuḳı İblīs *ḳıldurmuş* durur.
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

öykelendür- **:** öfkelendirmek.
anuŋ içün şeyṭānuŋ vesvese ḳılmaḳ içinde dilegi ḳulı *öykelendürmek* durur. (BH 168b/8)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

sınıḳdur- **:** bozguna uğratmak.
degme bir ḥamle ḳılduġınça Melik ʿazze ve celle müʾminler köŋline bir naẓar ḳılur, buları *sınıḳdurur* zīr zeber ḳılur. (BH 165a/14)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ṭayındur- **:** kaydırmak, akmasını sağlamak.
yüklü olmayan ʿavrada ve raḥmı ḳavī ḳıla ḳaçan ki mānīʿ ruṭūbetden olsa menīyi *ṭayındurup* raḥmında giderse alalar günlük ḳabından otuz direm iri dögülmiş topalaḳdan otuz direm mürrü on direm üç rıṭıl ṣuyıla ḳaynadalar (MŞ 109b/15)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

yaġdur- **:** çok sayıda bir şeyi diğerinin üzerine göndermek

Ḥaḳ Taʿālā ḥażretine çoḳ şükürler eyledi daḫı Ḥaḳ Taʻālā anuŋ üzerine altun çekirgeler *yaġdurdı* (KAD 61b/15)

< +e + fiil (yönelme durumu istemi) ve < +ler + fiil (çokluk durumu istemi)

yaḫıştur- **:** yakıştırmak.

ʿAzīz-i <men>, ʿādet eyle ḳılmış durur kim ḳaçan bir bennā bir pāẕişāh içün sarāy yapar bolsa ḳaçan kim sarāyuŋ dört dīvārın tamām ḳılsa ve örtisin örtse ve ḳapuların *yaḫıştursa* andan bennāya destūr birürler. (BH 149b/1)

< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

yigrendür- : iğrendirmek.

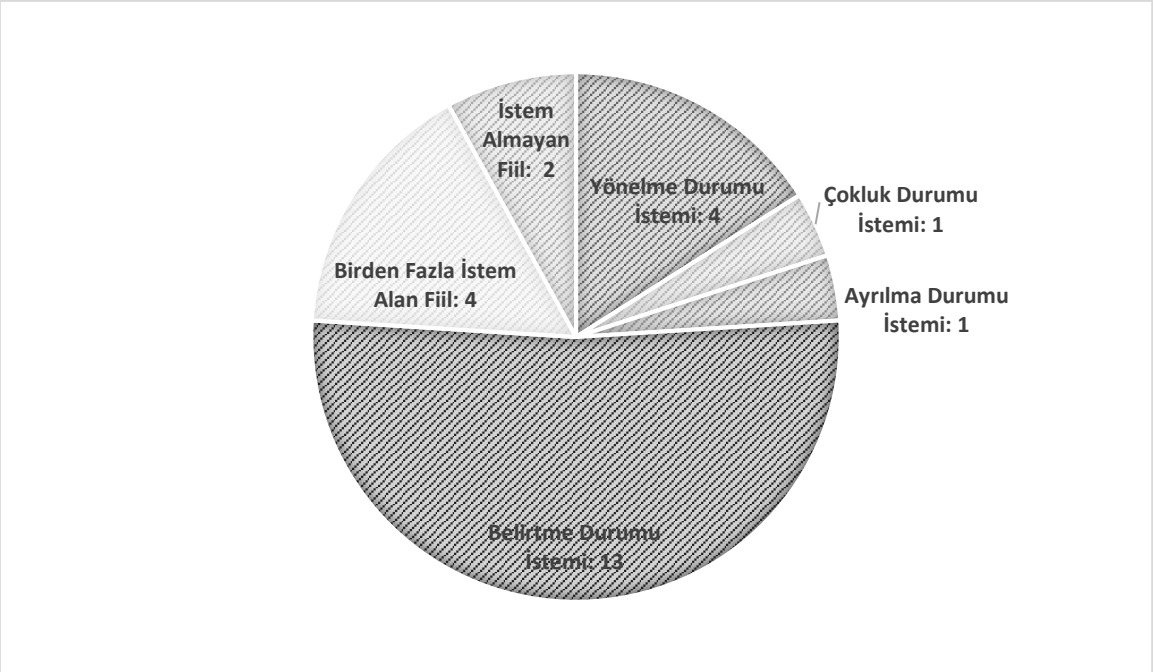
dün kün doḳınur, müʾminlere vesvese ḳılur. Ve buları ṭāʿatdan *yigrendürür* ve maʿṣiyete imrendürür. (BH 161b/4)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)*

yumdur- : yumdurmak.

ne kim ḳarnında erse daşra çıḳarur, oḫşaġu oġlanı uyluḳda indürür, közini cihāndan *yumdurur*, yönini dīvarā döndürür. (BH 120b/15)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

Şekil 3.6. -DUr- Oldurganlık Ekinin "Bir Olayın Yapılmasına Neden Olma, Yol Açma" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

3.2.3.1.3. Kılış Bildirme

-DUr- biçimbiriminin cümlede öznenin kendi iradesiyle yaptığı eylemin bir nesneyi etkilediği ve söz konusu nesnenin de etkilendiğini gösteren kılış bildiren fiillere ulanması sonucunda ortaya çıkan işlevidir.

boġdur- **:** boğdurmak, öldürmek.

Mūsā ayıtdı ėy Teŋri dostı ve sevgülü ḳulu gemiçiler bize ėylük ėdüp gemelerine ḳoydılar hīç nesnemüzi almadılar pes yazuḳ degül midür bunlaruŋ gemisin ʿayıplu ėdesin dėdi yoḫsa murāduŋ bunları deryāya *boġdurmaḳ[mı]dur* dėdi (KAD 92a/3)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

çiçeklendür- **:** çiçeklendirmek.

ḳanḳı bende kim recebüŋ ḥürmeti aġacın köŋlinde dikmese şaʿbān ḥürmeti birle *çiçeklendürmeye*, ramażān ayında rahmet yimişin kötürmeye (BH 14b/8)

< +birle + fiil (vasıta durumu istemi)

ġıdalandur- (Ar.+T.): beslemek.
Mūsā ayıtdı ḳanı eger yėyicek varsa yėyelüm nefsümüzi *ġıdalanduralum* (KAD 91a/4)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

göyündür- /köyndür-: yanmasına sebep olmak, sızlatmak.
ilāhī beni sen yaratduŋ eger beni oda *göyündürürlerse* daḫı her ne dürlü ḳażā ve cefā ėderlerse cümlesi senüŋ taḳdīrüŋdür (KAD 136b/12)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

aġulu cānavarlar ṣoḳduġına fāyide ėder çaşur gökle anuŋ için süciyle içseler yılan ṣoḳduġına fāyide ėder burçaġı süciye ḳatup yılan ṣoḳduġına vursalar fāyide ėde sezāb ki ṣedef dėrler bir yıyır otdur ıssıdur *göyündüricidür* anuŋ ṣuyı yılan ṣoḳduġına fāyidelüdür (MŞ 150b/10)
< (Ø)

şol ki yalŋuz ma‘rifetdür key gibi / ol daḫı şol ṣuyı eksük mey gibi
her kim içer *köyndürür* ḳursaġını / ṣayru eyler ādemīnüŋ saġını (GN 2323)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ġuṣṣalandur- (Ar. + T.): kederlendirmek, üzmek.
Ḫammāmda çoḳ oturmaḳ ḫafaḳān eyler göŋli *ġuṣṣalandurur* (MŞ 6b/4)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ḳandur- : susuzluğunu gidermek, kanmış duruma getirmek, doyurmak.
Allāha muḥabbetle ḳarnumuzı ṭoyurup ṣuṣuzluġımuzı ṣabır ṣuyıyla *ḳanduravuz* (KAD 123b/11)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +la + fiil (vasıta durumu istemi)*

turunc eti gėc siŋer maʿdeye ziyān ėder erük maʿdeyi süst ėder ve ṣovuḳluḳ *ḳandurur* (MŞ 76b/12)
< (Ø)

ṣuyı gör kim ṭamaruŋda ḳan-durur / hem içerseŋ ṣuṣayıçaḳ *ḳandurur*

ṣūretüŋ hem anuŋ-ıla ḫōş geçer / hem yunur hem avdaz alur hem içer (GN 1828)
< (Ø)

keltür- **:** getirmek.
rāvil saçın cekiben yere sėrer
keltürüŋ Yūsufı öldürüŋ dėr
dīne aydur esirgemeŋ yeterüŋ dėr
şart ḳılub ikilesi urar ėmdi (KY D7r1)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ḳızdur- **:** kızdırmak, aşırı ısıtmak.
ve ṭamuyı *ḳızduralar* ʿāṣiler içün. (BH 65a/14)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

bir kişiyi uçuḳ dutsa ayaḳlu çayanı dutalar ṭaşı ya kiremüdi ocaḳda *ḳızduralar* ḳızıl ola ol çayanı dirile ol ḳızmış kiremidüŋ üzerine ḳoyalar andan ṣoŋra yumşaḳ dögeler bir ince bėzden eleyeler yumurtayla ya südile içüreler şifā bula (MŞ 43b/2)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +da + fiil (bulunma durumu istemi)*

ʻışḳ gerek kim *ḳızdura* bu cānları / nitekim od ḳaynadur ol kānları (GN 6710)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ḳopdur- **:** diriltmek, hasretmek.
Ḥaḳ Taʿālā bizi şol ʿilm-ile ʿamel ėden ḳullarından eyleye maḥşer güninde ʿālimler bölüginde *ḳopdurasın* (KAD 96a/2)
< +de + fiil (bulunma durumu istemi)

könendür- **:** sevindirmek.
keldi maŋa Çalap ayı
ṣavuldı düp ḳayġum ḳayı
uş çaġladı ʿişmet küni
yazuḳluya raḥmet yayı
hīç kimerse ḳalmadı cān

könendüre yoḳsul bayı (BH 13a/18)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

nūrlandur- (Ar.+T.): aydınlatmak, nurlandırmak.
ḳorḳu yirde saŋa amān biʾsmiʾllāh
nūrlandurur sinde īmān biʾsmiʾllāh (BH 175b/11)
< +de + fiil (bulunma durumu istemi)

oldur- : oldurmak, meydana getirmek.
anuŋ luṭfı ṣunʿı bigi bol durur
bu ḳullarına zīre kim *oldurur* (SN 9)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

birisi Ḥaḳ emridür kim *oldurur* / Ḫalḳı ol hem dirgürür hem öldürür (GN 3706)
< (Ø)

öldür- : öldürmek, canını almak.
öldürür anı bizim feriştelerimiz. (BH 142a/4)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

kel varalum atamıza söyleyelüm
Yūsufı atamızdan dileyelüm
alıp iltip bir dürlü iş eyleyelüm
yā *öldürelüm* yā yıraḳġa satalum ėmdi (KY B5v1)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ʿÖmer raḍıyallāhu ʿanh ḳatına bir oġlan getürdiler bu oġlan efendisin *öldürdi* didiler (KG 49b/4)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

Ḥavvāyı yavlaḳ ḳaḳudı şöyle kim ḳaḳuduġından oġlanı *öldürdi* (KAD 30b/3)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ölmegüŋ maʿnīsi budur, gey bil;
nefsüŋ *öldür*, kim ola sen bismil. (SVTM I 10)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

sıçan bāġubānı ılanıŋ üstine uġratdı. Bāġubāna sıçan ḳayusı ḳalmadı. Ilanı urdı*, öldürdi* (MN 22a/14)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

it üzümü iki dürlüdür bir dürlüsi edviyeye girür biri girmez ol ki edviyeye girür ol daḫı mahāṭara bengi ėder ve ol ki girmez yaramazdur ādem *öldürür* ve bu on daneden artuḳ yėnmez (MŞ 68a/14)
< (Ø)

Oġuz [erenler]i ṭururiken seni ögmegüm yoḳ.
andan öldürüriseŋ mere kāfir *öldür* meni (DK 142b/7)
< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi) ve *< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)*

oġlını *öldürdi* muṭlaḳ dīn-içün / eyle ṣanmaŋ siz anı kim kīn-içün (GN 187)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

sevindür-/sevündür- **:** sevindirmek.
raḥmetlü çalabum biz yazuḳlu ḳullarını riyādan ṣaḳlayup ʿibādeti iḫlāṣ ile ḳılıcılardan eyleyüp şol çirkin ʿamellerümüzi luṭıf perdesile örtüp rıżā ile *sevündüresin* (KAD 99a/5)
< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

sevindür[d]üŋ yerindürme ozan meni (DK 55a/10)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

ṣındur- **:** yenmek.
Tekür beglerini cemʿ eyledi, eydür: gelüŋ Ḳazanı ḳuyudan çıḳaruŋ, bizi ögsün Oġuzı *ṣındursun*. (DK 139b/11)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

soldur- **:** soldurmak.

ḳaşt ḳılduŋuz bayıḳ beni öldürür-siz

tolun ay tėk nūrlu yüzim *soldurur* siz (KY B8r6)

< (Ø)

ṭondur- **:** görevini yapamaz duruma getirmek.

güyegü otı göz nūrın arturur tīz ėder kelem göz ṭonduġın ki ruṭūbetden ḥāṣıl ola aŋa fāyide ėder ammā tendürüst gözi *ṭondurur* (MŞ 47b/4)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ṭoŋdur- **:** dondurmak.

çetük kim ura pençesin aṣlana

eger diri ḳalur ise uṣlana

kilīmince kösilen ayaġını

ṣovuḳ güne *ṭoŋdurmaya* yaġını (SN 3405)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ṭoydur- **:** açlığını gidermek, doyurmak.

ḳamuya rızḳın virür günden güne / *ṭoydurur* diŋlendürür dünden düne (GN 6781)

< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

ṭutuşdur- **:** yakmak.

ṭutuşdurdı ʿ ışḳ oduna cānumı

ki ḳaynatdı ṭamardaġı ḳanumı (SN 1204)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi) ve *< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)*

yaġdur- **:** yağdırmak

Teŋri teʿālā hışmı ki dirnekler ṭaġıdur. Ol çōḳ çeri üzerine bela yaġmurun *yaġdura,* başuŋ selāmet ḳurtılduġına rāżī olasız. (MN 42b/10)

< +e + fiil (yönelme durumu istemi) ve *< +n + fiil (belirtme durumu istemi)*

yandur- **:** yakmak.

mescidlerde şemʿ ve ḳandīl *yandurur.* (BH)

< +de + fiil (bulunma durumu istemi)

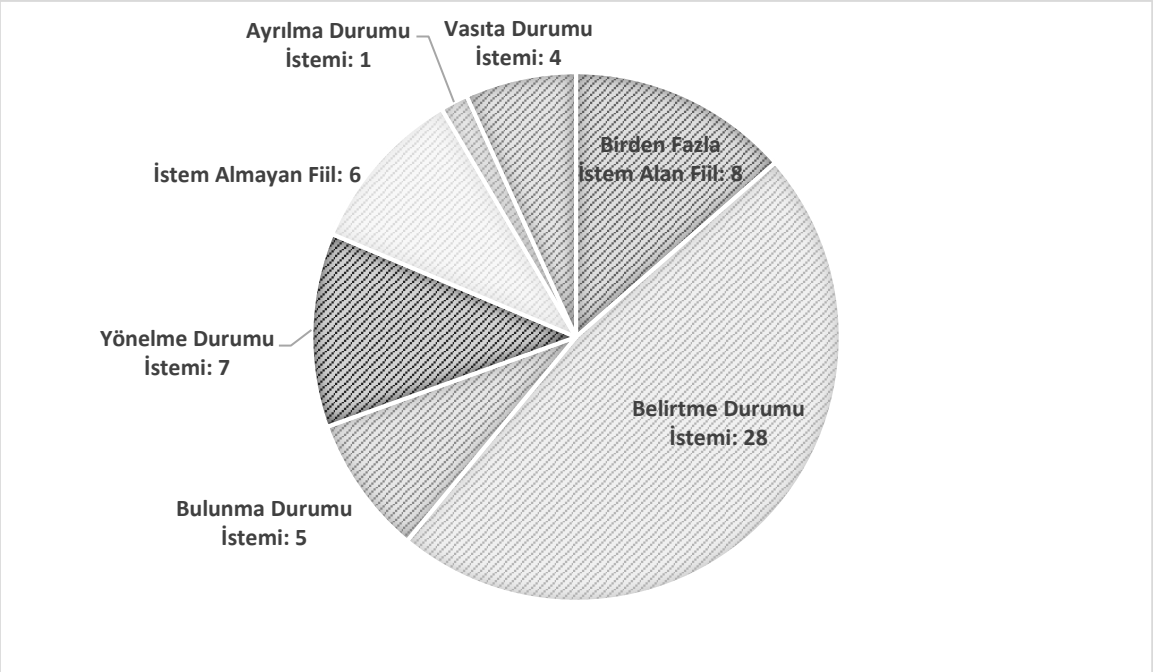
yapışdur- **:** yapıştırmak.
her ki gelincik çiçegin döge ṣuyın alnına dürte burunı ḳanı diŋe burun ḳanı diŋmese ḫamīre yazalar alnına *yapışduralar* (MŞ 55a/15)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

yaṣdur- **:** ezdirmek.
livāṭa zinādan eşetdür görmez misin kim cezāsı depelemekdür yāḫūẕ oda yaḳmaḳdur yāḫūẕ dıvar altında *yaṣdurmaḳdur* (KAD 53b/2)
< +da + fiil (bulunma durumu istemi)

yerindir- **:** kederlendirmek, üzmek, mahzun etmek.
aġam Beyrege beŋzedürem ozan seni.
sevindür[d]üŋ *yerindürme* ozan meni (DK 106-11)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

yıḳdur- **:** yıktırmak.
ḳırḳ yėrde tikilmiş otaḫlaruŋ,
o ẓālim *yıḳdurdı* ula ḳardaş
yügrük olan atlaruŋ, tavlasından o ẓālim seçdürdi ula ḳardaş! (DK 113a/13)
< +ŋ + fiil (belirtme durumu istemi)

yıylandur- **:** kokulandırmak, kokutmak.
ʿĀyişe-i Ṣıddīḳa saçın daradı ve biligin ördi, müşk, ʿanber birle *yıylandurdı*. (BH 60b/3)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +birle + fiil (vasıta durumu istemi)*

Şekil 3.7. -DUr- Oldurganlık Ekinin "Kılış" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

3.2.4. -ĠUr-/-ĶUr- Ekli Oldurganlık

EAT'de -ĠUr-/-ĶUr- biçimbirimi çok sık kullanılmayan bir oldurganlık ekidir. İncelenen eserlerde *dirgür-, durġur-/ṭurġur-, ėrgür-/irgür-, yatķur-, yetkir-/yetkür* fiilleri tespit edilmiştir.

3.2.4.1. -ĠUr-/-ĶUr- Ekli Fiillerde Anlam

Çalışma için incelenen eserlerde oldurganlık eklerinden -ĠUr-/-ĶUr- eki ulandığı eylemlere sadece, *işi kendisi yapma ve işe gücü yetme* işlevini kazandırdığı görülmektedir.

3.2.4.1.1. İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme

-ĠUr-/-ĶUr- biçimbiriminin eyleme ulanarak öznenin eylemde bildirilen iş veya durumu kendisinin yapması, o iş veya durumu yapmaya gücünün yetmesi işlevidir. Cümlede öznenin kendisinin yaptığı veya gücünün yettiği açıkça yer almayabilir.

dirgür- **:** diriltmek, yaşatmak, canlandırmak.

ol ölü bolanı biz *dirgürdük*. (BH 30a/8)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

Dirse Ḫān eydür: ḳırḳ yoldaşum amān! Taŋrınuŋ birligine yoḳdur gümān! menüm elümi şeşüŋ, ḳolça ḳopuzum elüme vėrüŋ, ol yigidi döndüreyim. Gerek beni öldürüŋ, gerek *dirgürüŋ,* ḳoyu vėrüŋ! dėdi. (DK 17b/13)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

şol kişi kim kendüzin kimdür bilür / ol ḥaḳīḳat menzile irmiş olur
hem dilerse irgüre ḳalmışları / ʻİsa bigi *dirgüre* ölmişleri (GN 2280)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

durġur-/ ṭurġur- **:** durdurmak.
Cebrāʾil ʿa.m. ādem ṣūretinde bir yunda binüp geldi fīʾl-ḥāl deŋize girdi Firʿavn uyanın çoḳ çekdi *durġurmadı* āḫir nāçār olup licāmın ṣalı vėrdi (KAD 104a/3)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

eger yaradan ḳan aḳsa ṭurmasa ṣaru zācı ekeler hemān *ṭurġura* (MŞ 143a/2)
< (Ø)

Begil ne yay ḳurarıdı ne oḫ atarıdı. hemān yayı bileginden çıḳarurıdı buġanuŋ, ṣıġınuŋ boynına atarıdı, çeküp *ṭurġururıdı.* (DK 120b/12)
< (Ø)

ėrgür-/irgür- **:** ulaştırmak, eriştirmek, erdirmek, kavuşturmak.
ādem görüp ayıtdı ėy ża‘īfler esirgeyüci pādişāh vay dertlü göŋüllere dermān ėdüci Allāh işbu mertebeye mi *ėrgürdüŋ* (KAD 80a/15)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

ger dilerse kim ḳıla ḥācet revā / göz açınça *irgüre* derde devā (GN 2155)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

yatḳur- **:** yatırmak.
atam beni ėgi üzre köterür idi

uykum kelse yastuḳ üzre *yatḳurur* idi (KY K17v1)

< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

yetkir-/yetkür- **:** ulaştırmak, yetiştirmek.

emānet yā ʿarab unutmaġıl

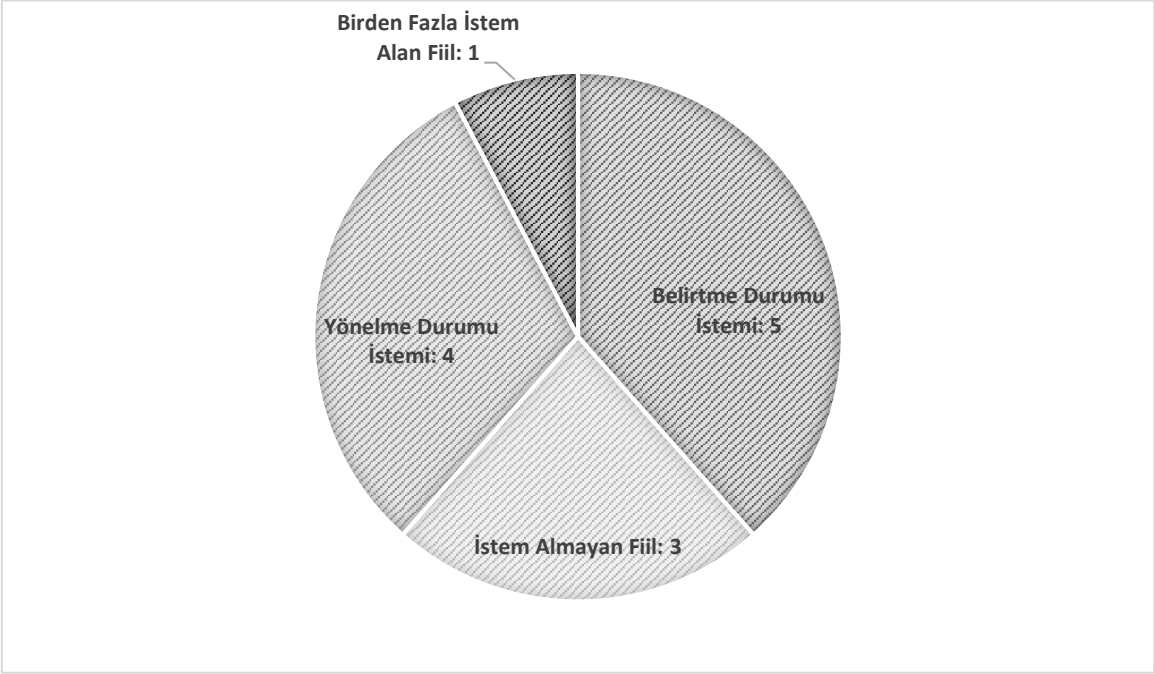
bu selāmım becīd olġıl tėz *yetkirgil* (KY MK43v14)

< (Ø)

anda hemān-dem ḥāżır keldi rūḥuʾl-emīn

yetkürdi Yūsufa ḥaḳ selāmın (KY MK56v12)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi) ve *< +n + fiil (belirtme durumu istemi)*

Şekil 3.8. -ĠUr-/-ĶUr- Oldurganlık Ekinin "İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

3.2.5. -Ir-/-r- Ekli Oldurganlık

EAT'de -Ir-/-r- biçimbirimi nadir kullanılan bir oldurganlık ekidir. İncelenen eserlerde *aldar-, şişir-, degir-, içir-* fiilleri tespit edilmiştir.

3.2.5.1. -Ir-/-r- Ekli Fiillerde Anlam

Çalışma için incelenen eserlerde oldurganlık eklerinden -Ir-/-r- eki ulandığı eylemlere, *işi kendisi yapma ve işe gücü yetme* anlamını yüklemektedir.

3.2.5.1.1. İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme

-Ir-/-r- biçimbiriminin cümleye eylemde bildirilen iş veya durumu öznenin kendisinin yaptığı ve o iş veya durumu gerçekleştirmeye gücünün yettiği anlamını kazandırmasıdır.

aldar- **:** aldatmak, kandırmak.

niçe günler güydüm aŋa olmadı / ol ḫo bini *aldar-ımış* gelmedi (GN 5465)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

degir- **:** 1. bildirmek, duyurmak.

Taŋrı ʿazze ve celle eyitdi yā melekü'-mevt ol berriyede issi ḳavmi içinde yaluŋuz yatan oġlāndur ol esirgedügüŋ pādişāh ben ol oğlanı bisledim ulu pādişāhlıġa *degirdim* il vilayet māl ṭavar virdim (KG 60a/9)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

2. dokundurmak.

hemān laḥẓa şāh uturu

be-cid baḫdı birḳaç ḳıza *degirü* (SN 2165)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

baŋa şol *degir* kim diyem bildügüm

aŋıllıġile tīz şeşilür dügüm (SN 1197)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

içir- : içirmek.

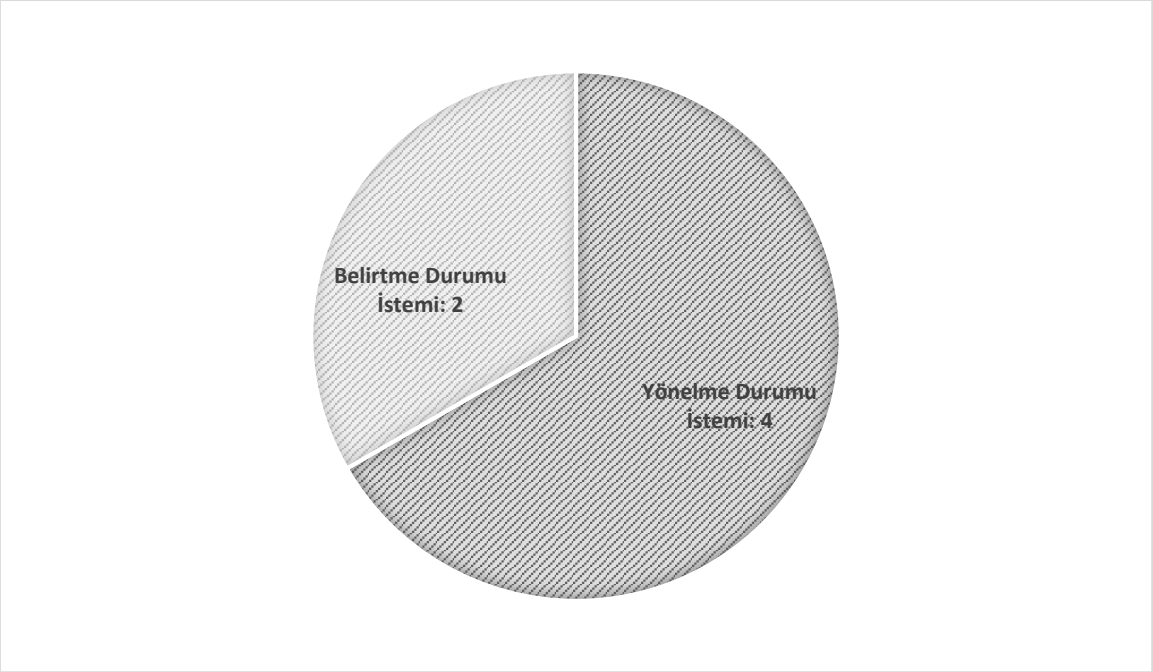
Hārūt ile Marūt göŋüllerin dönderdiler şeyṭān daḫı araya girüp dürlü vesveseler bıraḳdı şöyle kim anlara süçi *içirdi* (KAD 39b/15)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

şişir- : şişirmek.

ḳuzı eti gönül dönderür maʿ dede rutubet çoḳ olsa ḳar şuyı maʿ deye ḳuvvet vėrür ılıcaḳ şu maʿ deyi süst ėder isfād-ı haẕm ėder beŋzi yaramaz ėder bağırı ve ṭalağı *şişürür* (MŞ 78a/3)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

Şekil 3.9. -Ir-/-r- Oldurganlık Ekinin "İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

3.2.6. -t- Ekli Oldurganlık

EAT'de -t- oldurganlık eki çok sık görülen bir ektir. Söz konusu ek daha çok ünlü ile biten eylemlere gelir. Delice (2007: 421), özne tarafından gerçekleştirilen kılış fiillerine eklendiğinde ettirgen ve oldurgan çatı oluşturan bu ekin, kendi kendine gerçekleştiği anlamındaki oluş fiillere geldiğinde kılış tabanlı filler yaptığını ifade eder. Çalışma için incelenen eserlerde -t- ekini alan *aġarıt-/aġart-, aġlat-, aġrıt-, aḳıt-, aḳsurt-/ aḫsurt-, anıt-, aŋlat-, ardat- arıt-/arut-, aruḳlat-, ārzūlat-, avıt-, ayt-/eyit-/eyt-, azald-, azıt-, bağlat-, baŋlat-, belürt-, beŋzet-, berkit-, boşat-, boyat-, bozard-, bozlat-, bögürt-, buŋalt-, bükit-, büyit-, çaġırt-, çatlat-, çeyned-, çıġırt-, çoġalt-, çöngeld-, debert-, depit-, debret-/depret, delürt-, derlet(d)-, diŋret-, ditret-, döşet-, durut-, düket-, dürit-, dürüt-, düzet-, egirt-, eylet-, ėlet-, erit-/ėrit-, esrit-, gegirt-, geŋit-, geŋşelt-, gicid-, ḫırıldat-, ılıt-, ırgat(/d)-, ışlat-, ışıt-, incit-/incüt-, işlet-, iylet-, ḳabart-, ḳaḳıt-, ḳanat-*

, ḳarart-, ḳayġurt-, ḳay(ı)t-, ḳaynat-, ḳıġırt-, ḳımrat-, ḳızart-, kiŋit(/d)-, kişnet-, ḳocalt-/ḳocat-, ḳoḫıt-, ḳoḳıt-/ḳoḳut-, ḳorḫut-/ḳorḳıt-/ ḳorḳut-, ḳoyult-, köceŋlet(/d)-, ḳurıt-, mavlat-, uġrat-, ulıt-, oḳut-, oŋult-, oturt-, oynat-/oynad-, ögret-, öksürt-, ölit-, öŋirt-, ört-/örüt-, rencüt-, ṣaġalt-, ṣaḳlat-, ṣarḳıt-, segirit-/segirt-, sekit(/d)-, semürt-, sıyırt-, ṣızlat-, ṣovıt-, soylat-, söylet-, ṣuçıt-, ṣusat-, şakıt-, şorlat-, ṭaġıt(/d)-, ṭalat-, ṭaŋlat(/d)-, ṭaralt-, ṭoġrult-, ṭonat-, tuġlad-, tüzüt-, ufat-, uġrad-, uġurlat-, ulald-, ulıt-, unıt-/unut-, uşat-, uyat-, uyıt-, uyuklat-, uzat-, ülelt(/d)-, ürkit-, üşüt-, yarat-, yaşat-, yeynilt-, yilt-, yoġurd-, yonḳut-, yorılt-, yufḳalt-, yumşat-, yücelt-, yügürt-, yükled-/yüklet-, yürit- fiilleri tespit edilmiştir.

3.2.6.1. -t- Ekli Fiillerde Anlam

Çalışma için incelenen eserlerde oldurganlık eklerinden -t- eki ulandığı eylemlere; *işi kendisi yapma ve işe gücü yetme, bir olayın yapılmasına neden olma, yol açma, kılış bildirme* ve *istemeyerek neden olma, ihmal* işlevlerini yüklemektedir.

3.2.6.1.1. İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme

-t- oldurganlık ekinin eklendiği eylemlere, öznenin o eylemdeki işi kendisinin yaptığı ve o işi yapmaya gücünün yettiği anlamını kazandırmasıdır.

aḳşurt- **:** aksırtmak.

ḳunduz ṭaşaġın döğüp zeyt yaġıyla ezeler başına dürteler andan soŋra kündüs cünd-i bīdesterile *aḳşurdalar* (MŞ 36b/15)

< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

anıt- **:** hazırlamak.

Ḥüseynüŋ kögsi üzre bindi, oturdu. Ḳança bıçaġın dartdı, Ḥüseynüŋ başın kesmege *anıtdı.* (BH 77b/17)

< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

aŋlat- **:** söylemek, nakletmek.

aydur beni reyyāna ṭuydurġıl

aḥvālim melikge sen bir *aŋlatġıl* (KY MK41v14)

< +ge + fiil (yönelme durumu istemi)

Ḳurʾānda buyurdı didi saʾim ol kişiye dirler kim sefere çıḳar azuḳsuz oruç tutar kendüzin aç yol yürür hiç nesne yimez bir niceler eydür saʾim ol kişidür kim gezer bir ḫoş yir bulıcaḳ anda *aŋlatur* ve ḳarar ḳılur (KG 79b/3)
< +da + fiil (bulunma durumu istemi)

hem daḫı *aŋlatdılar* ol tiryaḳı / eytdiler kim içene bizüz saḳī (GN 1554)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

arıt-/arut- **:** arıtmak, temizlemek.
ayrılmaḳlıḳ vakti keldi beyan bilgil
ṣafa köŋlüŋ *arut* ėmīn tutġıl (KY D31r13)
< +ŋ + fiil (belirtme durumu istemi)

receb kişinüŋ bedenin pāk ėder şaʿbān göŋülü pāk ėder ve ramażān cānı *arıdur* (KAD 88a/3)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

sıġır südü bārid ü raṭbdur balgam arturur maʿdede ḳanḳı ḫılṭ bulursa aŋa döner ve çoḳ ġıda vėrür ve bedeni semürdür ve ḳanı ve menīyi arturur ve yėl eyler bişürmeyince yėmeyeler ḳoyun südi öksürüge müfīddür ve yelleri sürer ve ḳanḳı ādemki aŋunıla ovalar yoġun eyler ve ḳanı *arıdur* (MŞ 19b/10)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

cümle ‘illetden çü bu ‘ışḳ arıdur / lācerem kim kime gelse *arıdur* (GN 6714)
< (Ø)

ārzūlat- (Far.+T.): arzulatmak, arzu ettirmek.
aġaç kölgesinde açın aġlatdum. Arpa etmegin *ārzūlatdım*. (BH 124b/10)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

avıt- **:** avutmak.
minüm iki köŋlegüm bar, birisin keyür-men, birisi eylaḳ durur. Anı ṣatġıl, anıŋ birle Ḥasan köŋlin *avıtġıl*. (BH 132a/15)

< +birle + fiil (vasıta durumu istemi) ve *< +n + fiil (belirtme durumu istemi)*

ayt-/eyit-/eyt- **:** demek, söylemek.

ayt baŋa sen kimniŋ aslından-sen
ḳanḳı sulṭān oġlı-sen dėyür ėmdi (KY B25v8)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

ol pīr ayıtdı ėy ḫalīfe başımdan çoḳ ʻacāyibler gėçmişdür ve illā ḥażretüŋe bir key ġarīb nesne *aydı* vürem dėdi (KAD 65b/6)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

bu terkibi Cālīnūs Ḥekīmden öŋdin Yūnān padişahı Ṣiyāẕrīṭūs kendüzinden cemʻ eyledi ve andan ötürü anuŋ adın *eyitdiler* (MŞ 94b/11)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

azıt- **:** 1. kandırmak.
bunuŋ bigi anuŋ bigi işledüm
yol azdum ṣanardum yola başladum
beni ol ḳız *azıtdı* vü ḳaçdıdı
yüzümüŋ ṣuyın ṭopraġa ṣaçdıdı (SN 4926)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

2. kaybetmek.
azıtdum nigārumı vü işümi
uzatdum ḳarārumı vü işümi (SN 4709)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

3. yolunu şaşırmak.
gügemgündüzin degme bir yazıda
senüŋ bigi biŋ biŋ kişi *azıda* (SN 3885)
< (Ø)

bağlat- **:** bağlatmak.

ağ ellerin ḳarusından *bağlatduŋ* mı?

kāfir öŋünçe yöritdüŋ mi? (DK 70a/10)

< +n + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)*

baŋlat- **:** ezan okutmak, bağırtmak.

keşīşlerden öldürdiler, baŋ *baŋlatdılar,* ʿazīz Taŋrı adına ḳudbe oḳıtdılar. (DK 62b/2)

< (Ø)

belürd-/belürt-/belürüt- **:** belli etmek, belirtmek, ortaya çıkarmak.

tāze yūnus nice biŋ akçalıḳ ṭay ṭoğurur hīç *belürütmez* ammā ṭafıḳ bir pūlluḳ yumurdayı bıraġur çağırı çağırı cemīʿi ʿālemi üşendürür (KAD 99a/2)

< (Ø)

kişinüŋ ne kim var ise niyyeti

belürdür budur ulu ḫāṣıyyeti (SN 4249)

< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

eger acı edviyeler ve şerbetler içseler öŋdin andan yėyeler andan içeler ki şarāblaruŋ acısın *belürtmeye* (MŞ 28b/10)

< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

imdi gör ne'ymiş ikinçi āletin / şoldur ol kim üze nefsüŋ ṭāḳatın

ol riyāżetdür erenler dirligi / dīn içinde ol *belürtdi* erliği (GN 8580)

< +de + fiil (bulunma durumu istemi) ve *< +i + fiil (belirtme durumu istemi)*

beŋzet-/meŋzet(/d)- **:** benzetmek, benzerini yapmak.

Taŋrı ʿazze ve celle meṯel urdı, kāfirler ʿamelini yalḳıma salḳıma *meŋzetti* ve kāfirleri ṣusamış kimseye *meŋzetti*. (BH 84b/16-17)

< +i + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +e + fiil (yönelme durumu istemi)*

Şaruŋ dört der-vāzesin düzdi ḫoş

yaŋılmadı endāzesin düzdi ḫoş

dürişdi vü çoḳ dürlü reng ezdidi
ki ol ṣūrete *beŋzedü* yazdıdı (SN 3727)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

ulu ḳız ḳardaşı bunı Beyrege *beŋzetdi*, ḳara ḳıyma gözleri ḳan yaş ṭoldı. (DK 55a/3)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +e + fiil (yönelme durumu istemi)*

gördüm anuŋ çarḫını kim hī döner / döndüginçe öginür bu ḫalḳ iner
çarḫı çarḫa *beŋzedürsem* ṭaŋ degül / gerçi kim bu çarḫ anuŋla deŋ degül (GN 7795)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

berkit- **:** sağlamlaştırmak, kuvvetlendirmek.
ve ol eti süŋük birle *berkiddüm.* (BH 108/1)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +birle + fiil (vasıta durumu istemi)*

ṭoḳuzıncı aç kişilere ṭaʿām yėdürmekdür onuncı göŋlüni tevbe ile şöyle *berkitmekdür* (KAD 79a/15)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)*

bu işden sevindi iŋen Nev-bahār
ki devlet maḥallinde ṭutdı ḳarār
çü *berkitdi* ʿahdı sözi açdılar
çoḫ altun [u] incü ṣaçu ṣaçdılar (SN 5051)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

Ḳıyan [E]güci, Demür [E]güçi bu iki ḳardaşı yanına aldı, ağıluŋ ḳapusını *berkitdi*, üç yėrde depe gibi ṭaş yıġdı, ala ḳollı ṣapanın eline aldı. (DK 21b/13)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

görmeyinçe kimse cān terk itmedi / dōst-ıla ʻahd ü vefā *berkitmedi* (GN 294)
< +ıla + fiil (vasıta durumu istemi)

boyat- **:** ulaştırmak, eriştirmek.

göŋül ehline ʿışḳın eyle nedim

Yemen'de *boyadur* Süheyl'e edīm (SN 4)

< +da + fiil (bulunma durumu istemi) ve *< +e + fiil (yönelme durumu istemi)*

bozlat- **:** ağlatmak, feryad ettirmek, bağırtmak.

aġ etinden ḳan çıḳınca dögdiler. baba!, dėyü aġlatdılar, ana!, deyü *bozlatdılar*. (DK 69a/5)

< (Ø)

bögürt- **:** böğürtmek, bağırtmak.

Taŋrılıḳ daʿvīsin ḳıldı. Mūsā Kelīmni ʿālem içre *bögürtdüm*. Aġaç kölgesinde açın *aġlatdum*. (BH 124b/9)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

bükit- **:** eğilmek, kendini eğmek.

ḳıyās eyle işbu ḳadar iy ʿazīz

ki yidi gök anuŋ ileydi sekiz

ṭamında kişi yüriseydi yaya

bükideydi kim göge ṭoḫ (SN 4193)

< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

büyıt- **:** büyütmek.

sıġır eti bārid ü yābisdür ġalīẓdür yaramaz sevda arturur ıssı mizāclulara ve yaraḳānı olanlara yaz güninde yėrlerse reva ola ve ḳulunclu kişi ve sevdāvī marażlu kişi yėmeye sıġır etin ḳavın ḳabıyla bişürseler tėzcek müherrā olur ve çoḳ yėyen kişiye uyuz ve demregü ve cüẕāmlıḳ ve dāʾüʾl-fīl ḥaṣıl olur ve ṭalaġı *büyidür* (MŞ 18b/3)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

çatlat- **:** çatlatmak, şaklatmak.

Ḳaraca Çoban şapan *çatlatdı*, dünya ʿālem kāfirüŋ gözine ḳarangu oldı. (DK 30b/)

< (Ø)

çeynet- **:** çiğnetmek.

ʿavrat ḳaçan ki ḥayż görmez olsa göŋli dönmege başlasa maʿdesi ağrısa ve iştahāsı az olsa gerek ki şarāb-ı tuffāḥ vereler ki anda ʿūd ve müşk ve cevz-i būvā ola ve şarāb-ı sefercel ve şarāb-ı ʿūd vereler ve saḳız *çeynedeler* (MŞ 8b/8)
< (Ø)

çıġırt- **:** bağırtmak, ilân ve davet ettirmek.
Ters Uzamışuŋ sözi Egrege kār eyledi, ṭurdı Ḳazan Begden aḳın diledi. Aḳın vėrdi, *çıġırtdı,* aḳıncı dėrildi. (DK 129a/12)
< (Ø)

debert- **:** kurcalamak, ortaya çıkarmak.
ḳan içerler idi yiseler öyin
ḳılıç iledi oynasalar oyın
deberdürler idi güç ile savaş
ḳoparurlar idi savaş olsa baş (SN 4296)
< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

depit- **:** tepretmek, kımıldatmak, sarsmak.
ḥammāmdan çıḳup ṭalaġı gey ovmaḳdan ṣoŋra vuralar nāfiʿ ola ṭalaḳ gidermegiçün aḳ tūt aġacınuŋ ḳabın alalar bir gün gölgede *depideler* andan yaḳalar (MŞ 86b/4)
< +de + fiil (bulunma durumu istemi)

debret-/depret- **:** kımıldatmak, oynatmak, hareket ettirmek.
ʿİsā peyġamber (a.s) bir mübtelāya uğradı ki eli ve ayaġı yoḳ ḳuşlar gelür bur<u>n-ıla dürterlerdi ve bie demden ṣoŋra oġlānlar anı dögerler ve üşendürürler ol dāʾim dudaġın *debredürdi* (KG 96b/3)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

Ḥaḳ Taʿālādan dilerlerdi her gün ramażān olaydı bir yıldan bir yıla varınca ḳaçan kim ramażānuŋ evvel kėçesi olsa ʿarşuŋ altından bir yėl eser uçmaġuŋ cemīʿi aġaçların *depredür* (KAD 83a/5)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

ṣol ṭarafta Boġacuḳ Melike Ḳara Budaḳ ḳarşu geldi, ṣancubanı yère ṣaldı, *depretmedin* başın kesdi. (DK 152-13)
< (Ø)

ne *depretdi* ne açdı gözlerini
işitmezdi atası sözlerini
ṣanasın teninden revān uçdıdı
eyü baḫt andan revān ḳaçdıdı (SN 529)
< (Ø)

döşet- **:** ulaştırmak.
vaḳtlarda maŋa receb ayınuŋ onbişinçi küni sevgülürek durur kim anuŋ içinde ḳullaruma ḫayr ulaşdurur-men ve rūzīlerin *döşetir-men* (BH 45b/7)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi) ve *< +n + fiil (belirtme durumu istemi)*

durıt-/ṭurut- **:** ayakta durdurmak, kaim kalmak.
pes ol daḫı oturdı ṣol yanına
işit indi nolısar anlar yine
ḳara yüzlü Ṣaʿluḳ'ı ḳapḳaraşu
ṭurutdılar ol ḳavm ile ḳarışu (SN 4903)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ol getürdi yoġ-iken bu ʻālemi / ol bitürdi ʻālem içre ādemi
yidi ḳat gök ol yaratdı bī-sütūn / yidi ḳat yir ol *durıtdı* bā-sükūn (GN 4568)
< (Ø)

düket- **:** bitirmek, tüketmek.
anam daḳı er erlendi, atamdan degen mālı *düketdi,* meni evden sürdi. (BH 60a/18)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

Resūl ʿa.m. ayıtdı yā aṣḥāblar yèr ve gök kāġıd olsa deŋizler mürekkeb olsa cümle melāʾikler yazıcı olsa ol Allāhu Ekber ṣevābını yazup *düketmeyeler* dèdi (KAD 17a/9)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

Dede Ḳorḳud eydür: bu vechile sen ādem ḳomaz, *dükedürsin*, dedi. (DK 111b/13)
< (Ø)

dürüt- **:** sürtmek.
Resūl barmaġın ʿAlī aġzına soḳdı. İki barmaḳı birle ʿAlīnüŋ dilin duttı, kendü aġzından biraz yar aldı, ʿAlīnüŋ diline *dürütdi.* (BH 94a/2)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

düzet- **:** 1. düzgün duruma getirmek, bozukluğunu gidermek.
eyitdi yine bir ġazel nāzenin
hem aŋa muvāfıḳ *düzetdi* ünin (SN 1622)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

ḳazmaġa başladılar dörd yaŋadın / dün ü gün işlediler hīç durmadın
bağçayı başdan başa *düzetdiler* / arḳların ḫōş dartuban uzatdılar (GN 1525)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

2. yaratmak.
bizi degil seni beyle kim yarattı
bunuŋ kibi kökrklü cemal kim *düzetdi* (KY B21v8)
< (Ø)

bu işe ḳılurlar bular ittifāḳ
*düzetdile*r ol yirde ṭāḳ u revāḳ (SN 960)
< +de + fiil (bulunma durumu istemi)

3. yazmak.
ḥikāyet başından hemīn biŋ beyit
düzetdi didi ḳalanın sen eyit (SN 351)
< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)

4. akort etmek.

ḳopuza nevā perdesin düzdi sāz
düzetdi ḳılı vü uzatdı āvāz (SN 1546)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

egirt- **:** kuşatmak, muhasara etmek.
eger ḳal'a olsa *egirdür* idük
il ü uya olsa segirdür idük (SN 4302)
< (Ø)

eylet- **:** yaptırmak, ettirmek.
ne kim buyruġ oldıdı vü itdi ol
ṣaḳa-ḫāne yir yirin *eyletdi* ol (SN 3725)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

élet-/iylet- **:** 1. iletmek, götürmek, ulaştırmak.
Ḥaḳ Ta'ālā Ādem peyġamberi yaratdügi vaḳtin aŋa Cebrā'ilden üç nesne armuġan gönderdi biri 'aḳıl biri īmān biri edep idi ayıtdı yā Cebrā'il var bunları Ādeme *élet* (KAD 41a/2)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve < +e + fiil (yönelme durumu istemi)

oġlan eydir yā ʿİṭā Ata çün ḳamu ḳocalar ḳatında nice nā-risīde oġlāncıḳlar olur eyitdi yā Resūl bu yol uzak sen żaʿifsin eyitdi benden ayak depretmek andan *iyletmek* didi (KG 98a/3)
< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)

2. teslim etmek.
ḳarı gördi kim pādişāhnuŋ ṭoġançıları bile gezer bildi kim ṭoġan sulṭānıŋdur hāy ayıtdı bunlara vėrmekden sulṭāna kendüm *életmek* bek degül midür (KAD 47a/2)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

ḫırlat- **:** canını almak.
ʿAzrāyile buyuruḳ eyledi kim yā ʿAzrāyil! Var daḫı ol delü ḳavatuŋ gözine göringil, benzini ṣarartġıl! dėdi, cānını *ḫırlatġıl,* alġıl dėdi. (DK 80b/2)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ırġat(/d)- **:** sallanmak, titremek.

suʾāl: ne ḥikmet durur kim Meryeme bir kez rūzīyi miḥrāb içinde rencsüz degürür, taḳı bir kez rūzī içün ḳuru aġaç *ırġada* dur, dir? (BH 79b/10)

< (Ø)

ilt-/yilt- **:** ulaştırmak, yöneltmek.

sen daḫı benüm işümde uṣaŋ ve ġāfil olmayasın. gendü maṣlaḥatuŋda benüm maṣlaḥatum yig göresin ve beni ẓulme ve cevre *yiltmeyesin* (MN 34b-4)

< +i + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +e + fiil (yönelme durumu istemi)*

‘āşıḳ ol ‘āşıḳ ki ‘ışḳ *iltür* Ḥaḳ’a / ‘āşıḳ ol kim bulasın ‘ömr-i beka (GN 1072)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

incit-/incüt-/yincit- **:** 1. üzmek.

ʿĀlem faḫrı Muḥammed Muṣṭafā aydur: Taŋrı taʿālā hīç peyġāmbere ol renci birmedi ve hīç ol deŋlü yincitmedi kim mini *yincitdi.* (BH 93a/17)

< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

ayā ʿazīz ḥālimizi bilgil taḥḳīḳ
atamız saŋa selām ḳıldı taṣdīḳ
incüttü[3] bizleri uşbu darlık
sizden ṭaʿām isteyü keldük ėmdi (KY M77/18)

< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

2. rahatsız etmek.

ėki omuzunda ‘amelin yazan kerīm ‘azīz melekler incünür zīrā anları dürlü murdār fısıḳ meclislerine ḳoyar daḫı anuŋ murdār ḳoḳularıla anları *incidür* (KAD 42b/1)

[3] Aynı metnin Dresden nüshasında *yüncüt-* fiili kullanılmıştır.

“yüncüttü bizleri uşbu darlık
sizden ṭaʿām isteyü keldük ėmdi” (KY D57r2)

< +ıla + fiil (vasıta durumu istemi) ve *< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)*

3. zarar vermek.

eger bir kimesne bir ehl-i ʿilmi *incitse* hīç sebeb yoġ-iken daḫı ayıtsa ben bu incitmegi daḫı ḳaḳumaġı ḫorlamaḳ içün ėtdüm dėse kāfir olur (KAD 72b/10)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ḳanat- **:** kanatmak.

Bay Böre Beg eydür: oġlum idügin andan bileyim, ṣırça parmaġını *ḳanatsun*, ḳanını destmāla dürtsün, gözüme süreyin, açılacaḳ olursa oġlum Beyrekdür, dėdi. (DK 61a/10)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ḳay(ı)t- **:** dönmek, geri dönmek.

melik reyyān Yūsufnı ögütledi
Mıṣır ehli seni yavlaḳ sever dėdi
amma bular islāma rāżī olmaz dėdi
buları ündemegil *kayıtġıl* ėmdi (KY D73r15)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ḳaynat(/d)- **:** kaynatmak.

ebem gümecin ve ḫaṭmī ve pāpadya kepegile *ḳaynadalar* ṣuyı içinde oturdalar (MŞ 9a/13)

< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

od görinmez yüregini *ḳaynadur* / ġavġasuz şol mum gibi hī köynüdür (GN 9199)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ḳıġırt- **:** seslenmek, çağırtmak.

āḫir pāẕişāh *ḳıġırtdı* ki, kimse kimseye ẓulm itmeye. (MN 40a-9)

< (Ø)

ḳıġırdıcı şarda *ḳıġırdur* idi
ne kim var ḫalāyıḳ çıġırdur idi (SN 4893)

< +da + fiil (bulunma durumu istemi)

ḳımrat(/d)- **:** kıpırdatmak.

çeriler dirilürse biş on biŋ er

benüm bir ḳılum *ḳımradımayalar* (SN 2475)

< +m(I)[4] *+ fiil (belirtme durumu istemi)*

kiŋit(/d)- **:** bollaştırmak.

yā Ādem, bu ol ay durur kim Taŋrı taʿālā bu ay içinde raḥmetin *kiŋidür* ve bereketler ulaldur. (BH 48b/5)

< +de + fiil (bulunma durumu istemi) ve *< +n + fiil (belirtme durumu istemi)*

kişnet- **:** kişnetmek.

ėvini çözdi, ḳaytabanın bozlatdı, ḳazaḳucın *kişnetdi*, dün ḳatdı, göçdi; yedi gün yedi gėce yortdı, Oġuzuŋ serḥaddına çıḳdı, çadır dikdi. (DK 97a/7)

< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

ḳoḫıt- **:** koklatmak.

atası oda yandı cānı bile

çü gördi gülin kim gidiser yile

buyurdı ki ʿūd u gül-āb u ʿabīr

ḳoḫıdun görüŋ ögi gele mi bir (SN 3073)

< (Ø)

ḳorḫut-/ḳorḳut- **:** korkutmak, korkmasına sebep olmak.

ben sizüŋ tedbīrüŋiz bildim bayıḳ

tehdīd ḳılıp *ḳorḳutar-siz* sizler ėmdi (KY B67v6)

< (Ø)

Taŋrı Teʿālā beni ṭamu-y-ıla *ḳorḳutdı* şeyṭān yoġusıllıġ-ıla *ḳorḳutdı* (KG 36b/10)

< +i + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +ıla + fiil (vasıta durumu istemi)*

[4] EAT'de iyelik eki almış bazı isimlerin belirtme durumu eki almadan belirtme durumuna girdiği görülür. İyelik eki almış örneklerde görülen bu durumda sıfır accusative söz konusudur (Şahin, 2011: 52).

naḳaş didi şeh-zādeye nidevüz
ki Faġfūr'ı biz *ḳorḫudı* gidevüz
melik-zāde eydür ki bu söz degül
Şaruŋ var çerisi il issüz degül (SN 901)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

issi olsa yoḳ-durur ḳorḳuları / ṣovuġ olsa *ḳorḳudımaz* buları (GN 7560)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

köceŋlet(/d)- **:** cazip göstermek, övmek.
degme bir dirŋeşmegi bir nese birle *köceŋletti.* Ġāzīlıḳ vaḳtında boru ve nāḳḳare kūs birle *köceŋletti*, ḥac vaḳtında develer binmek birle *köceŋletti*. (BH 58a/10-11)
< +birle + fiil (vasıta durumu istemi)

mavlat- **:** miyavlatmak.
bunları görüp teküre geldi, eydür: hay ne otursın? itüŋi ulıtmayan, çetügüŋi *mavlatmayan* alpan-lar başı Ḳazan oġlançuḳ ile serḫoş olup yaturlar, dėdi. (DK 65b/3)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

oḳut- **:** okutmak, öğretmek.
kim ki Allāh içün ʿilim okusa yāḫūẕ *oḳutsa* her ḳanda gėder ise yolı üzerine ferişteler ḳanatın yayalar anuŋ ayaġı altına yaʿnī yėre başmaşun (KAD 94b/13)
< (Ø)

oturt- **:** oturtmak.
Firʿavnı mülket taḫtına *oturtdum*. (BH 124b/8)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

ḳasuġın ve bögürlerin ve arkasın zeytūn yaġıyla ovalar biraz ḥareket eyledeler ve kürsī üzerinde *oturdalar* (MŞ 9a/9)
< +de + fiil (bulunma durumu istemi)

oynat-/oynad- **:** 1. oynatmak, hareket ettirmek,

tāc *oynatur* ḳaşın kirür közin süzer
süzüldükçe nefesinden ʿanber tüter (KY B36r11)
< (Ø)

alp elinde süŋü yavlaḳ yaraşur / erüŋ alpı ilk süŋüyle vuruşur
süŋüyi er anuŋ-ıçun *oynadur* / adı bilnür süŋi çün kim oynanur (GN 8538)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

2. atını sürmek.

babam bu kāfirleri esritmiş gibi, meni seven yigitlerüm ne ṭurursız? kāfirüŋ bir uçına depelüm dedi, ḳazaḳucın *oynaddı.* Oruz kāfirüŋ ṣağına at depdi. (DK 68b/4)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

ögret- **:** öğretmek.

bir er geldi ʿAbdullah bin ʿÖmere ṣordı kim ne ʿamel-ile kişi uçmağa girü anı *ögret* didi eyitdi var ʿilim ögren kim uçmaga giresin didi (KG 34a/3)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

İmām Aʻẓam Ebū Ḥanīfe Kūfī raḥmetullāhi ʻaleyhi İmām Yūsufa nice yıllar ʻilim *ögretdi* (KAD 56b/7)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

çün bir ḳaç kez eyle itdi, sārubān deve mekrin bildi, bu kez yiyni yük yükletdi, sürdi. Deve eyitdi: oḫ diŋlendüm! raḥmet ṭavşana gelsün ki bunı baŋa *ögretdi.* (MN 47a-13)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

öksürt- **:** öksürtmek.

ḫammāma girmek ziyān ėder meger ki cigeri tamām ḳuvvet duta şişi ancaḳ deride ya ayaḳlarda ḳala pes ol vaḳt ıssı ḥammāma girse ṣuyı az ḳoyınup derlese ve yėrlerden çıḳan ıssı ṣulara girse fāyide ėder eger şiş çoḳ olup öykene zahmet vėrüp *öksürdürse* ümīẕ kesmek gerek (MŞ 83a/7)
< (Ø)

öŋırt- **:** ileri geçmek.

ara yirde bir zengī ḳara yigit
var idi ki yügürse yitmezdi it
didiler sen istedügüŋ bu ola
ki yilden *öŋırdür* giricek yola (SN 4332)
< +den + fiil (ayrılma durumu istemi)

ört-/örüt- **:** kapatmak, örtmek.

ġammāz olup şeyṭān köŋlin bayıtmazvan
bu perdānı açmayalım *örtelim* ėmdi (KY B31v11)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ol köşk içre bir ṣanem olur idi
Züleyḫā maʿbūd anı bilür idi
ṭonla ol ṣanemi örte ḳoydu
aydur maʿbūdım *örütdim* ėmdi (KY B39v4)
< (Ø)

ey müʾminler siz yazuḳ işlerseŋüz Allāh Teʿālā anı kerem-y-ile *örter* (KG 79a/5)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)*

illā göŋüllerin dönderdi aşaġasın yuḳaru yuḳarusın aşaġa ėtdi anuŋ-ıçun göŋüllerine şeyṭān laʿīn yol buldı ve gözlerin daḫı *örütdi* (KAD 54a/7)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

kimüŋ kim günāhın ve ‘aybın dünyada örterse ben kerīmem āḫiretde daḫı *örterem* (KAD 79b/12)
< +de + fiil (bulunma durumu istemi)

nāgah ūd yiri āçıldı. ḳonuḳ daḫı oġurlayın gördi. Ev issi utandı kim āşikāra *örteydi.* (MN 22b-10)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

rencüt- **:** incitmek.

rencütmegil beni bu şiddet içre

yoḳsa ben duʿā ḳılam ḥasret içre

nesliŋ ile ḳalursın mihnet içre

maẓlūmlar duʿāsından ḳorḳuŋ ėmdi (KY MK65r15)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

şaḳlat- **:** besleyip baktırmak.

ḫatunı ḥāmile oldı, bir nėçe müddet-den sonra bir oġlan ṭoġurdı. Oġlançuġını dāyelere vėrdi, *şaḳlatdı.* (DK 9b/6)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +e + fiil (yönelme durumu istemi)*

şarḳıt- **:** sarkıtmak, sallandırmak.

gezüp şu ararken ol ḳuyuya rāsat geldiler ip ile ḳoġayı *şarḳıtdılar* (KAD 129b/4)

< +ile + fiil (vasıta durumu istemi) ve *< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)*

segirit-/segirt- **:** seğirtmek, koşmak, koşturmak.

saġa şola *segirtti* ḥarbe ṭartup urışdı

şehīdlik ārzūlaban yavlaḳ ḳatı dürişdi (BH 76b/5)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

İbrāhīm ne ḳadar zaḥmet ėderdi anı reddi eyledi dėdi İbrāhīm ʿa.m. derḥāl yėrinden durdı her ṭarafa *segiritdi* ol kāfiri ṭaleb eyledi buldı (KAD 153a/11)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

bunlar bu sözdeyken nāgāh bir ṭavşan çıḳdı. atlu ardınca *segirtdi.* (MN 64b-2)

< +ca + fiil (eşitlik durumu istemi)

geldi sürdi her birisi nevbetin / çoḳ *segirtdi* uşbu meydānda atın (GN 7887)

< +da + fiil (bulunma durumu istemi)

sekit(/d)- **:** azarlamak.

vāy sünükler yirinden daşınmaġa, vāy peşīmān bolup yatmaġa, vāy *sekidü* su'āl şormaġa, vāy ol ḥarām ve ḥelāl ḳazanduġumuz assı ḳılmadı, vāy eyü ʿamel yokluġına. (BH 14a/8)
< (Ø)

sıyırt- **:** sıyırarak geçmek.
ḳaraya çıḫup dutdı yol almaġın
yaluŋuz bir ol idi bir at hemīn
sıyırdup deŋizi ol üç dün ü gün
hem açlıḳdan oldıdı iŋen zebūn (SN 3827)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

soylat- **:** aslını araştırmak, tahkik ettirmek.
ki işbu ḥaḳīḳat ḳızumdur benüm
bu derde hemīn ol ola dermānum
ki bir göreyim bunı söyledeyim
bilem iş nedür bārī *soyladayım* (SN 2243)
< (Ø)

söylet(/d)- **:** konuşturmak.
cimāʿ şehvetin bāṭıl ėder anuŋ ṣuyından dört vaḳiye içseler ḫarāb ėder mażarratın yürege vurur ġuṣṣa ve ḳaygu getürür ve ṣübāt rencin tevellüd ėder fuḥş sözler *söyledür* (MŞ 29b/4)
< +ler + fiil (çokluk durumu istemi)

şuçıt- **:** serkeşlik ettirmek.
süci gerçi ḳaygıları ṭaġıdur
başa çıḳıcaġaz ayaḫ baġıdur
süci *suçıdur* niçe yavaşları
süci *suçıdur* kesdüren başları (SN 4440)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

şakıt- **:** kendini yakalatmak, yenilmek.
ḳarıncuġı ac olsa ḳalḳup uçan cümle ḳuşlar sulṭānı çal ḳara ḳuş;
ḳanadıyla şaḳsaġana gendüzin *şaḳıdur mı?* (DK 96a/13)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi) ve *< +n + fiil (belirtme durumu istemi)*

ṭağıt(/d)- **:** dağıtmak.

bu ṭağları kim kögüs birle yiri başup yatur, ulından ḳopara-men, yöride-men, bir birine doḳışdura-men. Havāya *ṭağıda-men*. (BH 104b/18)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

ṭalat- **:** dalatmak.

aġca tozlu ḳatı yaydan darsınmayan,
aġ yeleklü ötkün oḫdan ḳayıḳmayan,
cānvarlar serveri ḳaġan aṣlan ḳı[ġ]r[ıl]an
ala köpek itine gendüzin *ṭaladur mı?* (DK 94a/5)

< +e + fiil (yönelme durumu istemi) ve *< +n + fiil (belirtme durumu istemi)*

ṭoġrult- **:** doğrultmak.

ıssı otlardan az az tedrīcile vėreler ṣarʿ vaḳtında maṣrūʿuŋ endamların *ṭoġruldalar* (MŞ 42b/6)

< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

ṭonat- **:** giydirmek, giydirip kuşatmak.

ışbu tertīb birle kim ayıttuḳ, keleler, Peyġāmberi *ṭonadala*r, tāc başına uralar, buraḳa bindüreler (BH 92a/11)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ṣat u ḫarc it ü kendüzüŋi *ṭonat*
getürür olur ise Taŋrı oŋat (SN 3916)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

İç Oġuz, Taş Oġuz beglerin üstine yıġnaḳ ėtdi. Ac görse ṭoyurdı, yalıŋ görse *ṭonatdı*, borclu[y]ı borcından ḳurtardı. (DK 9b/1)

< (Ø)

tuġlad- **:** tıkamak.

ḳanın aḳan yügrük ṣudan bir oġul aḳıtduŋısa dėgil maŋa, ṭamarların *ṭuġladayım*. (DK 71a/10)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

uġrat- **:** uğratmak, yürütmek.
bir deste çöb eline alub ardına düşdi. Sıçan bāġubānı ılanıŋ üstine *uġratdı.* (MN 22a-14)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +e + fiil (yönelme durumu istemi)*

ulald- **:** çoğaltmak, arttırmak.
yā Ādem, bu ol ay durur kim Taŋrı taʿālā bu ay içinde raḥmetin kiŋidür ve bereketler *ulaldur.* (BH 48b/5)
< +ler + fiil (çokluk durumu istemi)

ulıt- **:** ulutmak, bağırtmak.
senüŋ boyuŋ ḳadduŋ yoḳ
ya cismile ceddüŋ yoḳ.
urduġın *ulıtmayan* ulu Taŋrı! (DK 107a/6)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

uşat- **:** kırmak, parçalamak.
eger diler olursa her bir kişi
ki işleye Taŋrı'ya yarar işi
içüp ḥikmet ü maʿrifet şerbetin
bütün er oluban *uşatsun* putun (SN 173)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

uzat- **:** 1. uzatmak, uzamasını sağlamak.
biz saŋa ziyāde mühletler vėrdük sen emeli *uzatduŋ* ölümüŋ unutduŋ (KAD 32a/11)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

zihī ḳudret issi nider ḳoldaşı
zihī ḥikmet issi nider yoldaşı
anuŋ ḳudreti bitürür *uzadur*

anuŋ ḥikmeti baturur düzedür (SN 60)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ḳazmaġa başladılar dörd yaŋadın / dün ü gün işlediler hīç durmadın
bağçayı başdan başa düzetdiler / arḳların ḫōş dartuban *uzatdılar* (GN 1525)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

2. bir süre geçirmek, bir süre beklemek.

ṣorar isem atama dimeyiser
bilürem ki ḳayġumı yimeyiser
budur çāre kim bir zamān *uzadam*
ḥikāyet nitesi olur gözedem (SN 468)
< (Ø)

3. uzaklaştırmak.

azıtdum niġarumı vü işümi
uzatdum ḳarārumı vü işümi (SN 4709)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ülelt(/d)- **:** paylaştırmak, üleştirmek.
ḳurbānuŋuzı *üleldüŋüz* ḳıyāmette ṣırāṭ üzre binüŋüs bolası durur. (BH 68a/11)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ürkit- **:** ürkütmek.
gördi kim ılḳıcı kāfirler yund güderler, ḳılıç çeküp altı kāfir depeledi. Ṭavlunbaz urup yundları *ürkitdi,* getürüp ol ḳorıya ḳoydı. (DK 133b/7)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

yarat- **:** yaratmak, meydana getirmek, yoktan var etmek.
bizi degil seni beyle kim *yarattı*
bunuŋ kibi körklü cemāl kim düzetdi (KY B21v8)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

biliŋ kim Taŋrı Teʿālā müʾminleri şerīf *yaratdı* eyitdi kim ḫasīslıġ-ıla ʿilmi ögrenmek ve anı ḫasīs cenāvār *yaratdı* (KG 33a/12)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

Allāh ḳatında ʻaḳıldan gökçek nesne yoḳdur zīrā çünkim ʻaḳıl *yaratdı* otur dėdi oturdı ṭur dedi ṭurdı (KAD 41b/1)
< (Ø)

zīrā Tengri Teʿālā cümle yaradılmış cevāhirinde ādem oġlan cevheri gibi aru cevher *yaratmadı.* (MN 20b-9)
< (Ø)

yaṣat- **:** yaptırmak, imal ettirmek.
bu altundan aṣlan *yaṣatmış idi*
Muraṣṣaʿ dan incüye batmış idi (SN 1790)
< (Ø)

yoġurd- **:** parçalamak.
başumda ḳunt ışuḳum ṣaḳlarıdum senüŋçün, güni geldi. Ḳaba çomaḳ altında *yoġurdayım* senüŋ içün (DK 66b/12)
< +da + fiil (bulunma durumu istemi)

yorılt- **:** koşturmak yormak.
ḳarang[u]lu gözlerim aydını oġul!
ala ṭaŋla yėrümden ṭurduġum senüŋiçün,
ḳoŋur atum *yorıltmışam* senüŋ içün (DK 74b/13)
< +m(I) + fiil (belirtme durumu istemi)

yörit-/yörüt-/yürit- **:** 1. yürütmek, devam ettirmek.
ḳul kim bir ḳoyun, ḳoç ḳurbān ḳılmış bolsa Melik subḥānehu taʿālā anuŋ ol ḳurbānını bir büyük buḫtī deve kibi *yöride* (BH 68a/7)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ṭurutdı direksüz yüce gökleri
dürütdi niçe cinn ü ins ü perī
yüridür yazı ḳış ṣovuġun sürüp
yüridür ḳuru gövdeye cān virüp (SN 20)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

her ki işiyemese bögürtlen dibin ḳaynadup içse ḳavuḳdaġı ṭaşı eride indüre noḫūd sidügi indürür *yüridür* (MŞ 104a/13)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

aġ ellerin ḳarusından bağlatduŋ mı?
kāfir öŋinçe yöritdüŋ mi? (DK 70a/10)
< +ce + fiil (eşitlik durumu istemi)

2. canlandırmak, yaşatmak.
ṭurutdı direksüz yüce gökleri
dürütdi niçe cinn ü ins ü perī
yüridür yazı ḳış ṣovuġun sürüp
yüridür ḳuru gövdeye cān virüp (SN 20)
< (Ø)

3. rahat vermek.
daḫı bedter oldı düşmanlıkları / hīç *yöritmezler-idi* peyġambarı (GN 242)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

yücelt- **:** yükseltmek.
ʿAzīz-i men, ḳaçan elif aşaḳlıḳ ḳıldı, Taŋrı *yüceltti.* (BH 115b/15)
< (Ø)

ėki ḳoŋşı ġāyib olsa ehlini mālını ḥıfıẓ ėde ḫıyānet ėtmeye ve evini *yüceldüp* żarar ėtmeye (KAD 157b/11)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

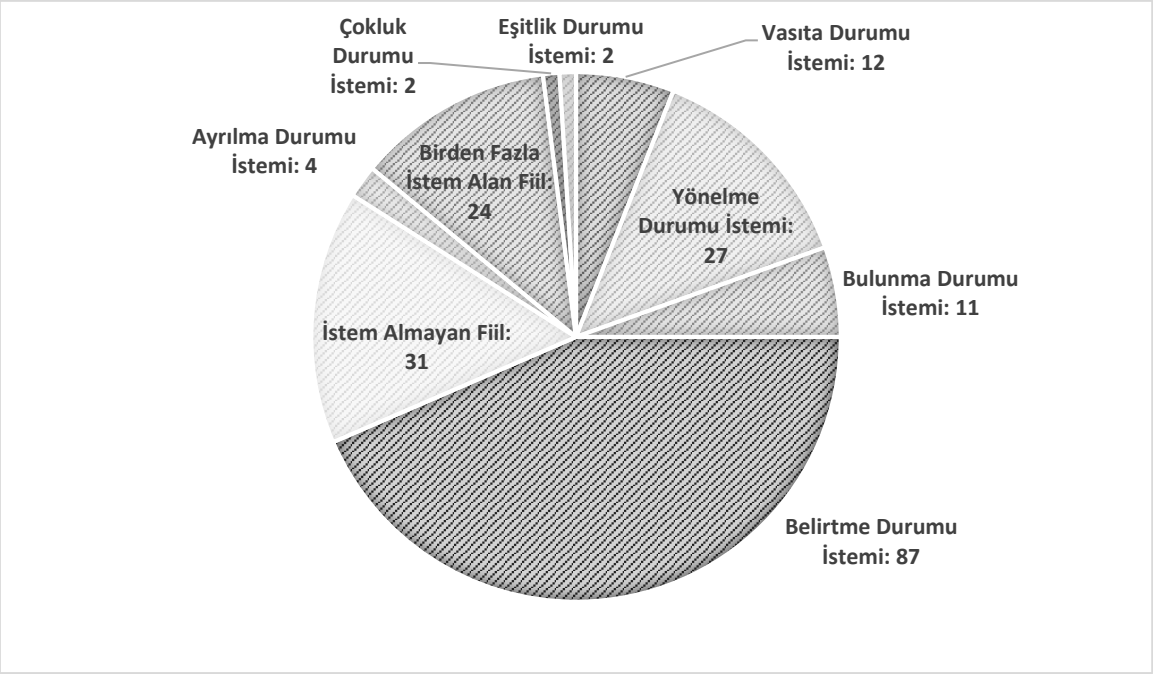
yüklet- **:** yükletmek.

çūn bir ḳaç kez eyle itdi, sārubān deve mekrin bildi. bu kez yiyni yük *yükletdi*, sürdi. (MN 47a-12)

< (Ø)

Ḳazan eydür: Maṣlaḥat-dur, tez cebeḫāneyi *yükletsünler,* hep bigler hep binsünler! dėdi. (DK 152b/8)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

Şekil 3.10. -t- Oldurganlık Ekinin "İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

3.2.6.1.2. Bir Olayın Yapılmasına Neden Olma, Yol Açma

-t- oldurganlık ekinin eklendiği eyleme öznenin bir olayın yapılmasına neden olduğu, yol açtığı anlamını katmasıdır. Neden olma ve yol açma ibareleri cümlede net bir şekilde görülmez, bu anlama cümlenin bağlamından hareketle karar verilir.

aġarıt-/aġart- **:** beyazlaştırmak, ağartmak.

yazuḳsuz kenç oġlanlaruŋ ḳara saçın *aġardalar*. (BH 28a/20)

< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

Hūd sūresi bu benüm saçum saḳalumı *aġarıtdı* (KAD 34b/14)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

dükedür teni ġuṣṣai yimegil
nite kim güneş ḳarı od odunı
aġardur ṣaḳalı ḳızardur gözi
ḳarardur göŋüli ṣarardur yüzi (SN 4234)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

aġlat- **:** ağlatmak.
Taŋrılıḳ daʿvīsin ḳıldı. Mūsā Kelīmni ʿālem içre bögürtdüm. Aġaç kölgesinde açın *aġlatdum*. (BH 124b/9)
< +de + fiil (bulunma durumu istemi) ve *< +n + fiil (belirtme durumu istemi)*

firḳat odın bağrına ḳoyururvan
yetmiş yıl *aġlatam* temām ėmdi (KY B72r16)
< (Ø)

aġ ṣaḳallu ḳocaları çoḳ *aġlatmışam*
aġ ṣaḳalı ḳarışı ṭutdı ula gözüm seni! (DK 118b/5)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

aḳıt- **:** akıtmak, dökmek.
Yūsuf aydur aġlamaġıl yėgil aşuŋ
dėyüp *aḳıtmaġıl* közden yaşuŋ
ben olayım kelgil seniŋ ḳardaşuŋ
kel bizümile ṭaʿām yėgil ėmdi (KY B65v7)
< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi) ve *< +ŋ + fiil (belirtme durumu istemi)*

Mūsā eyitdi İlāhi seni ne-y-ile ḫoşnūd eylesün eyitdi dört nesne-y-ile evvel işledügi işe göŋl-ile peşīmān olup dil-ile aŋup gözyaşın *aḳıtsun* ve ten birle ṭāʿat ḳılsun (KG 78a/7)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

ikinci günde ḥuḳne eyleyüp ṣafrā eksildüginden soŋra ḳanı azacuḳ *akıdalar* ṣafrāyı ishal ėdeler (MŞ 122a/15)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ḳanın aḳan yügrük ṣudan bir oġul *aḳıtduŋusa* dėgil maŋa! (DK D25-3)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)*

kimseyi kim ol götürdi kim basa / çeşmeyi kim ol *aḳıtdı* kim kese (GN 205)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

ardat- **:** bozmak, yarıda bırakmak.
yā Cebra'il, sen yire ingil, şeyṭānları ve bularuŋ oġlanlarını bağlaġıl kim bularuŋ oruçın ve namazın *ardatmasun* (BH 42a/17)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

aruḳlat- **:** zayıflatmak, güçsüzleştirmek.
ṭuzlu peynir ḥār u yābisdür gėc siŋer ḫırılṭıları göyündürür maʿdeye ziyān ėder bedeni *aruḳladur* ṣafrāyı arturur (MŞ 20b/6)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

azald- **:** azaltmak.
nabḳ sevdāvī ḳan peydā ėder şeftālū ve zerdālū ḳan menfaʿatın ėderler rāsen ḳan *azaldur* çügündür ḳanı ifsād ėder (MŞ 55a/8)
< (Ø)

buŋalt- **:** bunaltmak.
key erseŋ *buŋalt* nefsi ḳılsa ḳılsun yüz gile
ne kim ṭāʿat ḳılur bolsaŋ senüŋ birle ḳılġa bile (BH 137a/5)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

çaġırt- **:** bağırtmak, eziyet etmek.

Dirse Ḫānuŋ oġlı böyle bidʿat eylemiş dėyeler. Seni *çaġırdalar,* Bayındır Ḫānuŋ ḳatında saŋa ḳazab ola (DK 12a/8)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

çoġalt- **:** çoğaltmak, arttırmak.
ḫurmā ağıza ve dişlere ziyān ėder ṣoġan ağız yarasın *çoġaldur* (MŞ 63b/2)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

çöngelt- **:** güçsüzleştirmek.
seẕāb nisyāna ve ṣarʿa ve kābūsa mifīddür ve ḥıfẓı arturur ṭoraḳ otı uyku getürür havassı *çöngeldür* fikirden menʿ ėder (MŞ 44b/11)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

delürt- **:** delirtmek.
delürdür hem eri vü avradı ʿışḳ
ʿaceb fikr ü sevdā durur adı ʿışḳ (SN 1139)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

dürit- **:** sebep olmak.
ḳarın toḳlugı uyḫuyı *düridür*
dimaġ terligidür ki baş ḳurıdur (SN 3360)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

gegirt- **:** geğirtmek.
siŋirlü ot daḫı dėrler iki dürlü olur birisi kiçikrekdür amma ulusı yėġrekdür *gegirdür* ḳurudur (MŞ 39b/6)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

gicit- **:** kaşındırmak.
mürdümük öksürüge fāyide ėder ḫurmā şarābı ḫunāḳa ziyān ėder naʿnāʿ çoḳ yėmek boġaz *gicidür* (MŞ 68a/4)
< (Ø)

işlet- **:** bağırsaklarını çalıştırmak, ishal etmek.

eger līmūn ṣuyıyla ya puḫteye ya süciyile ḳatup içseler ḳarını *işlede* ve gevdede ne ki yėl varışa sürer (MŞ 92b/2)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ḳabart- **:** 1. kabartmak, şişkinlik yapmak.

zeytūn bārid ü yābisdür ol ki ġayet göyünmişdür ḥār u yābisdür maʿdeyi ḳavī ėder ve iştahā getürür ṣaḳīldür göze ziyān ėder sevdā arturur ammā yüzüŋ ṣarulıġın giderür ve menī arturur anı iki ṭaʿām arasında yėyeler ḳōz ḥār u yābisdür baş ağrıdur ağzı *ḳabardur* (MŞ 25a/14)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

2. şiddetlendirmek.

deberdürler idi güç ile savaş

ḳabardurlar idi savaş olsa baş (SN 4296)

< (Ø)

ḳaḳıt- **:** öfkelendirmek, kızdırmak.

evvel oldur kim ḥarāb ḳılsa ol yiri kim elbette anda varısar siz yaʿni körüŋ maʿṣiyyet ile ḫarāb ḳılma ikinci *ḳaḳıtmaġıl* anı kim elbette anuŋ ḳatına varısar siz yaʿni günah ḳılmaġıl (KG 69a/4)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ḳayġurt- **:** kaygılandırmak, üzmek.

mundayuḳ Taŋrı taʿālā bir yılda iki ḳurla müʾminleri bezer ve bulara kerāmet ḫilʿatın keyürür ve yazuḳların maġfiret ṣuvı birle arıdur ve buları ʿişmet binülerine bindürür düşmenlerini *ḳayġurtmaḳ* için ve dōstlarını sevindürmek içün. (BH 58b/20)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ḳurıt- **:** kurutmak.

Selmānuŋ yârenleri şöyle ṣandılar aş var-ıdı Usāme virmedi baḥillik eyledi daḫı didiler Selmān aḳarṣuya varursa *ḳurıdur* (KG 101b/7)

< (Ø)

ḳarın toḳlığı uyḫuyı düridür
dimāġ terligidür ki baş *ḳurıdur* (SN 3360)
< (Ø)

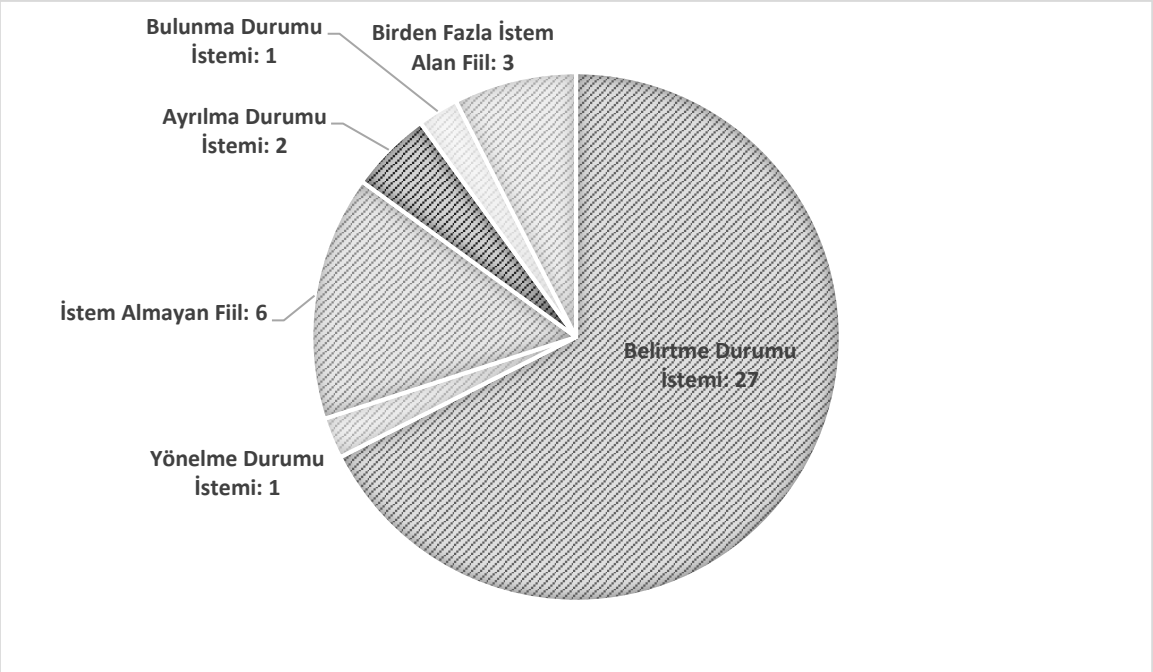
ṣızlat- **:** sızlatmak, ağlatmak.
aġ ṣaḳallu babamı oġul dėyü aġlatduŋ, ula ḳardaş!
aġca yüzlü anamı *ṣızlatduŋ,* ula ḳardaş (DK 113b/6)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ṭaŋlat(/d)- **:** şaşırtmak, hayrette bırakmak.
yā ḥabīb, ḥelāl degül saŋa uraġut almak bundan ṣoŋra, taḳı buları ḳomaḳ nice *ṭaŋladur* erse bularuŋ körkleri. (BH 86b/15)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

tüzüt- **:** tüttürmek, koku yaymak.
ṣanasın ki müşki *tüzütdi* aya
ya ḫoẕ saçdı ʿanber ḳızıl elmaya (SN 1655)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

uġrad- **:** uğramasına sebep olmak, maruz kılmak.
ṭoḳuzuncı müzdüm artuḳmı yoḫsa yazuġın mı artuḳ gele diyü ġuṣṣalana onuncı uçmaḳ yolunu mı yoḫsa ṭamu yolına mı *uġradalar* diyü ġuṣṣalana dura (KG 87a/13)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

yügürt- **:** koşturmak.
yedi gün yedi gėce yortdı-lar, kāfirüŋ serḥaddına ėrdiler, çadır dikdiler. Yügrük atın *yügürdüp* Ḳan Ṭuralı gürzin göge atar, ėnüp yėre düşmedin ḳarvar ṭutar. (DK 90b/8)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

Şekil 3.11. -t- Oldurganlık Ekinin "Bir Olayın Yapılmasına Neden Olma, Yol Açma" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

3.2.6.1.3. Kılış Bildirme

Oldurganlık eki olan -t-'nin cümlede öznenin kendi iradesiyle yaptığı eylemin bir nesneyi etkilediği ve söz konusu nesnenin de etkilendiğini gösteren kılış bildiren fiiller ortaya çıkarması işlevidir.

acıt(/d)- **:** acı tat vermek.

bir ḳatı vardur yene kim acıdur / yiyenüŋ ol dilin aġzın *acıdur* (GN 4995)

< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

aġarıt-/aġart- **:** beyazlaştırmak, ağartmak.

Hūd sūresi bu benüm saçum saḳalumı *aġarıtdı* aṣḥāblar ayıtdılar niçün yā resulallāh dėdiler (KAD 34b/14)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

her ki şalgamı arıdı bişürüp ḥammāmd tenine dürtse uyuzı gidere saçı şaḳalı gėc *aġarda* (MŞ 131a/2)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

bozard- **:** bozartmak.

sūʾuʾl-ḳınye bir marażdur ki beŋzi ṣarardur ve *bozardur* (MŞ 82a/13)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

derlet- **:** terletmek.

ṣafrāyı ve sevdāyı ishāl ėdeler müshil budur kāsnī toḫmı ve dibi yapraġı yunmamış ve rāvend ve ḫıyārşenber ḳatalar ve haftada iki gün biri biri ardınca ḳuṣduralar ve ḥammāmda *derledeler* (MŞ 80b/9)

< +da + fiil (bulunma durumu istemi)

diŋret- **:** dinçleştirmek, canlandırmak.

ṣovuḳ ḥavā bedeni *diŋredür* ve hażmı eyü ve beŋzi ḳızıl eyler (MŞ 2b/6)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ditret- **:** titretmek.

Muḥrıḳa olursa dil evvel ṣararur ṣoŋra ḳızarur zaḫmet ve ḥarāret ṣuṣuzluḳ ve ṭarlıġanmaḳ artuḳ olur ve ṭudaḳ yarılur ve dil ḳurur ġıbb-ı dāyir olursa nevbeti evvel çignemegile dutar ṣoŋra *ditredür* (MŞ 122a/6)

< (Ø)

ėlet- **:** yükseltmek.

Resūl ḥażretinden rivāyetdür aydur ol kėçe beni miʿrāca *ėletdiler* (KAD 71b/1)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

erit-/irit- **:** eritmek, yumuşatmak, çözülmesini sağlamak.

kim mālların bir kezden Allāh yolına tasarruf iderler ten cevmerdligim müctehidlerdür tenlerini Taŋrı ṭāʿatinden *eridürler* anuŋ-ıla hidayet bulurlar (KG 40b/3)

< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi) ve *< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)*

ėy zāhid beni esirge tā kim Allāh seni esirgeye benüm gözüm yaşına baḳ beni ṭopraḳdan köter eger baŋa luṭıf ėderseŋ sen daḫı luṭıflardan bulasın dėdi daḫı nice bunuŋ gibi nevāzişler ėtdi tā kim zāhidüŋ ḳalbini mūm gibi *iritdi* (KAD 44a/9)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ekşi nesneler yėye ve biraz efyūnı gül yaġında *eride* kulaġına ṭamzuralar ve baŋ toḫmını dütüzdüre ve ṭuzıla ve sirkeyile mażmaża ėde ve müshilile şol nesne ki başı *eridür* (MŞ 57b/4)
< +ile + fiil (vasıta durumu istemi) ve *< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)*

esrit- **:** sarhoş etmek.
köŋülleri bu süçü birle *esridürler* bu dünyānı sevmek süçüsi üzüm süçüsinden beter durur anuŋ içün kim üzüm süçüsin içen kimse dünle uyısa erte ayıḳ bolur (BH 84a/7)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +birle + fiil (vasıta durumu istemi)*

tatlu bādām muʿtedildür semirdür öksürüge müfīddür cigerüŋ ve ṭalaġuŋ süddesin açar menī arturur ṭabīʿatı yumşadur anı encīrile yėyeler çoḳ yėyicek toḫme eyler gėc siŋer ṭuzıla yėyicek ishāl ėder ve süci üstine yėseler gėc *esridür* (MŞ 25b/12)
< (Ø)

geŋit- **:** genişletmek.
ṭaʿāmı çoḳ yėye ve cimāʿ ėde bedeninüŋ ḥarāreti eksilür ol ṭaʿām iŋen bişmez ṭamarlara çig varur ṭamarları *gėŋidür* (MŞ 115b/2)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

geŋşelt- **:** rahatlatmak.
bilgil ki yaz güninde ḳatı ıssı havā beŋzi ṣarardur ve rūḥları *geŋşeldür* ve ḳuvveti żaʿīf eyler (MŞ 2b/4)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ılıt- **:** ılıtmak, hafif ısıtmak.
yāre-i fayḳarā ve türbüd ve ġārīḳūn ve nemek-i hindī her birinden ikişer deng ve gėne *ılıdalar* vereler içe şifā bula (MŞ 167a/11)
< (Ø)

ışlat- **:** ıslatmak.

Mūsā evine gėtdi yolda gederken yaġmur yėtişdi Mūsāyı şöyle *ışlatdı* kim ‘ömüründe öyle ışlanmamış idi (KAD 111b/8)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ʿaṣfūr toḫmıyla cerb şōrbā bişüreler yėyeler nerm eyleye şarāblardan şarāb-ı besfāyic ya mükerrer benefşe şarābın vėreler ya erügi ya temürhindī *ışladalar* bezr-i ḳaṭūnā luʿābıyla içüreler (MŞ 6a/10)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

ışıt- **:** parlatmak.
çü maşrıḳda *ışıdı* zengī dişi
Ḥabeş dutdı Ḥaḳ’a ol maġrıb ṣaru ḳaçışı (SN 3574)
< +da+ fiil (bulunma durumu istemi) ve *<+i + fiil (belirtme durumu istemi)*

ḳarart- **:** karartmak.
tūt yapraġın ve ḳara encīr yapraġın ve üzüm yapraġın yaġmur suyıyla ḳaynadup saçı saḳalı yusalar *ḳararda* ḫaṭmī ıssıdur yaşdur anuŋla başı yuyalar saçı saḳalı arıdur (MŞ 154a/14)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ḳızart- **:** kızartmak.
şarāb-ı muḫardal Ebū Ḥanīfe mezhebinde ḥelāldur pīrlere ḳış güninde yėgdür hem issirekdür ammā yigit kişi yaz güninde içerse issilik getürür ḳanın göyündürür beŋzin *ḳızardur* balġamın keser gevdesin gicidir (MŞ P184a/7)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

ḳocalt-/ḳocat- **:** yaşlandırmak, ihtiyarlatmak.
didi kes sözi indi iy ḫōca ṭur
senüŋ sözlerüŋ yigidi *ḳocadur* (SN 4867)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ekşi nesneyi çoḳ yėmek gevdeyi ḳurıdur ve tėz *ḳocaldur* ve siŋirlere ziyān ėder (MŞ 4b/5)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ḳoyult- **:** koyulaştırmak.

bādıncān ḳan *ḳoyuldur* ḥattā ki ḳan göyündügine fāyide ėder (MŞ 54b/11)

< (Ø)

ḳurıt- **:** kurutmak.

eger oġlan döşegine işese bir mışḳāl ḥarīr göyündüreler ṭaʿāmıla yėdüreler işemez ola eger kimsenüŋ vaḳt vaḳt sidügi ṭurmaz aḳar olsa buġdayı üç gün dünile ışlada gėrü *ḳurıda* bir ḳaç gün yėye akmaz ola (MŞ 104a/5)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

oŋult- **:** iyileştirmek.

ṣumāḳ ṣovuḳdur ḳurudur maʿdeye ḳuvvet vėrür ve ḳarını bağlar ṣafrāyı keser ve issiligi götürür ve bağarsuḳlardağı başı *oŋuldur* (MŞ 156a/8)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ölit- **:** nemlendirmek, ıslatmak.

sünük ṣındugına ve bertindügine bendler ʿilācı oldur ki gėrü yėrine gele ve ṭoġru eyleyeler ve bağlayalar evet arḳun çekeler ve ol ʿuẓv ki ṣaġ ola gül yağıyla *ölide* (MŞ 145a/15)

< +la + fiil (vasıta durumu istemi)

ṣaġalt- **:** iyileştirmek.

Delü Ḳarçar eydür: Meded amān, el-amān! Taŋrınuŋ birliŋine yoḳdur gümān, sen menüm elümi *ṣaġaldı gör,* Taŋrınuŋ buyruġıyıla, Peġamberüŋ ḳavlıyıla ḳız ḳarındaşı Beyrege vereyim, dėdi. (DK 44b/2)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

semrit-/semürt- **:** semirtmek, şişmanlatmak.

gevdeyi īʿtidālile ovmak iʿtidālile ḥareket gibidür bedeni *semürdür* faẓalātı taḥlīl ėder (MŞ 5b/10)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ne ki yağlu nesne var çerb ol-durur / yiyeni ḫōş *semridür* ü ṭoldurur (GN 4992)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ṣovıt(/d)- **:** soğutmak.

anuŋ içün kim ṭamu odın *sovıdur* oruç dutanlara. (BH 47b/16)

< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

ammā bu mūmrūġan ki dėdük ıssıla dürteler ḳatı *ṣovıtmayalar* ḳabaḳ yaġın burnına ṭamzuralar ki ʿaẓīm fāyide ḳıla (MŞ 94b/6)

< (Ø)

ṣusat(/d)- **:** susatmak.

Yaʿḳūb: Yā oġlanlarum, Yūsufı size birem velakin ḳoyun ḳışadarup ardurmaŋuz, isside *susadup* açurmaŋuz. (BH 70b/8)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +de + fiil (bulunma durumu istemi)*

ḳızıl şekker ṣusalıḳ getürür köpügin alıcaḳ *ṣuṣatmaz* (MŞ 27b/6)

< (Ø)

şorlat- **:** fışkırtmak, akıtmak

Oruz eydür: aġzuŋ ḳurısun ana, dilüŋ çürisün ana! Ana ḥaḳḳı Taŋrı ḥaḳḳı degülmisseydi, ḳalḳubanı yėrümden ṭurayıdum, yaḳaŋıla boġazuŋdan ṭutayıdum, ḳaba ökçem altına ṣalayıdum, aġ yüzüŋi ḳara yėre depeyidüm, aġzuŋıla burnundan ḳan *şorladayıdum*. (DK 28b/9-10)

< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)

ṭaralt- **:** daraltmak.

bu rencüŋ ʿilācı çoḳ ot içmegile olmaz belki ṭamarı *ṭaraldur* nesne gerekdür ol ot ki ṭamar aġzın ṭaraldur (MŞ 115b/3-4)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ufat- **:** kırmak.

Uhūd ġazāsında müslimānlar ṣunıcek kāfirler anuŋ mübārek dişin ṭaş-ıla *ufatdılar* (KAD 140b/1)

< +n + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +ıla + fiil (vasıta durumu istemi)*

uyat- **:** uyandırmak.

fi'l-ḥāl bir ėl gözükdi bir yaḳut dutar şöyle kim evüŋ içi ṭopṭolu nūr oldı bes ʿābid ʿavratın *uyatdı* (KAD 62b/15)

< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

uyıt- **:** uyutmak.

iy müsülmānlar bu Tengriden ḳorḳmaz, her gice beni *uyıdur* gendü ḳanca varur! Er becid and içer. (MN 59b-5)

< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

uyuḳlat- **:** uyuklatmak.

ḥācet vaḳtında birin dutunalar ʿaẕīm fāyide ėde şāf ki aġrıları sākin ėde ve ḳuluncı gidere ve *uyuḳlada* efyūn ve cünd-i bīdester ve sikencübīn götüreler (MŞ 164a/1)

< (Ø)

uzat- **:** uzatmak.

simsim evvel derecede ḥārdur ikinci derecede raṭbdur göŋül dönderür maʿdeye mużırdır ṣuṣadur ve iştahāyı daḫı sāḳıt ėder sevdādan olan şişlere müfīddir yėyicek geveyi semirdür ve nefes ṭarlıġın giderür yumşadur yumşadıcı ve ṭaġıdıcıdur el ayaḳ yarılmasına dürticek ḫōş ėder saça ve saḳala dürtseler *uzadur* (MŞ 22a/13)

< (Ø)

üşüt- **:** üşütmek.

ḳoruḳ ṣuyı sıtmaya nāfiʿdür rīvāc ḥarāreti söyündürür ve sıtmaya ve ṭāʿūna fāyide ėder zencebīl *üşüden* sıtmaya fāyide ėder (MŞ 127a/3)

< (Ø)

yeynilt- **:** hafifletmek.

istisḳāluya müshil vėrmeyeler ṭabīʿatları ḳabż olmak yėgrekdür ayaḳların ıssı ṣuyıla ve kepegile yumşaḳ ovalar şişini *yeynildür* ḥammāma girmek ziyān ėder (MŞ 83a/4)

< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

yonḳut- **:** tıraş etmek, kazımak.

Ādem ʿaleyhiʾs-selām ḳoyun derisin aldı ve anı sepiledi, *yonḳutdı* ve anuŋ üzre yazdı bu yigirmi tokuz ḥarfi. (BH 49a/4)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

yufḳalt- **:** inceltmek.

tarḫūn ḥār u yābisdür maʿdeyi ḳavī ve cimāʿı żaʿīf eyler ve gėc siŋer ṣusalıḳ getürür aġız aġrısına müfīddür dişleri berkidür ve aġız ḳoḳusın ḫōş eyler ve ṣovuḳ yėlleri sürer ve maʿdede ḳalan ṭaʿāmları *yufḳaldur* (MŞ 28b/9)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

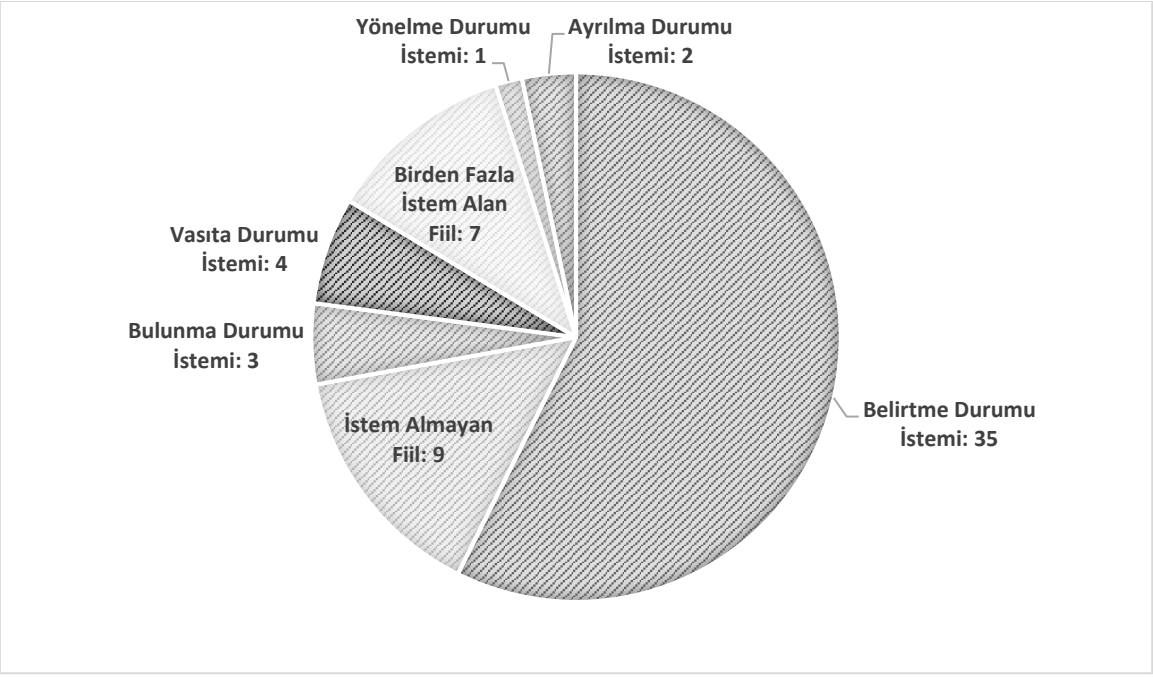
yumşat- **:** yumuşatmak.

dün-ile namaz ḳılmaḳ göŋül ḳatulıġın giderür ve göŋili *yumşadur* (KG 83a/11)

< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

ışlanmış etmek yėl eyler gėc haẓm olur ve içi işledür elenmemiş un etmegi yaramazdur ṭabīʿatı *yumşadur* ve az ġıda vėrür (MŞ 16b/15)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

Şekil 3.12. -t- Oldurganlık Ekinin "Kılış" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

3.2.6.1.4. İstemeyerek Neden Olma, İhmal

Oldurganlık eki olan -t-‘nin eyleme ulanarak öznenin bir iş veya duruma istemeyerek neden olması, ihmal anlamı yüklemesidir.

aġrıt- **:** ağrıtmak, sızlatmak.

oğlanlar anuŋ birle oynayuban tenin *aġrıtmasunlar*, ʿaceb iş durur, buʾl-ʿaceb. (BH 70b/3)

< +lar + fiil (çokluk durumu istemi) ve *< +n + fiil (belirtme durumu istemi)*

Allāh Teʿālā didi ol işdür kim birgünüŋ göŋlin *aġrıtmış* olsa urmaġ-ıla veyā sögmek-ile veyā malın almaġ-ıla ol kişinüŋ göŋlin girü ḫoşnūd eylesün (KG 77b/12)

< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

boşat- **:** boşatmak.

süçi içmeklik ziyāna sebeb olur yaʿnī mālın uġurladur daḫı serḫoşluḳ ḥālde ʿavratın *boşadur* (KAD 42a/14)

< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

ḳoḳıt-/ḳoḳut- **:** kokutmak.

hāy meded şunı tėz ṭaşra çıḳaruŋ ʿālemi *ḳoḳutdı* ben bunı bir ʿāḳil kimesne ẓannı ėderdüm bu ḫoẕ mecnūn imiş dėdi (KAD 64b/4)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

boy toḫmı evvel derecede yābis ve ikinci derecede ḥārdur balġamı keser cimāʿ iştahasın getürür ve şovuḳ şişleri açar ve öykeni balġamdan arıdur ve içegüden yėlleri sürer ammā çoḳ yėyicek sidügi dutar ve ādemüŋ derin çirkin *ḳoḳıdur* (MŞ 22a/9)

< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

uġurlat- **:** çaldırmak.

altıncı budur kim süçi içmeklik ziyāna sebeb olur yaʿnī mālın *uġurladur* daḫı serḫoşluḳ ḥālde ʿavratın boşadur (KAD 42a/13)

< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

unıt-/unut- **:** unutmak.

ʿ Araba bağışladı Yūsuf anı

bu bilezük benden yād-gār olsun ėmdi

emānet yā ʿ Arab *unutmaġıl* (KY B46v13)

< (Ø)

uyanmaḳlıḳ üç nesnedür evvel oldur kim ölüsini aŋa ṭura unutmaya üçinci Taŋrı Teʿālāyı aŋa dura ḫalḳı *unuda* (KG 32b/1)

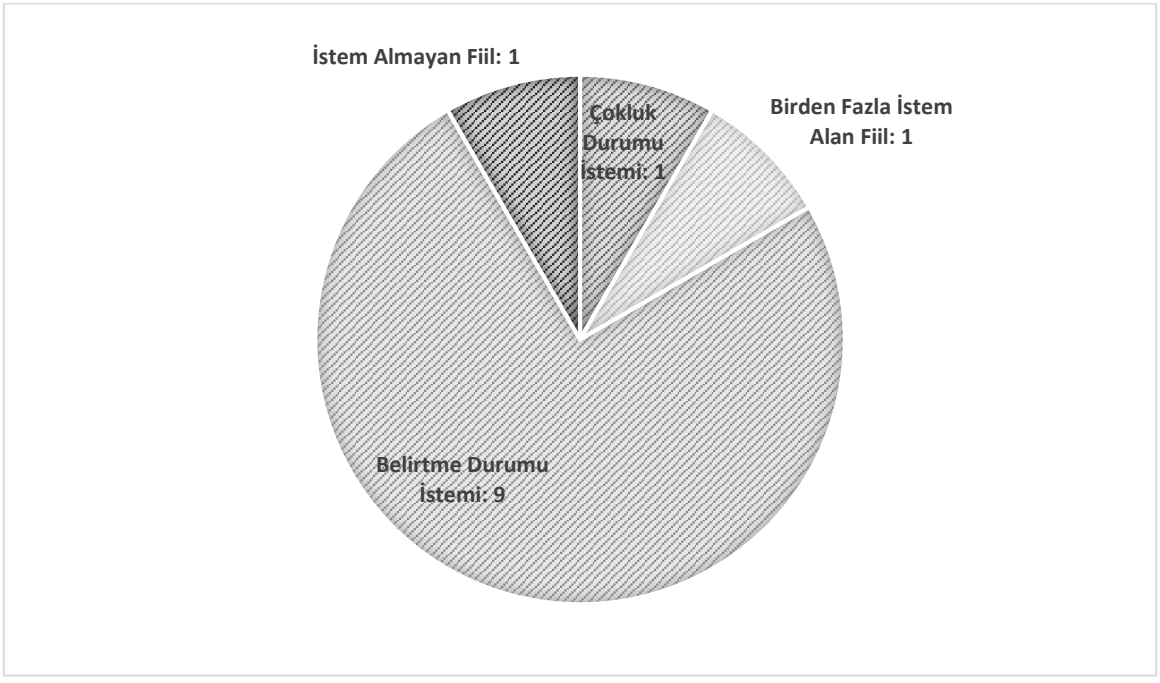
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

biz saŋa ziyāde mühletler vėrdük sen emeli uzatduŋ ölümüŋ *unutduŋ* (KAD 32a/11)

< +ŋ + fiil (belirtme durumu istemi)

nāgāh bir gice pāẕişāh düş gördi. Düşin girü *unıtdı.* (MN 37b-1)

< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

Şekil 3.13. -t- Oldurganlık Ekinin "İstemeyerek Neden Olma, İhmal" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

3.2.7. -Ur- Ekli Oldurganlık

EAT'de -Ur- eki işlek olarak kullanılan oldurganlık eklerindendir. Çalışma için incelenen eserlerde -Ur- ekli *açur-, aşur-, artur-, basur-, batur-, bişür-/pişür-, bitür-, degür-/ tegür-, degşür-/döşür-, dirşür-, dirür-, düşür-, eşür-, getür-/ketür-, gėyür-/kiyür-, geçür-, getür-, givür-, göçür-, götür-/kötür-, içür-/üçür-, iltür-, irür-, ḳaçur-, ḳavşur-, öçür-, ṣaġur-, siŋür-, şaşur-, ṭoġur-, ṭoyur-, uçur-, üşür-, yaşur-, yatur-, yetür-, yitür-, yügür-* eylemlerine ulaşılmıştır.

3.2.7.1. -Ur- Ekli Fiillerde Anlam

-Ur- eki incelenen dil yadigârlarında *işi kendisi yapma ve işe gücü yetme; bir olayın yapılmasına neden olma, yol açma; istemeyerek neden olma, ihmal ve kılış bildirme* anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.

3.2.7.1.1. İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme

-Ur- biçimbiriminin ulandığı eylemlere öznenin işi kendinin yaptığı ve o işi yapmaya gücünün yettiği anlamını yüklemesidir.

aşur- **:** çıkarmak.
anlar Yūsufı ėginine köterdiler
bir ḳaşnıŋ etegine *aşurdılar* (KY B7r8)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +e + fiil (yönelme durumu istemi)*

artur- **:** 1. arttırmak, çoğaltmak, fazlalaştırmak.
dewletün mülketin ben *arturam*
tāc taḫt memleket verem ėmdi (KY B11v8)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

Allāh Teʿālā nıŋ virdügi niʿmetlere şükür eylemek farīżdur nitekim ayetde buyırdı eger size niʿmetler virürin şükür idersenüz ben siziŋ niʿmetlerüŋüzi *artur<u>ram* (KG 74a/4)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

vėrdügüm niʿmetlere şükür ėderseŋüz ben size *artururam* her kim ki Allāh vėrdügi niʿmetlere şükür eylese Ḥaḳ Taʿālā ʿAzze ve Celle anuŋ niʿmetin ėki cihānda bile *arturur* (KAD 144a/1)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +da + fiil (bulunma durumu istemi)*

dīnüŋ *artur*, ki sen diri ḳala sen,
küfrün *arturma*, it gibi öle sen. (SVTM I 42)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

ḳara ölüm geldüginde gėçit vėrsün! Ṣaġlıġıla ṣaġınçın devletüŋ Ḥaḳ *artursun.* (DK 19b/1)
< +ıla + fiil (vasıta durumu istemi) ve *< +n+ fiil (belirtme durumu istemi)*

2. kuvvet vermek, güçlendirmek.
ṣāẕ geldüŋ ve ṣāẕī getürdüŋ. ḳolumuz ve ḳanadumuz *arturduŋ.* (MN 36a/11)
< (Ø)

kimisin yiyen düşerdi ḳorḳuya / her ki yirse bıraġurdı ḳayġuya
kimi ḫalḳuŋ düzer-idi dirligin / yiyenüŋ hem *artururdı* erligin (GN 1543)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

basur- **:** bastırmak.
Taŋrı ḥaḳḳı içün menüm cānum anuŋ ḳudreti ḳabżasında durur, ḳadr düni anca aġır bolġa munāfıḳlar birle kāfir<ler> üzre aydasaŋ kim ol dün bularuŋ arḳasına ṭaġ *basurmışlar* durur. (BH 55b/4)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

batur- **:** 1. batırmak, suya daldırmak.
zihī ḳudret issi nider ḳoldaşı
zihī ḥikmet issi nider yoldaşı
anuŋ ḳudreti bitürür uzadur
anuŋ ḥikmeti *baturur* düzedür (SN 60)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

gerek yazıya çıḫdıdı bir gün ol
şaḳa-ḫāneye ḳarşu ṭuş oldı yol
didi bir ḳulına bodıcı *batur*
şu ḥavża vü içmek içün ṣu getür (SN 3939)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi) ve *< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)*

Oruzuŋ üzerine çoḳ ṣavaşdılar. Ḳalaba[lıḳ] ḳorḫudur, derin olsa *baturur.* (DK 68b/13)
< (Ø)

2. sürmek, içine sokmak.

bir kişinüŋ dimāġı yubūsetden ḳurısa ve boġazı ḳurısa ḳabaḳ yaġından burnına dürte ve ḫāyaların içine *batura* (MŞ 27a/4)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

bitür- **:** 1. bitirmek, tamamlamak.

ve ol ay içinde kim daḫıl dirildi ve bāzirgānlar bāzirgānliginden daşraġı işin *bitürdiler* (BH 34a/15)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

ėy zāhid uş evüme varayın bir ḫayırlu işüm vardur anı *bitüreyin* andan gelüp öŋüŋüze tevbe ėdeyin dėdi ol ḫayırlu iş sebebile ola kim tevbem ḳabūl olına dėdi (KAD 44b/3)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ne kim ḳaydı vardı *bitürdi* cühūd
çadır ḳatın aldı oturdı cühūd (SN 3343)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

her kim güç görse ol ip depredürdi. Pes pāẕişāh ānı ḫāżır ḳılub işin *bitürürdi.* (MN 38b-1)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

her göŋül kim ine her dem ṭopraġa / ol göŋül üzre gerek raḥmet yaġa
Allah ol ṭopraḳdan anı götüre / her ne kim eksügi varsa *bitüre* (GN 10391)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

2. bitirmek, yetiştirmek.

Taŋrı Teʿālā buyura gökden yaġmur yaġa ekinciye buyura ekin ekeler Taŋrı ʿazze ve celle anı *bitüre* andan rızḳıŋ saŋa degüre (KG 55b/10)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

zihī ḳudret issi nider ḳoldaşı
zihī ḥikmet baturur düzedür
anuŋ ḳudreti *bitürür* uzadur
anuŋ ḥikmeti baturur düzedür (SN 60)

< (Ø)

cümle dürlü niʻmeti ol *bitürür* / cümle ḫalḳa yidürür ü yitürür (GN 1405)

< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

3. yok etmek.

şu yatlusı olur ki ṭaş *bitürür*
söz aġduġı düşer ki baş yitürür (SN 3677)

< (Ø)

kükürd ṣuyı muvāfiḳdur şol kişilere ki siŋire müteʿalliḳ ṣovuḳdan zaḥmetler ḥāṣıl olmış ola süd ziyān ėder siŋirlere eger yėr ṣoġulcanın eyü dögseler ve ol siŋir üzerine vursalar ki kesilüpdür yine *bitüre* ammā gerekdür ki üç günden ṣoŋra şişe ve eger ördek yaġıyla ḳanatsa aġrıyan ḳulaġa ṭamzursa arġısın gidere (MŞ 144b/5)

< (Ø)

degür-/tegür- **:** 1. değdirmek, ulaştırmak.

iste anı, ki yolı varmışdur
cānını Ḥaḳ nūrına ḳarmışdur,
kim sini ol ulu Ḥaḳa *degüre*
ḳorḳulu köprüden geŋez geçüre (SVTM I 15)

< +i + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

balık çūn bu faslı temām işitdi, ṭabīʿatı çeküb mekr dāmına bıraḳdı. eyitdi: imdi ne dirsin? eyitdi: kerem it, vār oşbu benüm ḫaberüm ol balıḳlara *degür*, emegüŋ dartınma, saŋa daḫı ṣevāb ola. (MN 63a/14)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

sükker eskisi ḥār u yābisdür öksürüge müfīddür menīyi arturur ve südde yolların açar ḳaçan otları şekkerile içseler iltür cemīʿi endāmlara *degürür* (MŞ 27b/3)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

gelmeseydi enbiyā vü evliyā / kim *degüreydi* bizi bu maʿniye
bunlara maʿlūm bu maʿnī cevheri / nitekim cevher bilür ol cevherī (GN 6686)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +e + fiil (yönelme durumu istemi)*

2. dokundurmak.
anı göricek Nev-bahār aŋladı
ki zaḫmet *degürmez* iŋen taŋladı (SN 3429)
< (Ø)

degşür-/döşür- **:** 1. değiştirmek.
ruḫuŋa baḳup oynayavan oyun
ki on fil ola bir yayaya ḳoyın
hemān laḥẓa *degşürdü* ṭonlarını
yire depdi nāmūs ile ʿārını (SN 2158)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

bögrülce bişüreler müherrā dögeler yumşaḳ dögeler bulamac gibi ola yaḳu eyleyeler ḳarşu *degşüreler* ısıcaḳla her ne dürlü zaḫmetise bu bābda fāyide ėde (MŞ 115a/1)
< (Ø)

her kimüŋ kim göŋli selīm\ ve ʿaklı müstaḳīm ola çün bu kitābı / müṭālaʿa ide āferīnişden maḳṣūd neyise bile ve cemīʿ-i esrāra muṭṭaliʿ / ola. Gerek kim özin *degşüre*; efʿâl-i ḳabīḥa ve aʿmāl-i faẓīḥadan / ihtirāż ide. (GN 30)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

2. derlemek, toplamak.

ki *degşürmek* için çayırdan havā
yapayidi şunḳur başında yuva (SN 4545)
< (Ø)

dürişüb *döşürmeyicek* yirine
yarar kimse ger baḫtına yirine (SN 2407)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

dirşür- **:** toplamak, bir araya getirmek.

bir nicesine fażl ḳılġa-men, bir nicesine ʿadl ḳılġa-men. Anda dükelin *dirşüre-men,* perdelerin yırta-men, ḳamusınuŋ yüzine ketüre-men (BH 110a/1)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

vücuhī ki Ḳayṭas *dirşürdidi*
ḳamusın girü ḫarcına sürdidi (SN 3982)
< (Ø)

ol zamān kim pādişāh luṭf eyledi / yapmaġa bu mescidi ḥükm eyledi
buyruġ oldı toprağın *dirşürdiler* / dört ḳavuldur kim niçe getürdiler (GN 1866)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

düşür- **:** düşürmek.

eger sarmısaġı dögüp ol yėnmiş diş üzerine ḳosalar aşşı ḳıla ve ḳurdı varısa öldüre daḫı yėgrek ʿilāc yėnür dişe oldur ki ḳaşnīyi yumşaḳ döge ve ḫām encīr südiyle yoġura ve ol diş üzerine ḳoya pāre pāre ḳıla *düşüre* (MŞ 58b/7)
< (Ø)

Beyrek etmegüŋ başmadı, anlara muṭiʿ olmadı, ṭayuŋ nā-merd Aruz ḳaḳıdı, Beyregi oturduġı yirde ḳılıçladı, bir uylığın *düşürdü.* (DK 152a/6)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

erür-/irür- **:** eriştirmek, ulaştırmak, yetiştirmek.

ʿĪsādan diledüm kim şefāʿat ḳıla Taŋrıdan minüm içün kim meni bu ümmete *erüre.* (BH 21b/19)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +e + fiil (yönelme durumu istemi)*

kim ʻilāc ol eyledi cān rencine / ol *irürdi* cânı rahmet gencine (GN 162)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

Süheyl'e çü naḳḳāş *irürdi* cevāb
ki şāh görmedi gitmege hīç sevāb (SN 2093)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

eşür- **:** hızlı yürütmek, koşturmak.
naḳḳāş ol çeriyi alup güyerek
eşürdi göŋülsüz çekerdi emek (SN 2538)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

geçür- **:** geçiştirmek, affetmek, bağışlamak.
dilerven şefāʿat ḳılasın ki şāh
geçüre ne kim oldu andan günāh (SN 2638)
< (Ø)

getür-/ketür- **:** 1. getirmek.
duġar oġlın ḫıḍmetine taʿaccül ünder
ḳuluŋ *ketür* biz körelim dėyür ėmdi (KY B29v11)
< +ŋ + fiil (belirtme durumu istemi)

ol şehre varan aşa aġu ḳatdı kim ol iki yoldaşına yidürüp öldüre altunı kendüsi yaluŋuz ala ve ol iki kişi daḫı ḳavl itdiler aşı ve ekmegi *getürcek* anı öldürelim (KG 65a/8)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

Ebū Bekir ayıtdı yā Resūlallāh Şāmdan üç yüz deve yüki un *getürdi* anıŋ yüz yüki Allāh üçün ṣadaḳa olsun (KAD 16a/7)
< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)

ḳonuḳ eyitdi: ḫōş ola. Bu ev issinüŋ bir egri gözlü oġlı vārıdı. aŋa eyitdi: gir içerü bir şīşe vār, getür. oġıl içerü girdi. şīşeiʾ iki gördi. girü çıḳdı eyitdi: şīşe ikidür, ḳanġısını *getüreyim?* (MN 20b-3)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

2. anlatmak, nakletmek

baʿżısı baʿżısına vaṣiyyet eyledi ḥaḳ üzerine ṣābit olmaġı tefsīrde *getürür* ʿİkrime müfessirüŋ adıdur (KAD 13a/11)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +de + fiil (bulunma durumu istemi)*

3. indirmek

Ḫālid ayıtdı evet vardur görmez misin kim deveyi ol heybet-ile ve ol ḳaddı ḳamet-ile bir ṭıfıl oġlançuḳ yularına yapışup başın yère *getürür* boynı üzerine biner (KAD 89b/1)

< +n + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +e + fiil (yönelme durumu istemi)*

4. eriştirmek

muḥtāc olub keldük sizüŋ ḳapuŋıza
az biżāʿat *ketürdük* tapuŋıza (KY B59r9)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

illā ol ṣaḥābe ʻālim olmaġ-ıçun hem başın ḳurtardı ve hem bunca ḫalḳı İslāma *getürdi* (KAD 90a/14)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

çūn iştiyāḳ ārzūsu bunca zaḥmetden soŋra beni ṭapuŋa *getürdi*, gördügüm zaḥmet külli rāḥata döndi. (MN 2a-12)

< +i + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

5. değerlendirmek, düşünmek

miskinler gene kendülerine ėtmişler bes ulular bu sözi evliyā maḳālātında *getürmişler* müteaḫḫiri müsellem dutmışlar (KAD 110b/4)

< +i + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +da + fiil (bulunma durumu istemi)*

6. iletmek, bildirmek

evliyāların̆ ne ḳadar kerāmeti çoḳ olursa peygamberlik mertebesine irmez ve eyidirler kim Aṣaf bin Berḫiyā Belḳısın̆ taḫtın göz yumup açınca Süleymān *getürdi* ilerüki ümmetlerde kerāmet olıcak (KG 23b/13)

< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

bir gün yėne ḳardaşları seyrāna gėtdiler ḥīle ėdüp Yūsufı yėne alı gėtdiler öldürmege ḳaṣıd ėtdiler yėne ḳıyamadılar āḫir anı bir buŋara atdılar yėne babasına ölü ḫaberin *getürdiler* (KAD 129a/14)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi) ve *< +n + fiil (belirtme durumu istemi)*

dīv girü gelüb cevāb *getürdi.* (MN 24a-11)

< (Ø)

7. yaklaştırmak

issine yavuz ḳaṣdı yoḳdur hīç ḫāyınlıḳ ėtmez emrine muṭīʿdür issi gel dėr ise gelür gėt der ise gėder düşmānı ḳov der ise ḳovar ḳapusına bat kimseyi *getürmez* (KAD 138b/2)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi) ve *< +i + fiil (belirtme durumu istemi)*

8. kovalamak

Ẕekeriyyā peyġamber ʿa.m. kāfirlerden ḳaçup ṭaġa girdi bir ḳovuş aġaça girdi maʿaʾl-ḳıṣṣati kāfirler anı ṭaġa degin *getürdiler* (KAD 139a/8)

< +ler + fiil (çokluk durumu istemi) ve *< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)*

9. söylemek

Muḥammed Muṣṭafā ṣallillāhu ʿaleyhi ve sellem bunı ėşitdi ġāyet şāẕ oldı daḫı ümmetine vaṣiyyet eyledi ölümi vaḳtinde Kelime-i tevḥīd *getüreler* daḫı dāʾim duʻā ėdeler (KAD 143b/7)

< +de + fiil (bulunma durumu istemi)

10. davet etmek

yā İbrāhīm ben evvel saŋa geldüm ḳonuḳ diledüm beni reddi ėtdüŋ ḳabūl ėtmedüŋ gėtdükden ṣoŋra sebeb ne oldı ki beni ṭaleb eyledüŋ eve *getürdüŋ* dėdi (KAD 153a/15)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +e + fiil (yönelme durumu istemi)*

gėyür-/kiyür- **:** giydirmek.
aş yedürdü kendüsi suw üçürdi
ėginine dürlü dürlü ṭon *kıyürdi* (KY B6v8)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)
pādişāh, Ḳazan oġlı Oruzuŋ saġ yanına aŋa yėr gösterdi; cebe cuġa çarġap *gėyürdi.* (DK 128b/4)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

göçür- **:** kızı evlendirmek, kocaya vermek.
ne göreyim? Oġlı olan ėvermiş, ḳızı olan *göçürmiş.* (DK 42a/11)
< (Ø)

götür-/kötür- **:** 1. götürmek.
aydur beni öldürmeŋ yitürmeŋ dėr
ḳardaşıŋız ḳannı *kötürmeŋ* dėr (KY B9v6)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

bir gün cühūdlar anuŋ oġlına süçi içürdiler çün ʿÖmmer ḥażretine *götürdiler* (KAD 77b/14)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

ḥarīrci eyitdi: zihī nesne kim buldum, eve bekci olırımış, didi. alub ānı evine *götürdi.* (MN 35b-2)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +e + fiil (yönelme durumu istemi)*

2. gidermek, üzerinden zahmetini kaldırmak.
Süheyl bin ʿAbdullahı ṣordılar kim bu derecāta nite irdiŋ eyitdi dört nesne ile irdim evvel zaḥmetüm ḫalḳuŋ üstinden *götürdüm* ve ḫalḳuŋ zaḥmetiŋ çekdüm (KG 13b/12)
< +den + fiil (ayrılma durumu istemi)

içür-/üçür- **:** içirmek.

aş yedürdi kendüsi suw *üçürdi*

ėginine dürlü dürlü ṭon kiyürdü (KY B6v8)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

Taŋrı Teʿālā süçi içene ṭamu ehliniŋ teninden aḳan ṣaru ṣuları *içüreler* (KG 54a/6)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

Ḥaḳ Taʿālā perdesüz Muḥammede muḥabbet şarābın *içürdi* serḫoş ėtdi (KAD 109a/14)

< +e + fiil (yönelme durumu istemi) ve *< +n + fiil (durumu istemi)*

pes ezdi birez dārū-yı hūş-ber

içürdi vü key eyledi bī-ḫaber (SN 2334)

< (Ø)

dāyimā gendi yanında yidürür *içürürdi.* (MN 20a-13)

< +da + fiil (bulunma durumu istemi)

aḳ çadır dikdiler, ala ḳalı döşediler, aġca ḳoyun ḳırdılar, yedi yıllıḳ al şerab *içürdiler*. (DK 91a/8)

< (Ø)

ṭıbdan aŋa şerbet eyler *içürür* / anı ol kāhıllıgından geçürür (GN 2434)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

iltür- **:** götürmek.

yarın ṭoylar u ive *iltür* bizi

budur niyyeti vü işi vü sözi (SN 2094)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +e + fiil (yönelme durumu istemi)*

ḳaçur- **:** 1. kaçırmak

bir pādişāhuŋ bir sevgülü ṭoġanı var-ıdı nāgāh anı bir gün *ḳaçurdı* (KAD 46b/11)

<+ı + fiil (belirtme durumu istemi)

elinde ḳadeḥ gerçi cüllāb idi
ḳaçurdı ḳanın sanki ʿunnāb idi (SN 2273)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

ılan gördi gitmez. eyitdi: bellü oldı ki bu beni *ḳaçurmaz.* (MN 56a-6)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

kimisini ḳılıc-ıla ḳırdılar / kimisin heybet ile *ḳaçurdılar* (GN 248)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)*

2. uzak tutmak.

anuŋ baḫşīşin düşmānına vėresin ol murdār mülevves süçi içmekle ol ʿazīz īmānı ʿāciz ėdesin āḫir kendüŋden *ḳaçurasın* ṣoŋra cān ḥulḳuŋa gelicek uyanasın (KAD 47b/6)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +den + fiil (ayrılma durumu istemi)*

ḳavşur- **:** kavuşturmak, eriştirmek.
yā Mūsā ḳarındaşuŋ Hārūn peyġāmbere ölüm keldi, anı raḥmetüm birle keçürdüm ve uçmaḳa *ḳavşurdum.* (BH 155a/4)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

kidür- **:** gidermek, yok etmek, ortadan kaldırmak.
anlar kelür idi ol dem yolın
uçradı anlara iblis laʿīn
kidürdi anlardan Yūsuf yasın
maḳṣūdı ol ėrdi anıŋ ėmdi (KY K57r13)
< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi) ve *< +n + fiil (belirtme durumu istemi)*

ṣaġur- **:** sağdırmak.
depe gibi et yıġdum, göl gibi ḳımız *saġurdum.* (DK 14a/13)
< (Ø)

siŋür- **:** sindirmek, hazmetmek.

bal ḥār u yābisdür süddeyi açar balġamı keser ṣafrā arturur ḳanı göyündürür iştihā getürür ṭaʿāmı *siŋürür* ishal eyler (MŞ 27b/8)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

şaşur- **:** şaşırtmak, yanıltmak.
ögi *şaşururdı* çeri güvüsi
ḳulaḫ saġır eylerdi oḫ cıvusı (SN 2755)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

ṭoyur- **:** karnını doyurmak.
ʿĀlem faḫrı ol oġlanı aldı, kendü menziline keldi, körklü ṭonlar keyürdü, ṭatlu ṭaʿāmlar birle anı *ṭoyurdı.* (BH 60b/2)
< +birle + fiil (ayrılma durumu istemi) ve *< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)*

göŋlüŋ aŋa meyli etmeye var ėmdi birin ete ve birin ėtmege vėr anuŋla bir faḳīr *ṭoyur* dėdi (KAD 124b/7)
< +la + fiil (vasıta durumu istemi)

ḳul āzād idem açları *ṭoyuram*
ṭon eyleyeler yoḫsula buyuram (SN 1290)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

pes bu yir başdan başa bir ḫōn-durur / cümle ḫalḳı Ḥaḳ bu ḫōndan *ṭoyurur* (GN 6821)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)*

üşür- **:** üşüştürmek, musallat etmek.
didi zaḥmete düşüren buyidi
belālar bize *üşüren* buyidi (SN 5059
< +lar + fiil (çokluk durumu istemi) ve *< +e + fiil (yönelme durumu istemi)*

yaşur- **:** gizlemek.
renciŋ benden *yaşurmaġıl* ḳılġıl iẓhār
ḥāliŋ żaʿīf vaḳtiŋ ne ḳoyar olmış ėmdi (KY MK32r12)

< +n + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +den + fiil (ayrılma durumu istemi)*

yetür-/yėtür- **:** eriştirmek, ulaştırmak.
oġlanları ol bitini ketürdiler
ʿale ʾl-ḥāl mışr içre *yetürdiler*
ol ʿAzīz ḫıḍmetine ḳavşurdular
yer öpüp bitini sunarlar ėmdi (KY B70r1)
< (Ø)

oranlayuban şöyle olsun ki yol
bu uçdan çıḳıcaḳ vara çıḳa şol
aracuġa kim meclisüŋ āleti
yetür sizmesün kimse bu ḥāleti (SN 1958)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

iki ḳoşa ḳarṭaşa beŋzer senüŋ ḳulaçuġuŋ
eri muradına *yetürür* senüŋ arḫaçuğuŋ (DK 51b/9)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +e + fiil (yönelme durumu istemi)*

yitür- **:** 1. işini bitirmek, yitirmek, kaybolmak.
aydur beni öldürmeŋ *yitürmeŋ* dėr
ḳardaşıŋız ḳannı kötürmeŋ dėr (KY B9v6)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

Süheyl'i ḳatına götüricegez
yitürmege ḳaṣd itdi bir iki kez (SN 4549)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

2. yetiştirmek, ulaştırmak.
yine ramażān ayına ḳulum ayı didi. maʿnī ol durur kim aydur: Ḳullarım, ayruḳ aylarda taḳṣīrlıḳ ḳılduḳların *yitürsünler*, didi. (BH 34b/23)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

atadan götürmezse oġul güci
peşīmān ola işine şoŋ ucı
aŋa ḳatı gelse atanuŋ güci
yitüre aŋa rūzgāruŋ güci (SN 3014)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

3. kâfi gelmek, yetiştirmek.

men kendüzüm içün ḳūt ketürümes-men, bu uraġutġa nafaḳa yitürümes-men. (BH 80a/20)
< +ġa + fiil (yönelme durumu istemi)

4. olgunlaştırmak.

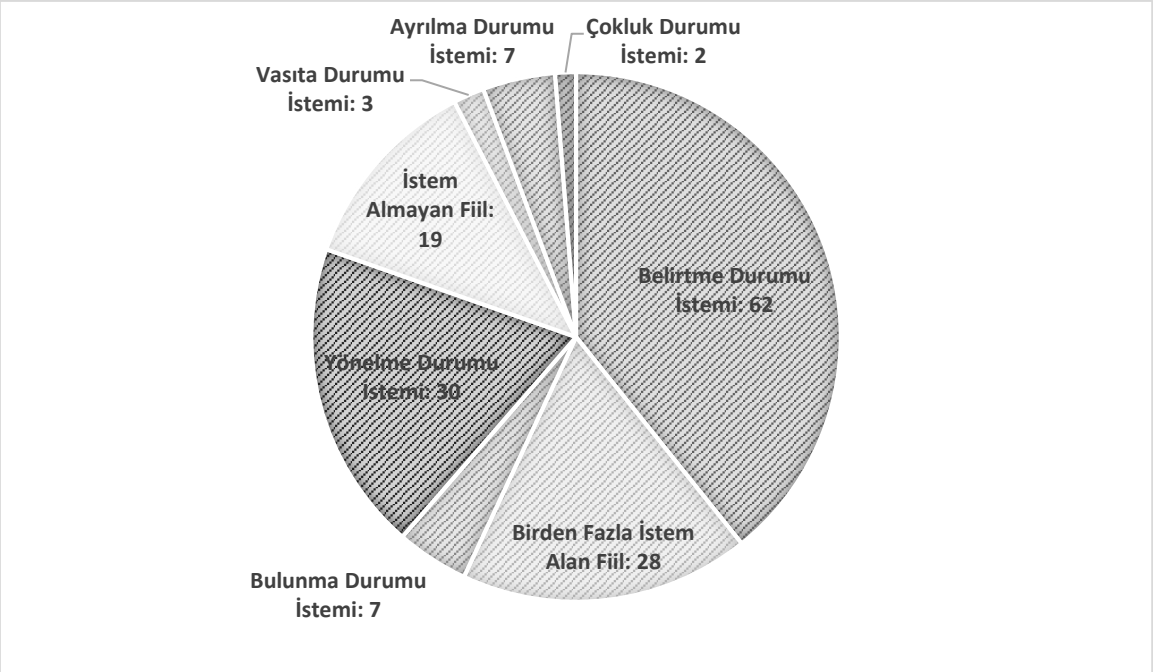
dāne düşse ṭopraġa ol bitürür / hem bitende ḫām olursa *yitürür* (GN 5062)
+de + fiil (bulunma durumu istemi)

yügür- **:** 1. koşmak.

Allahu Taʿālā ḳasem ėtdi ġāzileriŋ aṭlarına maʿnāsı anıd ėderin şol aṭlara ki yėlerler ve *yügürürler* ağızlarından nefeslerinüŋ āvāzı ėşidülür (KAD 10b/2)
< (Ø)

2. dönmek.

ṭaş-durur kim dün ü gündüz *yügürür* / ol yügürdükçe bu buġday öginür (GN 7771)
< (Ø)

Şekil 3.14. -Ur- Oldurganlık Ekinin "İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

3.2.7.1.2. Bir Olayın Yapılmasına Neden Olma, Yol Açma

-Ur- oldurgalık ekinin eyleme ulandığında, cümlenin bağlamına bakıldığı zaman öznenin eylemde belirtilen işin yapılmasına sebep olduğu, yol açtığı anlamını yüklemesidir. Cümlede "neden olma ve yol açma" ibareleri açık bir şekilde görülmez.

açur- **:** acıktırmak.

anuŋ için nefs aç bolsa azıḳın isteyici bolur, doḳ bolsa yazuḳın isteyici bolur. İmdi sen ol yazuḳ isteyiciyi azıḳ isteyici ḳılġıl, senüŋ erküŋde bolġa. Nitekim aydur: *açurġıl* itüŋi kim saŋa uyar bolġa. Ṭoyursaŋ sini kendüzine uydurur. (BH 136b/21)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

geçür-/keçür-/kėçür- **:** 1.bulunmak.

Ḥaḳ Ta'ālā ḥażreti n'èder aydur ben ol ḳuluma ʿaẕāb ėtmege utanuram kim ʿömrin İslām içinde *geçürmiş* ola yā bes aḳ ṣaḳallu pīrler niçün utanmayalar (KAD 80a/2)

< +n + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +de + fiil (bulunma durumu istemi)*

2. geçmesini sağlamak.

yidi ḳat gök içinde ferişтehler vardur kim yazuḳ müzd yazan ferişтehler vardur ṭāʿatuŋızı alup giderken ol ferişтehlere gösterürler evvel gök ferişтesi ġaybet söyleyenüŋ ṭāʿatın *geçürmez* (KG 76a/13)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

ādem oġlunuŋ ʿamelin yazan melāʾikler ḳaçan kim ādemüŋ ṭāʿatın alup gėderken evvelki ḳat gögüŋ ferişтehleri anı göreler eger kim Allāh üçün ḳılındısa *geçüreler* ėkinci ḳat göge gelicek anlar daḫı ṭāʿatı göreler (KAD 96a/11)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

kim sizi uçmaḳa ol ḫāṣ givüre,
nefsüŋüz, kim yol urur, boynın ura.
ḳamuŋuzı ol tamudan *geçüre,*
uçmak içre şerbetinden içüre. (SVTM II 150)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)*

ṭāş baġırlu düşmene dirsem teraḫḫumdan özi göyinüb mum gibi eriye. Bu dükelinden ḳatıraḳ baŋa senüŋ firāḳuŋıdı ve ʿömrüm senüŋ ḫayālüŋi ḫarāb gönlümde *geçürmegidi.* (MN 2a-11)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +de + fiil (bulunma durumu istemi)*

3. değerlendirmek, harcamak.
müʾminlere daḫı öyle gerekdür kim dünyāya maġrūr olmaya ʿömürin ṭāʿatda ve ʿibādetde *geçüre* (KAD 138a/4)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +de + fiil (bulunma durumu istemi)*
ṭāʻat içre *geçüre* yigitligin / Ḥaḳ yolına baġlaya uṣṣın ögin (GN 1216)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

4. yer vermek, oturtmak.
bir gün Resūl ḥażretine bir Aʿrāb geldi Resūl anı aġırladı Ebū Bekirüŋ üsti yanına *geçürdi* (KAD 150b/9)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

serçe ṣandı anı ol ibni yemen
bilümedi anı hīç ne ḳılasın
yūsuf aydı omzına *keçür-sen*
ḫafiyye birle tebessüm ḳılur ėmdi (KY B61v2)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

5. takmak

şükr ṣenā ḳılub Zīrek elin dutub beyāʿt kıldılar. ḳullıḳ ḳuşaġın billerine baġlayub vefā ṭavḳın boyunlarına *geçürdiler* ve andan gögercini av canāvarlarına viribidiler (MN 36b-12)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

6. bir süre yaşamak, oturmak, kalmak.

yir yüzinde olanlar bu ʿibreti görüp ġāfil olduklarına şol ḳadar ḥasret olalar kim vaṣfı dile ṣıġmaz zihī ḥayıf rūziġar gaflet-ile *geçürürler* (KG 70a/2)
< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

7. affetmek.

Yūsuf aydur ḳalduruŋ başıŋızı
bağışladım ben bāṭıl işiŋizi
hīç ḳayġurmaŋ muʿāf ḳılam sizi
suçuŋızı *keçürdim* dėyür ėmdi (KY B72r1)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

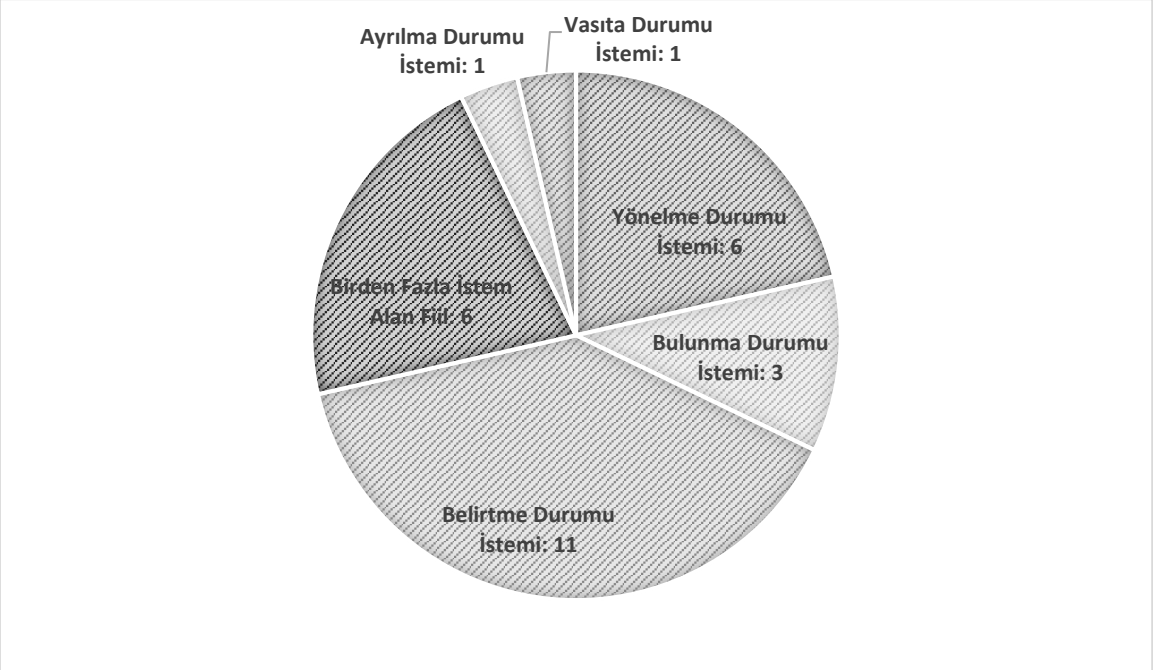
getür- **:** sebep olmak, ortaya çıkarmak.

saḳunuŋ gözüŋüzi nereye olursa ṣalı vėrmekden ḥarāma baḳmaḳdan meniʿ ėdüŋ zīrā göŋle şehvet *getürür* (KAD 57b/7)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

givür-/kivür- **:** girdirmek, sokmak.

ol gileyi ḳılmayam kim mini zindāna *kivürdi* diyü velīkin azay ḳılġa-men kim mini zindāndan çıḳardı diyü. (BH 107a/9)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

kim sizi uçmaḳa ol ḫāṣ *givüre*,
nefsüŋüz, kim yol urur, boynın ura.
ḳamuŋuzı ol tamudan geçüre,
uçmak içre şerbetinden içüre. (SVTM II 150)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

Şekil 3.15.-Ur- Oldurganlık Ekinin "Bir Olayın Yapılmasına Neden Olma, Yol Açma" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

3.2.7.1.3. Kılış Bildirme

-Ur- biçimbiriminin cümlede öznenin kendi iradesiyle yaptığı eylemin bir nesneyi etkilediği ve söz konusu nesnenin de etkilendiğini gösteren kılış bildiren fiiller yapması işlevidir.

bişir-/bişür-/büşür- **:** 1. pişirmek.

Mūsā ayıtdı ilāhī ben anı nice bulam dėdi nidā geldi kim sen bir balıḳ al çömlege ur *bişür* yolda gėderken anı bile köter dėdi (KAD 90b/9)

< (Ø)

Selmānı öŋdin virdiler kim var biz gelince aşı *bişirgil* didiler Selmān oda yerine geldi uyḳu ġālib oldı uyudı aşı *bişürmedi* (KG 101b/3)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

beşinci gün oḳur şāruŋ ḫalḳını
bulara gerek göstere ḫulḳını
girü *bişürürler* ḳoyun at ḳuzı
ki aşdan gözikmez olur yiryüzi (SN 850)
< (Ø)

oġurlayın gelüb evinde taḫt altında gizlendi. Hemān sāʿat sevinü durdu. Tekellüfile yiyesi *bişürdi.* (MN 53b/11)
< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

iklīlüʾl-melik ki dükeli dilde maʿrūfdur ıssıdur ve ḳurudur baş aġrısına ve şaḳīḳaya anı sirkeyile *bişürüp* ṭılā ėtseler fāyde ėde (MŞ 40a/6)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)*

çoban eydür: aġam Ḳazan, bu aġac ol aġacdur kim sen kāfiri başarsın, ḳarnuŋ acıġur, men saŋa bu aġacıla yėmek *pişürürin,* dėdi. (DK 27a/12)
< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

2. olgunlaşmasını sağlamak.
ne dikerseŋ besler anı bitürür / ne biterse perverişle *bişürür* (GN 1822)
< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

dirür- **:** diriltmek.
Ḥaḳ taʿālā ayıttı: Yā Mūsā bular senden dilerler kim men ölü *dirüre-men.* (BH 67b/13)
< (Ø)

öçür- **:** söndürmek.
diler kim anı yardan uçuradı
ümīẕi çerāġını *öçüredi* (SN 2422)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ṭoġur- **:** doğurmak
anamuz Ḥavvā bir kezde erkeklü dişilü oġlan *ṭoġurdı.* (BH 68a/19 21 22)
< (Ø)

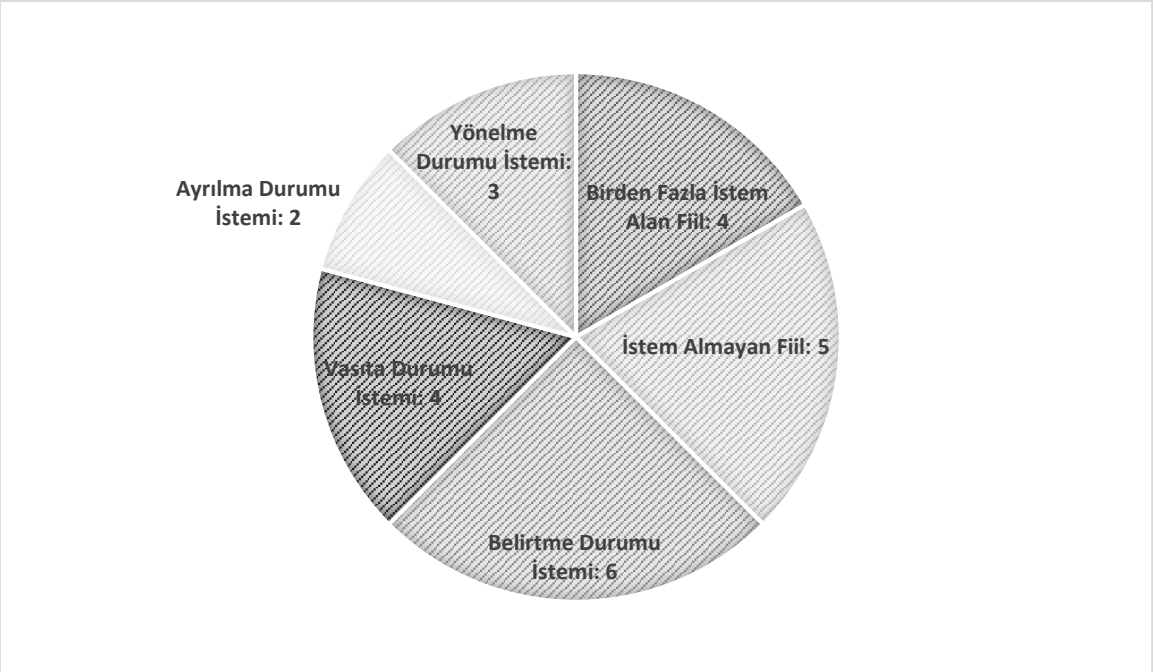
Ebuʾl-Ḳāsım Ḥakīm aydur müʾminlerüŋ miṣli şol tāze yunus gibidür münāfıḳlaruŋ miṣli murdār tafıḳ gibidür zīrā tāze yūnus nice biŋ akçalıḳ ṭay *ṭoġurur* hīç belürütmez (KAD 99a/2)
< (Ø)

uçur- **:** uçurmak, uçurup düşürmek.
ḳarşu yatan ḳara ṭaġdan bir oġul *uçurduŋısa* dėgil maŋa, külüngile yıḳdurayın. (DK 71a/8)
< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)

diler kim anı yardan *uçuradı*
ümīẕi çerāġını öçüredi (SN 2422)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)*

yatur- **:** yatırmak.
Ümmü Seleme aydur: yā ciğer-gūşem, bir kün dedeŋ Muḥammed Muṣṭafā evde oturur erdi, Ḥasanı ve seni kögsi üzre *yaturur,* oḫşar erdi. (BH 76a/5)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +e + fiil (yönelme durumu istemi)*
atam beni ėgini üzre köterür idi
uykum kelse yastuḳ üzre *yaturur* idi (KY B18r13)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

ciger şişin ve maʿde şişin ve ṭalaḳ şişin aramaḳ ṭarīḳası oldur ki ṣayruyı açla arkası üstine *yaturalar* iki dizin dike elile ḳarnın elleyeler (MŞ 82b/3)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +e + fiil (yönelme durumu istemi)*

Şekil 3.16. -Ur- Oldurganlık Ekinin "Kılış" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

3.2.8. -z- Ekli Oldurganlık

EAT'de -z- biçimbirimi çok işlek olmayan bir oldurganlık ekidir. İncelenen eserlerde "akıt-" anlamındaki *aḳız-* fiili ve "tütsü şeklinde yak-" anlamındaki *dütüz-* fiilleri tespit edilmiştir.

3.2.8.1. -z- Ekli Fiillerde Anlam

Tez için incelenen eserlerde oldurganlık eklerinden -z- eki, ulandığı eylemlere *işi kendisi yapma ve işe gücü yetme* anlamlarını yüklemektedir.

3.2.8.1.1. İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme

-z- biçimbiriminin cümleye öznenin işi kendisi yapması ve işe gücü yetmesi işlevidir. Öznenin işi rahatça yaptığı cümlenin bağlamından çıkartılır.

aḳız- **:** akıtmak, dökmek.

Yūsuf aydur ağlamaġıl yėgil aşuŋ

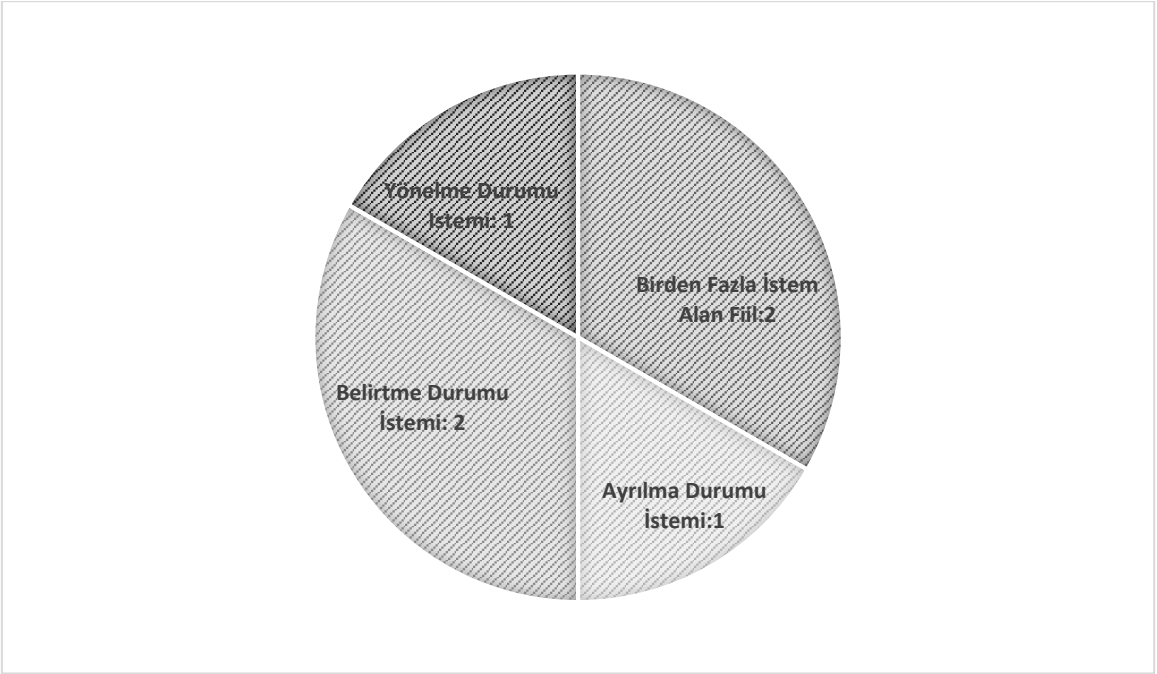
dėyüp *aḳızmaġıl* közdin yaşuŋ (KY K62v10)

< +din + fiil (ayrılma durumu istemi) ve *< +n + fiil (belirtme durumu istemi)*

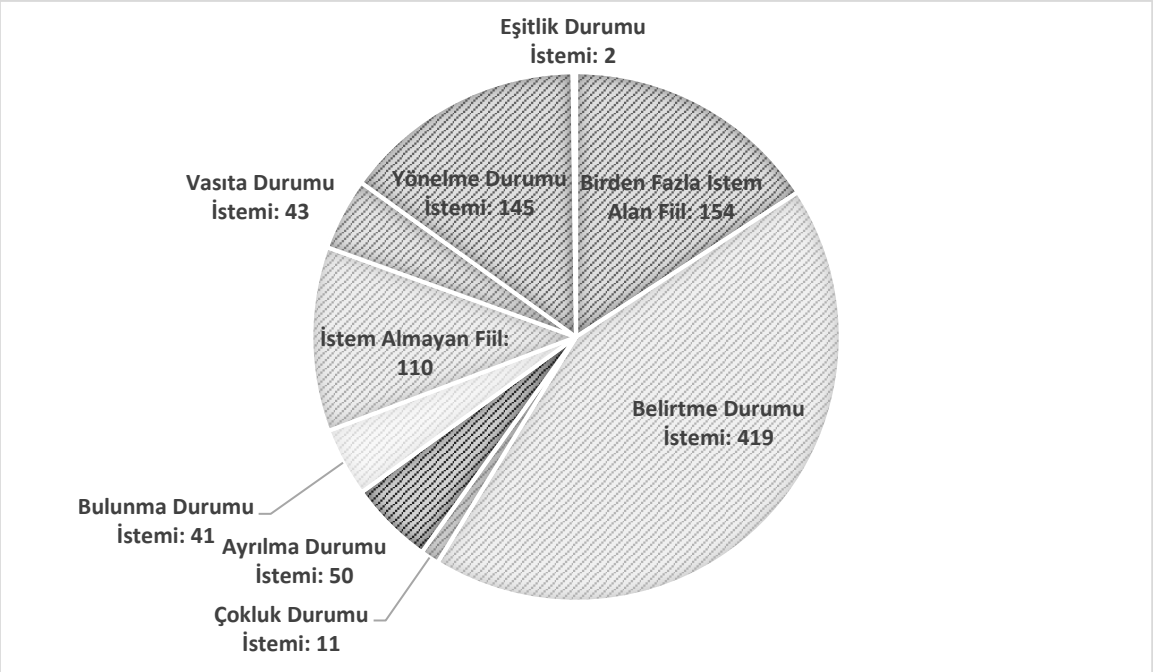
dütüz- **:** tütsü şeklinde yakmak, tüttürmek.

anīsōnu buruna *dütüzeler* baş ağrısın gidere (MŞ 39b/7)

< +u + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

Şekil 3.17.-z- Oldurganlık Ekinin "İşi Kendisi Yapma ve İşe Gücü Yetme" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

Şekil 3.18. Oldurgan Çatılı Fiillerde İstem Grafiği

BÖLÜM IV: ETTİRGEN ÇATI

4.1. Ettirgen Çatı ve İşlevleri

Ettirgen çatı, dilbilimciler tarafından geçişsiz eylemleri geçişli eylem haline getirmek ve işi başkasına yaptırma olarak tanımlanır.

Ettirgen çatıyı öznenin, eylemin belirttiği işi yaptırdığını gösteren çatı olarak tanımlayan Vardar ettirgen çatının, Almanca *kausativ, faktitiv, faktitivum,* Fransızca *voix causative, voix factitive* ve İngilizce *causative voice, factitive voice* diye adlandırıldığını ifade eder. Türkçede ettirgen çatı -ir-, -tir-, -l-, ekleriyle oluşturulur der (2007: 96).

Korkmaz (2009: 555) ettirgen çatıyı "*Ettirgen çatı, yapma, etme bildiren geçişli fiiller ile olma bildiren geçişsiz fiilleri; yapma, yaptırma ve ettirme bildiren geçişli fiillere çeviren bir çatı türüdür."* diye tanımlar ve "*Ettirgen çatıda cümlenin öznesi genellikle işi yapan değil yaptırandır."* der. Korkmaz, ettirgenlik eklerini -DIr-/-DUr, -(I)t-, -(I)r-/-(U)r-, -Ar-, -DAr-, -(I)z-/-(U)z- olarak verir. Bu eklerin iki işlevi olduğunu söyleyerek "*Bunlardan biri, geçişsiz fiilleri geçişli duruma getirmektir. Diğeri de geçişli fiillerin gösterdiği eylemi özne dışındaki ikinci veya üçüncü bir özneye yaptırmaktır*." der.

Dîvânu Lugâti't Türk'te Kâşgarlı Mahmud ettirgen yapıdan bahsederek "Fiili müteaddî (geçişli) yapmak için -r- harfi -t- ile beraber kullanılır. *bardı* (gitti) kelimesi *barturdı* (götürdü); keldi (geldi) fiili keltürdi (getirdi) şeklinde geçişli yapılır" diye ifade eder (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014: 7-8).

Gencan (1975: 303-304), konuyu *geçiş kertellerinin artırılması* başlığı altında inceler. -t-, -Xr-, -tXr-, -DXr- eklerini birer geçiş eki olarak kabul eder ve bu eklerin geçişsiz fiilleri geçişli yaptığını, geçişli fiillerin ise geçişlilik derecelerini arttırdığını ifade eder.

İmer, Kocaman, Özsoy, ettirgen yapıyı neden olma ilişkisi gösteren, öznenin bir işi başkasına yaptırdığını belirten dilbilgisi ulamı olarak tanımlar. Türkçede {-Dir} eki ettirgen çatı ekidir; örn. yap-tır. Türkçede ikili ve daha çok sayıda ettirgen çatı eki de kullanılır; örn. yap-tır-t-, yap-tır-t-tır-mak. Aynı zamanda ettirgen ve oldurgan çatıyı aynı başlıkta değerlendirir (2011: 125).

Üstünova (2012: 9), ettirgenliğin nesneyle ilgili olmadığını, özne-yüklem arasındaki ilişkiyi yönlendiren eylem niteliklerden biri olduğunu; Akerson (2007: 258) da,

ettirgen fiillerin cümleye her zaman bir öge eklemediğini bazen de nesne ([-İ tümleci]) ve özne arasında değiş tokuş işlevi gördüğünü ifade eder ve "*Ayşe bu olay-ı düşünüyor./Bu olay Ayşe'-yi düşün-dür-üyor.*" örneğini verir.

Kara ise ettirgen çatının işlevlerini şöyle anlatır:

1. *Geçişliliğin birinci, ikinci, üçüncü derecede artması, nesnenin de birinci, ikinci, üçüncü derecede artması demektir. Oysa ettirgenlik çatısında nesnede herhangi bir değişiklik olmaz; artan, nesnenin derecesi değil; eyleyen sayısıdır. O hâlde, ettirgenliğin birinci işlevi eyleyen sayısını artırmak, en az üçe çıkarmaktır: yaptıran-yapan-yapılan (veya eyleme konu olan). Bu üç öge, eylemin gerçekleşmesi için zorunludur der.*

2. Biri(leri)ne bir şeyi gönüllü olarak yaptırmak, biri(leri)nin bir şey yapmasına yardım etmek, ettirgenliğin öne çıkan işlevlerinden biridir.

3. Biri(leri)ne bir şeyi zorla yaptırmak da ettirgenliğin en sık görülen işlevlerindendir. Ek sayısı artıkça gönüllülük kavramı, yerini zorlamaya bırakır.

4. Geçişli fiillere ulanmasına rağmen eyleyen sayısını artırmayan, cümlede yine iki eyleyen (özne ve nesne) bulunduran yapılarda, ettirgenlik ekleri, cümledeki anlamı ve eyleyenleri kuvvetlendirmek, pekiştirmek maksadıyla kullanılmaktadır. Bu görevi tarihi lehçelerde de en çok /-(I)t-/ ettirgenlik eki üstlenmiştir.

5. Ettirgenlik çatı ekleri, genellikle olumsuz durumlarda bir işe iradesizce, istemeden sebep olma işlevini de taşırlar. Bu işlevde kullanılan çatı eki /-DIr-/ biçim birimidir (Korkmaz, 2003: 126).

6. Eylemin gerçekleşmesi için hoş görüp göz yumma (Deny, 1941: 351), izin verme, daha çok da izin vermeme anlamlarında fiil gövdeleri oluştururlar.

7. Eklendiği fiilin anlamına zıtlık katarak tersi bir durum meydana getirirler.

8. Oldurganlık ekleri gibi ettirgenlik çatı ekleri de kalıplaşarak deyim anlamlı birleşik fiil veya atasözlerinde bulunabilirler (2016: 1206-1213). Ettirgen çatı ve oldurgan çatı kavramları arasındaki farka ve konu hakkında yapılan tartışmalara oldurgan çatı bölümüzde yer vermiştik.

Ettirgen çatıda genel olarak cümleye yeni bir öge eklendiği görülür. Bu eklenen öge özne olur.

Çocuklar resim yapıyor.
Ö. Y.

Öğretmen çocuklara resim yap-tır-dı.
Ö. Y.

Kerimoğlu, şimdiye kadar yapılan pek çok çalışmaya göre ettirgenliğin yalnızca morfolojik bir kategori kabul edildiğini ancak sadece morfolojik bir kategori olsaydı bir fiilin anlamına göre iki farklı ettirgen şeklinin olamayacağını ifade eder (2009: 1793).

Ettirgenlik kategorisinin yeniden değerlendirilmesini söyleyen Kerimoğlu (2009:1742-1743), üç tip ettirgenlik olduğundan bahsederek şu örnekleri verir:

1. Morfolojik ettirgenlik (-zir-, -It-, -Ar-, -Ir-, -t-, -DIr ekleriyle) : öl- > öl-dür-

2. Leksikolojik ettirgenlik: a. Tamamen farklı fiillerle: gir- > sok- b. Türkiye Türkçesi için farklı sözlük öğeleri haline gelmiş fiillerle: öğren- > öğret- c. Birleşik fiillerle: kaybol- > kaybet-

3. Sentaktik ettirgenlik: a. "Sağla-, neden ol-" fiilleri ile: Ali Veli'nin ölmesine neden oldu. / ölmesini sağladı. b. "Aracılığıyla, tarafından vb" kelimeler ile: Veli Ali tarafından öldürüldü.

Ettirgenliği eklerle yapılamayan fiiller, O. N. Tuna tarafından ele alınmış, "ettirgen şekillerle aynı kökten gelmeyen veya geldikleri anlaşılmayan fiiller" başlığı altında şunları sayar: "*uy-/uyar-*, *gel-/getir-*, *gir-/sok-*, *git-*(1)/*gönder-*, *gör-*(1)/*göster-*, *götür-*/(ile, birlikte) *gönder-*, *görün-*, *gözük-*/(kendini) *göster-*, *kal-*/*bırak-*, *koy-*, *alı koy-*" (1986: 413).

Comrie, ettirgen yapıların çalışılmasının gerek o dil gerekse diller arasında anlambilim, biçimbilim ve sözdizimi gibi alanların etkileşimini sağladığı için önemli olduğu görüşündedir (1989: 165). Shibatani de ettirgenliği belirlemenin zor olduğunu, doğru belirleyince de o yapının tüm dilbilgisel açıklama ve tanımlamasının çözülebileceğini söyler (1976: 1-40).

Dursun (2017: 24), geleneksel dilbilimde ettirgenliğin oluşumunda sözdiziminin mi yoksa sözlükselliğin mi etkili olduğunun tartışılageldiğini ancak herhangi bir sonuca ulaşılamadığını söyler.

Bu tezde yer verilen ettirgen çatı tasnifinde Serpil Soydan'ın "Çağatay Türkçesinde Anlam ve Fonksiyon Açısından Fiilde Çatı" adlı doktora; Nalan Yıldırım'ın "Türkiye Türkçesinde Ettirgenlik Kategorisi" adlı yüksek lisans tezinden; Güray König'in "Türkçede Çatı" adlı makalesinden; Ahmet Cevat

Emre'nin "Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layıha" ve Jean Deny'nin "Türk Dili Grameri" adlı çalışmalarından faydalanılmıştır.

4.2. Eski Anadolu Türkçesinde Ettirgen Çatı

EAT'de ettirgen çatı, incelenen eserlerden yola çıkılarak, *-DUr-, -t-, -Ur-* biçimbirimlerinin eylemlere eklenmesiyle meydana gelmiştir.

4.2.1. -DUr- Ekli Ettirgenlik

-DUr- ettirgenlik eki EAT'de işlek kullanılan bir ektir. İncelenen eserlerde *açdur-, aġdur-, aldur-, arıtdur-, ayıtdur-, azdur-, boġdur-, buldur-, çaldur-, çapdur-, daddur-, dikdür-, dütüzdür-, ėtdür-, eyitdür-, ḳapdur-, kesdür-, ḳırdur-, köydür-, ḳuçdur-, ḳurdur-, ḳuşandur-, öldür-, ṣaġdur-, ṣavaşdur-, sevdür-, sevündür-, tapdur-, ṭardur-, ulaşdur-, umdur-, unıtdur-/unutdur-, utandur-, yaġdur-, yapdur-, yazdur-, yazlandur-, yedür-/yėdür-, yildür-, yutdur-* eylemlerine ulaşılmıştır.

4.2.1.1. -DUr- Ekli Fiillerde Anlam

Çalışma için incelenen eserlerde ettirgenlik eklerinden -DUr- eki, ulandığı eylemlere *bir şeyi yaptırma, bir olayın yapılmasına neden olma, yol açma ve bir olaya istemeden neden olma, ihmal* anlamlarını yüklemektedir.

4.2.1.1.1. Bir Şeyi Yaptırma

-DUr- biçimbiriminin özneye eylemde bildirilen işi başkasına yaptırması anlamını yüklemesi işlevidir. Özne işi kendisi yapmaz, bir aracı ile yaptırır.

açdur- **:** açtırmak.

ḫatun gelüp zindāncıya ḳapuyı *açdurdu.* (DK 139a/8)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi) ve *< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)*

aġdur- **:** yukarı kaldırmak, yükseltmek.

Yūnus Peyġāmberi balıḳ karnından bu kün içinde çıḳardı. Ve ʿĪsī Peyġāmberi köge bu kün içinde *aġdurdu.* (BH 73b/19)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ,*< +e + fiil (yönelme durumu istemi)* ve
< +de + fiil (belunma durumu istemi)

varıcaḳ anı gördi ṭurdı örü
inüp taḫtdan yüridi ilerü
elin aldı *aġdurdı* taḫt üstine
nite kim kişi sevdügi dostına (SN 4213)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +e + fiil (yönelme durumu istemi)*

kim ola kim ḳar u yaġmur yaġdura / kim ola kim indüre vü *aġdura* (GN 9415)
< (Ø)

aldur- **:** yakalatmak.
āh dirīġa Yūsuf dėyü çoġılaşdılar
Yūsufı biz *aldurduḳ* dėrler ėmdi (KY B12r9)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ferişteler eyleyelerdi ġırīv
Süleymān'ı ger *aldurayidi* dīv (SN M/2387)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

yigitlerüm! ʿAzrayilüŋ gözini eyle ḳorḫutdum ki gėŋ kapuyı ḳodı, ṭar bacadan ḳaçdı, çünki menüm elümden gögercin gibi ḳuş oldı uçdı; mere men anı ḳormıyam ṭoġana *aldurmayınca* dėdi. (DK 81b/11)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

arıtdur- **:** arttırmak, çoğaltmak.
ʿAlī raẓiyallāhu ʿanhu kerremallāhu vechehu aydur riyā ehlinüŋ dörüt nişānı vardur biri budur kim namāza kehel olur ėkinci ḫalıḳ içinde namāzı uzadur üçünci kimse anı mediḥ eylese *arıtdurur* (KAD 98b/11)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ayıtdur-/eytdür- **:** söyletmek.

Bilāl-i Ḥabeşī ve Süheyb-i Rūmī minüm ġanīmetüm diyüp Ebū Süfyāna *ayıtdura*-men. (BH 126a/9)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

'āşıḳ'a sensin bu sözi *eytdüren* / cān içinden derdini daşra süren (GN 103)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi) ve *< +i + fiil (belirtme durumu istemi)*

buldur- **:** buldurmak.
ḳanda güzel yigitler var ise gözçiler ḳomış idi *buldurup* getürürdi (KAD 60b/5)
< (Ø)

aŋa kim Ḥaḳ ma'lūm itmişdür işi / ol kişi bilür bu sözi ol kişi
aŋa kim bildürmedi niçe bile / aŋa kim *buldurmadı* niçe bula (GN 948)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

çaldur- **:** çaldırmak.
meger ol gün kāfirlerüŋ aġır günleriydi, her biri yėmekde içmekde idi. Beyregi daḫı getürüp ḳopuz *çaldururlarıdı.* (DK 49b/3)
< (Ø)

çapdur- **:** yağmalatmak.
Ḳazan [daḫı] şuçların bağışladı. Beyregüŋ ḳanın ṭayısından aldı. Aruzuŋ ėvini *çapdurdı*, ėlini günini yaġmalatdı. (DK 153b/4)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

daddur- **:** tattırmak.
ve eger men beklemese erdüm sen ādemīlıġıŋ yaʿnī beşerriyyetlıġıŋ ḳıla erdiŋ. Andan saŋa dünyāda *dadduraydum* dünyā dadıġın yaʿnī dünyā çāşnisin ve ölüm vaḳtında *datduraydum* ölüm acıġın (BH 119a/19)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi) , *< +da + fiil (bulunma durumu istemi)* ve
< +n+ fiil (belirtme durumu istemi)

dikdür-/tikdür- **:** 1. diktirmek.

yeŋ yaḳalar *dikdüreyim* senüŋ içün.
başumda ḳunt ışıḳum ṣaḳlarıdum senüŋçün, güni geldi. (DK 66b/10)
< +lar + fiil (çokluk durumu istemi)

2. çadır kurdurmak, diktirmek.
Tekür çerisin devşürüp meydāna geldi, çadır *tikdürdi*. (DK 144b/9)
< (Ø)

dütüzdür- **:** tüttürmek, tütsü şeklinde yakmak.
biri dir ki cinnī görindi meger
dütürdürüŋüz ʿūd u müşk ü şeker (SN 532)
< (Ø)

ıssı nesnelerden perhīz ėtdüreler ekşi nesneler yėye ve biraz efyūnı gül yaġında eride ḳulaġına ṭamzuralar ve baŋ toḫmını *dütüzdüre* ve ṭuzıla ve sirkeyile mażmaża ėde (MŞ 57b/3)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ėtdür- **:** ettirmek, yaptırmak.
velī ḳorḫuyı gaflet unutdurur
ne ṣarp iş olursa anı *itdürür* (SN 3208)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ʿilācı ḳīfāldan ve alın ṭamarından ve iki budlardan ḳan alalar ve baldırından ḥacāmat *ėtdüreler* (MŞ 141b/4)
< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)

eyitdür- **:** söylettirmek, dedirtmek.
cihānuŋ belāların unıtdurur
ne kim var öginde anı *eyitdürür* (SN 4239)
< +de + fiil (bulunma durumu istemi) ve *< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)*

ḳuçdur- **:** birlikte yaşamak, sarmaş dolaş olmak.

uçmaġı ev eyledi mü'minlere / ḥūri *ḳuçdurmag-ıçun* mü'min ere
ne kim ol uçmaḳda var göŋülde var / 'ışḳ-ıla diŋler-iseŋ eydem ne var (GN 2292)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

ḳurdur- **:** kurdurmak, diktirmek.
bir yère aġ otağ, bir yère ḳızıl otağ, bir yère ḳara otaġ *ḳurdurmışıdı.* (DK 7a/7)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

ḳuşandur- **:** kemer bağlatmak.
ibrāhīm ʿ imāmesin başına çaldı
İsmāʿīl kemerini *ḳuşandurdı* (KY B6v10)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ḳırdur- **:** öldürtmek.
ḳara ṭonlu kāfirlere oġraduŋ mı?
ala gözlü yigitlerüŋ *ḳırdurduŋ* mı? (DK 122b/10)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

kesdür- **:** 1. durdurmak.
bir gün bir Aʿrāb mescīde bucaġına işemeg[e] başladı baʿżı ṣaḥābe anı meniʿ ėtmek dilediler Resūl ḥażreti ʿa.m. ḳomadı ayıtdı ḳoŋ işesün sidügi *kesdürmeŋ* dėdi (KAD 140a/11)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

2. kestirmek.
anam gişi ḳızum gişi!
ala ṭaŋla yėrüŋden ṭurı geldüŋ,
[yalıŋuzca] oġulı ṭutdurduŋ mı?
ġāfille görklü başın *kesdürdüŋ mi?* (DK 99a/10)
< +le + fiil (vasıta durumu istemi) ve *< +n + fiil (belirtme durumu istemi)*

ṣaġdur- **:** sağdırmak.
depe gibi et yıġdı, göl gibi ḳımız *saġdurdı.* (DK 9b/2)

< (Ø)

ṣavaşdur- **:** güreştirmek.

meger ḫānum, Bayındır Ḫānuŋ bir boġası varıdı, bir daḫı buġrası varıdı. Ol boġa ḳatı ṭaşa boynuz ursa un gibi ögüdüridi. Bir yazın bir güzin boġayıla buġra[y]ı *ṣavaşdururlarıdı.* (DK 9b-11)

< +ıla + fiil (vasıta durumu istemi) ve *< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)*

ṣaydur- **:** yerine saydırmak, kabul ettirmek.

āsmānlu gökde ḳara bulut oluban

kāfirüŋ üzerine gürleyeyim,

aġ yıldırım olup şaḳıyayım,

kāfiri ḳamış gibi od oluban yandurayım

ṭoḳuzını bir yėrine *ṣaydurayım* (DK 75b-8)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +e + fiil (yönelme durumu istemi)*

sevdür- **:** sevmesini sağlamak.

āyine ḳıldı anı kendüzine / ṣayḳal urdı dutdı ḳarşu yüzine

çün teferrüc ḳıldı kendü yüzini / sevdi vü *sevdürdi* hem kendüzini (GN 7273)

< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

sevindür-/sevündür- **:** sevindirmek, mutlu etmek.

yā Cebrāʾil, ol nese eyitgil kim mini anuŋ birle *sevindürgil*, minüm ḳayġum ne uçmaḳ içün durur ve ne yirden ḳopmaḳ içün; ḳayġum ümmet içün durur. (BH 151b/9)

< +i + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +birle + fiil (vasıta durumu istemi)*

seni öŋden *sewündürem* dėmiş idi (KY B73r7)

< +i + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +den + fiil (ayrılma durumu istemi)*

raḥmetlü çalabum biz yazuḳlu ḳullarıŋı riyādan ṣaḳlayup ʿibādeti iḫlāṣ ile ḳılıcılardan eyleyüp şol çirkin ʿamellerümüzi luṭıf perdesile örtüp rıżā ile *sevündüresin* (KAD 99a/5)

< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

nite kim sevindürdi üşte beni
sevindüre Ḥaḳ rahmetinden anı (SN 4698)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

söyletdür- **:** birine bir şey söylettirmek, konuşturmak.
sevdügin *söyletdürür* ‘ışḳ ḳomadın / gördüŋ-ise ḫōd bilesin dimedin (GN 1058)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

sürdür- **:** sundurmak (kadeh).
ḳıyma ḳıyma aġ etinden çeküŋ, ḳara ḳavurma ėdüp ḳırḳ beg ḳızına ėletüŋ. Her kim yedi, ol degül; her kim yemedi, ol Ḳazan ḫatunı-dur, çeküŋ döşegümüze getürelüm ṣaġraḳ *sürdürelüm*, dėmişler. (DK 28b-3)
< (Ø)

tapdur- **:** ulaştırmak.
‘āṣıḳa pes bu bahāne ṭap-durur / anı Ḥaḳḳ’a bu bahāne *tapdurur* (GN 8170)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

ṭartdur- **:** çektirmek.
oluḳ sāʿat atların *tartturdı*, ṭonandı, yaraḳ, zırh baġlandı. (BH 77a/23)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

ulaşdur- **:** ulaştırmak, kavuşturmak.
ey müʾminler, men sizi ʿaṭf sözi birle yāẕ ḳıldum. Sizi kendüme *ulaşturdum*. (BH 110a/5)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +e + fiil (yönelme durumu istemi)*

İmām Aʿẓam Ebū Ḥanīfe Kūfī raḥmetullāhi ʿaleyhi İmām Yūsufa nice yıllar ʿilim ögretdi mādemki ṣaḳalsuz idi hergez yüzine baḳmadı meger bir gün aŋa birḳaç ṭaraḳ armuġan geldi ol ṭaraḳları şākiritlerine *ulaşdurdı* (KAD 56b/8)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +e + fiil (yönelme durumu istemi)*

sükker eskisi ḥār u yābisdür öksürüge müfīddür menīyi arturur ve südde yolların açar ḳaçan otları şekkerile içseler iltür cemīʿi endāmlara degürür ve siŋirlere *ulaşdurur* (MŞ 27b/3)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

ulaşubilür-iseŋ ṭoġru yara / yār seni *ulaşdura* ululara (GN 463)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

unıtdur-/unutdur- **:** unutturmak.
Yūşaʿ ayıtdı yā Mūsā şol bizüm yėyicegümüz balıḳ gördüm yol bulup deŋize gėtdi nice anı saŋa dėmege unutmışam anı ḫoẕ baŋa kimse *unutdurmadı* Allāh *unutdurdı* (KAD 91a/8)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

bilüsin şaşurur u bağlar gözin
hem *unıtdurur* söyler iken sözin (SN 4150)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

umdur- **:** ümit ettirmek, ummasını sağlamak.
eytdi dervīşlik benüm faḫrum-durur / kim murādı pādişāhdan *umdurur* (GN 9100)
< +ı+ fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)*

utandur- **:** utandırmak.
ve eger andan ṣorar erseŋiz yazuḳların aŋdurmış bola-siz ve buları *utandura-siz.* (BH 107b/18)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ilāhī ʿizzüŋ celālüŋ ḥaḳḳı-çun beni atam ve ṣaḥābeler ḳatında *utandurma* (KAD 152a/7)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +da + fiil (bulunma durumu istemi)*

yaġdur- **:** yağdırmak.
bu kün ramażān ayı raḥmet *yaġdurdu.* (BH 41a/10)
< (Ø)

Ḥaḳ Taʿālā ḥażretine çoḳ şükürler eyledi daḫı Ḥaḳ Taʿālā anuŋ üzerine altun çekirgeler *yaġdurdı* (KAD 61b/15)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi) ve *< +ler + fiil (çokluk durumu istemi)*

kim ola kim ḳar u yaġmur *yaġdura* / kim ola kim indüre vü aġdura (GN 9415)
< (Ø)

yapdur- **:** yaptırmak.
Münker ve Nekīr kendü işlerine gėdeler ol müʾmin ḳul anda kendü ʿamelile ḳala tā ḳıyāmete degin aŋa yoldaş olalar nitekim bir zāhid var-ıdı kendü baḥçesinde bir köşük *yapdurmış idi* (KAD 97a/15)
< +de + fiil (bulunma durumu istemi)

yazdur- **:** yazdırmak, nakşettirmek.
her ki bu duʿāyı *yazdura* ve bilesinde götüre veba şerrinden ve ḳutlucadan emīn ola Allahuŋ fażlı ve ʿināyeti birle (MŞ 160a/15)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

çü Ḳayṭās işitdi vü didi hele
bu ṣūret ben ol gördügüm ḳız ola
meger kimseye gösterimez yüzin
ki *yazdurdı* her yirde uş kendüzin (SN 3964**)**
< +de + fiil (bulunma durumu istemi) ve *< +n + fiil (belirtme durumu istemi)*

yazlandur- **:** kokulandırmak.
aş yedürdü kendüsi suw üçürdi
ėginine dürlü dürlü ṭon kiyürdi
ṭonnı yıpar birle *yazlandurdı*
közlerine sürme dağı dartar ėmdi (KY B6v9)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +le + fiil (vasıta durumu istemi)*

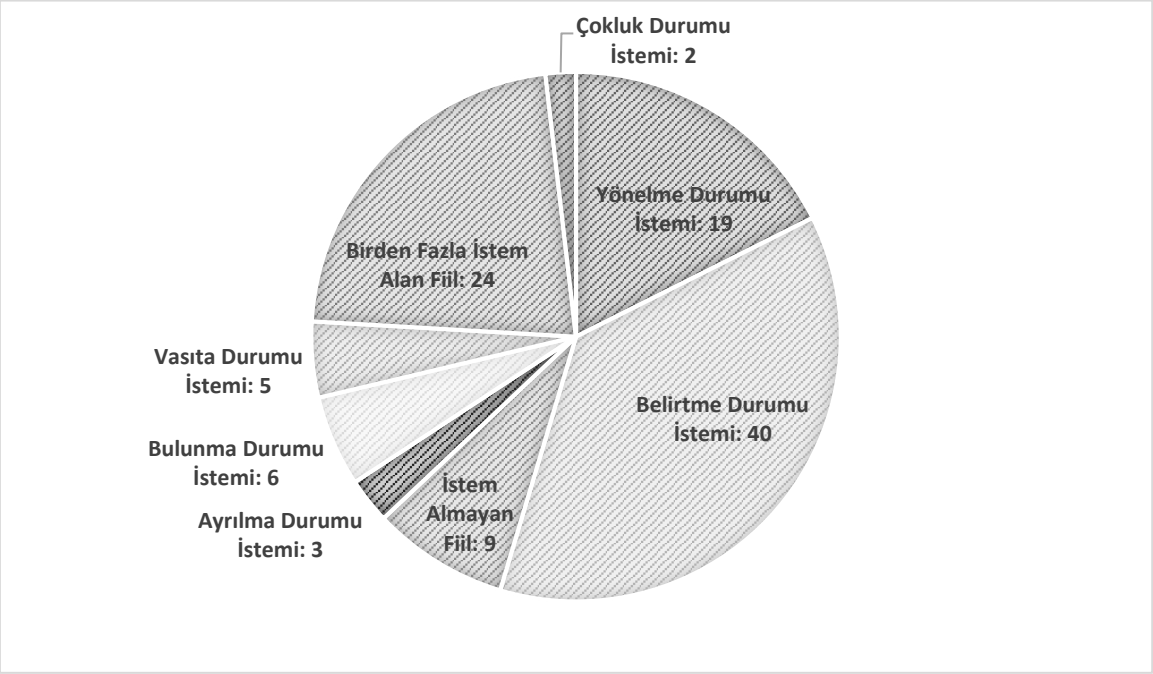
yedür-/yėdür- **:** yedirmek.
azuḳın ite vėrüp *yedürdüler*

bardağından suwın dağı dökerler ėmdi (KY B7r15)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +e + fiil (yönelme durumu istemi)*

her bir ḥūrīnüŋ ėlinde birer ḳadeḥi ola dėr bes devlet anuŋ kim loḳmasın ḳonuġa *yėdüre* bu ẕikir olan şevāpları ḥāṣıl ola rivāyet olundı (KAD 151b/2)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

yildür- : aceleyle koşturmak, hızlıca yüzdürmek.
İlden ile gemi ilten yil-durur / Su yüzinde anı bu yil *yildürür* (GN 7123)
< +de + fiil (bulunma durumu istemi) ve *< +i + fiil (belirtme durumu istemi)*

yutdur- : yutturmak.
eger bilmek dileseler ki zaḫīr-i ḥaḳ mıdur ya bāṭıl bir ḳaç keçi boynızı çekürdegin ya bir ḳaç boy dānesin *yutduralar* eger ishālıla çıḳarsa ḥaḳdur çıkmazsa bāṭıldur (MŞ 99b/11)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

Şekil 4.1. -DUr- Ettirgenlik Ekinin "Bir Şeyi Yaptırma" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

4.2.1.1.2. Bir Olayın Yapılmasına Neden Olma, Yol Açma

-DUr- ettirgenlik ekinin eklendiği eyleme kattığı anlamdır. Bu anlam cümlede açıkça dile getirilmez. Neden olan özne hem canlı hem de cansız bir varlık olabilir.

atdur- **:** 1. attırmak.

İbrāhimi ṭutdurduŋ, ḫam göne çolġaduŋ, götürüp oda *atdurduŋ,* odı bostān ḳılduŋ. (DK 127b/8)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

2. atma işini yaptırmak.

alplara pes yay key ālet-durur / düşmana ḳarşu oḳı ol *atdurur* (GN 8528)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi) ve *< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)*

azdur- **:** doğru yoldan çıkarmak, azdırmak.

Rūm ili on iki miŋ fersaḫ yir durur, ḳavmini ḳamu *azdurdı.* (BH 164b/7)

< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

rivāyet olundı kim bir zāhid şeyṭānı gördi ayıtdı ėy laʿīn ādem oġlunı nice *azdurursın* dėdi (KAD 145a/15)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

çü Ḳayṭās işitdi vü didi baba
yalan söyler uġrasun aŋa baba
anı aldı ilden ile gezdürür
bizi bir yalan söz ile *azdurur* (SN 3086)

< +i + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)*

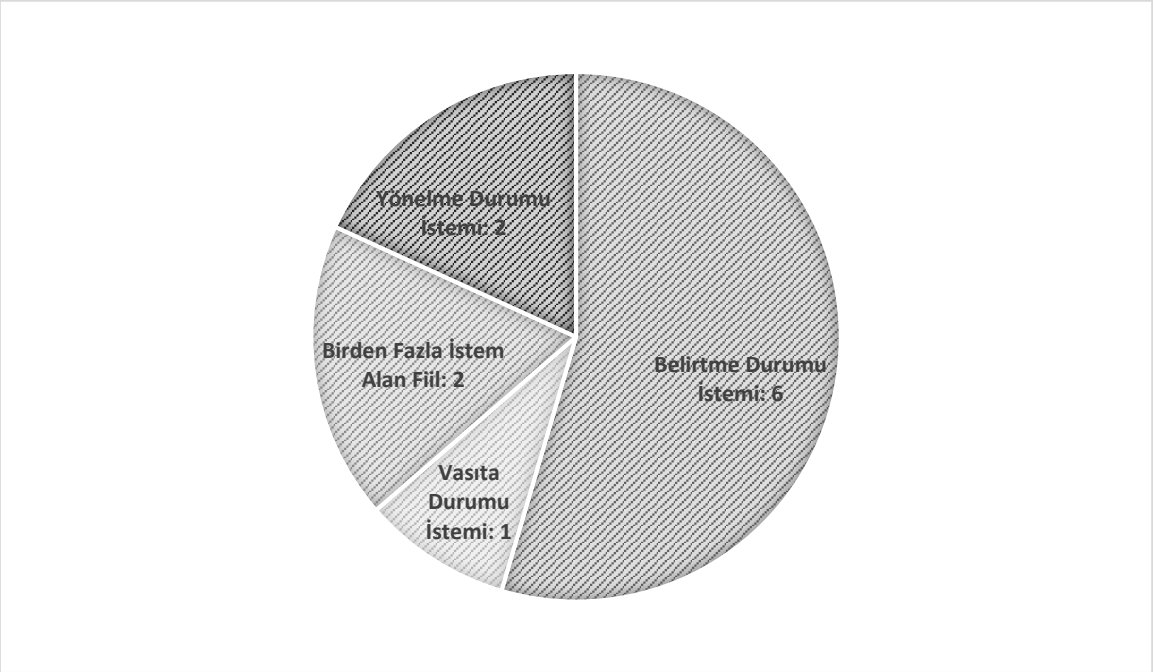
pes ‘aḳıldur bu gemiçi şeksüzin / ḫalḳı *azdurmaz* dünin ü gündüzin
ol gemiçi oldı bu kez bu gemi / ṭopṭolu olsa gerekdür ādemī (GN 7203)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ṭutdur- **:** tutturmak, yakalatmak.

yücelerden yücesin, yüce Taŋrı!

kimse bilmez nėcesin görklü Taŋrı!
sen Ādeme tac urduŋ,
Şeyṭāna laʿnet ḳılduŋ,
bir ṣucdan ötüri dergāhdan sürdüŋ
İbrāhimi *ṭutdurduŋ*, ḫām göne çulġaduŋ,
götürüp oda ardurduŋ, odı bostān ḳılduŋ. (DK 127b-7)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

Şekil 4.2. -DUr- Ettirgenlik Ekinin "Bir Olayın Yapılmasına Neden Olma, Yol Açma" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

4.2.1.1.3. Bir Olaya İstemeden Neden Olma, İhmal

-DUr- ettirgenlik ekinin eyleme yüklediği istemeden neden olma, ihmal anlamıdır. Cümlenin bağlamından olumsuz bir anlama ulaşılabilir.

boġdur- **:** boğdurmak, öldürmek.

yoḫsa murāduŋ bunları deryāya *boġdurmaḳ[mı]dur* dėdi (KAD 92a/3)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

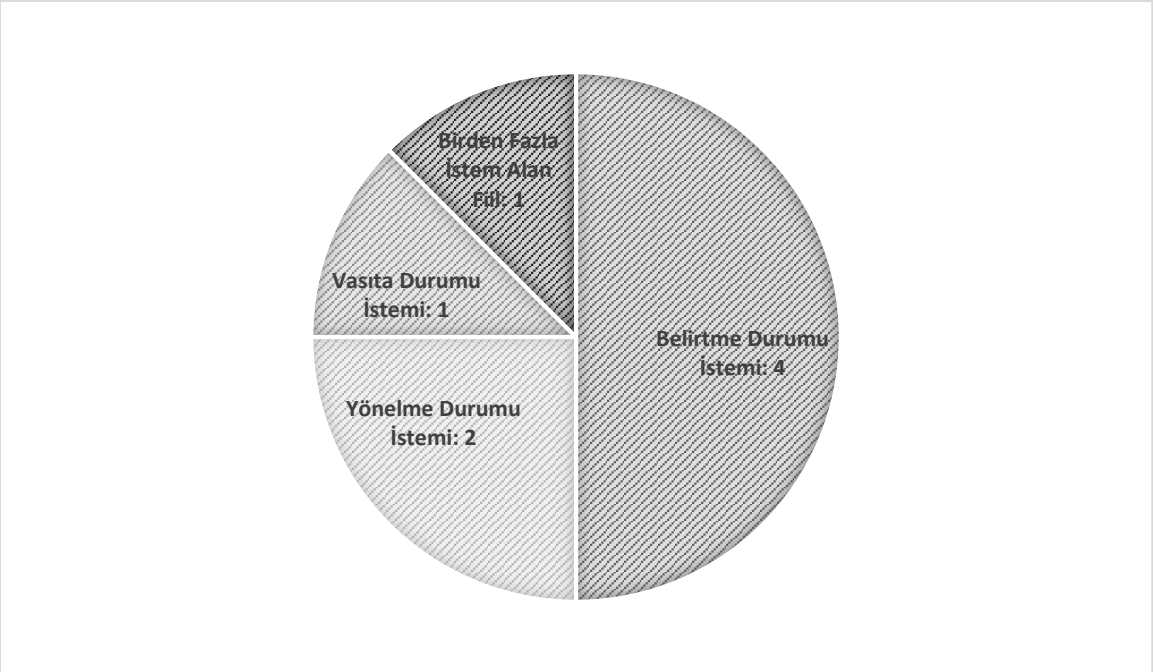
ḳapdur- **:** yakalatmak, kaptırmak.
anlar aydur yūsufı biz saḳlayawuz
ḳardaşumız ḳaçan ḳurda *ḳapdurawuz* (KY B5v14)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

köydür-/köyündür- **:** yaktırtmak.
od keldi, Ḳābīl ḳurbānın yörendi, *köyündürmedi*, ḳabūl ḳılmadı, Hābīl ḳurbānın *köyündürdi*, ḳabūl ḳıldı. (BH 68b/5-6)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

maḥrūm maḥzūn ḳoyar-siz isrāʾīli
ḥasretile *köydürür* siz ol ẕelīli (KY B8r8)
< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

ilāhī beni sen yaratduŋ eger beni *oda köyündürürlerse* daḫı her ne dürlü ḳażā ve cefā éderlerse cümlesi senüŋ taḳdīrüŋdür (KAD 136/12)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

öldür- **:** öldürtmek.
Yehūdā aydur bu işler revā olmaz
ḳarındaş ḳardaşnı hīç *öldürmez* (KY B9r6)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

Şekil 4.3. -DUr- Ettirgenlik Ekinin "Bir Olaya İstemeden Neden Olma, İhmal" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

4.2.2. -ĠUz- Ekli Ettirgenlik

EAT'de -ĠUz- biçimbirimi işlek olmayan bir ettirgenlik ekidir. İncelenen eserlerde *"kaldırmak, uyandırmak"* anlamındaki *ṭurġuz-* fiili tespit edilmiştir.

4.2.2.1. -ĠUz- Ekli Ekli Fiillerde Anlam

Çalışma için incelenen eserlerde ettirgenlik eklerinden -ĠUz- eki ulandığı eyleme, *bir olayın yapılmasına neden olma, yol açma* anlamını yüklemektedir.

4.2.2.1.1. Bir Olayın Yapılmasına Neden Olma, Yol Açma

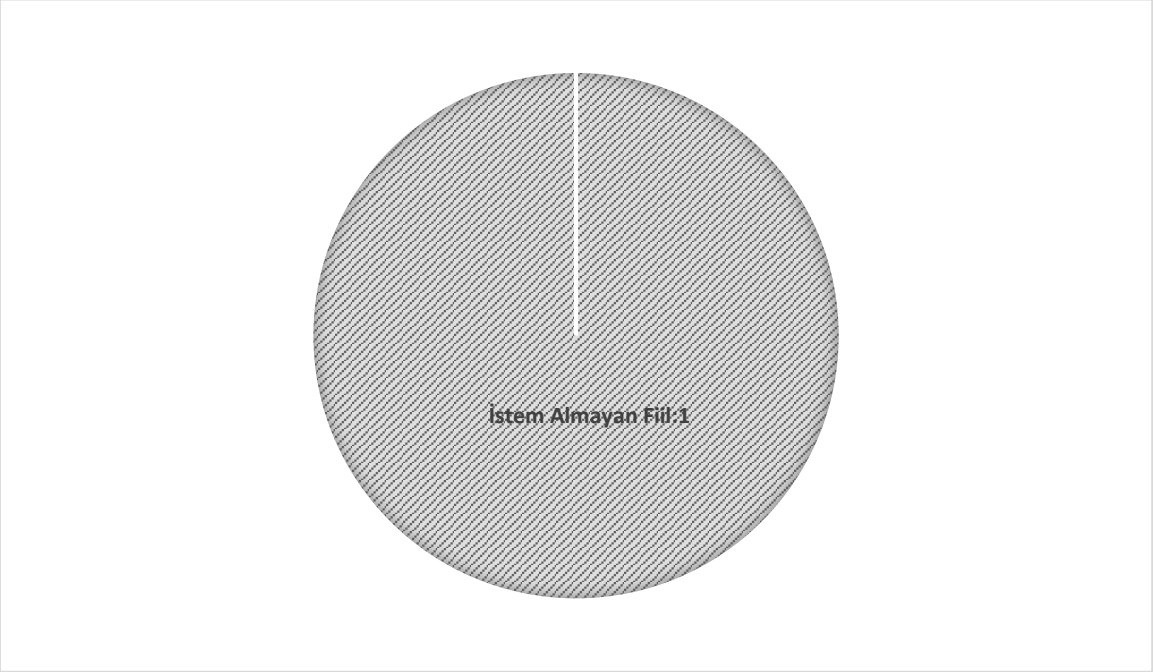
-ĠUz- biçimbiriminin cümleye, eylemde bildirilen iş veya durumun yapılmasına neden olma, yapılmasını sağlama anlamını kazandırmasıdır.

ṭurġuz- **:** kaldırmak, uyandırmak.

atam beni ėgini üzre köterür idi

uyḳum kelse yastuḳ üzre yaturur idi

ṭurġuzup türlük ṭaʿām yedürür idi (KY B18r14)
< (Ø)

Şekil 4.4. -ĠUz- Ettirgenlik Ekinin "Bir Olayın Yapılmasına Neden Olma, Yol Açma" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

4.2.3. -t- Ekli Ettirgenlik

-t- ettirgenlik eki EAT'de işlek olarak kullanılan bir ektir. İncelenen eserlerde *aŋdurt-, arat-, bezet-, çıġırt-, dirşürt-, götürt-, istet-, işlet-, ḳazıt-, oḳut-, söylet(/d)-, yaġmalat-, yalat-, yaturt-, yüklet-, şişirt-* fiilleri tanıklanmıştır.

4.2.3.1. -t- Ekli Fiillerde Anlam

İncelenen eserlerde -t- ekinin eylemlere *bir şeyi yaptırma, bir olayın yapılmasına neden olma, yol açma* işlevlerini yüklediği görülmektedir.

4.2.3.1.1. Bir Şeyi Yaptırma

-t- biçimbiriminin özneye eylemde bildirilen işi başkasına yaptırması anlamını yüklemesi işlevidir.

aŋdurt- **:** andırtmak, yad ettirtmek.

Begil eydür: öleyim aġzuŋ içün oġul! Ula kim menüm gèçmiş günümi *aŋdurtmayasın,* dèdi. (DK 125a/6)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

arat- **:** aratmak.

ḥammāmda bir ḳıymetlü ṭaşı żāyiʿ oldı fiʾl-ḥāl ḥammāmuŋ ḳapuların ḳapatdı içinde olanlaruŋ gèyesisin *aratdı* (KAD 78b/2)

< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

bezet- **:** süsletmek.

dürişgil ki ḳopuzuŋ āvāzını
maḳām bekleyüben ser-āġāzını
işitdüresin ḳulaġına anuŋ
pes andan girü fāriġ olsun canuŋ
işitdü vü şād oldı ṭurdı örü
buyurdı vü taḫtı *bezetdi* girü (SN 1469)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

çıġırt- **:** çağırtmak, davet ettirmek.

yarındası gün çünki toġdı güneş
deriŋ uyḫudan halḳ ḳaldurdı baş
ḳıgırdıcı sarda ḳıġırdur idi
ne kim var ḫalāyıḳ *çıġırdur* idi (SN 4893)

< (Ø)

dirşürt- **:** derleyip toplatmak, bir araya getirtmek.

ṭoprāġın *dirşürtdi* ol ‘Azrāyil’e / diri ḳıldı Ḥaḳ anı nefḫa-y-ıla (GN 1884)

< +n + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +e + fiil (yönelme durumu istemi)*

götürt- **:** sokturmak.

erügi ya temürhindī ışladalar bezr-i ḳaṭūnā luʿābıyla içüreler yaḫūd şīr-ḫışt ve terencübīn içüreler bunlar olmasa şāf *götürdeler* ve yumşaḳ ḥuḳne eyleyeler (MŞ 6a/11)

< (Ø)

istet- **:** aratmak.

beni *istedeler* aŋa yoḳ gümān

ve līkin bulınca uzanır zamān (SN 3704)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

işlet- **:** yaptırtmak.

siz bu şeniʿ fiʿli işledüŋüz biġāyet cuhūluŋuzdan ve şeḳāvetüŋüzdendür bu işi Lūṭ ḳavmine *işletdi* (KAD 50b/14)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +e + fiil (yönelme durumu istemi)*

ḳazıt- **:** kazıtmak.

kel rencinüŋ bir nevʿına daḫı saʿfatüʾl-cemr dėrler başlarda ḥādıṯ olur ʿalāmeti ḳaçan ki başı *ḳazıdalar* başuŋ derisi ḳızıl olmaḳ ve ḳaçan el degürseler ḳatı aġrımaḳdur (MŞ 141a/9)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

oḳut- **:** okutmak, öğretmek.

her kim ki Allāh içün ʿilim okusa yāḫūẕ *oḳutsa* her ḳanda gėder ise yolı üzerine feriştehler ḳanatın yayalar anuŋ ayaġı altına (KAD 94b/13)

< (Ø)

söylet(/d)- **:** konuşturmak.

ve ol ḳızlar kim anadan doġıca<k> ʿArablar anı dirile külidiler, dopraḳdan ḳopara-men ḳudretüm birle *söylede-men*. (BH 105a/2)

< +birle + fiil (vasıta durumu istemi)

bu kez key baḳıcaḫ ḳızı yüzine

için söyledi kendü kendüzine

ki işbu ḥaḳīḳat ḳızumdur benüm

bu derde hemīn ol ola dermānum
ki bir göreyim bunı *söyledeyim*
bilem iş nedür bārī soyladayım (SN 2243)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

ol yigitlik ḥāli daḫı böyledür / uşbu sözi kendü ḥālüm *söyledür* (GN 1192)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

yaġmalat- **:** yağmalatmak, yağma ettirmek.
kelīsāsını yıḳdum, mescid yapdum; altunı gümüşi *yaġmalatdum.*
anda daḫı Erem, begem!, dėyü öginmedüm (DK 142a/5)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

yaġmalatdı māl u mülkü ḫānumān / virdi ol ‘ışḳa göŋül ü cism ü cān (GN 183)
< +ü + fiil (belirtme durumu istemi)

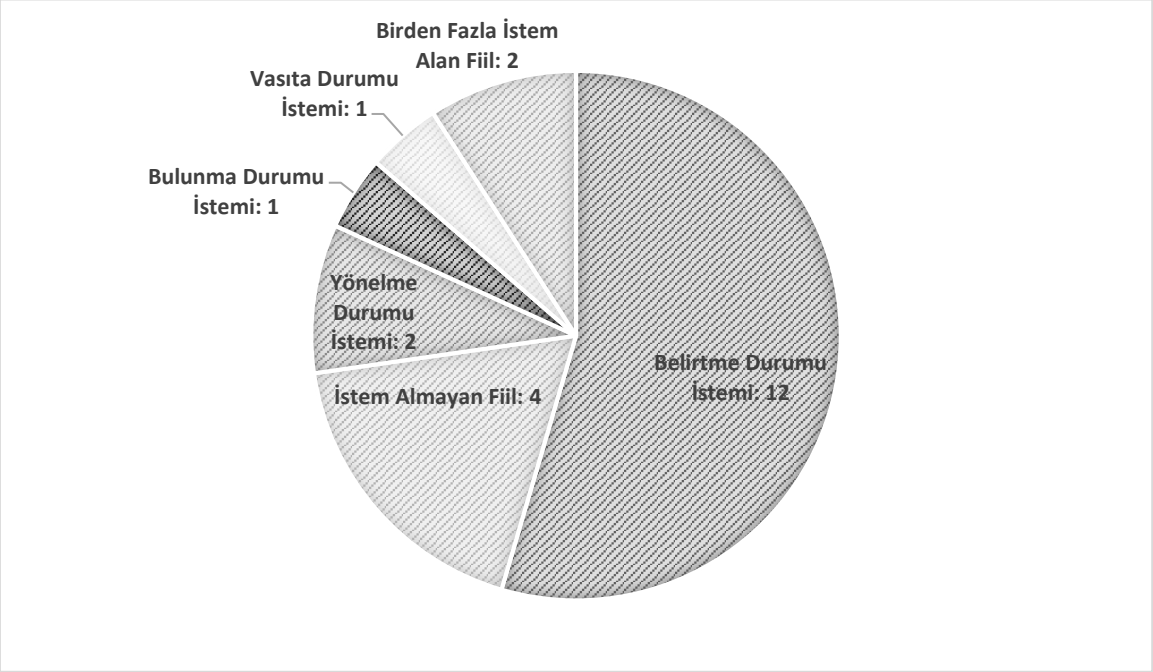
yalat- **:** yalatmak.
Ṣafrā arturur nesnelerden perhīz ėdeler eger balġam ġālib olsa bir buçuḳ direm ya iki direm ġārīḳūnı şarāb-ı uṣūla ḳatup *yaladalar* ya ḥabb ėdüp cüllānıla yutduralar (MŞ 10b/13)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

yaturt- **:** yatırtmak.
ayaḳların ıssı ṣuyıla ve ṭuzıla ve kepegile yuyalar ḥarāreti iŋen ġālib olıcaḳ idrar-ı bevl ėder ṣovuḳ nesneler ḫıyār toḫmı ve ḳabaḳ toḫmı toḫmekān ve ḳarpūz ṣuyı şekerile tebāşīrile içüreler evi ṣovuḳ ṣuyıla ṣulayalar ve ṣovuḳ ṣular kenārında *yaturdalar* alma ve amrūd ve ayva ve ḫıyār ḳoyalar (MŞ 123b/1)
< +da + fiil (bulunma durumu istemi)

yüklet- **:** yükletmek.
ben ḳızım ḥaḳiḳāt saŋa verem
biŋ cihāzıŋ deve altun ḥāżır ḳılam
taḳı biŋ ḳatır māl *yükletdürem*

miŋ deve yük ḫarīr zībā ola ėmdi (KY B28r7)

< (Ø)

Şekil 4.5. -t- Ettirgenlik Ekinin "Bir Şeyi Yaptırma" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

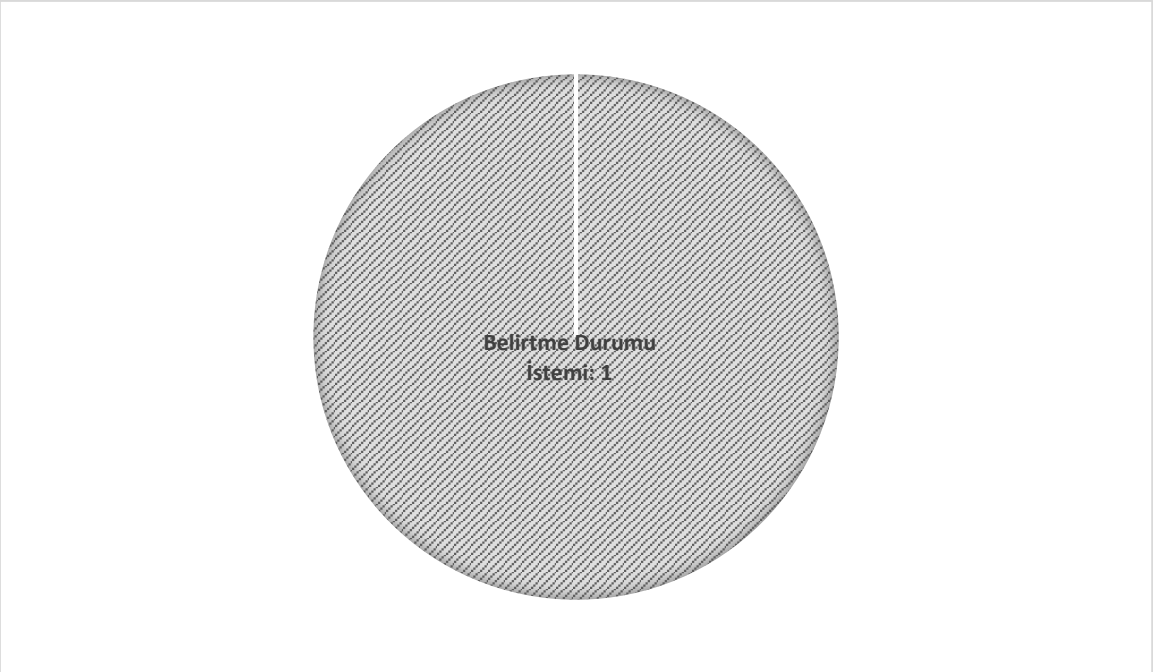
4.2.3.1.2. Bir Olayın Yapılmasına Neden Olma, Yol Açma

-t- ettirgenlik ekinin eklendiği eyleme kattığı neden olma, ihmal anlamıdır. Bu anlam cümlede açıkça dile getirilmez; cümle bağlamında bakıldığında anlaşılır.

şişirt- **:** şişirtmek.

sūʾuʾl-ḳınye bir marażdur ki beŋzi ṣarardur ve bozardur ḳabaḳları ve ayaḳları *şişirdür* ṭudaḳ büzer (MŞ 82a/13)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

Şekil 4.6. -t- Ettirgenlik Ekinin "Bir Olayın Yapılmasına Neden Olma, Yol Açma" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

4.2.4. -Ur- Ekli Ettirgenlik

-Ur- oldurganlık eki çalışma için incelenen EAT dönemine ait eserlerde çok sık kullanılmamış; *aşur-, içür-/üçür-, sızur-, ṭadur-* filleri tespit edilmiştir.

4.2.4.1. -Ur- Ekli Fiillerde Anlam

Çalışma için incelenen eserlerde -Ur- biçimbiriminin eylemlere *bir şeyi yaptırma* ve *yardım etme* işlevlerini yüklediği görülmektedir.

4.2.4.1.1. Bir Şeyi Yaptırma

-Ur- biçimbiriminin özneye eylemde bildirilen işi başkasına yaptırması anlamını yüklemesi işlevidir. Özne işi kendisi yapmaz, bir aracı ile yaptırır. Eylemin hangi yolla yaptırıldığı, nasıl bir yönteme başvurulduğu belli değildir. İşin nasıl yaptırıldığı belirsizliği vardır.

aşur- **:** aşırtmak.

ben uş bunda ṭurup küyerven saŋa
girü dönicek ḳavışasın baŋa
hemān laḥẓa döndi atın depdi ol
be-cid işe varur bigi çapdı ol
degül at ki depdi idi devletin
başına *aşurdı* cihān miḥnetin (SN 2452)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

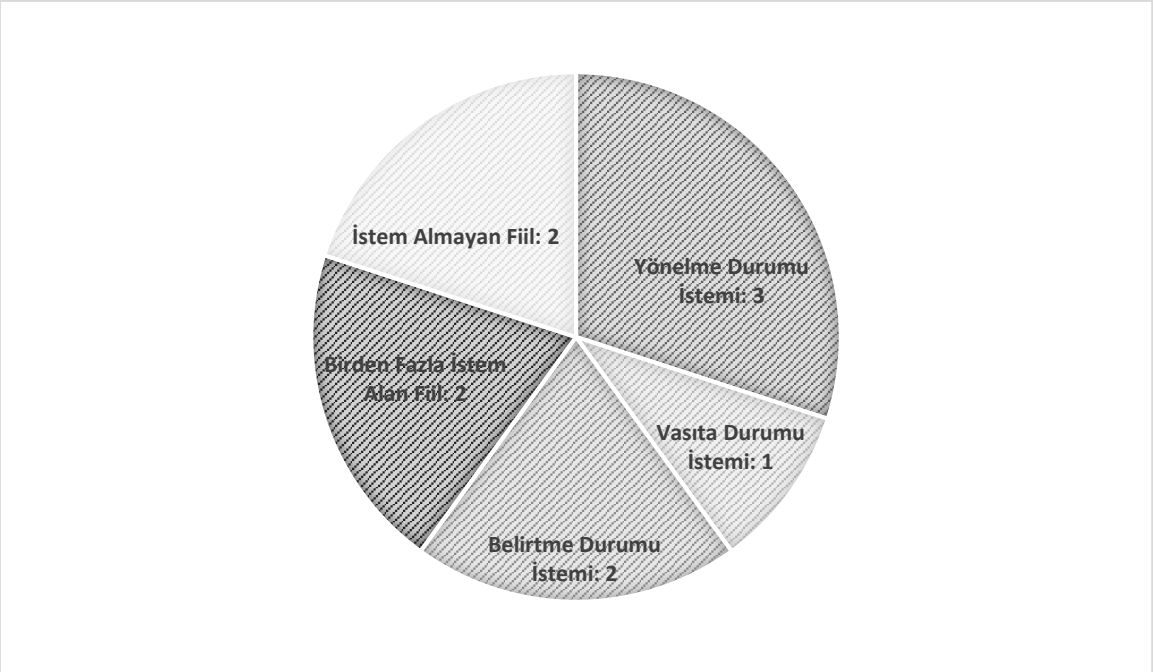
dadur-/ṭadur- **:** tattırmak.
Mevlī müʾmine ölüm birür, cān acıġın *dadurur*, ḫānumānından çıḳarır; oġlından kızından ayırur (BH 122b/23)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi) ve *< +n + fiil (belirtme durumu istemi)*

gehī gösterür şefḳat u gāhī ḳahr
gehī *tadurur* şekker ü gāhī zahr (SN 2681)
< (Ø)

aġıza gör niçe niʿmet yidürür / gör dimāġa niçe leẕẕet *ṭadurur* (GN 1407)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

sızur- **:** eritmek, damıtmak.
eger aġzında ḳatı verem olsa ʿalāmeti barmaḳ ṣoḳup ḳatı doḳınurısa ʿilācı ḳaz yaġın ve ördek yaġın ve tavuḳ yaġın üçin bile *sızuralar* ve aḳ mūmıla merhem ėdeler (MŞ 109a/8)
< +bile + fiil (vasıta durumu istemi)

cevher oldı bu kez aŋa bir küre / eyler üstādı ki cevher *sızura* (GN 6633)
< (Ø)

Şekil 4. 7. -Ur- Ettirgenlik Ekinin "Bir Şeyi Yaptırma" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

4.2.4.1.2. Yardım Etme

-Ur- biçimbirimin cümleye, birisinin bir eylemi yapması için yardım etmesi anlamını yüklemesidir. Yardım ifadesi cümlede açıkça yer almaz.

içür-/üçür- **:** içirmek, içirtmek.

aş yedürdi kendüsi suw *üçürdi*

ėginine dürlü dürlü ṭon kiyürdi (KY B6v8)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

Ḥaḳ Ta'ālā perdesüz Muḥammede muḥabbet şarābın *içürdi* serḫoş ėtdi (KAD 109a/14)

< +e + fiil (yönelme durumu istemi) ve *< +n + fiil (belirtme durumu istemi)*

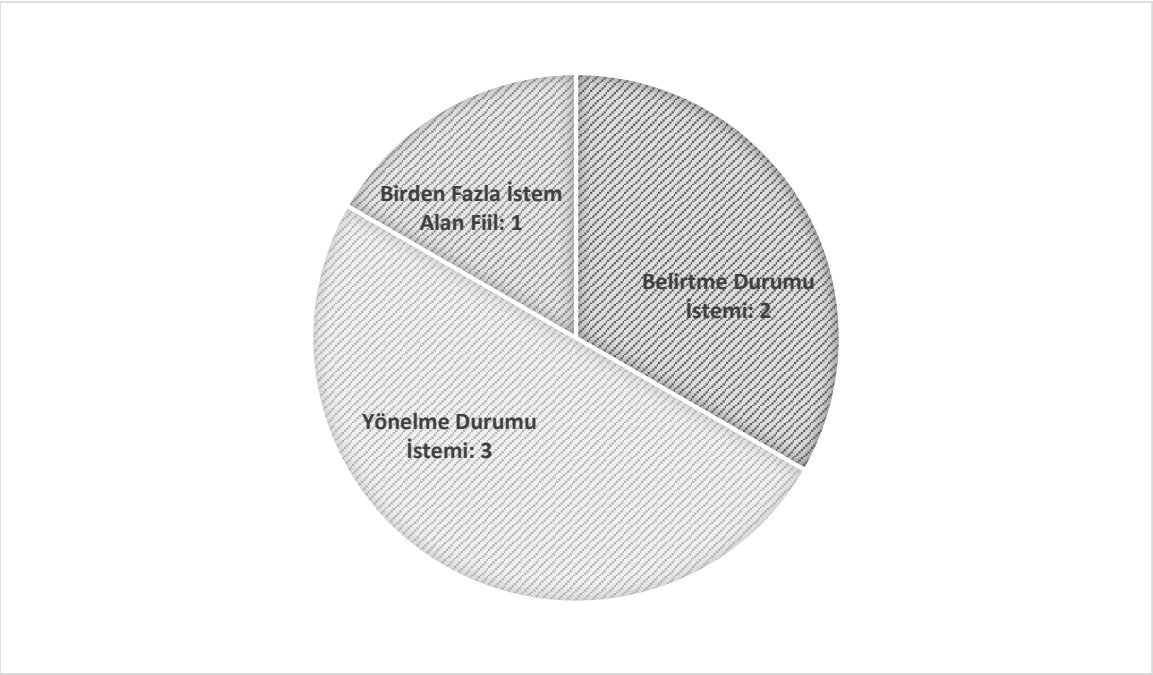
içürem ben saŋa ki ḳurtula sen,

Teŋri yolın anuŋ gibi bula sen. (SVTM I 22)

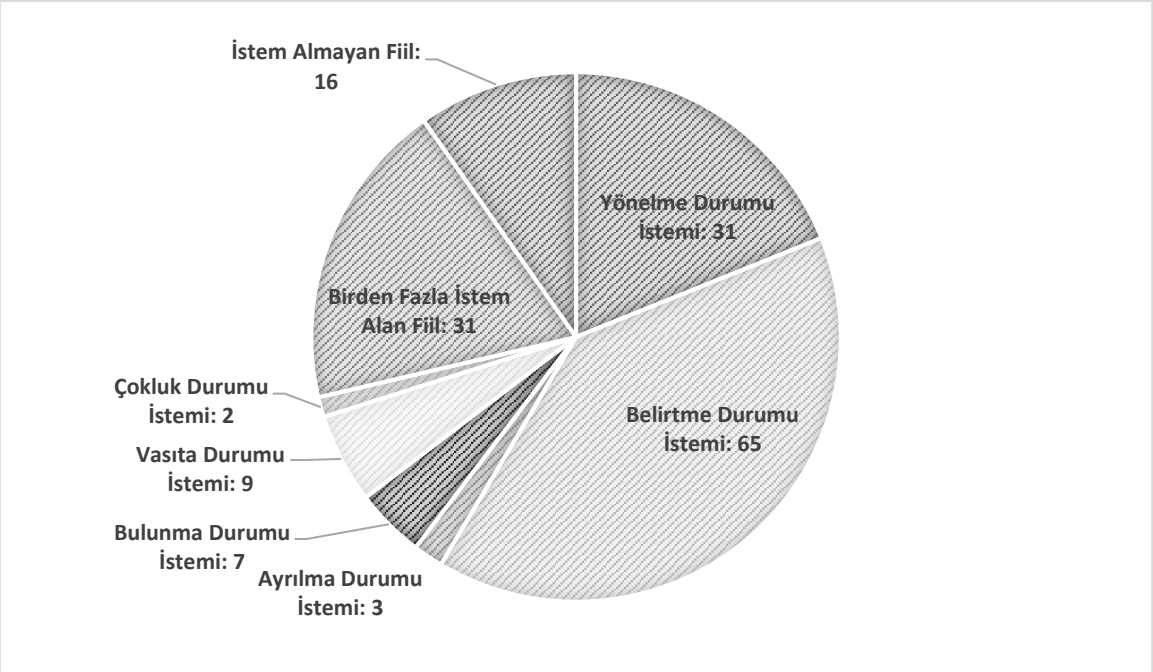
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

her ki bu şekl-i şerīfi yazup vebā çıḳarana bal cüllābı birle ezüp *içürse* ḥaḳ taʿālā celle veʿalā şifā vère ve cemīʿi müzmin olan marażlara yaza *içüre* (MŞ 160a/2)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

Şekil 4.8. -Ur- Ettirgenlik Ekinin "Yardım Etme" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

Şekil 4.9. Ettirgen Çatılı Fiillerde İstem Grafiği

BÖLÜM V: EDİLGEN ÇATI

5.1. Edilgen Çatı ve İşlevleri

Fiil köklerine -(X)l-, -(X)n- eklerinin getirilerek fiile başkası tarafından yapılma anlamı katan, işi yapanın bilinmediği, nesnenin özne gibi görüldüğü çatıdır. Söz konusu çatının eklerinin kökeni hususunda Türk yazınında çok fazla bilgi yoktur. İlgili konu hakkındaki bazı görüşler şöyledir:

Ramstedt, Çuvaşçada -l- ekinin işlevinin çok az olduğunu söyleyerek Türk dilleri için edilgenliğin yeni bir kategori olduğunu savunur ve -l- ekini yapım eki olarak kabul eder. Aynı zamanda Eski Türkçede -d- ekinin de edilgenlik bildirdiğini söyleyerek to-d- "doyulmak" örneğini verir (1957: 149, 162-165). Serebrennikov da, Yakutçada isimlerden geçişsiz fiil türeten -n- ekini elben- "çoğal-", sırdan- "açıl-" örnekleriyle tanıklayarak -n- ekinin de -l-'ye benzer bir gelişim süreci izlediğini savunur (1976: 32).

Sevortyan -l- eki ile ilgili olarak yaptığı çalışmada ekin yapım eki olduğunu ileri sürerek asıl işlevinin yoğunluk ve tekerrür bildirmek olduğunu savunur. (1962: 94).

Clauson, Türk dilinin her döneminde işlek kullanılan bir ek olan -l-'nin Türkçede edilgenlik eki olarak kullanıldığını, bazı durumlarda -Xn- ekinin de edilgenlik bildirdiğini ifade eder (1972: 158; 1962: 12).

Şçerbak, Uyg. barini (< barili) "gidelim", ketini (< ketili) "gidelim" gibi örneklerden yola çıkarak edilgenlik bildiren -l- ekini -n-'ye dönüştüğünü savunur. Aynı zamanda -l- ekinin de bol- fiilinden geldiğinin iddia eder (1981: 107-108).

Tenişev'e göre Çuvaşçada isimden geçişsiz fiil türeten söz konusu ek, Eski Türkçede kullanılmamaya başlamıştır (1988: 303). Dilde, eski devirde kullanılan ekler ve sözcükler işlekliğini devam ettirmeyebilir veya daha sık kullanım alanı oluşturmuş olabilir bu oldukça sıradan bir durumdur.

Erdal, Eski Türkçede edilgen yapı için -(X)l-, -tXl-, -sXk- eklerinin kullanıldığını ve bunlardan -(X)l- ekinin en yaygın olduğunu, bu edilgen yapının da geçişsiz olduğunu söyleyerek *aç-ıl-* "açılmak" örneğini verir (1991: 651).

Karaşlar (2015: 41), Altay Dillerinde Edilgenlik Eki adlı çalışmasında Altay dillerinden Moğolca, Mançu-Tunguzca, Japoncada edilgenlik ekinin farklı eklerle sağlandığı Türkçe ve Korecede ortak /-l-/ ekinin edilgenlik anlamı katabileceğini belirlemiştir.

Şimdiye kadar yapılan araştırmalardan yola çıkarak Türk dili ile ilgili çalışmaların Arap dili için uygulanan yöntemlerden örnek alınarak yapılmaya çalışıldığını söylenebilir. Edilgen çatı, Arap metoduyla ele alınmış ve "meçhul çatı" başlığında incelenmiştir. Kâşgarlı Mahmud, meçhul bir fiil yapılmak istendiğinde, fiilin emir kipine lâm *(l)* eklenir, lâm *(l)* yerine nun (n) harfinin kullanılmasının da uygun olduğunu ifade etmiş, *er agırlaldı* "adam ağırlandı", *at bagışlandı* "at bağışlandı" örneklerini vermiştir (DLT 594/487). Osmanlı Türkçesinin ilk grameri olan Müyessiretü'l-Ulûm'de de edilgen yerine "meçhul çatı" terimi kullanılmış ve şu şekilde açıklanmıştır:

Meçhul dimegüŋ ma'nāsı bilinmemiş dimekdür. Meçhule meçhul anuŋ-içün dirler ki fiʿli işleyen zikr olunmamıştır, belki yalŋuzcaḳ işlenen zikr olunmışdur; pes fiʿli işleyen bilinmemiş oldı. Pes bu sebebden mechūle mechūl didiler (Karabacak, 2002: 9).

Emre'ye göre -In- çatılı fiilin eylemini özne kılmamış veya kıldırmamışsa özne o eyleme uğramış olursa o fiil edilgendir: *Balık temizlendi, tuzlandı, hazırlandı…* balık bu eylemleri kendi gerçekleştirmemiş bu eylemlere uğramıştır (1945: 220).

Ediskun (1992: 221), edilgen çatılı filleri öznesi olmayan fiiller olarak tanımlar ve "*mektup yazıldı*", "*kitap okundu.*" örneklerini vererek edilgen yapıdaki cümlelerin öznesi olmadığını doğrular.

Bergamalı Kadri gibi Muharrem Ergin (2004: 204-207) de edilgen çatı yerine "meçhul çatı" demeyi uygun görmüş, pasiflik ve meçhullük başlığı altında *-l-* edilgenlik ekinin asıl ek olduğunu ancak ünlü veya -l- biçimbirimiyle biten fiillere -n- ekinin getirilerek pasif ve meçhul yapma görevini aldığını ifade etmiştir.

Edilgen ve meçhul çatı aynı biçim birimlerle kurulsa ve birbiri yerine kullanılsa da aralarındaki fark, edilgenlik ekinin geçişli fiile gelerek fiili geçişsiz yapması, meçhul çatı ekinin ise geçişsiz fiillere ulanmasıdır.

Deny edilgen fiilin kullanışını şu şekilde açıklar:

1. Öznenin başka bir zihnî kavram tarafından işlenilmiş eyleme uğradığını bildirir: "su dolduruldu".
2. Bir eylemin konusu olmaktan ibaret bir anlam alacağı yerde genellikle bir eylemin konusu olabilmek anlamını alır, yani yeterlilik belirtir: yenil- "yenilmeye müsait olmak"
3. Cümlenin öznesi belirsizlik bildirmeyen bir kişi olduğu zaman kullanılabilir (2012: 340).

Demircan'a göre edilgenlik, gizil anlatımın ya -(I)l-/ n / ş ile eyleyen ve etkileneni dışlanarak ya da -(I)n- ile nesnel ögesi silinerek yapılır. Türkçede edilgenlik için "gizil" (eyleme/olaya katılan ögeyi dışlama) anlatım yolu kullanılır ve edilgenliğin kendine özel ne biçimsel ne de dizimsel olarak ayırıcı bir biçimi yoktur (2003: 99-104).

Karabulut (2010: 365-366), edilgen yapıya farklı bir bakış açısıyla yaklaşır. Edilgen yapının sıfat-fiilli yapılardan meydana geldiğini savunarak, söz konusu yapının oluşumunu yalın çatıdaki öznenin silinip nesnenin taşınması sonucu oluştuğunu ifade eder.

Ülken (1981: 69), edilgen çatılı eylemlerin etken çatılı eylemlere göre büyük oranda dilbilgisel ve anlamsal bağımsızlık kazandıklarını savunarak edilgen yapıdaki fiilin kendi anlam ve ihtiyaçlarını gidermeleri sonucunda etken yapıda olmayan yeni tümleçleri cümleye kazandırdığını ifade eder.

Edilgen ve dönüşlü çatılar ortak biçimbirimlerle oluşturulduğundan verilmek istenen anlam cümle bağlamından hareketle anlaşılabilir. Sebzecioğlu da Eski Türkçede orta ve dönüşlü yapıların edilgenliğe göre daha sık kullanılması Türkçenin edilgen artzamanlı kökeninin orta veya dönüşlü olabileceğini iddia eder (2008: 338-339).

Çalışmada edilgen çatı tasnifi yapılırken Terbish Baasanjav'ın "Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında Çatı", Turgay Sebzecioğlu'nun "Türkçede Edilgenlik", Serpil Soydan'ın "Çağatay Türkçesinde Anlam ve Fonksiyon Açısından Fiilde Çatı" başlıklı doktora tezlerinden faydalanılmıştır.

5.2. Eski Anadolu Türkçesinde Edilgen Çatı

Türk dilinin diğer tarihî dönemlerinde olduğu gibi EAT'de de edilgen çatı -l- ve -n- biçimbirimleriyle kurulmuştur.

5.2.1. -l- Ekli Edilgenlik

EAT'de -l- edilgelik eki işlek olarak kullanılır. Döneme ait incelenen eserlerde *açıl-, adanıl-, aġrıl-, aŋıl-, arıdıl-, aṣıl-, atıl-, ayrıl-, baġlan-, basal-, baṣıl-, bıraġıl-, biçil-, biril-, bişiril-, bitil-, boġul-, bozıl-, buyrul-, bükil-, çapıl-, çekil-, çevrül-, çeynen-, dapıl-, dartıl-/ṭartıl-, degşüril-, diyil-, döndüril-, döşenil-, düzel-/düzil-/düzül-, dögil-, dökil-/tökil-, eydil-, geçil-, ırıl-, işidül-, ḳapıl-, ḳatıl-, ḳazıl-, keçüril-, kesil-, ḳırıl-, kötürül-, köynil-, ḳurıl-, ornıl-, öril-, örtil-/örtül-, saçıl-, saḳlan-, ṣarul-, satıl-, seçil-, sökil-, süril-, süsil-, şeşil-, ṭuyıl-, unıdıl-, urıl-/urul-, ütil-, varıl-, yaḳıl-,*

yancıl-, yapıl-, yaradıl-, yarlıġan-, yayıl-, yazıl-/yazul-, yıḳıl-/yıkıl-, yidil-, yiŋil-, yoyıl-, yudıl- fiilleri tespit edilmiştir.

5.2.1.1. -l- Ekli Fiilerde Anlam

Çalışma için incelenen eserlerde -l- edilgenlik ekinin cümleye *etkilenenin ön plana çıkarıldığı başkası tarafından yapılma* ve *durum bildirme* işlevlerini katmıştır.

5.2.1.1.1. Etkilenenin Ön Plana Çıkarıldığı, Başkası Tarafından Yapılma

-l- edilgenlik ekinin eylemde bildirilen işi öznenin bizzat kendisi yapmadığını, cümlede eylem tabanındaki anlamdan etkilenenin ön plana çıkmasını sağladığı işlevidir.

açıl- **:** kapalı durumdan açık duruma getirilmek.

Yūsuf ol kün Taŋrıya sıġındı. Bağlanmış ḳapular *açıldı.* Sen dağı bu kün Taŋrıya sıġınġıl (BH 162b/17)

< +lar + fiil (çokluk durumu istemi)

'āşık'a yol gösteren oldur 'ayān / andan *açılmış-durur* keşf ü beyān (GN 951)

< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)

adanıl- **:** ad verilmek.

bu aya nişe ramażān *adanıldı*? İştiḳāḳı ḳandan durur? (BH 47b/9)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

aġrıl- **:** çalınmak.

gümbür gümbür davullar çalındı. [Burması] altun tuç bor[ı]lar *aġrıldı.* (DK 137b/2)

< +lar + fiil (çokluk durumu istemi)

anıl- **:** hazırlanmak.

yiri kögi nūrlandurucı odı *anılmış* durur düşmenleri içün (BH 49b/21)

< (Ø)

anıl- **:** anılmak, sözü edilmek, zikredilmek, hatırlanmak.

kişi eylük itse nite yaŋıla

adı dāyim eylük ile *aŋıla* (SN 249)
< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

merhem-i jengār-ı işe ileteler bunlaruŋ ṣanʿatı bābında *aŋılur* (MŞ 108a/11)
< +da + fiil (bulunma durumu istemi)

bir oġul oldur ki nefsinden biter / ata gider yirini oġlı dutar
oġlı-y-ıla ata adı *aŋılur* / oġlını gören duʻā aŋa ḳılur (GN 2366)
< +ıla + fiil (vasıta durumu istemi)

aşıl- **:** bir yere asılmak.
buyurdı ki süci ṭaşındı öküş
aṣıldı ḳuzılar u çevrüldi ḳuş (SN 5283)
< +lar + fiil (çokluk durumu istemi)

sen buyurduŋ ḳuluŋa: “Gel bir ḳarış!”
kim gelem sinüŋ içün ben bir ḳulaç.
kim sini bir bilmeye cānlar cānı,
oldı gāvur, boynına *asıldı* ḫāç. (SVTM XIX 6)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

her kim ol üç cānvarı başsa, yeŋse, öldürse ḳızumı aŋa vėrürem, dėyü vaʿde eylemişidi. başamasa başın keseridi. Böylelikle otuz iki kāfir beginüŋ oġlınuŋ başı burç bedeninde kesilüp *aṣılmış* idi. (DK 88b/5)
< +de + fiil (bulunma durumu istemi)

pes şerīʻatdur geminüŋ lengeri / ḳodı anı ol cihānuŋ serveri
ger şerīʻat lengeri *aṣılmaya* / bu hevesler şūrişi basalmaya (GN 7193)
< (Ø)

atıl- **:** atılmak, fışkırmak.

ʿalāmeti āvāzı boġulmak ve ḳaş ve kirpük dökülmek ve burun egri olmaḳ ve gözler ḳızarmaḳ ve beŋiz ve gevde alaca olmaḳ ḳızıl ve ḳara ve mōr yumrı olmaḳ ve yumrısına igne sancarlarsa ḳanı çıḳmaz ve südügi *atılmaz* (MŞ 127b/1)
< (Ø)

ol gün ḳargu dalı [süŋüler] ḳayın oḫ-lar *atıldı*, ala evren sur cıdalar süsildi. (DK 68a/10)
< +lar + fiil (çokluk durumu istemi)

ayrıl- **:** ayrılmak.
şoldur ol kim sevgülü dōstlar-ıla / aŋsuzın ol birbirinden *ayrıla* (GN 3911)
< +den + fiil (ayrılma durumu istemi)

basal- **:** önlenmek.
pes şerīʿatdur geminüŋ lengeri / ḳodı anı ol cihānuŋ serveri
ger şerīʿat lengeri aşılmaya / bu hevesler şūrişi *basalmaya* (GN 7193)
< (Ø)

başıl- **:** 1. basılmak, yenilmek, alt olmak.
Oruz ṭutsaḳ oldı. Ḳazanuŋ ḫaberi yoḳ. Eyle ṣandı kim yaġı *başıldı*. (DK 69a/8)
< (Ø)

bırağıl- **:** bırakılmak.
gil-i ermenīyi ṣovuḳ ṣuyıla vėreler ve eger sıtma olmasa ekşi ayran içinde ḳızmış ṭaş yaḫūd ḳızmış demür *bırağılmış* ola ve tebāşīr ve bezrüʾl-ḥummāż her birinden birer direm yėyeler (MŞ 96b/15)
< (Ø)

bitil-: tamamlanmak.
dutdı otuz gün velīkin olmadı / anuŋ-ıla vaʿde yirne gelmedi
Ḥaḳ buyurdı on daḫı dut kim ola / cümle eksük *bitile* yirne gele (GN 10508)
< (Ø)

bozıl- **:** bozulmak.

dükeli nişānlar degşürilmiş ve *bozılmış*, ne Mekke bulur-men ne Medīne (BH 91b/18)
< +lar + fiil (çokluk durumu istemi)

buyrıl-/buyrul- **:** buyrulmak, emredilmek.
Ḳurʾān bu ayda indi müʾminlere, daḳı oruç dutmaḳ bu ayda *buyruldı.* (BH 39a/17)
< +da + fiil (bulunma durumu istemi)

pes buları pādişāh emri sürer / her ne kim *buyrıldısa* ol dem irer (GN 6788)
< (Ø)

bükil- **:** bükülmek.
çün iremez dōst maḳāmı yücedür / bir gör anuŋ ḥāli bu kez niçedür
irmemek maġbūnlıġından *bükilür* / ṭopraḳ olur yine yire dökilür (GN 6342)
< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)

çapıl- **:** yağmalanmak, yağma edilmek, basılmak.
Aruz eydür: Ḳazan bize Ḳılbaşı göndermiş, ėlüm günüm *çapıldı* ḳara başum buŋlu oldı, ṭayum Aruz maŋa gelsün, dėmiş. (DK 149a/10)
< (Ø)

çekil- **:** uzaklaşmak.
dünya işinden *çekilmiş* elleri / dünya sözinden kesilmiş dilleri (GN 8801)
< +den + fiil (ayrılma durumu istemi)

çevrül- **:** çevrilmek, dönmek, dönüp dolaşmak.
buyurdı ki süci ṭaşındı öküş
aṣıldı ḳuzılar u *çevrüldi* ḳuş (SN 5283)
< (Ø)

degşüril- **:** değiştirilmek.
ilk saŋa ḳısmet ḳıldı, andan ol ḳısmeti küni ve sāʿati birle vaʿde ḳıldı. Ne ol *degşürilür* ne ḫilāf ḳılur, ne eksik biresiye artuḳ birür ne artuḳ biresiye eksük birür (BH 79a/21)
< (Ø)

Yüŋlü Ḳoca ile Yapaġulu Ḳocayı aŋa ḫiẕmetkār vėrdiler, dört oġlı olan birin vėrdi, üç olan birin vėrdi, iki olan birin vėrdi, iki oġlançuğġum varıdı, birin vėrdüm biri ḳaldı, *çevrüldi,* nevbet gėrü maŋa geldi. (DK 113a/9)
< (Ø)

ol ulular ṣoḥbetini istesün / varsun anda ‘ilm ü ḥikmet diŋlesün
çünki ḥikmet işide ol şād ola / göŋli ḳamu ḳayġudan āzād ola
çün göŋülden ḳayġu küllî sürile / renci anuŋ saġlıġa *degşürile* (GN 2992)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

diyil- **:** denilmek, söylenilmek.
diyilmez niteligine ḥadd ü cins
bilür her ne kim eyleye cinn ü ins (SN 8)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

döndüril- **:** çevrilmek, değiştirilmek.
anuŋ içün kim oruç dutmaḳ farīża durur ve ifṭār ḳılmaḳ sünnet durur, yaʿnī farīżadan sünnete *döndürildi* dimek bolur. (BH 59a/3)
< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi) ve *< +e + fiil (yönelme durumu istemi)*

döşenil- **:** döşenmek, serilmek.
anuŋ kibi körklü örtüler birle örtülmiş, dürlü dürlü döşekler yörendürü *döşenilmiş* <sin kördügü yoḳ> erdi. (BH 153b/14)
< +ler + fiil (çokluk durumu istemi)

düzel-/düzil-/düzül- **:** 1. yapılmak.
yaŋı bitmiş ṭal çıbıḳda barmaḳlaruŋ
lüʾlüʾ mercāndan *düzülmiş* tırnaḳlaruŋ
kāfūrdan artuḳraḳ saġraḳlaruŋ
ellerüŋ ḥarīr zībādan yumşaḳ ėmdi (KY B38r1)
< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)

2. tertip ve tanzim edilmek.

ʿināyet ḳılası olıcaḳ birez
ḳamu müşkil işler *düzilür* geŋez (SN 1424)
< +ler + fiil (çokluk durumu istemi)

3. dizilmek.

ṭoḳuz yėrde badyalar ḳurılmışışıdı, altun ayaḳ ṣürāhīler *düzilmişidi*. (DK 20a/5)
< +ler + fiil (çokluk durumu istemi)

çünkim ol dörd yār *düzildi* cān-ıla / gör ki ne ḳıldı bular düşmān-ıla (GN 244)
< +ıla + fiil (vasıta durumu istemi)

4. nazmedilmek.

didügüm kitāb aşnuı Pārsī
dilince *düzilmiş* Ḥak'uŋ yārīsi (SN 363)
< +ce + fiil (eşitlik durumu istemi)

żarūret iḳtiza itdi kim bir kitāb Türk dilinçe tertīb ola ve bir / ḳaç lafẓ-ı manzūm ol tertīb üzre *düzele.* (GN 25)
< (Ø)

5. bezenmek, süslenmek.

şu sūsen ki ḫoş biter ü *düzilür*
dili çıḳar andan başı üzilür (SN 3679)
< (Ø)

6. akort edilmek.

daḫı gördi [bir] ʿūd aġacı ḳopuz
ki taḫt üzre yatur *düzülmiş* henüz (SN 503)
< (Ø)

dögil- **:** dövülmek, vurulmak, çalınmak.

dögüldi naḳāre vü çalındı kūs

gövüden yaŋılurdı vaḳtin ḫorūs (SN 2527)
< (Ø)

gümbür gümbür naḳaralar *dögildi*, burması altun tuc borılar çalındı. (DK 33b/5)
< +lar + fiil (çokluk durumu istemi)

dökil-/tökil- **:** dökülmek.
ḳara ḳıyma görklü gözüŋ açġıl yigit!
ḳarularuŋ-dan aġ ėllerüŋ baġlanmadın,
aġ alnun ḳara yėre depilmedin,
ġāfille görklü başuŋ kesilmedin,
alca ḳanuŋ yėr yüzine *dökilmedin*;
yaġı yėtdi, düşmen ėrdi,
[noldı saŋa] ne yatursın? Ḳalḳġıl [yigit!] (DK 98a/8)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

gökden ıldırım aġ[-]ban ėvüm üzerine şaḳır gördüm.
düm ḳara pusarık ordumuŋ üzerine *tökilür,* gördüm. (DK 23b/2)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

görseŋe kim dürlü cevher *dökilür* / ṣaç u saḳal aġarur bil bükilür (GN 2012)
< (Ø)

eydil- **:** söylenmek.
pes bu ʻālem ḳamusı kim ḫalḳ bilür / eyü yavuz ne ki dilde *eydilür* (GN 1251)
< +de + fiil (bulunma durumu istemi)

geçil- **:** bir yerden başka bir yere geçilmek.
gördi bir ev iki ḳapu açılur / bu ḳapudan ol ḳapuya *geçilür* (GN 5198)
< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

ırıl- **:** ayrılmak, uzaklaşmsk.
illa ṭāḳat ḳanı ṣabr eyleyesi / ḳanı dil yā ḥālini söyleyesi

yine ol Ḥaḳ'dan meger tevfīḳ ire / yoḫsa kimdür kim *ırılmadın* dura (GN 3929)
< (Ø)

işidil-/işidül- **:** işitilmek, duyulmak.
Yūsuf üni ḳulaġına *işidüldi*
ḳapudan kirü çöker durmaz ėmdi (KY B45v6)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

kün didi ḳudret diliyle söyledi / 'arş u ferşi yoġ-iken var eyledi
ẓāhir oldı nüh felek cismi-y-ile / *işidildi* 'āleme ismi-y-ile (GN 8669)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi) ve *< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)*

ḳatıl- **:** eklenmek, ilave edilmek.
binden işit: Var anda, kim cānuŋa cān *ḳatıla*;
ağla anı, kim andan bunda ḳala, bunda ḳala. (SVTM III 4)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

ḳalb anuŋçun didi aŋa ulular / kim bu şaḫsı ḫayra şerre ol ular
iki yüzlü oldugıyçun adı ḳalb / altına baḳır *ḳatıldı* oldı ḳalb (GN 1007)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

ḳazıl- **:** kazınmak, kazma işi yapılmak.
sıtmaya yarar otları ḳabı *ḳazılmış* aḳ türbüd ve maḥmūde bėşer direm ḫāṣ olmazlarsa altışar direm aḳ büber dört buçuḳ direm ḳāḳula dört buçuḳ direm zencebīl dārçīnī emlec besbāse ḳaranful cevzi bir buçuḳ direm aḳ şeker yetmiş iki direm bu otları ayru ayru dögeler ve eleyeler (MŞ 178b/9)
< (Ø)

niçe biŋ yıldur ki ol san'at yörir / *ḳazılur* ma'dinler ü cevher erir
açılur ol gizlü genc olur 'ayān / ma'din eydürler aŋa bellü beyān (GN 6592)
< +ler + fiil (çokluk durumu istemi)

keçüril- **:** geçirilmek, takılmak.

ḳullar ḳulınuŋ nişānı ol durur kim ḳulaġı delüklü bolur ve ḳulaḳına ḥalḳa *keçürilmiş* bolur ve alnı dāġlı bolur. (BH 35a/14)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

kötürül- **:** 1. alınmak.
aydur: yā Taŋrı Resūli, köŋlüm bu sāʿat ḫavf deŋizine ġarḳa boldı sanu durdum. İblīs ilerü ne erdi imdi ne boldı? Īminlik minden *kötürüldü* (BH 97a/21)
< +den + fiil (ayrılma durumu istemi)

2. ortadan kaldırılmak.
gözlerüŋden *götrile* cümle ḥicāb / bir nefesde işidesin biŋ ḫitāb (GN 9943)
< +den + fiil (ayrılma durumu istemi)

köynil- **:** bir meyvenin olgun duruma gelmesi.
ol zamānda ḥāṣıl olur cümle iş / ḫāmı gider *köynilür* cümle yimiş (GN 1966)
< (Ø)

ḳurıl- **:** kurulmak.
ḳaçan kim ol zāhid dünyādan bardı, anuŋ bir dōstı bar erdi, anı düşinde kördi, kim ḳıyāmet ḳopmış, terāzū *ḳurılmış*, ṣırāṭ kerilmiş, ʿālem ḫalḳı ʿAraṣat yirine dirilmiş. (BH 61a/4)
< (Ø)

ornıl- **:** bir şeyin içine yerleşmek.
gevhere altun bahā şol dem olur / kim güher altun içinde *ornılur* (GN 1424)
< +de + fiil (bulunma durumu istemi)

öril- **:** örülmek.
delilī munuŋ ol durur kim eger biz bir yabāna çıḳsavuz bir yüksek üzre bir sarāy körse-vüz eylenmiş, dīvārı ṭurmış, üstüni örtilmiş, içi yazılmış, ḳapusı *örilmiş*, anda biregüye ṣorsa-vuz kim bu sarāyı bu yüksekde kim eyledü diyü? (BH 137b/8)
< (Ø)

örtil-/örtül- **:** örtülmek, saklanmak.

ṣanur ʿaybını ṭon ile *örtilür*
baḳır yüzine altunı dürtinür (SN 190)
< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

tāze ḥevīcüŋ ḳabın ṣoyalar özdegin bıraġalar bıçaġıla ḳazıyalar ya mermer havānda dögeler ṭancīriye ḳoyalar üzerine bal dökeler şol ḳadar ki *örtüle* arḳun od ėdeler tā ki ṣuyı buḫārı gide (MŞ 164b/5)
< (Ø)

saçıl- **:** saçılmak.
bir yil eser ʿarş altından uçmaḳ aġaçlarınuŋ yapraḳları biribirine doḳınur ve ol yapraklardan müşk, ʿanber *saçılur.* (BH 45a/4)
< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)

eydevüz kim seni gerekdür bize / cânumuz müştâk-durur görklü yüze
ol sa'atda cümle perde açıla / dürlü raḥmet üstümüze *saçıla* (GN 1144)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

satıl- **:** satılmak.
uraġutum ışbu yarġumu ṣatmaḳ diler ve men dilemes-men kim yarġum *ṣatıla.* (BH 114b/13)
< (Ø)

Cebrāʾīl aydur ėmdi öre durġıl
urġana yapışġıl taşra çıḳġıl
ne bahāya *satılur* sen közin körgil
müşterī ḥāżırdur alur ėmdi (KY B15r14)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

seçil- **:** diğerlerinden ayrılmak.
ḫaber birür ol nebiyy-i raḥmet, seyyid-i ḥażret, ketürdi şerʿ ü millet, kötürdü küfr ü bidʿat, işitse adın diŋlenür cān, anuŋ birle *seçildi* küfr ü īmān. (BH 61a/25)
< +birle + fiil (vasıta durumu istemi)

illa küfre gör niçe raġbet ider / çünki küfri işidür gör kim n'ider
biri biŋ olur dilinden saçılur / bu iş ile ol münāfıḳ *seçilür* (GN 2229)
< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

sökil- **:** sökülmek, parçalanmak.
kimi er düşürendi kimi at yıḳan
sökilürdi cevşen dökilürdi ḳan (SN 4474)
< (Ø)

süril- **:** hayvan veya hayvan sürüsünün önüne katılıp otlatarak sürülmesi.
zīra ḥayvān *sürilür* aġaç-ıla / sürmeyinçe yörimez doġru yola (GN 2529)
< +ıla + fiil (vasıta durumu istemi)

2. kovulmak.
çün gönülden ḳayġu küllî *sürile* / renci anuŋ saġlıġa degşürile (GN 2992)
< +den + fiil (ayrılma durumu istemi)

süsil- **:** saplanmak, batırılmak.
şehbāz şehbāz atlar yügürdi, nalı düşdi. Ala ala gönderler *süsildi.* (DK 33b/10)
< +ler + fiil (çokluk durumu istemi)

şeşil- **:** çözülmek.
şerīʿat ḥükminçe eli *şeşilmeye* ḥükümlü boldı ve desturlu boldı. (BH 130b/11)
< +çe + fiil (eşitlik durumu istemi)

ögütlemek içün seni bileyim
sözümi ṭutasıyiseŋ bileyim
baŋa şol degir kim diyem bildügüm
aŋıllıġile tīz *şeşilür* dügüm (SN 1197)
< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

ṭuyıl- **:** duyulmak, öğrenilmek.

ol kişi çün kendüden aldı ḫaber / ol ḫaberden iş *ṭuyıldı* mu‘teber (GN 959)
< +den + fiil (ayrılma durumu istemi)

unıdıl- **:** hatırdan çıkmak, unutulmak.
yā müʾmin, ʿaceb degül dünyā ṭaʿāmı ve şarābı *unıdılsa* <Yūsuf> körkinden. (BH 101a/20)
< +den + fiil (ayrılma durumu istemi)

bunuŋ bigi ṭaŋsuḳʿaceb dāstān
işitmemiş ola kişi hīç zamān
revādur düşer ise dilden dile
ḫayıfdur eger vara *unudıla* (SN 5344)
< (Ø)

el ayaġ u baş *unıdılmış-ıdı* / uşbu varlıḳ cümle mahv olmış-ıdı (GN 3801)
< (Ø)

urıl-/urul-/vurıl- **:** 1. vurulmak.
cemīʿ begler bindi. Ḳazanuŋ ḳoŋur atın çekdiler; bindi. Borı çalındı, kös *urıldı.* (DK 301-10)
< (Ø)

yir yüzini dutdı anuŋ heybeti / günde biş kez *urıludur* nevbeti (GN 155)
< (Ø)

yine riyā munlar yüzine *vurulmış* durur (BH 82b/12)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

2. yapılmak.
çü bünyādı *uruldıdı* naẓm ile
revādur [ki] tārīḫi hem naẓm ola (SN 5699)
< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

ütil- **:** oyunda yenilmek, kaybetmek.

uyur olsa çobān ṭaġılur ḳoyun
ḥarīf olsa ġāfil *ütilür* āyin (SN 935)
< (Ø)

varıl- **:** gidilmek.
niçe varam ben bu yolı yalŋuzın / niçe görem iy ‘aceb ol dōst yüzin
çün bu yol yalŋuz *varılmaz* muṭlaḳā / yalŋuzın hīç kimsene irmez Ḥaḳ’a (GN 89)
< (Ø)

yapıl- **:** yapılmak, yapma işine konu olmak.
uş *yapılmış* şehr ezelden bu gönül / iste bir bunda bu dörd ırmaġı bul
şu siyerdür bunda ḫamr ol ma‘rifet / süt ‘ilimdür hem ḥilim ol bal şıfat (GN 5710)
< +den + fiil (ayrılma durumu istemi)

yaradıl- **:** yaratılmak, yaratma işine konu olmak.
aydur: <yidi> neseden *yaradılduŋuz*, yaʿnī balçıḳdan ve menī ṣudan ve uyımış ḳandan ve bir pare etden ve deriden ve cāndan. (BH 55a/4)
< +den + fiil (ayrılma durumu istemi)

her ne kim varsa *yaradılmış* ḳamu / dünya aḫret yir ü gök uçmaġ ṭamu (GN 10138)
< (Ø)

yayıl- **:** duyulup ağızdan ağıza söylenmek.
bizüm ucumuzdan bu ḫoş dāstān
cihānda meger *yayıla* bir zamān (SN 339)
< +da + fiil (bulunma durumu istemi)

ırġad içün kişi gitdi yollara / bu ḫabar *yayıldı* cümle illere
ḳırḳ biŋ ırgat cem‘ oluban geldiler / her bir usta bir yanın başladılar (GN 1520)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

yazıl-/yazul- **:** 1. yazılmak, bildirilmek.

ol kim ezelde *yazılmış* durur, artmas. Eger artar dir erseŋ artmas, velīkin ḥarīslıḳ artar. (BH 83a/11)
< +de + fiil (bulunma durumu istemi)

ezelden *yazılmazsa* ḳul başına ḳaża gelmez, ecel vaʿde ėrmeyince kimse ölmez. (DK 3a/13)
< +den + fiil (ayrılma durumu istemi)

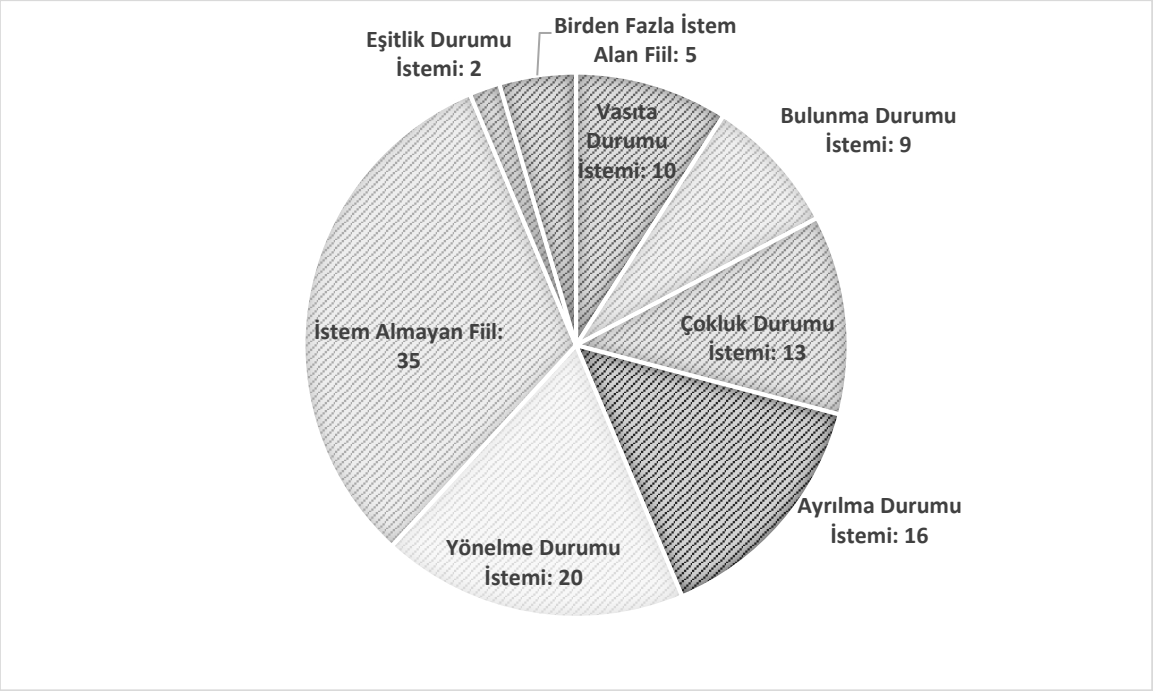
ol kimesneye ki Ḥaḳ benüm didi / lācerem cānlarda *yazıldı* adı (GN 208)
< +da + fiil (bulunma durumu istemi)

2. resmedilmek, nakşedilmek.
ʿaceb bu arada ne sır gizlüdür
ki bunuŋ bigi ṣūret uş yazludur
eyitdi ki bu bir degül belki dört
arada *yazılmışdur* işüŋe yort (SN 3954)
< +da + fiil (bulunma durumu istemi) ve *< +e + fiil (yönelme durumu istemi)*

3. yer tutmak.
‘ilm ü ḥikmet kim gelür senden dile / işidenüŋ gönli içre *yazıla*
her du‘ā kim gele aġzuŋdan doġa / bir nefesde ol nefes göge aġa (GN 2811)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

yıḳıl- **:** yıkılmak.
taġ ṭaş *yıḳılmış*, ırmak, deŋiz ṣoġılmış, yir yüzi degşürülmiş. (BH 91b/17)
< (Ø)

yudıl- **:** yutulmak.
Taʿālaʾllāh ol padişah-ı ḳadīm
ki her gündedür işi üzre ledīm
anuŋ buyruġunsuz adılmaz adım
boġazdan aşaġa *yudılmaz* yudım (SN 2)
< (Ø)

Şekil 5.1. -l- Edilgenlik Ekinin "Etkilenenin Ön Plana Çıkarıldığı Başkası Tarafından Yapılma" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

5.2.1.1.2. Durum Bildirme

-l- edilgen çatı ekinin cümleye durum işlevini yüklemesidir. Fiil tabanının karşıladığı eylemden öznenin etkilendiği, eylemi yapan kimsenin cümlede "tarafından" sözcüğünü almadığı görülür.

arıdıl- **:** arıtılmak, temizlenmek.

ayva maʿcūnı ki ishāli menʿ ėder ve zaḫīri keser içi ṭaşı *arıdılmış* ayva ki sirkede ḳaynamış ola (MŞ 97a/9)

< (Ø)

biçil- **:** kesilmek, kökünden kazınmak.

biçilmiş idi ḳuyruġı biŋ atuŋ

ʿArab özi göyner idi hem Ṭāt'uŋ (SN 5514)

< (Ø)

biril-/viril- **:** verilmek.

ol sen kögsüŋ üzre yaturup oḳşaduġuŋ iki ciğer-gūşeŋe birisine biz eyle taḳdīr ḳıld<uḳ> aġu *birile* ve baġrı yitmiş pare bolup aġzından kele ve birisini Kerbelā yazısında ḳoç kibi boġuzlap başın keseler. (BH 76a/8)

< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

cümle ʻālem ḫalḳı andan dirilür / cümle ḫalkuŋ rızḳı andan *virilür* (GN 9707)

< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)

bişiril- **:** pişirilmek.

dögülmiş mercimek ki *bişirilmiş* ola ve üç kez ṣuyı dökülmiş ola (MŞ 97a/1)

< (Ø)

boġul- **:** boğulmak, takılıp kalmak.

arḳası kūz olur bėli egilir esrik gibi ḳorḳa ḳorḳa yürür ġuṣṣalu olur ḳarnı acar nesne yėmez ṣuṣar ṣu içmez olur ki ṣudan ḳaçar göricek ditrer belki ölür her bir adım admaḳda sürçer yürürken bir ḳaraltı görse ḫamle ėder boġazı *boġulur* (MŞ 147b/11)

< (Ø)

çün *boġıldı* söz boġazda az olur / tertib ü żabṭa gelür ü öz olur

geçdi boġazdan yayıldı aġıza / geldi ḫil‘āt oldı āvāz ol söze (GN 8455)

< +da + fiil (bulunma durumu istemi)

dapıl- **:** tapılmak.

Melik durur cezā küninde, mütekebbir durur, öŋülmüş durur, *dapılmış* durur, niʿmet birici durur öŋ yaʿnī dünyāda, soŋ yaʿnī āḫiretde. (BH 49b/19)

< +de + fiil (bulunma durumu istemi)

dartıl-/ṭartıl- **:** tartılmak.

üçinçisi dükelinüŋ yazuḳı müzdi terazūya *dartılası* durur. (BH 142b/18)

< +a + fiil (bulunma durumu istemi)

ḳaçan kim ḳıyāmet küni bolsa, ḳullar ʿameli *ṭartılsa*, minüm ümmetüm terāzüsı aġır bolġa ayruḳ ümmetler terāzüsından. (BH 176a/12)
< (Ø)

çünki cān ‘azm eyledi ol menzile / yine vardı cān öŋinçe nūr bile
cān bu kez ol menzile ḳıldı naẓar / gördi *dartılmış* iki dervāze var (GN 5220)
< (Ø)

ḳapıl- **:** cezbedilmek.
ḳıyās eyle kim ḥāli anuŋ nola
bu ʿışḳ işi dimek geŋezdür dile
ḳararı *ḳapıldı* ḳanı ḳıldı cūş
Süheyl adına bir ḳadeḥ ḳıldı nūş (SN 1810)
< (Ø)

kesil- **:** kesilmek, kurumak
kesilsün oġlan emen süt ṭamarum, yaman sızlar. (DK 14a/8)
< (Ø)

dilümüzden adları eksilmesün / göŋlümüzden dadları *kesilmesün* (GN 221)
< +den + fiil (ayrılma durumu istemi)

ḳırıl- **:** çok sayıda insan ölmek, öldürülmek.
tekür alındı kāfir ḳaçdı. Derelerde kāfire ḳırġun girdi, on biş biŋ kāfir kimi *ḳırıldı,* kimi ṭutıldı. (DK 78b/3)
< (Ø)

gitdi küfr ehli *ḳırıldı* ḳamusı / şu yüzinde ḳaldı Nūh’uŋ gemisi (GN 4091)
< (Ø)

şorul- **:** sorulmak, soru sorulmak.
yidinçi dükellere suʾāl ṣorulası durur. (BH 143a/2)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

yaḳıl- **:** yanmak.
meger şol sāʿat kim göreydi yüzin
bıraġaydı gölgesine kendüzin
şoŋ ucı aŋa degdi kim güneşe
yaḳılurdı düşdi ṭaġa vü ṭaşa (SN 3550)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

yaḳılur ol kendü kendü ḥāl-ıla / söyleyüp getürimez derdin dile (GN 6264)
< +ıla + fiil (vasıta durumu istemi)

yancıl- **:** ezilmek.
dilin aġzı içinde ṭutabilen
ki ininde ḫoş yatur iymin ılan
çıḳıcaḳ ṭaş ile başı *yancılur*
ya çomaḳ yir ü yā oḳa sancılur (SN 3684)
< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

yıkıl- **:** yıkılmak, yok olmak.
Yūsuf aydı baŋa köşk hīç kerekmez
uçmaḳ köşki sarāy hīç *yıḳılmaz* (KY B38v13)
< (Ø)

dünyada her ne yaparsaŋ *yıḳıla* / aḫiretçün yapduguŋ bāḳī ḳala (GN 679)
< +da + fiil (bulunma durumu istemi)

yidil- **:** gitme işini yapmak.
yöridi sulṭān ḳamu begler bile / *yidilürdi* tāzī yedekler bile (GN 1512)
< +ler + fiil (çokluk durumu istemi)

yiŋil- **:** zaptedilmek.
dilinden düşer kişi müşkil işe
eger dek dura ne ḳorḫu başa
ağız aŋa zindan durur bekci diş

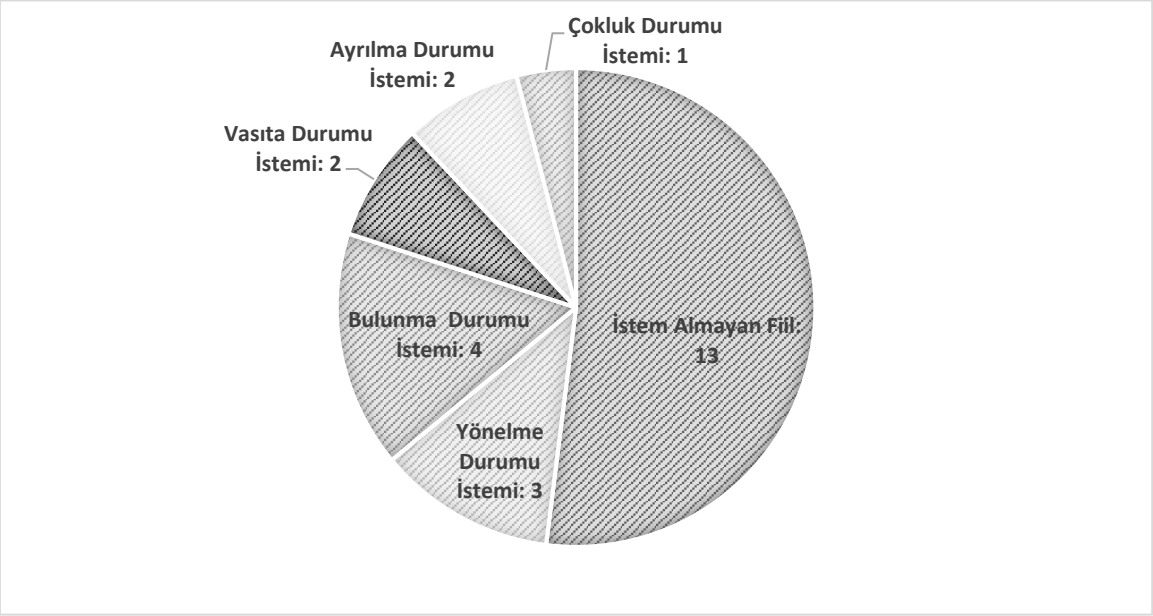
yiŋilmez ḳoparur daḫı bunca iş (SN 3671)

< (Ø)

yoyıl- **:** bozulup kaybolmak.

‘ışḳ evinde esriyen ayılmaya / ‘ışḳ elinden yazılan *yoyılmaya* (GN 1042)

< (Ø)

Şekil 5.2. -l- Edilgenlik Ekinin “Durum Bildirme” Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

5.2.2. -n- Ekli Edilgenlik

EAT’de -n-, edilgen çatı oluşturmak için sıkça başvurulan bir ektir. Döneme ait eserlerde *alın-, aŋlan-, ayırtlan-, ayrıtlan-, bağlan-, berkin-, beyerlen-, bilin-, bislen-, bitin-, boġazlan-, boyan-, buḳaġulan-, bulın-, bulun-, çalın-, çalḫan-, döşen-, eklen-, eşin-, ėyerlen-, eylen-ıslan-, isten-, işidin-, işlen-, ḳaynan-, ḳazın-, ḳılın-, oḫlan-, oḳın-, saḳlan-, şalın-, satun-, şınan-, sıvan-, söylen-, ṭoġran-, ṭoġran-, uşan-, uzan-, yaġmalan-, yarlıġan-, yayın-, yayḫan-, yülin-, zaʿfirānlan-* eylemleri tespit edilmiştir.

5.2.2.1. -n- Ekli Fiillerde Anlam

-n- edilgenlik eki, incelenen eserlerde cümleye "etkilenenin ön plana çıkarıldığı başkası tarafından yapılma ve durum bildirme" işlevlerini yüklemiştir.

5.2.2.1.1. Etkilenenin Ön Plana Çıkarıldığı, Başkası Tarafından Yapılma

-n- edilgenlik ekinin eylemde bildirilen işi öznenin bizzat kendisi yapmadığını, cümlede eylem tabanındaki anlamdan etkilenenin ön plana çıkmasını sağladığı işlevidir.

alın- **:** satın alma işinin yapılması.

ol güher cān maḳṣudıdur iy ḥabīb / aç ḳulaġuŋ uşbu sözden al naṣīb

irmeyesin maḳṣuda bu dil-ile / nitekim gevher *alınmaz* pul-ıla (GN 1436)

< +ıla + fiil (vasıta durumu istemi)

aŋlan- **:** anlaşılmak.

cihānun ne kim ucı bucaġıdur

belā yurdı vü zaḥmet ocaġıdur

ne deŋlü ki bilinür ü *aŋlanur*

Ādem oġlı bunda nite diŋlenür (SN 2356)

< (Ø)

bu ḫabardan bize ma'nī *aŋlanur* / imdi ḳanda gizlüdür gör aŋla nūr (GN 501)

< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi) ve *< +e + fiil (yönelme durumu istemi)*

ayrıtlan- **:** ayırt edilmek, ayrılmak.

bunı eyitmek birle İslām sarāyı *ayrıtlanır.* (BH 6b/1)

< +birle + fiil (vasıta durumu istemi)

bağlan- **:** 1. kapanmak.

ve gūristānlara ʿaẕāblar kirü inesüdür, uçmaḳ ḳapuları *bağlanasıdur* ve ṭamu ḳapuları açılasıdur ve şeyṭānlar boşanasıdur. (BH 56a/9)

< (Ø)

2. sevmek, içten bağlı olmak.

tesbīḥ olmış her birinüŋ sevdügi / külli *bağlanmış* aŋa uṣṣı ögi (GN 8784)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

berkin- **:** sağlamlaşmak, bağlanmak.
ḫurmā aġacının köki *berkinmiş* bolur. (BH 5b/14)
< (Ø)

‘ilm ü ‘ibret ṭā‘at u ẕikr ü ṣafā / berkidüpdür ‘aḳl-ıla ‘ahd ü vefā
ḫulḳ u īmān u ḳanā‘at ḳamusı / ‘aḳla *berkinmiş* bularuŋ nāmusı (GN 980)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

beyerlen- **:** kabul edilmek.
Taŋrı taʿālā buyurur: Yā Muḥammed, ayıtġıl ʿAliye kim dört dürlü ṣadaḳa kim birdüŋ, dördevlesi *beyerlendi*, hem dünüŋ hem kündüzüŋ hem āşikāreŋ hem yaşuruŋ. (BH 130a/18)
< (Ø)

bilin- **:** bilinmek, anlaşılmak.
anuŋ içün kim ʿilm maʿrifeti ʿaḳl birle *bilinür*. (BH 6b/22)
< +birle + fiil (vasıta durumu istemi)

görüp Nev-bahār’uŋ ṣuda gölgesin
oḳıyıcaġaz nitdügin bilesin
ne deŋlü ki düzmiş durur dir hemīn
bilinsün diyü beyti düşinde ̧umın (SN 354)
< +de+ fiil (bulunma durumu istemi)

yavuz nesne ve yavuz buḫār dimāġa ėrmeyince ṣarʿ düşmeye ve eger buḫār hemīşe dimāġdāmısa ṣarʿ durmamaḳ lāzım olaydı ve çün ki aŋsuzda düşer ve tėzcek gėne zāyil olur pes *bilindi* ki bu buḫār dāyima dimāġda degül andan ötürü ki degme bir ʿārıż olan nesne ki bir kezden belüre ve gėne tėzcek zāyil ola. (MŞ 42a/6)
< (Ø)

biline eżdād ‘ālemde ‘ayān / çün ten ü cān çün zemīn ü āsımān (GN 2/4)
< +de + fiil (bulunma durumu istemi)

bislen- **:** yetiştirilmek.
kişinüŋ ṭaş altında ḳalsa eli
anı ṭutmaḳ olur ulular yolı
ḫoẕ eylük aŋa biri biŋ yazıla
ki *bislendidi* ol öküş nāz ile (SN 2636)
< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

bitin- **:** yazılmak.
Elif dükeli ḥarflerden ilerü durur. Evvel bir ḳara beŋ erdi. Levḥ üzre *bitindi*. Dükeli ḥarfler andan yayıldı. (BH 115a/21)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

boyan- **:** boyanmak.
yir içinde çünki durdı bir zamān / ma‘din oldı her maḳāmda çıḳdı kān
çün *boyandı* emr-i Ḥaḳ bu ma‘dine / ḥażret’e yol istedi andan yine (GN 3279)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

buḳaġulan- **:** zincire vurulmak.
yā Resūlaʾllāh ol ne muṣībet durur? Aydur: ol durur duʿālar bu ay içinde müstecāb erdi ve ṣadaḳalar bu ay içinde ḳabūl erdi ve ṭāʿatlar ṣevābı bu ay içinde müstecāb erdi ve ʿartuḳ erdi ve gūristānlardan ʿaẕāb kötürilmiş erdi ve uçmaḳ ḳapuları [açuḳ] erdi, şeyṭānlar *buḳaġulanmış* erdi. (BH 56a/7)
< +lar + fiil (çokluk durumu istemi)

bulın- **:** bulunmak.
Süheyl eydür indi nice ṣabr idem
güneş var iken gölge niçe güdem
ecel çün irişe ṣu başdan aşa
bulınmaz amān gölgeden güneşe (SN 1493)
< (Ø)

bevāsīrçün Balġan ṭaġından *bulınur* sigile beŋzer bir otdur (MŞ 107b/10)
< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)

sen ṣaġ ol, ḳasın ana, babam ṣaġ olsun, bir menüm gibi oġul *bulınmaz* mı olur? (DK 29b/1)
< (Ø)

çalḫan- **:** çalkalanmak, dalgalanmak.
gör deŋizler mevci niçe *çalḫanur* / ol semā'da bu deŋizler yayḫanur (GN 39)
< (Ø)

çalın- **:** 1. çalınmak.
bu ḥāl üzre Züleyḫā Yūsufı bilmez
zīrā ki Yūsuf aŋa yaḳın kelmez
anıŋ üni ḳulaġına işidülmez
żarb naḳḳār burġu üküş *çalınur* ėmdi (KY B53v13)
< (Ø)

gümbür gümbür ṭavullar *çalındı,* burması altun tuç borılar *çalındı.* (DK 68a/7,8)
< +lar + fiil (çokluk durumu istemi)

2. kesmek üzere bıçağın sürülmesi, kesilmek.
kim senüŋçün cān u ten ḳurbān-ıdı / el ayaḳ baġlu saŋa fermān-ıdı
boġazumda *çalınurdı* iti bıçaḳ / bir daḫı ḳanda görem şunı i Ḥaḳ (GN 3792)
< +da + fiil (bulunma durumu istemi)

çeynen- **:** çiğnenmek.
anda ne ḳayġu vü ne teşvīş ola / şādılıḳ her dem bulara iş ola
bişe ḫōş ḫōş aşlar odı yanmadın / yine ol aşlar velī *çeynenmedin* (GN 5682)
< +lar + fiil (çokluk durumu istemi)

döşen- **:** yayılmak, serilmek.
Şāmī günlügi yėr yüzine dikdürmişidi. Ala ṣayvānı gök yüzine esenmişidi. Biŋ yėrde ipek ḫalıçası *döşenmişidi.* (DK 7a/3)

< +de + fiil (bulunma durumu istemi)

eklen- **:** eklenmek, bulaşmak, sürülmek.
ağ ṭonuma kir *eklendi* senüŋiçün (DK 75a/1)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

ėyerlen- **:** eyerlenmek.
ol tazı *ėyerlendi* ḥażır keldi (KY D59v6)
< (Ø)

eylen- **:** yapılmak, imal edilmek.
eger ete ṣabr ėdemezse keklik ve serçe etin vėreler ki biryān *eylenmiş* veya noḫūd-āb içinde bişmiş ola (MŞ 84a/6)
< (Ø)

isten- **:** istenmek.
bu ol ay durur kim *istenmes* kine ḳan. (BH 45b/20)
< (Ø)

her bir iş kim bu ayaḳda işlenür / ol işe elbette ma'nī *istenür* (GN 9391)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

işidin- **:** işitilmek, duyulmak.
Ol vaḳt boldı mu kim ümmetler öksüz ḳala? Ança aġlaşdılar kim bularuŋ üni Peyġāmber ḳulaḳına *işidindi.* (BH 150a/17)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

işlen- **:** işlenmek, yapmak.
her bir iş kim *işlenür* fitne senüŋ / 'ālem içre yöriyen fetvā senüŋ
bu iş içre suçı ne ben miskinüŋ / emr ü taḳdīr ü dilek cümle senüŋ (GN 886)
< (Ø)

oḫlan- **:** oklanmak, ok ile vurulmak.
gördi oğlınuŋ ala gözlü ḳırḳ yigidi ḳırılmış, bedevī atı oğlanuŋ *oḫlanmış* yatur. (DK 72b/7)
< (Ø)

oḳın- **:** 1. okunmak.
kögüzler içinde *oḳınan* Ḳurʾān erdi, diller üzre yöriyen ẕikrüʾr-raḥmān erdi. (BH 56a/12)
< +de + fiil (bulunma durumu istemi)

anı Tangrı nite revā göredi
ḥakīm *oḳınur* āḫir hem bir adı (SN 3412)
< (Ø)

Muḥammedüŋ ṣaġ yanında namāz ḳılan Ebū Bekir Ṣıddīḳ görkli. āḫīr ṣıpara başıdur ʿamme görklü. Hecesinleyin düz *oḳınsa* yāsin görklü. (DK 5a/1)
< (Ø)

gözdeki maʻnī tamām *oḳındı* çün / cāna menzil oldı bu kez bu burun (GN 9350)
< (Ø)

2. davet edilmek, çağırılmak.
ya'ni her kim kime kirtendi tamām / anuŋ-ıla *oḳınısar* ve's-selām (GN 495)
< +ıla + fiil (vasıta durumu istemi)

saḳlan- **:** saklanmak, korunmak.
ey müsülmānlar, iʿtiḳād eyle dutuŋ kim Taŋrı kelāmı muṣḥaflar içinde yazlu durur, köŋüller içinde *saḳlanu* durur, dillerde oḳınu durur. (BH 108b/13)
< +de + fiil (bulunma durumu istemi)

ṣalın- **:** bırakılmak, konulmak.
ṭoḳsan tümen genç Oğuz ṣoḥbetine deril[m]iş-idi. Aġzı böyük ḫumralar ortalıġa *ṣalınmış* idi. (DK 63a/13)
< +lar + fiil (çokluk durumu istemi) ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)*

satun- **:** satılmak.

kendüleri ḳul oldılar altınçı yıl
hem Yūsufa *satunurlar* bayıḳ bilgil
barçası Yūsufa oldılar ḳul
şehir ḫalḳı cümlesi ḳul olur ėmdi (KY B51v12)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

ṣınan- **:** sınanmak, denenmek, tecrübe edilmek.

ṣınanmış durur bu cihānun işi
ṣınanmışı nite ṣınaya kişi (SN 5658)

< (Ø)

sıvan- **:** sıvanmak.

ol ayıtsa: Dīvār yüceldi, yüksek boldı, üstüni örtüldi, sarāy boldı, içi *sıvandı,* ürüŋ boldı. (BH 137b/10)

< (Ø)

ḳırḳ direk var ḳubbede o ḳırḳ kemer / cümle altunla *sıvanmış* ser-be-ser (GN 5759)

< +la + fiil (vasıta durumu istemi)

gülnār ve süg ve sudʿ yaʿnī ṭopalak her bidinden bir cüzüʾ aḳ zāc buçuk cüzüʾ bunları yumşaḳ dögeler bir birine ḳarışdurup dişler dibine dürteler ve bu ot daḫı *ṣınanmışdur* ki dişleri berkidür (MŞ 58b/14)

< (Ø)

söylen- **:** 1. yazılmak.

gerçi kim *söylendi* bunda Türk dili / illa maʿlūm oldı maʿnī menzili (GN 26)

< +da + fiil (bulunma durumu istemi)

2. söylenmek, bilinmek.

ḳamu dilde *söylenür* ismi anuŋ / illa bir görlüm nedür cismi anuŋ (GN 1264)

< +de + fiil (bulunma durumu istemi)

ṭoġran- **:** doğranmak.

oğlan ḳalḳanını gürze ḳarşu ṭutdı. Yoḳarudan aşaġa kāfir, oğlanı ḳatı urdı, ḳalḳanın uvatdı, tuġulġasını yoġurdı, ḳapaḳların ṣıyırdı, oğlanı alımadı. Gürzile dögişdiler, ḳara polad uz ḳılıcıla ṭartışdılar. Serpe serpe meydānda ḳılıç-laşdılar. Çig[in]leri *ṭoġrandı*, ḳılıçları uvandı; birbirin alımadı[lar]. (DK 127a/12)

< (Ø)

yaġmalan- : yağmalanmak, yağma edilmek.

Salur Ḳazanuŋ ėvi *yaġmalanduġı* boyı beyān ėder (DK 19b/10)

< (Ø)

yarlıġan- **:** af ve merhamet edilmek.

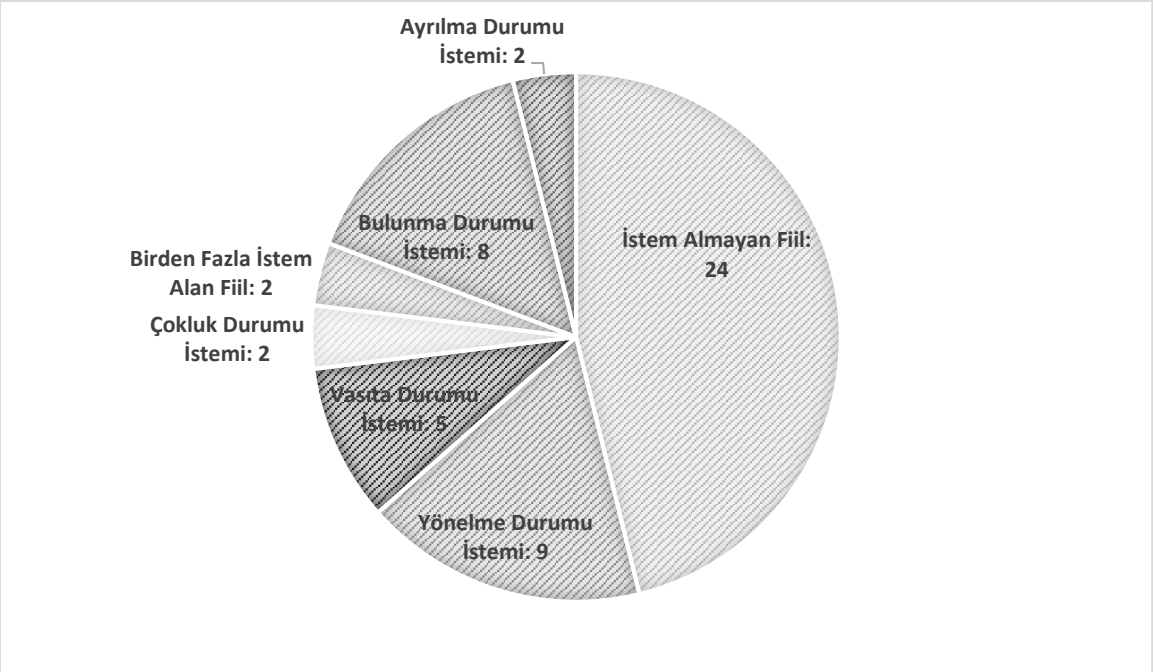
daḳı her kim atası anası sinine ziyaret ḳılsa andan ol ḳul kendüzin Taŋrı yarlıġamadı sansa Taŋrı anı yarlıġamaya, ammā *yarlıġanmış* bilsün. (BH 45b/16)

< (Ø)

bişdi odda düşdi diş ortasına / uġradıysa bāri Taŋrı dōstına

yarlıġandı cümle ol ‘ucb u günāh / ol nefesden ḫoşnud ola pādişāh (GN 4309)

< (Ø)

Şekil 5.3. -n- Edilgenlik Ekinin "Etkilenenin Ön Plana Çıkarıldığı Başkası Tarafından Yapılma" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

5.2.2.1.2. Durum Bildirme

-n- edilgen çatı ekinin cümleye durum işlevini yüklemesidir. Fiil tabanının karşıladığı eylemden özne etkilenir, eylemi yapan kimse cümlede "tarafından" sözcüğünü ve yönelme durumu ekini almaz (Baasanjav, 2006: 202).

ayırtlan- **:** ayrılmak.

nīlüfer dörder direm ḳuru benefşe üç direm bunları üç direm ṣuyıla ḳaynadalar tā iki baḫşda bir baḫşı ḳala andan ṣoŋra ḫıyār şenber için bıraġalar on bėş direm ve şol ḳadar ovalar ki pulından balı *ayırtlana* (MŞ 183b/4)

< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)

boġazlan- **:** hayvan kesilmek.

yir altında ḳurtuldıdı bir öküz
ḳuzı gözde bir kim Ḥameldür henüz
biŋ erlik semiz yunt biŋden öküş
uçarda ne kim eti yinürse ḳuş

boġazlandı ol ṭoyda vü yindidi
melāyikden ayruġı ṭoyındıdı (SN 2113)
< +da + fiil (bulunma durumu istemi)

bulın- **:** bir arada olmak, ulaşmak.
dünyada üç dürlü nesne var-durur / ḳamu nesneye bahā bunlar-durur
bunlaruŋla *bulınur* ne istese / bunlaruŋla alınur her bir nese (GN 1415)
< +la + fiil (vasıta durumu istemi)

eşin- **:** eşilmek, kazılmak.
yirüŋ yardı ḳarnın at u er güci
ṭaşuŋ baġrını deldi demür ucı
çeriler çü ḳarışdı nā-geh ḳatı
eşindi ayaḫdan yirüŋ bir ḳatı
havāya bulıtlarlayın dügdi toz
şanasın ki vardı göge degdi toz (SN 2748)
< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)

ḳaynan- **:** kaynatılmak.
yürek aġrısıçün fulūniyā-yı fārsī dėrler terkībi iç aġrısı bābındadur noḫūd dögeler yumrıcaḳdur acı olur aġzında çoḳ tükürügile yutmaḳ gerek acla üzerine bėş direm anīson birle *ḳaynanmış* ılıcaḳ ṣuyı şeker ḳatup içeler (MŞ 79a/10)
< +birle + fiil (vasıta durumu istemi)

ḳazın- **:** kazınmak.
terkīb-i muġlāb rāzyāne toḫmı ve kerefes toḫmı anīsōn ve üsti *ḳazınmış* buyān ve ḥarīr-i ḫām ki ṣınduyıla uvaḳ toġranmış ola (MŞ 1783b/9)
< (Ø)

ḳılın- **:** yapılmak.
süd çürügi ki cimīʿ şerāyıṭıyla *ḳılınmış* ola mālīḫūlyāya müfīddür (MŞ 45a/3)
< +la + fiil (vasıta durumu istemi)

ıslan- **:** ıslanmak.

niçeme ki ehl ola vü uṣlana
yavuz ite beŋzer ki key *ışlana*
ola ḥaḳ anı eylemek bu ite
ki nā-ḥaḳ cühūd eyledi Tevrit'e (SN 3180)
< (Ø)

ṭoġran- **:** doğranmak.

döküldi vü *ṭoġrandı* nuḳl u kebāb
çalındı def ü çeng şeş-tā rebāb (SN 5284)
< (Ø)

gürzile dögişdiler, ḳara polad uz ḳılıcıla ṭartışdılar. Serpe serpe meydānda ḳılıç-laşdılar, çig[in]leri *ṭoġrandı*, ḳılıçları uvandı, birbirin alımadı[lar]. (DK 127a/12)
< (Ø)

uşan- **:** parçalanmak.

ṭaş ile ṭaş u sırça sırçayile
ṭoġan ṭoġan u serçe serçeyile
olıcaḳ ne sınur u ne *uşanur*
ne incinür ürker ü ne üşenür (SN 4138)
< (Ø)

uzan- **:** uzun sürmek, uzamak.

beni isteyeler aŋa yok gümān
ve līkin bulınca *uzanur* zamān (SN 3704)
< (Ø)

yayın- **:** yayılmak, dağılmak.

ādem düşer olsa ayaḫ ṭayınur
başındaġı ʿaḳlı anuŋ *yayınur* (SN 5127)
< (Ø)

yayḫan- **:** temizlenmek.

gör deŋizler mevci niçe çalḫanur / ol semā'da bu deŋizler *yayḫanur (GN 39)*

< +da + fiil (bulunma durumu istemi) ve < +lar + fiil (çokluk durumu istemi)

yülin- **:** tıraş edilmek.

revān gördi ol arada bir ḳulın

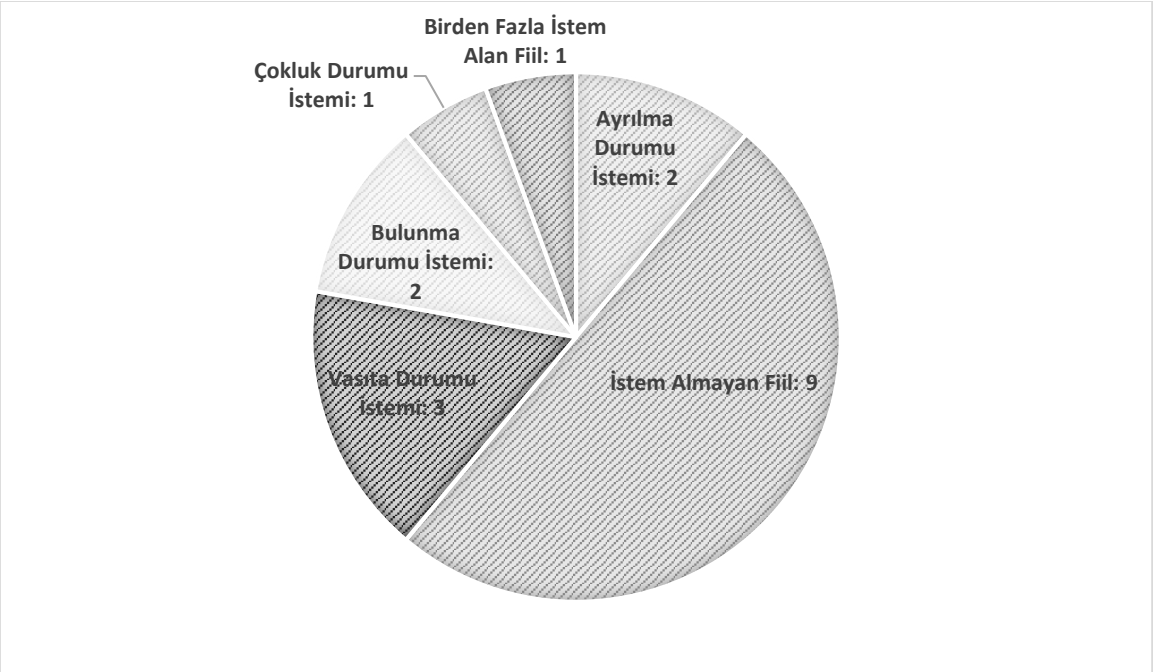
geyür gök *yülinmiş* saḳalı ḳılın (SN M 4620)

< (Ø)

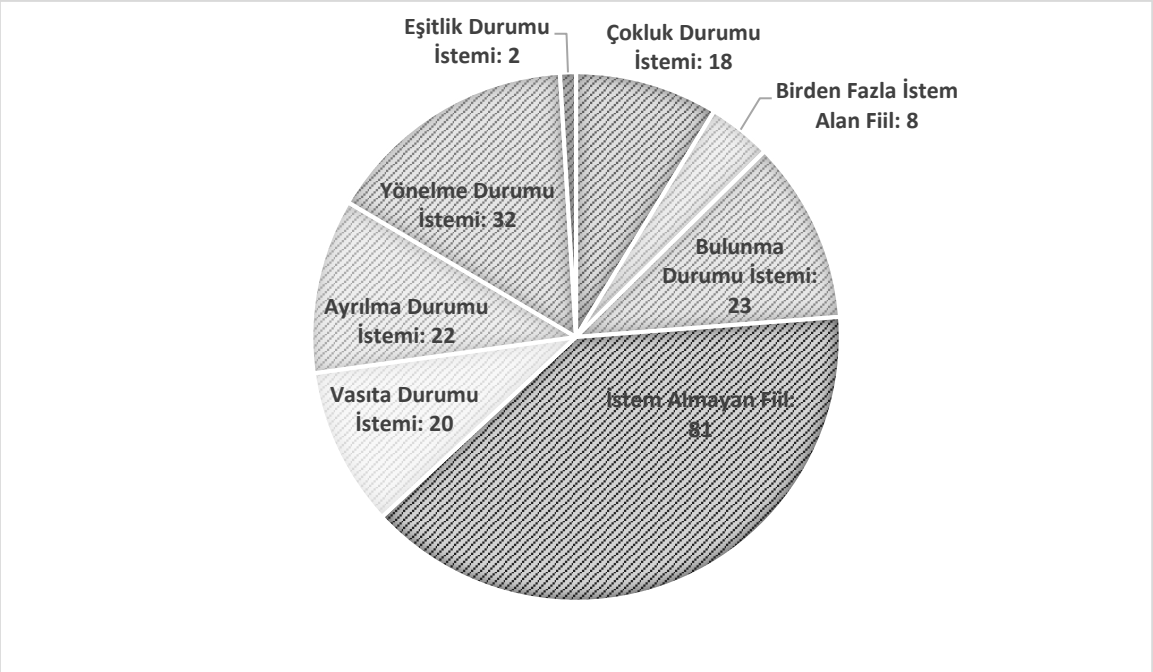
za'firānlan- (Ar.+T.): safranlanmak.

kebāb olmış ḳızıl et ḳoḳusı ki üstü *ża'firānlanmış* ola ve tāze ḫıyār ṣoyup yıyladalar (MŞ 14b/5)

< (Ø)

Şekil 5.4. -n- Edilgenlik Ekinin "Durum Bildirme" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

Şekil 5.5. Edilgen Çatılı Fiillerde İstem Grafiği

BÖLÜM VI: DÖNÜŞLÜ ÇATI

6.1. Dönüşlü Çatı ve İşlevleri

Dönüşlü çatı, İng. reflexive; Alm. reflexiv, rückbezügliches fürwort; Fr. voix rèflèchie, vox pronomila gibi isimlerle adlandırılan; öznenin yerine getirdiği iş, oluş, durumun doğrudan veya dolaylı olarak yine özneyi etkilediği çatıdır. Söz konusu çatı, fiil kök ve gövdelerine -(X)n- ve -(X)l- biçimbirimlerinin getirilmesiyle oluşturulur. Aynı zamanda bu biçimbirimler edilgen çatı yapımında da kullanılır. Bu ayrımın tespiti cümle bağlamından hareketle yapılmalı, çatı eklerinin işlevi göz önünde bulundurulmalıdır.

Ergin (2004: 202), dönüşlü çatıya -n- biçimbirimi altında yer vererek bu ekin Türkçede eskiden beri sık kullanılan bir fiilden fiil yapma eki olduğunu; işlevinin de *kendi kendine yapma* veya *olma* ifade eden fiiller oluşturmak olduğunu ifade eder, *al-ı-n, bul-u-n, dövü-n, tap-ı-n* gibi örnekler verir.

Hengirmen (2009: 133-134), yüklemcil ögesinin dönüşlü bir eylem olduğu cümlelerin çatısına denildiğini söyleyerek dönüşlü eylemi "öznenin yaptığı işin etkisinin yine özneye döndüğü eylem" olarak tanımlar. Dönüşlük eklerinin -l (-ıl, -il, -ul,-ül), -n (-ın, -in, -un, -ün) ve -ş (-ış, -iş, -uş, -üş) olup bu eklerden başka Türk lehçelerinde -lAn, -lAş, -lIk gibi eklerin de dönüşlük yaptığı görülür (Zeynalov, 1975: 337).

Dönüşlük, cümlenin ögeleri arasında anlam ve gönderge özdeşliği ile işi yapanın da, işten etkilenin de aynı olması durumudur (İmer - Kocaman - Özsoy: 2013:103).

Kâşgarlı Mahmud, dönüşlük kategorisinden söz ederken farklı fonksiyonlarının olduğunu söyler (Ercilasun, 2014: 278). Ercilasun (1984: 24-25) da dönüşlük oluşturan -n- ekinin bu fonksiyonlarının birbirine çok yakın olduklarından Kâşgarlının birlikte verdiğini ifade eder. Kâşgarlı bu faslın birinci kullanımını "kişinin bir işi başkasının yardımı olmadan, kendi başına yapması" olarak değerlendirir ve *Ol ewke barındı* 'o, eve gider göründü', *Ol aş tatındı* 'o yemek tadar göründü; aslında tatmamaktadır.' örneklerini verir. İkinci kullanım olarak ise "failin işi, başkasını katmadan kendi başına yapması"nı gösterir; *er alımın alındı* 'adam alacağını kendi başına alındı', ol tarıg tarındı 'o kendi başına, kendisi için ekin etki' örneklerini verir ve bu kullanım olduğu zaman "*öz*" kelimesinin görüldüğünü ifade eder (Ercilasun, 2014: 278).

Dönüşlü fiillerin hareketi "kendi kendine yapma", "kendisine yapma veya olma" fonksiyonlarının olduğuna pek çok araştırmacı katılır. Dönüşlü fiillerin -n ekiyle olma

ifade eden geçişsiz fiillerden ve yapma ifade eden geçişli fiillerden oluşur (Lubimov, 1963: 152; König, 1983: 117; Banguoğlu, 2007: 414-415; Eraslan, 2012: 314-315).

Kornfilt (2001: 197), Türkçede dönüşlülüğün iki türlü olduğunu, birinin bağlı biçimbirim olan eylemcil bir ekle diğerinin ise bağımsız bir biçim olan *kendi* sözcüğüyle kurulduğunu ifade eder.

Gurnina (1997: 199), dönüşlü fiilli cümlelerde özne kendi yerinde kalır, nesne cümlenin yüzey yapısından çıkar ya da kalarak kendi görevini gerçekleştirdiğini söyleyerek bu durumun kalıntılarının Türkiye Türkçesinde de görebildiğimizi örnekle gösterir: *çar örtindi başa* (Gülşehrî).

Dönüşlü çatı, geçişsiz tabanlara nadiren eklenir, çoğunlukla geçişli tabanlara gelir. Geçişsiz tabanlara geldiği az sayıdaki örneklerde de, "dönüşlülük" fonksiyonundan çok "pekiştirme, kuvvetlendirme" görevi üstlendiği görülür (bak-ın- gibi). Geçişli fiile eklenmesine rağmen geçişliliğin korunduğu bazı örneklerde de bu fonksiyon sezilir (Ben elbisemi giy-dim. Ben elbisemi giy-in-dim. Her iki halde de özne ve nesne aynı kalmıştır.) (Gülsevin, 1998: 126).

Demircan (1993: 142), yukarıda bahsi geçen düşüncelerden farklı olarak dönüşlülüğün bir nevi edilgen yapı olduğunu, bu sebepten nesnenin dışlanıp öznenin işlev değiştirdiğini iddia etmektedir.

Üstünova'ya göre, sadece eylemin etkileyici birincil özneye yöneldiği eylemler dönüşlü olup eylemde kişinin kendisine yönelen bir durum anlatılsa da bu eylemin etkilediği kişinin kendisi / birincil özne değilse eylemin dönüşlü olmaması gerektiğini, yani etkilenenin nesne değil özne olması gerektiğini dile getirir (2016: 52).

Dönüşlü çatı tasnifinde Terbish Baasanjav'ın "Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında Çatı"; Serpil Soydan'ın "Çağatay Türkçesinde Anlam ve Fonksiyon Açısından Fiilde Çatı" adlı doktora tezlerinden, Muharrem Yıldız'ın "Eski Türkçede İşlevsel Bağlamda Çatı Ekleri" adlı yüksek lisans tezinden ve Ahmet Cevat Emre'nin "Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha" ve Kerime Üstünova'nın "Dönüşlü Çatı" adlı çalışmalarından yararlanılmıştır.

6.2. Eski Anadolu Türkçesinde Dönüşlü Çatı

EAT dönemine ait eserlerde dönüşlü çatı -(X)l- ve -(X)n- biçimbirimleriyle meydana gelmiştir.

6.2.1. -(X)l- Ekli Dönüşlülük

EAT'de -(X)l- dönüşlülük eki sık kullanılan bir ektir. İncelenen eserlerde *açıl-, aḫtarıl-, alal-, ayıl-, başıl-, bozıl-, çöngel-, dartıl-, dėril-, dėşil-, didil-, diŋel-, diril-, dökil-, dökül-, egil-, gėdil-, gömil-, ḳarıl-, kertil-, kesil-, ḳışıl-/ḳısıl-, ḳocal-, oŋal-/oŋıl-, sançıl-, şarıl-, şarşıl-, şavrıl-, şavul-, şoyıl-, süzül-, ulal-, üzil-, yapıl-, yarıl-, yayıl-, yıġıl-, yıḫıl-, yırtıl-, yitil-, yonıl-, yorıl-, yumıl-, yuvnıl-* fiilleri tespit edilmiştir.

6.2.1.1. -(X)l- Ekli Fiillerde Anlam

-(X)l- dönüşlülük eki EAT'de eklendiği eylemlere "kendini etkilemek, kendi üzerinde etki yapmak; kendi için, kendi yararına eylem yapmak, eylemden dolaylı etkilenmek ve pekiştirme" işlevlerini yüklemiştir.

6.2.1.1.1. Kendini Etkilemek, Kendi Üzerinde Etki Yapmak

EAT'de -(X)l- biçimbirimi eklendiği eyleme "kendini etkilemek, kendi üzerinde etki etmek" işlevi yükler. Eylemden doğrudan etkilenen öznedir. Cümle bağlamına bakıldığında açıkça ifade edilmese de kendi zamirinin varlığından bahsedilebilir.

açıl- **:** açılmak, ferahlamak.

Mevlānādur evliyā ḳutbu bilüŋ!
ne, kim ol buyurdısa, anı ḳıluŋ!
Teŋriden raḥmetdür anuŋ sözleri,
körler oḳırsa, *açıla* gözleri. (SVTM II 2)
< (Ø)

eger keçi ya teke ödin ḳurıdup ve döğüp göze çekseler her giz aġrımaya ve teke ödin şebkūr göze çekseler *açıla* eger keklik ödin her ay göze ṭamzursalar gözi rūşen eyleye zīreklik artura (MŞ 47b/8)
< (Ø)

destmālı gözine silicek Allāh Teʿālanuŋ ḳudretiyile gözi *açıldı.* (DK 61a/13)
< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

aḫtarıl- **:** duygulanmak[5].

Oruzuŋ şefḳat ṭamarları ḳaynadı ḳara ḳıyma gözleri ḳan yaş ṭoldı, atdan yère ėndi, atasınuŋ elin öpdi. Ḳazan daḫı *aḫtarıldı* yère ėndi, oġlınuŋ boynın öpdi. (DK 147a/3)

< (Ø)

alal- **:** kızarmak.

ḳara başum ḳurban olsun aġam saŋa! dėdi. Ḳazan Beg *alaldı*, oġlanuŋ yüzine baḳdı, çaġırup ṣoylar, görelim ḫanum ne ṣoylar (DK 64a/10)

< (Ø)

ayıl- **:** ayılmak, aklı başına gelmek.

Köŋülleri bu süçü birle esridürler bu dünyānı sevmek süçüsi üzüm süçüsinden beter durur anuŋ içün kim üzüm süçüsin içen kimse dünle uyısa erte ayıḳ bolur dünyā sevgülügi süçüsin içen kimse gūra kirmeyince *ayılmas* ve gūrda tevbe ḳılsa ḳabūl bolmas (BH 84a/10)

< (Ø)

‘ışḳ evinde esriyen *ayılmaya* / ‘ışḳ elinden yazılan yoyılmaya (GN 1042)

< (Ø)

başıl- **:** sıkıntıya düşmek.

görseŋe kim miskin olup *başılur* / zikr ü ṭā‘atdan ġıdāsı kesilür

nitekim rencūr olan nesne yimez / yimege söylemege renci ḳomaz (GN 3006)

< (Ø)

çöngel- **:** görevini iyi yapamaz duruma gelmek, çukurlaşmak.

dökilür diş gün günin göz *çöngelür* / ḫūb u zībā şekli zişt ü neng olur (GN 7852)

< (Ø)

---

[5] Ergin, *aḫtarıl*-fiilinin anlamını “aktarılmak, yere inmek, attan inmek”olarak vermiş ve fiili “attan atladı” şeklinde atarmıştır. Özçelik ise hikâyenin özetini ve gerekli bilgileri vererek aşağıdaki tablo dâhilinde fiilin anlamının neden “duygulanmak” olması gerektiğinin açıklamasını yapmıştır (2016: 857-858).

Oruzuŋ şefḳat ṭamarları ḳaynadı >	Ḳazan daḫı *aḫtarıl*dı,
ḳara ḳıyma gözleri ḳan yaş ṭoldı,	
atdan yère ėndi, >	yère ėndi,
atasınuŋ elin öpdi. >	oġlınuŋ boynın öpdi.

dartıl- **:** çekilmek, sıyrılmak.
bıraḫdı ṣuya yüzdi *dartıldı* yunt
boġuldı ol ayġır u ḳurtuldı yunt
ṣuya şehvet odı bıraḫdı anı
nite ola ki ḳurtulaydı cānı (SN 3835)
< (Ø)

dėril- **:** toplanmak.
çavuşlar çaġırup didiler bilüŋ
iy ulu kiçi benden āgāh oluŋ
dėrilüŋ yiriŋüzde ḫoş oturun
ṭaġılmaklıġı aradan götürüŋ (SN 5571)
< +de + fiil (bulunma durumu istemi)

dėşil- **:** deşilmek.
ḫunāḳ görünse eger rengi ṣaru olsa yaralar eger ṣarḳup inerse barmaġıla başalar ya bir nesneyile tā ki *dėşile* aḳa eger içerüden *dėşilse* gül yaġın cülābına ġarġara ėdeler (MŞ 64b/11)
< +ile + fiil (vasıta durumu istemi) ve *< +den + fiil (ayrılma durumu istemi)*

didil- **:** didilmek, didik didik olmak.
ya ḳara buġranuŋ gögsi altında ḳalam
veya boġanuŋ buynuzında ilişem
ya ḳaġan aṣlanuŋ ḳıynaġında *didilem* (DK 90b/1)
< +da + fiil (bulunma durumu istemi)

diŋel- **:** dikilmek.
boġa buynızı üzerine *diŋeldi*. Ḳuyruġından üç kerre götürüp yere ṣaldı. (DK 93a/12)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

diril- **:** hayat bulmak.
çün kim Allah'dan saŋa raḥmet ire / 'ilmüŋe hem ṭā'atuŋa cān vire
dirile 'ilm ü 'amel sende tamām / mahḳum ola saŋa cümle hās u 'ām (GN 2806)

< +de + fiil (bulunma durumu istemi)

dökül- **:** ayrılmak, dağılmak.
çalındı yine sāz u oldı ṭarab
geçen giceden daḫı yavlaḳ ʿaceb
öküş ġavġā itdiler ü aldılar
çü dün buçuġı oldı *döküldiler* (SN 3481)
< (Ø)

egil- **:** eğilmek.
ten yire düşmek diler ü nefs uçar / el işe irmez ü göŋülden geçer
nefs havāda ten yire düşmek diler / anuŋ-ıçun *egilür* bu ḳad iner (GN 5376)
< (Ø)

gėdil- **:** gedilmek, çentilmek, körelmek.
çalışanda ḳara polat uz ḳılıcuŋ *gėdilmesün!* (DK 19b/6)
< (Ø)

gömil- **:** gömülmek.
pes yayını eline aldı, oḫıla ol ḳılıç aşılan zencīri urdı, ḳılıç yire düşdi, *gömildi*. (DK 117a/10)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

ḳarıl- **:** karışmak, karıştırılmak, birbirine girmek.
ol aracuġa kim derildi çeri
ḳarıldı ḳurıldı ḳırıldı çeri (SN 2594)
< (Ø)

kim iresiz ol ḥaḳīḳī devlete / ḥükm idesiz ol fenāsuz mülkete
‘āşık’uŋ mülki ebed anda-durur / devleti tende degül cānda-durur
inşaallah kim tene *ḳarılmaya* / cānı ‘ışḳa yār ola ayrılmaya (GN 755)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

kertil- **:** kertilmek, çentilmek, gedik açılmak.

Beyrek and içdi: ḳılıcuma ṭoġranayın oḫuma sançılayın, yir gibi *kertileyin* ṭopraḳ gibi ṣavrılayın. (DK 51a/10)

< (Ø)

kesil- **:** kesilmek, ayrılmak.

etegüm dut, *kesilme* binden sen,

gendüzüŋ görme, dėmegil: “sen, ben”! (SVTM I 26)

< +den + fiil (ayrılma durumu istemi)

oŋal-/oŋıl-/oŋul- **:** iyileşmek, sağlamlaşmak.

ṣamed körer körgenin hīç yaŋılmaz

ṣamed buşup yazduġın ḳul aŋlamaz

ṣamed otı toḳunsa hīç *oŋalmaz*

aŋa ḳatı oḳ dėrler bilgil ėmdi (KY B39v16)

< (Ø)

oŋılur süŋü vü ḳılıç zaḫmı çoḳ

oŋulmaġa dil zaḫmına çāre yoḳ (SN 239)

< (Ø)

mārmāḥūn bu ot Maġnīssāda ve Ṭarḫalada biter ol başa ki yayılur hīç *oŋılmaz* anı dürteler dėrşürüp bir araya getürür (MŞ 143a/15)

< (Ø)

ṣarıl- **:** sarılmak.

oġlan ḳılıcın çıḳardı, ḳızıla gendü arasına bıraḳdı. Ḳız eydür: ḳılıcuŋ gėder yigit! murād vėr murād al, *ṣarılalum* dėdi. (DK 132a/10)

< (Ø)

ṣarṣıl- **:** sarsılmak.

ṣaġılan ṣolına göz gezdürdi, oġlancuġını görmedi, ḳara bağrı *ṣarṣıldı*, dom yüreġi oynadı, ḳara ḳıyma gözleri ḳan yaş ṭoldı. (DK 23-11)

< (Ø)

şoyıl- **:** soyulmak, yüzülmek (deri).
semenden çü dermend idi erġavān
bakam suyı gül üzre oldı revān
didi elma bigi yüzüm ṣuyıla
dirildüm ṣoŋ ucı derim *soyıla* (SN 2229)
< (Ø)

süzül- **:** gözleri kısılmak, uykusu gelmek.
Süheyl'üŋ gözin gördi ol dem naḳāş
ki dökmişdi siller bigi ḳanlu yaş
süzülmişdi nergisleyin uyḫusuz
ḫumar ile ṭolu ṣanaydun henüz (SN 1609)
< (Ø)

ulal- **:** 1. büyümek, yetişmek.
ol oḫtın iŋen kiçicük ḳaldum
çü soŋra yigit oldum *ulaldum* (SN 4291)
< (Ø)

illa ol mevsümde yimiş *ulalur* / az iken her nesne artar bolalur (GN 1960)
< +de + fiil (bulunma durumu istemi)

2. çoğalmak.
ne *ulaldı* ol bu mülk olmaġ-ıla / yā bu mülk olmaz-ısa nesi eksile (GN 58)
< +ıla + fiil (vasıta durumu istemi)

üzil- **:** 1. üzülmek; kopmak, kesilmek.
meger bir pāẕişāhuŋ atı uyanı *üzildi*. Pāẕişāh ḳaṣd ḳıldı kim sāyisi vura erdi. (BH 172b/14)
< (Ø)

şu sūsen ki ḫoş biter ü düzilür

dili çıḳar andan başı *üzilür* (SN 3679)
< (Ø)

ṣarʿuŋ sebebi aŋsuzda dimaġa ėre ve mededi tėzcek *üzile* (MŞ 42a/9)
< (Ø)

2. ilişkiyi kesmek.
niçün benden işböyle *üzildüŋ*
bizüp benden ayruġa düzildüŋ (SN 5224)
< +den + fiil (ayrılma durumu istemi)

yarıl- **:** yarılmak.
Resūl duʿā ḳıldı, yir *yarıldı*, bir bıŋar çıḳdı, ṣu revān boldı. (BH 117b/20)
< (Ø)

eger muḥrıḳa olursa dil evvel ṣararur ṣoŋra ḳızarur zaḥmet ve ḥarāret ṣuṣuzluḳ ve ṭarlıġanmaḳ artuḳ olur ve ṭudaḳ *yarılur* (MŞ 122a/5)
< (Ø)

hamān-dem künbed *yarıldı*, yedi yėrden ḳapu açıldı. (DK 116b/10)
< (Ø)

yayıl- **:** dağılmak, yayılmak.
Elif dükeli ḥarflerden ilerü durur. Evvel bir ḳara beŋ erdi. Levḥ üzre bitindi. Dükeli ḥarfler andan *yayıldı.* (BH 115b/1)
< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)

ḳullarına buyurdı dėrüldiler
ol ḳuyu tegresine *yayıldılar*
cümlesi istemege ḳaṣd ḳıldılar
melik özi iŋez iŋez ėmdi (KY B14v5)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

yıġıl- **:** yığılmak, toplanmak.

Ḳazan vardı, odasına girdi, yedi gün dīvāna çıkmadı, aġladı oturdı. begler *yıġıldı* divana geldi. (DK 152a/11)

< +ler + fiil (çokluk durumu istemi)

yıḫıl- **:** yıkılmak, düşmek.

ḳovulan kimse[ler] oġlanuŋ bidevī atın oḫladılar, at *yıḫıldı.* (DK 68b/9)

< (Ø)

yırtıl- **:** yırtılmak.

dil aġrısı ḳatı veremlerden olur ya ḳatı cirāḥatdan ʿaḳḍ olmaḳdur ʿilacı ol veremi yumşatmaḳdur bir dürlüsi daḫı budur kim siŋirleri üzülür ya *yırtılur* (MŞ 61b/6)

< (Ø)

yitil- **:** kendine gelmek.

bini niçün terk idersin itmegil / merkebüŋven yolda ḳoyup gitmegil

bir biş on gün güy baŋa kim *yitilem* / ba‘d-ez-ān altuŋda oḳça atılam (GN 5464)

< (Ø)

yorıl- **:** yorulmak.

Delü Ḳarçar ardına düşdi. toḳlı başlu ṭorı aygır *yorıldı*, Dede Ḳorḳut keçi başlu keher ayġıra sıçradı, bindi. (DK 44a/4)

< (Ø)

yumıl- **:** yumulmak, kapanmak.

nerkes yaġı ḥārdur ikinci derece raṭbdur evvel derecede siŋirler zahmetine sevdāvī baş aġrısına fāyide ėder ḳatı veremleri taḥlīl ėder daḫı ṣovuḳ māddeden veremleri giderür ve raḥm aġrısına müfīddür ağız *yumılmış* olsa açar (MŞ 176a/6)

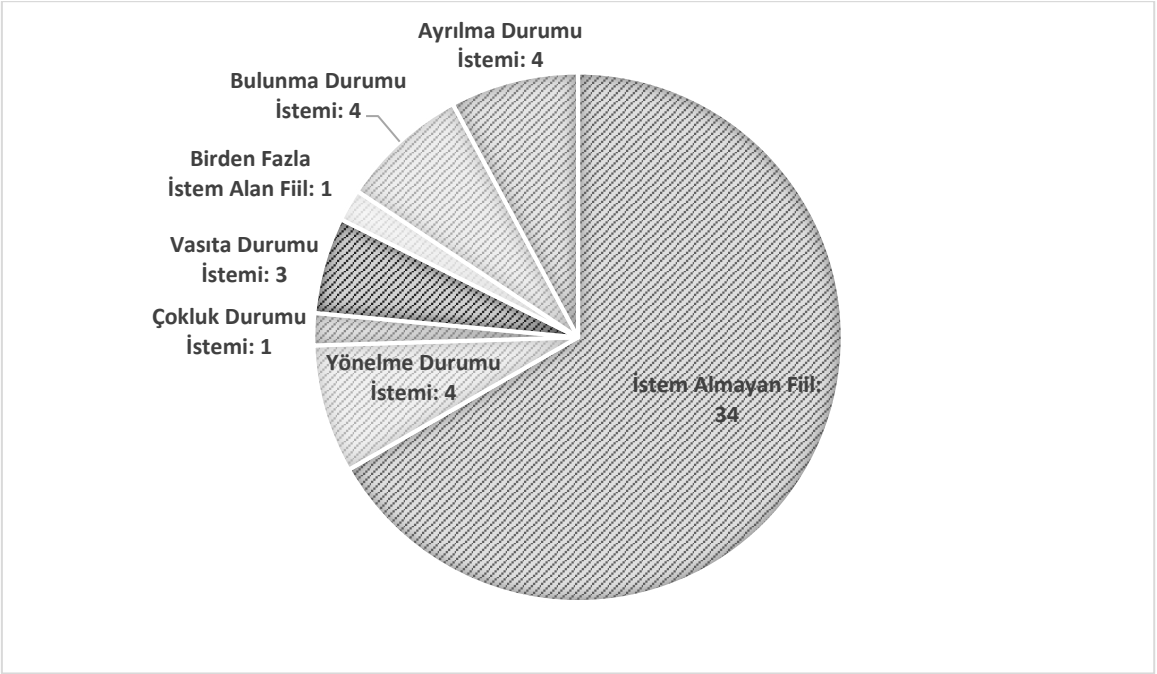
< (Ø)

yuvrıl- **:** yuvarlanmak.

ġarīblıġa yiltenmegil zīnhār

dimezven ki sen gel ıraḳ ile var

ġarīblıġile ḳana döner baġır
meşeldür ṭaş olur yirinde aġır
bu maʿnīi her kimse key aŋlasun
ki ṭaş *yuvnılacaḳ* yapışmaz yosun (SN 700)
<(Ø)

Şekil 6.1. -(X)l- Dönüşlülük Ekinin "Kendini Etkilemek, Kendi Üzerinde Etki Yapmak" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

6.2.1.1.2. Kendi İçin, Kendi Yararına Eylem Yapmak, Eylemden Dolaylı Etkilenmek

EAT'de -(X)l- biçimbirimi eklendiği eyleme öznenin kendisi için, kendi yararına eylem yapması işlevi yükler. Özne eylemden dolaylı yoldan etkilenir.

bozıl- **:** bozulmak.

uyur olsa çobān ṭaġılır ḳoyun
ḥarīf olsa ġāfil *bozılur* oyın (SN 935)
<(Ø)

it kimi ṭalarsa yedi günden ṣoŋra mālīḫūlyā gibi olur ḫalvet sever aydından ḳaçar fāsid fikirler eyler her ne ki görürse it ṣanur ḳorḳar olur ki topraġa düşüp bulanmaḳ ister aʿżāsı *bozılur.* (MŞ 147b/14)
< (Ø)

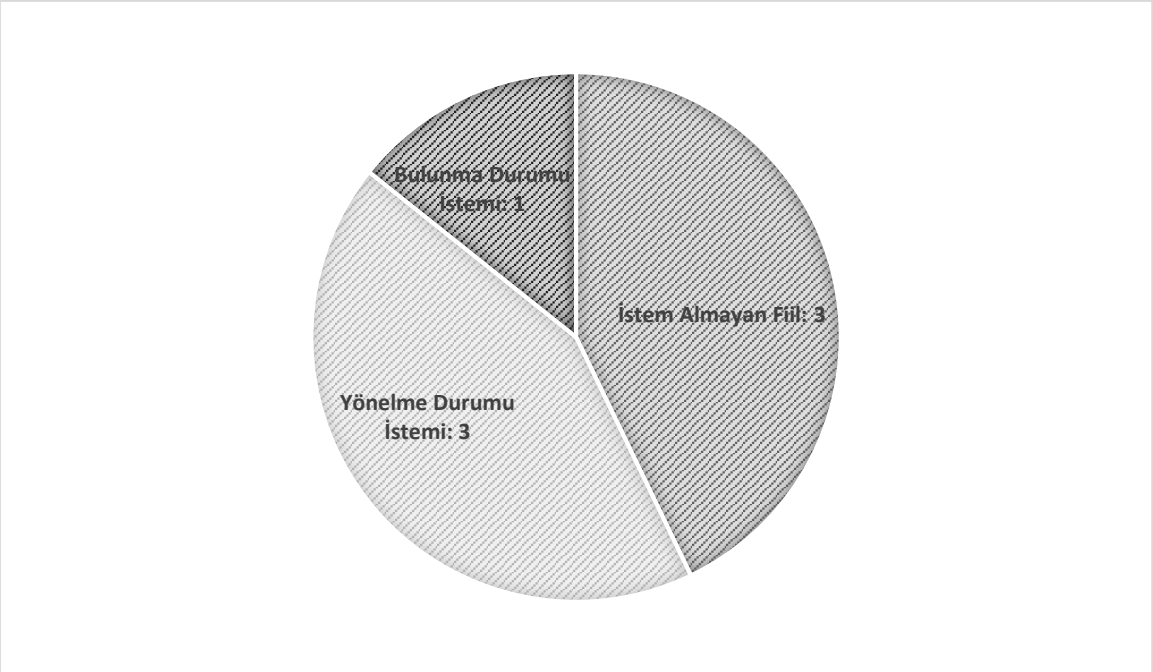
deril- **:** toplanmak.
ve ṣu tereşşüḥ ṭarīḳiyle ḳarın perdeleri içinde *dėrile* ve ḳamu aḫşa mizācı tebāh ola ve ol sebebden ʿillet aḫşā artuḳlıġıyla muhkem ola (MŞ 83b/1)
< +de + fiil (bulunma durumu istemi)

sançıl- **:** batmak, saplanmak.
dilin aġzı içinde ṭutabilen
ki ininde ḫoş yatur iymin ılan
çıḳıcaḳ ṭaş işe başı yancılur
ya çomaḳ yir ü yā oḳa *sancılur* (SN 3684)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

Beyrek and içdi: ḳılıcuma ṭoġranayın oḫuma *sancılayın*, yėr gibi kertileyin (DK 51a/10)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

ṣavul- **:** dağılmak, uzaklaşmak, çekilmek.
ṣavuluŋ diyü ḫalḳı ḳovar idi
elin gögsine ḳoyup ovar idi (SN 3604)
< (Ø)

yapıl- **:** bağlanmak.
sen uṣṣuŋı ṭaġıtma ʿaḳluŋı dir
key işit ki ḳuluŋ ṭapuŋa ne dir
eger göŋli ḳapılmayaydı saŋa
gelüp şöyle *yapılmayaydı* saŋa
nitesi gelüp aġayidi ṭama
āḫir fehmi Teŋri virür ādeme (SN 1529)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

Şekil 6.2. -(X)l- Dönüşlülük Ekinin "Kendi İçin, Kendi Yararına Eylem Yapmak, Eylemden Dolaylı Etkilenmek" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

6.2.1.1.3. Pekiştirme İşlevi

Dönüşlü fiil oluşturan –(X)l- eki eklendiği fiile bir pekiştirme işlevi katar. Bu işlev cümle içerisinde devamlılık anlamıyla görülür.

başıl- **:** alt olmak, yenilmek, yere serilmek.

ḳażā baş götürse *başılur* bilü
anı işler uşlu ki eyler delü (SN 4156)
< (Ø)

dökil- **:** dökülmek, bol miktarda ortaya konmak.

dökilür yaşum üşte ṣarardum
ki mūm bigi içümden aldı odum
seni görmeyicek ḳārarum gider
kişi olmasa cānı cihanı nider (SN 1947)
< (Ø)

eger ol yėnmiş dişde ḳurd olursa kendene toḫmın ve baŋ toḫmın dögeler ve ġāyet aḳ ve yumşaḳ mūmıla ḳarışduralar aġzın açalar ol mūmı dütüzdüreler ol sāʿat dişüŋ ḳurdı *dökile* (MŞ 58b/4)
< (Ø)

ḳışıl-/ḳısıl- **:** 1. kısılmak, sıkışmak, sığınmak.
güzaz yaʿnī tatar ḳurdı bu üç dürlüdür bir dürlüsi oldur ki ʿaṣaba yaʿī siŋir ṭamar ve ʿażala mümtelī ola ve ʿażala gele *ḳışıla* ve gėŋiye (MŞ 94a/3)
< (Ø)

geŋ etegüŋe ṭar ḳoltuġuŋa *ḳışılmaġa* gelmişem (DK 43b/10)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

2. kenetlenmek.
uçuḫlu bigi düşdi ṣu içine
ṭutuldı dil vü *ḳısıldı* çine (SN 1444)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

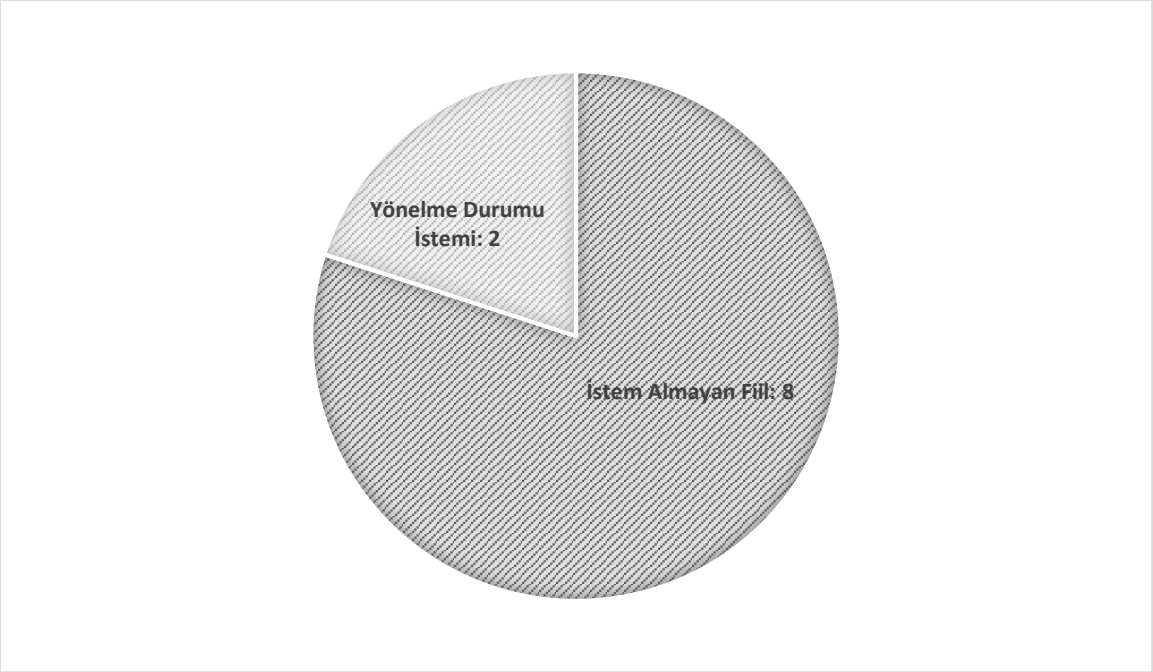
ḳocal- **:** yaşlanmak, ihtiyarlamak.
kişi kim *ḳocala* vü ola ḫazef
olur ʿaḳlı vü ḳuvveti hep telef (SN 5392)
< (Ø)

oturursa durmaġa fermānı yoḳ / kendüzinüŋ kendüye dermānı yoḳ
çünki bu aʻżā vü ṣūret *ḳocalur* / yaʻni kim üstādınuŋ rengin alur (GN 8100)
< (Ø)

ṣavrıl- **:** savrulmak.
yėr gibi kertileyin, ṭoprāḳ kibi *ṣavrılayın,* ḳılıcuma ṭoġranayın, oḫuma sançılayın (DK 97a/3)
< (Ø)

yonıl- **:** yontulmak.

bir ḳabza tāze gül bulınursa yigirmi direm ḳaynadalar yigirmi bėş direm şeker üzerine süzeler içeler ʿameli dükenicek ʿalāmeti budur ki ṣusaya uyḳusı gele gėc ʿamel ėtmege başlaya bėş direm *yonılmış* buyān dibin çoḳ ṣuyıla ḳaynadalar (MŞ 168a/9)
< (Ø)

Şekil 6.3. -(X)l- Dönüşlülük Ekinin "Pekiştirme" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

6.2.2. -(X)n- Ekli Dönüşlülük

Tarihî Türk dillerinde -(X)l-, daha işlek bir dönüşlülük ekiyken EAT'de -(X)n- biçimbirimi, -(X)l-'den daha sık kullanılan bir dönüşlülük ekidir. İncelenen eserlerde *adın-, aldan-, alın-, arın-, ʿārlan-, atan-/aṭan-, aṭlan-, avlan-, ayın-, azuḫlan-, baġlan-, barın-, berelen-, berkin-, bezen-, borcan-, boşan-, budaklan-, bürin-, çapın-, çavlan-, çevrin-, çevüklen-, daḳın-, dayın-, degin-, dilin-, dişen-, depin-, depren-/dėpren-, diŋlen-, doḫın-/ṭoḳun-, dögün-, dökin-, döklin-, döşen-, dulın-, dutn-, dürtin-, düzen-, ėdin-/idin-, eglen-, eklen-, geyin-, gölgelen-, gönen-, görin-, idin-, gülümsin-/gülümsün-, için-, ilin-, incin-, iriŋlen-, isten-, ḳalın-, ḳatlan-, ḳavzan-, ḳaypın-, kertün-, ḳılın-, ḳıvan-, kirten-, kizlen-, ḳocın-, ḳolaylan-, ḳon-, ḳoyın-, köceŋlen-, köklen-, köpüklen-, körün-, ḳuvvetlen-, nāzlan-, nūrlan-, odalan-, opran-, ovın-, öglen-, ögütlen-, önegülen-, örtin-, ötün-, öykelen-, parelen-, ṣaçalan-, saḳlan-, ṣarın-, sevin-/sewün-, sıġın-, silin-, sizin-, ṣulan-, ṣusan-, sürün-, ṭaḳın-, tapın-, ṭayın-, tilen-, ṭolan-, ṭonan-, ṭoyın-, ṭulın-, uçḳın-, uftan-, uman-, urun-*

/urın-, uşan-, uyın-, uzan-, yacan-, yaġlan-, yaḫtulan-, yalduzlan-, yapın-, yaraḫlan-, yaralan-, yarın-, yastan-, yaşın-, yaşmaḳlan-, yavşın-, yayḳan-, yirin-, yudın-, yun-, yuvalan- fiilleri tespit edilmiştir.

6.2.2.1. -(X)n- Ekli Fiillerde Anlam

Çalışma için incelenen eserlerde -(X)n- dönüşlülük ekinin ulandığı eylemlere *kendini etkilemek, kendi üzerinde etki yapmak*; *kendi için, kendi yararına eylem yapmak, dolaylı etkilenmek; kendi kendine söylemek*, *ses çıkarmak* ve *pekiştirme* işlevlerini yüklemiştir.

6.2.2.1.1. Kendini Etkilemek, Kendi Üzerinde Etki Yapmak

EAT'de -(X)n- biçimbirimi eklendiği eyleme "kendini etkilemek, kendi üzerinde etki etmek" işlevi yükler. Özne eylemden doğrudan etkilenir. Cümle içinde görülmese de arka planda bir kendi zamirinin varlığından bahsedilebilir.

adın- **:** adımını atmak, kendi gitmek.
anı siz daḫı şāh idinür misiz
ḳadem işbu yola *adınur mısız* (SN 5421)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

aldan- **:** kanmak, kandırılmak.
ḳızıl altun getürdiler baḳırdur, dėdüm.
ala gözlü ḳızın gelinin getürdiler *aldanmadum* (DK 142a/4)
< (Ø)

alın- **:** alınmak, yenilmek, alt olmak.
boyı uzun Borla Ḫatun ḳara tuġın kāfirüŋ ḳılıçladı, yėre şaldı. Tekür *alındı* kāfir ḳaçdı. (DK 78b/2)
< (Ø)

ayın- **:** korkmak, çekinmek.
bilūrı direk eyleyüp ayına
oturur idi şöyle kim *ayına*

peşīmān işine vü iŋen melūl
didi bunı kim eyledüm iş degül (SN 3175)
< (Ø)

bağlan- **:** 1. bağlanmak, bağlanılmak.
örü ṭur[d]ı, tavladan bir şehbāz at çıḫardı, eyerledi. Gėyimin gėydi, dizcek ḳarucaḳ *bağlandı.* (DK 132b/2)
< (Ø)

2. gönül vermek, bağlanmak.
Ḥaḳ ne kim virdi-y-ise şükr eyleye / şükr-ile Allah adın ẕikr eyleye
dünyada hīç nesneye aldanmaya / Ḥaḳ'dan ayruḳ kimseye *bağlanmaya* (GN 5945)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

berelen- **:** berelenmek.
siŋirler cirāḥatı bir ḳaç dürlüdür kimisi demür alatıyla kesilmekdür kimisi *berelenür* ya yüksek yerden düşmegile ya ağaç ya ṭaş ṭoḳunmış ola (MŞ 142a/1)
< (Ø)

bezen- **:** bezenmek, süslenmek.
Yūsuf aydur ḫalvet sarāy *bezenüpdür*
Ḥūr kibi Züleyḫā düzenüpdür
recīm şeytān durmaġa uzanupdur
keydlerden saḳla beni dėyür ėmdi (KY B36v5)
< (Ø)

bu ʿışḳı gizlemege dürişdüm başarmadum
hem ʿışḳı ġālib oldı benüm sırrumı açar
bunı diyüp aġladı ol zār zār
göŋüllerden ayırdı ṣabr u ḳarār
anuŋ ile *bezendi* ol bezm-gāh
sevindi çeri aŋa hem pādişāh (SN 1184)
< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

ḳalın Oġuzuŋ gelini ḳızı *bezenen* çaġda
gögsi gözel ḳaba ṭaġlara gün degende
beg yiğitler, cılasunlar birbirine ḳuyulan çaġda
ala ṣabāḥ Dirse Ḫān yerinden örü ṭurdı. (DK 21-8)
< (Ø)

çün geyür yir cümle gizlü ṭonını / döndürür gökden yaŋa ol yönini
dürlü dürlü renkler-ile *bezenür* / ʻazm ider yir dösta ḳarşu uzanur (GN 6339)
< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

borcan- **:** borçlanmak.
bu ʿālemde güci yiten işine
güvenür [ü] *borcanur* ṭuşına (SN M 2925)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

boşan- **:** boşanmak, boşalmak, bağını çözmek.
Ṣoloḫ dem ki ḳıldı naẓar şāh-ı Çīn
görür ḳızı tamġası urlu ḳıçın
vezīrine eydür degül mi ʿaceb
bu at ḳaçduġı nolmış ola sebeb
ya ḳızumı yā ol kişiyi meğer
düşürmiş ola vü *boşandı* gider (SN 2534)
< (Ø)

budaḳlan- **:** tomurcuklanmak.
eyle kerek müʾmine kim receb ḥürmeti aġacın köŋlinde dike tā vücūdı yapraḳlana ṭāʿat birle, şaʿban ayında *budaḳlana* ḥasret ve nedāmet birle, ramażān ayında çiçeklene (BH 14b/12)
< +da + fiil (bulunma durumu istemi) ve *< +birle + fiil (vasıta durumu istemi)*

bürin- **:** bürünmek.

elli yedi ḳalʿ anuŋ kilidin alan, Aġ Çeşme Melik ḳızına nikāḥ ėden, Ṣōfī Ṣandal Melike ḳan ḳusduran, ḳırḳ cübbe *bürinüp* otuz yidi ḳalʿ a beginüŋ maḥbūb ḳızlarını çalup bir bir boynın ḳuçan yüzinde ṭudaġında öpen… (DK 33a/11)
< (Ø)

çapın- **:** 1. atılmak, hızla koşmak, saldırmak.
yort, kitgil kim men ṣıġındum Taŋrıya senden. İblīs maḳhūr, meẕmūm boldı. Andan *çapındı*, ḳatarlayu İsmāʿ īle yitti, kördi kim İbrāhīm barur.
< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)

delü bigi hep paraladı ṭonın
atın *çapındı* vü ṭaġa dutdı yönin (SN 3399)
< (Ø)

2. bir şeyi kavramak.
ṭaşı daḫı ḳodı *çapındı* ḳava / ḳavdan ister derdine bu kez devā (GN 528)
< (Ø)

çavlan- **:** ün salmak, şöhret kazanmak.
bahādurlıġa *çavlanupdı* adı
ṭamaġına siŋmişdi çalış dadı (SN 5216)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

çevrin- **:** bir şeyin etrafında dönmek.
zīra ʻālem dün ü gün devrāndadur / geh ṣuratda geh göŋül geh cāndadur
çevrinüdür durmadın dōlāb gibi / degir andan her vücūda manṣıbı (GN 2203)
< (Ø)

çevüklen- **:** titiz davranmak.
cihānuŋ içinde *çevüklenmegil*
belā ṭartuban ġuṣṣa yüklenmegil (SN 4231)
< +de + fiil (bulunma durumu istemi)

daḳın- **:** takınmak.

gül ṣuyın ve kişnīz ṣuyın bir birine ḳatup göze çeke gözinde ḳabarcuġı varışa gidere her ki ṣıġır boynızın yüzük eyleyüp *daḳınsa* gözinüŋ aġın gidere (MŞ 48a/3)

< (Ø)

dayın- **:** ayağı kaymak.

ṣırāṭ üzre *dayınduḳ*, ṭamuya giriftā<r bolduḳ>, ümīẕ duttuġumuz bir ölüm erdi meger ölevüz bu ʿaẕābdan ḳurtılavus dir erdük. (BH 69b/9)

< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

depin- **:** tepinmek, şiddetle hareket etmek, saldırmak.

gügercin nice *depinürse* az az

legençeden elbette çıḫar āvāz (SN 3355)

< (Ø)

depren-/dėpren- **:** hareket etmek, kımıldamak.

Taŋrı ayı diyüp ṭāʿata ḳıvanmadılar, istiğfar ṣuvına yunmaslar. Yine şaʿbān bularuŋ üzre kelür, *deprenmesler*, Taŋrı ḳullıġına imrenmesler (BH 17b/6)

< (Ø)

Yūsuf ile put-ḫāneye melik kirdi

ḳaçan kim Yūsufı ol ṣanem kördi

dėprendi Yūsufa selām vėrdi

ḥaḳīḳat peyġambersen dėyür ėmdi (KY B22v14)

< (Ø)

ṣayrunuŋ uyḳusı gelmese burnına benefşe yaġın ṭamzuralar başına ḳabaḳ yaġın dürteler yine eline ayaġına ol yaġlardan dürteler aŋul aŋul ovalar ḳatında ḳatı söylemeyeler meger ki aŋul aŋul aḳar ṣu çaġuldusı ola ya yėlden *deprenür* aŋul aŋul aġaç yapraġı āvāzesi ola (MŞ 15a/15)

< +den + fiil (ayrılma durumu istemi)

vardı vaḥdet mülkine ḫatm oldı söz / *deprenür* dil ṭāḳatı yoḳ açа göz (GN 8023)
< (Ø)

dilin- **:** delinmek.
Ḳarġu ṭalı sünüler ile ḳırışdılar, meydānda boġa gibi süsişdiler. gögüsleri *dilindi*, sünüleri şındı, birbirin alımadılar. (DK127b/1)
< (Ø)

dişen- **:** keskinleşmek.
işledükçe *dişenür* artar unı / anın artar dünyede firyād üni (GN 7810)
< (Ø)

doḫın-/ ṭoḳun- **:** dokunmak, isabet etmek.
girüp ḥücreye gördi ḳız anda yoḫ
şanasın yüregine *doḫındı* oḫ (SN 2518)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

dögün- **:** göğsüne vurmak, dövünmek.
ṭaş aldı gögüsin *dögünir* idi
unutdı anı kim ögünir idi (SN 2473)
< (Ø)

döklin- **:** dökülmek.
her kün ol ḳuyuġa kelür erdi. üzresine kelüp zārılıḳ ḳılur erdi. Közi yaşı ḳuyu içine *döklinü<r>* erdi(BH 139a/11)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

döşen- **:** yayılmak, serilmek.
ṭaşındı vü *döşendi* yiyesi raḫt
bu şirīn ki oturdı ol şūr-baḫt (SN 3374)
< (Ø)

yiri aḳ mermer *döşenmiş* düpdüzi / şöyle kim görnür gibi ḫalḳuḫ yüzi

iki mescid var içinde ḫōş maḳām / ‘izzet eyler aŋa cümle ḥāṣ u ‘ām (GN 5748)
< (Ø)

dulın- **:** göçüp gitmek, ölmek.
ol oġlan Peyġāmber ḳatında boldı Peyġāmber dünyādan naḳl ḳılınça. Ḳaçan kim Peyġāmber dünyādan *dulındı* erse ol oġlan daşra çıḳdı, başına ṭopraḳ ḳoyar erdi. (BH 60b/15)
< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)

dutın- **:** kendini kabul ettirmek, kendine bir yer sağlamak.
dutınur ol sulṭānuŋ pes bir begin / ḳomaz elden ol begüŋ hīç etegin (GN 3182)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)[6]

dürtin-/dürtün- **:** sürünmek, vücuduna sürmek, ilaç sürünmek.
taḳı sürme *dürtünüŋ*, kim sürme *dürtinse* bu kün içinde ol mü’min īmin köz aġrısından bolġa. (BH 74b/10-11)
< (Ø)

her ki şalġamı arıdı bişürüp ḥammāmda tenine dürtse uyuzı gidere saçı şaḳalı gėc aġarda her ki keşūr yapraġın gevdesine dürtse nāfiʿ ola her ki gögercin boḳıyla bāzerūcı ḳarışdura ḥammāmda *dürtine* uyuzı gidere (MŞ 131a/3)
< +da + fiil (bulunma durumu istemi)

eglen- **:** oyalanmak, bir yerde durmak.
İbn-i Yemen Rāvile ṣunuvėrdi
Rāvil aldı ḳolına ura ḳoydı
bu ʿacebdür anda dağı *eglenmedi*
kirü İbn-i Yemen ḳolına kirür ėmdi (KY B62r16)
< +da + fiil (bulunma durumu istemi)

[6] *< +n + fiil (belirtme durumu istemi) > begin(e): yönelme durumu istemi yerine kullanılmıştır; EAT’de çok sık görülen bu durum, istem nöbetleşmesi örneğidir.*

Süheyl'e didi tīz ṭur *eglenme* var
ṭam üstine gelmiş ola Nev-bahār (SN 1729)
< (Ø)

deŋiz ehli ḳuruda *eglenimez* / ḳuru yir ehli deŋize giremez (GN 771)
< +da + fiil (bulunma durumu istemi)

eklen- **:** birleşmek.
yir kök birle *eklendi*, ikisi biribirine baġ boldı, bu böylaḳ durası durur ḳıyāmet ḳopınça, bu baġ mundayuḳ ḳalası durur tā men şeşince. (BH 116a/20)
< +birle + fiil (vasıta durumu istemi)

gizlen-/kizlen- **:** gizlenmek, saklanmak.
hīç kimerse ḳıyāmet küninde yuvınup menden ḳurtılmaya ve busınup menden kizlenmeye. (BH 67a/16)
< +den + fiil (ayrılma durumu istemi)

cān içidür 'aḳl u cān içinde yaġ / pādişāh 'ışḳı-durur anda çırāġ
yaġ içinde *gizlenür* ol nūr ki var / şol maḥabbetdür kim ol Allah sever (GN 2625)
< +de + fiil (bulunma durumu istemi)

gönen-: nimete, refaha kavuşmak, faydalanmak.
ulu kiçi ni'metinden *gönene* / ṭoyına açlar u yalıŋ ṭonana (GN 5868)
< +den + fiil (ayrılma durumu istemi)

görin-/görn-/körün- **:** görülür durumda olmak, gözükmek.
Yūsuf baḳdı sarāy naḳş ʿacebledi
begendi yavlaḳ zībā sarāy dedi
aydur ḫan bunda ʿazīz *körünmedi*
ʿazīz dağı ḥātunile kerek ėmdi (KY B37r4)
< +da + fiil (bulunma durumu istemi)

bu ṣurat şehri maḳāmdur mu‘teber / ger niçe kim *görinürse* muḫtaṣar
bu şehirde dört ḳapu vardur ‘ayān / adlu adıyla diyem bellü beyān (GN 2193)
< (Ø)

baḳmadın *görnür-idi* ma‘şūḳ yüzi / şöyle birlikde dutardı ol bizi (GN 1100)
< (Ø)

gülümsin-/gülümsün- **:** gülümsemek.
gülümsindi vü saçlarınuŋ ucın
cühūd öŋine çözdi üzdi güzin (SN 3278)
< (Ø)

gülümsündi işidicek Nev-bahār
Nite kim gelür gül olıcaḳ bahār (SN 1884)
< Ø

için- **:** kendi kendine içmek.
güneş çünki gösterdi sancaḫ hemīn
Süheyl anı bilürdi ancaḫ hemīn
ṭuru geldi vü girdi bāġ içine
ki nuḳl ü süci yine vü *içine*
revān taḫtına aġdı aldı ḳadeh
eline vü pes cānı buldı feraḥ (SN 1544)
< (Ø)

ilin- **:** ilişmek, dokunmak, sataşmak.
ben ol yigide hergiz *ilinmedüm*
hem öldürmedüm eyle ḳılınmadum (SN 2443)
< +de + fiil (bulunma durumu istemi)

incin-/yincin- **:** üzüntü duymak, gücenmek, kırılmak.
körmes- mü-seŋ kim uyḳu vaḳtında cānı Taŋrı alduġı-çün ḳullar uyḳuya nice dadanurlar ve ölüm vaḳtında melekü’l-mevt alduġı içün nite *yincinür*? (BH 142b/5)

< +da + fiil (bulunma durumu istemi)

bir dürlüsi daḫı dili yarılmaḳdur bu ʿillet dimağda yubūset olmaḳdandur ki dilde ḳuruluḳ ḥāṣıl olur ḳuruluġından tās tās yarılur ḥattā nesne yėmekden menʿ ėder ve ekşi ve ṭuzlu nesnelerden *incinür* (MŞ 61b/13)
< +den + fiil (ayrılma durumu istemi)

yaʻni kim ḳahr itmek ister nefsine / maḳṣudı şoldur ki bu nefsi sına
Taŋrı emrin dutanuŋ nefsi sınur / bu emir nefse ḳahırdur *incinür* (GN 10284)
< (Ø)

iriŋlen- **:** irinlenmek, enfekte olmak.
barmaġı ḳar içine ya ṣovuḳ ṣu içine ṣoḳalar eger aġrısı gitmezise ıssı ḳızmış yaġa ṣoḳalar bunuŋıla daḫı gitmezise bişürüci nesne vuralar *iriŋlene* içi ṭola dėşile (MŞ 139b/3, 143b/8)
< (Ø)

isten- **:** 1. aranmak.
didügin didi Nev-bahār'a Süheyl
be-cid *istenür* idi çāre Süheyl (SN 2145)
< (Ø)

2. kendi kendine istemek.
İn-şā'-allāh mübārek ola üstine
daḫı her kim oḳımaġa *istene* (SN 5702)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

ḳatlan- **:** 1. beklemek.
giceye degin anda *ḳatlandılar*
güneş batduġı sāʿat atlandılar (SN 915)
< +da + fiil (bulunma durumu istemi)

kāfir Tekür eydür: *Ḳatlan*, mere ḳavat oġlı, men saŋa varayım! dėdi. (DK 127a/6)
< (Ø)

2. katılmak, birleşmek.

kendü gibi bir şu-y-ıla irişür / birlik eylep anuŋ-ıla ḳarışur

birlig-ile şol ḳadar ḳuvvetlenür / kim ulu ırmaġa degin *ḳatlanur* (GN 450)

< (Ø)

3. tahammül etmek, dayanmak.

ḳatlanur-men yaklaşınça cān tenümden çıḳmaġa

uma durġam kelgesiŋni maŋa bir kez baḳmaġa (BH 125b/11)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

eger ḳan yaluŋuz ya ḳalan ḥılṭlar bile ġālib olursa ḳan alduralar eger ḳan ḳuvvetluyısa ki *ḳatlana* ḥacāmat ėdeler (MŞ 9b/10)

< (Ø)

'aḳl-ı kül baş ol üne ḫōş eyledi / nefs-i kül *ḳatlanmadı* cūş eyledi (GN 14)

< (Ø)

ḳavzan- **:** kavramaya çalışmak, yakalamak istemek.

kişi fikri aŋa nite irişür

ne var ʿaḳl eger *ḳavzanur* dürişür (SN 141)

< (Ø)

ḳaypın- **:** üşenmek.

māluŋı terk it yüzüŋ döndermegil / geleni ḫōş dut ḳuru göndermegil

Ḥaḳ yolında doġru durġıl sınmadın / yolı göster yolsuza *ḳaypınmadın* (GN 3135)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

kertün-/kirten- **:** inanmak.

ol maʿnīden uluġluḳġa deginir-sen

küfür şirket miḥnetlerden ḳurtulur-sen

Ḫālıḳıŋ birligine *kertünür* sen

dünyā āḫir dewlet körünür ėmdi (KY B14v2)

< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

ya‘ni her kim kime *kirtendi* tamām / anuŋ-ıla oḳınısar ve’s-selām (GN 495)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

dutdılar ḳutlu elin peyġāmberüŋ / sevdiler doġrı yolın ol serverüŋ
eytdiler *kirtündük* ol bir Taŋrı’ya / hem saŋa īmān getürdük bī-riyā (GN 8911)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

ḳılın- **:** herhangi bir davranışta bulunmak.
ben ol yigide hergiz ilinmedüm
hem öldürmedüm eyle *ḳılınmadum* (SN 2443)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

ḳıvan- **:** sevinmek, güvenmek, heveslenmek.
büyidi *ḳıvandı* boya yitdi ol
ata bindi yay çekdi oḳ atdı ol (SN 5206)
< (Ø)

ḳocın- **:** çekinmek, korkmak.
ḳocınur yacanur cānıdur ʿazīz
ḳamusına her nite ki siz ü biz (SN 27)
< (Ø)

ḳon- **:** konmak, mola verme, bir yerde dinlenmek için durmak.
anlar bu kez Yūsufı aldadılar
atamızdan saŋa destūr alduḳ dėrler
bizümile temāşāya kel dėdiler
rawżalarda dürlü ḳuşlar *ḳonar* ėmdi? (KY B6r3)
< +da + fiil (bulunma durumu istemi) ve *< +lar + fiil (çokluk durumu istemi)*

ol aracuġa *ḳondı* vü aç idi
żaʿif oldı vü yüregi acıdı (SN 3829)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

irdi bunlar şehr uçında *ḳondılar* / yavlaḳ armışlardı key diŋlendiler (GN 616)
< +lar + fiil (çokluk durumu istemi) ve *< +da + fiil (bulunma durumu istemi)*

ḳoyın- **:** koyunmak, dökünmek.
ṭatlu ṣulu muraṭṭıb ḥammāma girmek ziyān ėder ıssı muḫaffif ḥammām ki çoḳ derlemeyeler ṣuyı ıssı ola ve az *ḳoyınalar* ve naṭrūnıla ya ṭuzıla aġrıyan yėri ovalar (MŞ 118a/5)
< (Ø)

köceŋlen- **:** övünmek, iftihar etmek.
ammā üçinçi kim ayıttuḳ, bulardan bir böligi "kesbī" durur didük, anlar durur kim ʿilm ögrenürler, anı pīşe eylenürler. ʿilmni ayıtmaḳ birle *köceŋlenürler*. (BH 58a/26)
< +birle + fiil (vasıta durumu istemi)

köklen- **:** kök salmak.
biri toḫm u dānedür kim ol saçar / çün biter ḳaddi yiter girü biçer
biri ṭopraḳdur ki dāne beklenür / biter ol ṭopraḳ içinde *köklenür* (GN 3703)
< +de + fiil (bulunma durumu istemi)

köpüklen- **:** köpüklenmek.
çoḳ çalışdılar, ne boġa yėŋer, ne Ḳan Ṭuralı yėŋer. Küt küt boġa ṣolumaġa başladı, aġzı *köpüklendi.* (DK 93a/7)
< (Ø)

ḳuvvetlen- **:** çoğalıp büyümek.
kendü gibi bir ṣu-y-ıla irişür / birlik eylep anuŋ-ıla ḳarışur
birlig-ile şol ḳadar *ḳuvvetlenür* / kim ulu ırmaġa degin ḳatlanur (GN 450)
< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

nāzlan-(Ar.+T.)**:** nazlanmak, kendini ağırdan satmak.

belī ataŋ durur, velīkin ol mürīd durur, sen murād-sen, mürīd uzansun, murād *nāzlansun* (BH 102b/25)
< (Ø)

nūrlan- (Ar.+T.): aydınlanmak, nurlanmak.
yā Rabbi, bu ramażān ayı oruçın dutan mü'minlerden bize rūzī ḳılġıl, buları ciftlenelüm, bizüm közümüz *nūrlansun* bularuŋ birle (BH 45a/9)
< +birle + fiil (vasıta durumu istemi)

opran- **:** parçalanmak, üzülmek.
aydur: yā Bilāl, Ḥasan ve Ḥüseyn Peyġāmberden ayrılmaḳ birle köyünmişler durur, minüm bağrum babamdan ayrılmaḳ birle *opranmış* durur (BH 158a/18)
< +birle + fiil (vasıta durumu istemi)

öglen- **:** aklını başına toplamak, kendine gelmek.
atı diŋlenüp kendü eglendidi
birezcük ol arada *öglendidi* (SN 3562)
< +da + fiil (bulunma durumu istemi)

önegülen- **:** inat etmek, aksilik etmek.
önegülendüm sözüŋ işitmedüm
anı ki bilürem key iş itmedüm (SN 5182)
< (Ø)

örtin- **:** örtünmek.
sen kim ġaflet perdesin *örtinmiş-sen* (BH 141b/8)
< (Ø)

öykelen- **:** öfkelenmek.
ḳaçan öykelense maʿṣiyete düşer ve ḳul maʿṣiyete düşse şeyṭān semrir, şāẕ bolur. (BH 168b/9)
< (Ø)

***parelen- (Far.+T.)*:** parçalanmak.

nāyi[b]i ḳılıcın ṣıyırdı, eline aldı: menüm başum Beyregüŋ başına ḳurbān olsun, dėdi. Nāyip *parelendi,* şehīd oldı. (DK 47a/10)

< (Ø)

***ṣaçalan-* :** sağa sola saçılmak.

dutup ḳanlu bigi sürürler anı

sarāya degin *ṣaçalanu* ḳanı (SN 3959)

< (Ø)

***saḳlan-* :** saklanmak.

velākin emānetdür ṣaḳla oġul

bu düşüŋi hīç kimesne aytmaġıl

anlar saŋa günāh ḳılmasun *saḳlanġıl*

ādemīye şeyṭān düşmān olur ėmdi (KY B4v5)

< (Ø)

***ṣarın-* :** sarınmak.

ḳırḳ elli yigit ḳara geyüp gök *ṣarındılar*, Ḳazan Bege geldiler, ṣarıḳların yėre urdılar. (DK 151b/12)

< (Ø)

***sevin-/sewün-* :** mutlu olmak, sevinmek.

ol kün kim kāfire ḳılıç çalar erdüm, Cebrāʾil meni ögdi, men *sevindüm*. (BH 97b/9)

< (Ø)

ʿazīz Yūsuf Cebrāʾīiden ḫaber bildi

ḳardaşları keldügine ḫoş *sewündi*

iḍisiŋe ḥamd ṣenā telim ḳıldı

keldüklerin yavlaḳ revā körür ėmdi (KY B56v6)

< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

Boz Oġlan babasınuŋ ėvine geldi. Bāzirgānlar geldi dėyü babası *sevindi*; çetir[li] otaġ, ala ṣayvan dikdürdi, ipek ḫalıcalar ṣaldı, gėçdi oturdı, oġlını ṣaġ yanına aldı. (DK 38b/11)
< (Ø)

ṣād oluban her biri *sevindiler* / arzuların buluban avındılar (GN 639)
< (Ø)

sıġın- **:** sığınmak.
yort, kitgil kim men *sıġındum* Taŋrıya senden. (BH 70b/25)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

ṣıddīḳ Yūsuf Ḫālıġı dāyim ögdi
hem ṣādıḳlar hem ṣıddīḳlar aŋa degdi
iç bağın yeti yerden muḥkem dutdı
maʿāẕaʾllāh dėp ḥaḳġa *sıġınur* ėmdi (KY B36v10)
< +ġa + fiil (yönelme durumu istemi)

bu ögütdür: Ḥaḳ ḫāṣına *sıġınuŋ*,
gemidür anuŋ ögüdi, tīz binüŋ (SVTM II 48)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

silin- **:** silinmek.
Ümmü Seleme durdı, çāẕıra kirdi, közi yaşın *silinü*, aġlayu kirü çıḳdı. (BH 76a/1)
< (Ø)

sizin- **:** sezmek, fark etmek.
uraġut aydur: :Birmes-men. ʿÖmer ḳılıç dartdı. Resūl *sizindi.* (BH 106a/1)
< (Ø)

ṣulan- **:** sulanmak.
eger dökilen ṣafrāyısa şişi az ve sancusı çoḳ olur şişinüŋ ḳızıllığı meyli ṣarulıġadur ve daḫı ṣayrunuŋ beŋzi sāz olur aġzı dadı acı olur eger dökilen balġamısa şişinüŋ rengi aḳçıl olur ve hem yumşaḳ olur ve ṣayrunuŋ aġzı *ṣulanur* (MŞ 115b/11)

< (Ø)

sürin-/sürün- **:** 1. sürünmek, ilaç sürünmek.
ḳanḳı ḳul kim receb ayı aġaçlarına *sürinür* erse yaʿnī künlerini oruç dutup dünlerini namāz ṭāʿat ḳılur erse maʿṣiyet uyuzından ḳurtılur, yazuḳı yarlıġanur. (BH 16a/11)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

on bėş dirhem zencebīl ve cevz ve ḳaranful ve aḳ günlük her birinden üçer direm çörek otı on direm bu otları yumşaḳ dögeler ve eleyeler ve ol ḳaynamış şarābıla yoġuralar ne iŋen ḳatı ve ne iŋen sıvıḳ ola andan ṣoŋra ḥammāma gireler ṣu dökünmedin *sürüneler* (MŞ 129b/12)
< (Ø)

2. sürünmek, rezil olmak.
geçdi ‘ömrüm yoldaşa güymeg-ile / güydügüm ne aṣṣı çün gelmez bile
çün hevā ‘ışḳ ṣūretiyle görinür / niçeler anuŋ ṣoŋınça *sürinür* (GN 5543)
< +ler + fiil (çokluk durumu istemi) ve *< +çe + fiil (eşitlik durumu istemi)*

ṭaḳın- **:** takınmak, kendisine takmak.
Basaṭ aldı yüzügi parmaġına gėçürdi. Depegöz eydür: Oġlan yüzügi alup *ṭaḳınduŋ mı*? (DK 116a/11)
< (Ø)

tapın- **:** tapınmak.
dünyā içre anca dewlet olur imiş
şöyle iken büte *tapınur* imiş
Züleyḫā anıŋ ḳızı olur imiş
bu aḥvāniŋ aṣlını aŋlaŋ ėmdi (KY B26v4)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

ṭayın- **:** ayağı kaymak, sürçmek.
belī, cānum baba, eyle isterem, pes varasın bir cici bici Türkman ḳızını alasın; negāhenden *ṭayanam*, üzerine düşem ḳarnı yırtıla? dėdi. (DK 87b/7)

< (Ø)

ṭolan- **:** dolaşmak, etrafında dolaşmak, dolanmak.
baḳup bāġa birez dölendiyidi
ṭam üstüni birḳaç *ṭolandıyidi* (SN 1490)
< (Ø)

ṭonan- **:** 1. donanmak, giyinip kuşanmak.
anuŋ içün kim şimdiye degin aç erdüm imdi ṭoydum. Şimdiye degin yalıŋ erdüm, imdi *ṭonandum.* (BH)
< (Ø)

ṭonanup Süheyl-i Yemen oturur
ḳamu ḳapudan perdeler götürür (SN 963)
< (Ø)

2. zırh giymek.
seksen biŋ er [yaġı] gördümise seksenmedüm
ṭoḳsan biŋ [er] yaġı gördümise *ṭonanmadum*
yüz biŋ er gördümise yüzüm dönmedüm (DK 140b-6)
< (Ø)

ṭoyın- **:** kendini doyurmak, doymak.
boġazlandı ol ṭoyda vü yindidi
melāyikden aruġı *ṭoyındıdı* (SN 2113)
< +den + fiil (ayrılma durumu istemi)

ulu kiçi niʿmetinden gönene / *ṭoyına* açlar u yalıŋ ṭonana (GN 5868)
< (Ø)

uftan- **:** utanmak.
bu aḥvāli Züleyḫāya Yūsuf ṣordı
ol ṣanemi ne maʿnīden örtdüŋ dedi

Züleyḫā Yūsufa cevāb vėrdi
maʿ būdımdan *uftandım* örtdim ėmdi (KY B39v8)
< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)

urun-/urın- **:** 1. takınmak, almak.
Süheyl'üŋ yine didi var ḳatına
yire ur yüzüŋ vü ḥażretine
ki çün gice *urına* zengī yüzin
gök üstinde bulmayalar ay izin (SN 1716
< (Ø)

2. kendi kendine vurmak, dövünmek.
dögündi delim ü *urundı* öküş
yine ṭāʿine yirindi öküş (SN 5499)
< (Ø)

3. (ad) takınmak, konulmak.
addur ol kim *urınur* bu ḫāṣ u ʻām / ṭopṭoludur şarḳ u ġarb u Rūm u Şām
kim kimüŋ adın dilerse urınur / ad bulınmaz diyüben kim yirinür (GN 5118)
< (Ø)

uzan- **:** uzanmak.
Ṣubḥ-ı kāẕib ḳurt ḳuyruġı kibi yörenür, kök yüzine *uzanır.* (BH 18a/20)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

2. uzamak, boy atmak.
ol zamān cümle cihān gökçek olur / yir yüzi levn-ā-levün çiçek olur
ḳamu nesne biter anda *uzanur* / dürlü dürlü renkler-ile bezenür (GN 1954)
< +da + fiil (bulunma durumu istemi)

yacan- **:** çekinmek, korkmak.
ḳocınur *yacanur* cānıdur ʿazīz
ḳamusına her nite ki siz ü biz (SN 27)
< (Ø)

yaġlan-: semirip yağlanmak.
anun odından bu cān şayru düşer / zīra dōstdan dirligi ayru düşer
ger günāhdan zevḳ alur nefs *yaġlanur* / illa cānuŋ yolı Ḥaḳ'dan bağlanur (GN 3001)
< (Ø)

yaḫtulan- **:** aydınlık olmak, ışımak.
ol erenler ḥaḳḳı içün kim minüm dōstum Muḥammed Muṣṭafā ḳatında bolurlar, közleri anuŋ nūrın körürler ve bularuŋ közleri anuŋ dīzārı birle *yaḫtulanur* (BH 64b/15)
< +birle + fiil (vasıta durumu istemi)

yaḫtulandum raḥmeti nūrı-y-ıla / ḳanda kim olsam benümle dōst bile (GN 7979)
< +ıla + fiil (vasıta durumu istemi)

yalduzlan- **:** yıldızlanmak, ışıklanmak.
yā Ādem bu ay içinde uçmaḳlar *yalduzlanur*, vildānlar bezenürler. (BH 48b/7)
< +de + fiil (bulunma durumu istemi) ve *< +lar + fiil (çokluk durumu istemi)*

yapın- **:** kapanmak, siperlenmek.
Ḳazan *ḳalḳan yapındı*, süŋüsin eline aldı, başı üzerine çevürdi. (DK 153a/6)
< (Ø)

yaraḫlan-/yaraḳlan- **:** hazırlanmak.
yaraḫlan u köşküm işigine gel
dimezven atamuŋ ki köşkine gel (SN 1718)
< (Ø)

yaralan- **:** yaralanmak.
semüz ḳoyun aruḳ ṭoklı senüŋ ḳapuŋdan kāfirlere vėrmedüm, üç yėrde *yaralandum*, ḳara başum buŋaldı, yalıŋuz ḳaldım (DK 26a/11)
< +de + fiil (bulunma durumu istemi)

yarın- **:** faydalanmak.
gökler içinde yaratdı gün ü ay / aydınından *yarınur* yoḫsul u bay

yir yüzinde eyledi altun gümiş / kim anuŋla ḫāṣıl olur her bir iş (GN 5740)
< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)

yastan- **:** yaslanmak, dayanmak.
yā Mūsā on yıl ḳoyın küddüŋ, yazıda yöridüŋ, dumluya üşidüŋ, ıssıya köyündüŋ, daş *yastanduŋ*, it birle yoldaş boldun. (BH 125a/8)
< (Ø)

yaşın- **:** gizlenmek, saklanmak.
Süheyl'e didi indi dur gel berü
yaşınma vü oturmaġıl aŋaru (SN 4662)
< (Ø)

yaşmaḳlan- **:** yüzünü örtü ile örtmek.
mere çaġıruŋ, ḫaberleşeyim, dedi. çaġırdılar, Beyrek geldi. Bānı Çiçek *yaşmaḳlandı* ḫaber ṣordı. (DK 41a/3)
< (Ø)

yirin- **:** kederlenmek, mahzun olmak, üzülmek.
taḳı bir dürlü tevāżulıḳ maʿnīsi ol bolur kim kısmetinden artuḳ istemes. niʿmet degmemegine *yirinmes.* (BH 82a/15)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

hem eylük ile Taŋgrı'ya yaḳışuŋ
yimeŋ ġuṣṣasını yazuŋ yā ḳışuŋ
ne kim Taŋgrı buyruġıdur yirine
getürüŋ göŋül olmasun *yirine* (SN 5379)
< (Ø)

oġlan-iken kişi hīç ḳayġu yimez / dünyaya geldüm yine gidem dimez
yoḳ-durur anda ölüm endīşesi / dün ü gündüz oynamaḳdur pīşesi
ne *yirinür* dünyada ni'met içün / ne sevinür uçmaġa raḥmet içün (GN 1173)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

yudın- **:** zoraki yutmak, içmek.

gümānuñ yaḳīn olmaz ise hemān

ben ölesime yoḫdur ayruḫ gümān

bunı söz idinmişler idi be-cid

ağular *yudınmışlar* idi be-cid (SN 4881)

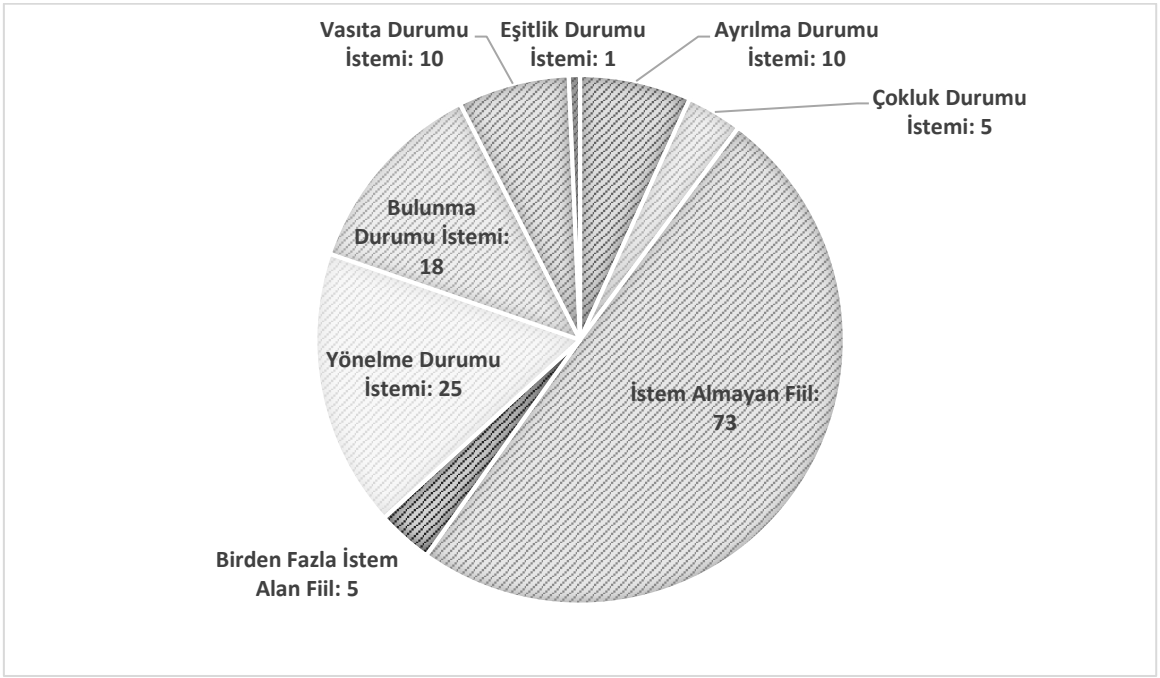
< +lar + fiil (çokluk durumu istemi)

yuvalan- **:** yuvarlanmak.

yüksek yüksek ḳara tağdan ṭaş *yuvalansa*

ḳaba ökçem, uyluġum ḳarşu ṭutan Ḳazan eridüm (DK 140b/13)

< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)

Şekil 6.4. -(X)n- Dönüşlülük Ekinin "Kendini Etkilemek, Kendi Üzerinde Etki Yapmak" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

6.2.2.1.2. Kendi İçin, Kendi Yararına Eylem Yapmak, Dolaylı Etkilenmek

-(X)n- biçimbirimi eklendiği eyleme öznenin kendisi için, kendi yararına eylem yapması işlevini yükler. Özne eylemden dolaylı yoldan etkilenir. Söz konusu ek "kendi için" anlamını karşılar.

ʿārlan-(Ar.+T.): utanmak.

aydurlar biz seni alay idük
eliŋ alup tevbe ḳılay idük
satumıza cümle pişmān olay idük
velākin *ʿārlanur-miz* dėrler ėmdi (KY B18v8)

< (Ø)

arın- **:** arınmak, temizlenmek.

Medāyinī eydür diş ḳararmaġuŋ sebebi yėmiş ve ter nesnelerdendür ʿilācı oldur ki evvel ḥabb-ı yāre ve ḥabb-ı ḳōḳıyā vėreler tā baş ve maʿīde māye-i ʿilletden *arına* (MŞ 56b/8)

< +den + fiil (ayrılma durumu istemi)

aṭlan- **:** ata binmek, atlanmak, atla yola çıkmak.

on iki biŋ erile *aṭlandılar*
Yūsufı almaġa niyyetlendiler (KY B23r11)

< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

begler eytdi maḥkumuz ne dir-iseŋ / işleyevüz niçe ḥükm ider-iseŋ
ol gice ṣabr eyleyüp ḳatlandılar / irte oldı durdılar *atlandılar* (GN 1511)

< (Ø)

avlan- **:** avlanmak.

yigidüm, beg yigidüm! pādişāhlar Taŋrınuŋ gölgesidür, pādişāhına ʿāṣi olanuŋ işi rast gelmez, aru göŋülde pas olsa şerāb açar, sen gideli ḫānum arḳurı yatan ala ṭaġlaruŋ *avlanmamış-dur*, ava bingil göŋlüŋ açılsun, dėdi. (DK 122a/6)

< (Ø)

azuḫlan- **:** besin olarak almak, yemek.

oturan ṭuran anda ulu kişi
ki ṭopṭolu olmışdı meydan içi
işitdiler ü bildiler bir kezin
ki ḳız itmemüşdür ucuz kendüzin
etegidi töhmet tozından aru
balından *azuḫlanmamış* hīç aru (SN 4952)

< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)

bağlan- **:** bağlanmak, durdurulmak, tutulmak.

ısırġan dikeni ıssıdur ḳurudur yapraġını dögüp buruna şoḳsalar ḳanı *bağlana* ve ṭuzıla yapraġın ḳaynadup üstine bağlasalar şişi varısa ṭağıla (MŞ 55b/8)

< (Ø)

diŋlen- **:** önemsenmek, öğüdü yerine getirilmek.

her ki ‘ışḳa düşmedi ol yanmadı / ṣoḥbetinden kimsene *diŋlenmedi* (GN 4905)

< +den + fiil (ayrılma durumu istemi)

dolın-/ṭulın- **:** kaybolmak, görünmez olmak.

İşitdüm ögüdüŋi itdüm yavuz
gözümden *ṭulındı* şunuŋ bigi yüz (SN 1455)

< +den + fiil (ayrılma durumu istemi)

nuḫt dilerseŋ kim baḳarsın ol yüze / hīç *dolınmaz* ḳarşu durmışdur göze (GN 5077)

< (Ø)

Ḥaḳ’dan ayruḳ kimseye ḳılmaŋ ṭapu / ol-durur yalvarası girçek ḳapu
ol işikde ne dilerseŋ bulınur / güneş andan ṭoġar anda *tolınur* (GN 4171)

< +da + fiil (bulunma durumu istemi)

dökin- **:** dökünmek.

Semüz kişi gerek ki ḥammāmda derleyince otura mizācı ḫuşk ve aruḳ kişi gerek ki ḥammāmda az otura ve muʿtedil ṣudan çok *dökine* (MŞ 6b/10)

< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)

düzen- **:** süslenmek.
Yūsuf aydur ḫalvet sarāy bezenüpdür
Ḥūr kibi Züleyḫā *düzenüpdür*
recīm şeytān durmaġa uzanupdur
keydlerden saḳla beni dėyür ėmdi (KY B36v5)
< (Ø)

çün ol yine işitdi āvāzını
Füru-dāştını vü ser-āġazını
ive ive ṭurdı bezendi girü
işin düzmek içün *düzendi* girü (SN 1631)
< (Ø)

ėdin-/idin- **:** edinmek, yapınmak, gereğini yapmak.
gönilsün Yemen yolına küyerek
bize ol *idinsün* demürden yürek (SN 2132)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

be-cid yėyip ʿādet *ėdinmeyenler* ki fāsid ḫılṭlar tevellüd ėder fālic ve sekte rencin getürür (MŞ 27a/14)
< (Ø)

ulu kiçi ḳalmaya söz *ėdine*
ḳarı ḳoca ḳalmaya ḳov *ėdine* (DK 95b/3-4)
< (Ø)

geyin- **:** giyinmek, cenk elbisesi giymek.
tekür taḫt üzerinde oturmışıdı, yüz kāfir ebçin *gėyinmişidi.* (DK 91a/10)
< (Ø)

gölgelen- **:** gölgede serinlemek.

revān indi vü ḳaza ḳodı atın
ki *gölgelene* aldı ṭurdı ḳatın (SN 3544)
< (Ø)

görin- **:** görünmek.
yā ibn ınanġıl bayıḳ baŋa
bu düş içre salṭanat *körünür* saŋa
ḥamd ṣenā telim ayġıl süpḥānıŋa
sübḥān saŋa telim iḥsān ḳıla ėmdi (KY B4v2)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

bu nesneye dutardı ümmīd aŋa
kim ol māh-rū bir *görine* baŋa (SN 1398)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

gevde *görinür*, cānı göz görmedi,
cān nėteligini uslu sormadı
cān *görinmez*, kim yüzin gözler göre,
gevde degül, kim gele ḳarşu dura. (SVTM II 75-75)
< (Ø)

istisḳā-yı żiḳḳī ʿalāmeti oldur ki ḳarnı aġır ola nite ki ṭolu ṭulḳuḳ ṣuyıla *görine* eyle ola (MŞ 83b/7)
< +ıla + fiil (vasıta durumu istemi)

bir iki gögerçin aldurdı, döndi, ėvine geli yöririken ʿAzrāyil atınuŋ gözine *görindi*. (DK 81b/13)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

idin- **:** kendisine bir mesken temin etmek.
bir *oda idindi* laṭīf ü uṣūl
ṣatun aldı birḳaç ḳaravaş u ḳul (SN 3935)
< (Ø)

ḳolaylan- **:** fırsatını bulmak.
üçünci güni yola düşdi yine
yokuşlar aġa vü inişler ine
iŋen üzdi açlıḫ anuŋ ḳuvvetin
görür bir geyik sürer aŋa atın
ḳovar anı bir iki bileŋ aşurur
yiter çün *ḳolaylanur* u yanaşur (SN 2879)
< (Ø)

ovın- **:** bayılır duruma gelmek, uğunmak.
nevbeti dutıcaḳ aġırlıḳ ve kāhellik ve uyḳu gelmegile dutar az derledür ekṣer nevbeti gėce gelür çoḳ olur ki maʿde aġrır żaʿīf olur nevbeti gelicek yürek *ovınur* iştahā sāḳıṭ olur (MŞ 123b/11)
< (Ø)

ögütlen- **:** ibret almak, ders olmak.
ögütlen diyü dögdüm işüŋe git
kişi ṭutar ögüt aġaç yise it (SN 5066)
< (Ø)

tilen- **:** istemek.
Allāhum raḥmānıma sıġınmayun mu
raḥmetindin maġfiretler umanmayun mu
raḥmānımdın murād yārı *tilenmeyün* mü
murād ḥāṣıl ḳılmaḳ aŋa geŋes ėmdi (KY B2v12)
< +dın + fiil (ayrılma durumu istemi)

uçḳın- **:** esirgemek.
ya ip süst bola, üzile, didi, ya er żaʿīf bola ipi *uçḳına*, men düşem, helāk bolam, didi. (BH 8b/15)
< (Ø)

uman- **:** ummak.

Allāhum raḥmānıma sıġınmayun mu

Raḥmetindin maġfiretler *umanmayun* mu (KY B2v11)

< +din + fiil (ayrılma durumu istemi) ve *< +ler + fiil (çokluk durumu istemi)*

yavşın- **:** asılmak, yapışmak.

ʿAliyy-i ekber, ʿAliyy-i aṣġar, Ḥüseyn oġlanları, biri saġdın biri ṣoldın Ḥüseyin boynına *yavşındılar.* (BH 76a/17)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

yayḳan- **:** çalkanmak, sallanmak, dalgalanmak.

bu gelen, bilmiş oluŋ, yaġı-dur, dedi. toz yarıldı; gün gibi şıladı, deniz kibi *yayḳandı,* meşe kibi ḳarardı (DK 65b/10)

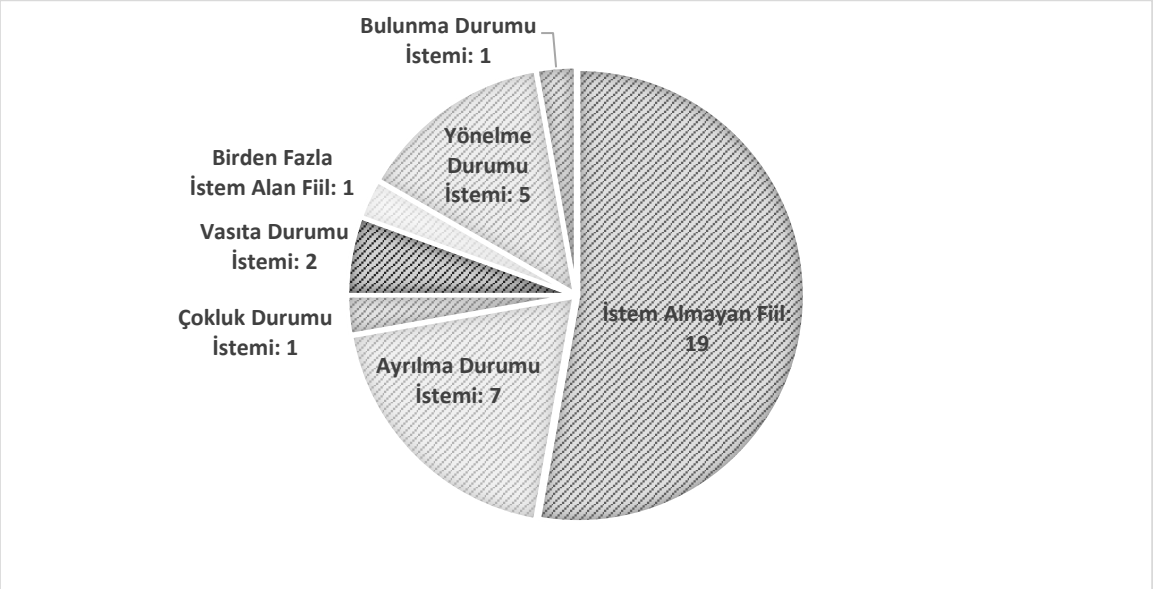
< (Ø)

yun- **:** temizlenmek, arınmak.

ḳankı gönül kim yüzi *yunmış-durur* / ol gönüldür kim Ḥaḳ'a dönmiş-durur

evliyādur gönüle ṣayḳal uran / cism içinde nefslerüŋ boynın buran (GN 1715)

< (Ø)

Şekil 6.5. -(X)n- Dönüşlülük Ekinin "Kendi İçin, Kendi Yararına Eylem Yapmak, Dolaylı Etkilenmek" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

6.2.2.1.3. Ses Çıkarmak

-(X)n- dönüşlülük ekinin eyleme, öznenin kendi kendine söylemesi, ses çıkarması işlevini yüklemesidir. Özne eylemi kendisi yapar ve kendisi etkilenir. -(X)n- eki "kendi kendine" anlamını karşılar.

ötün- **:** niyaz etmek, şefaat istemek.

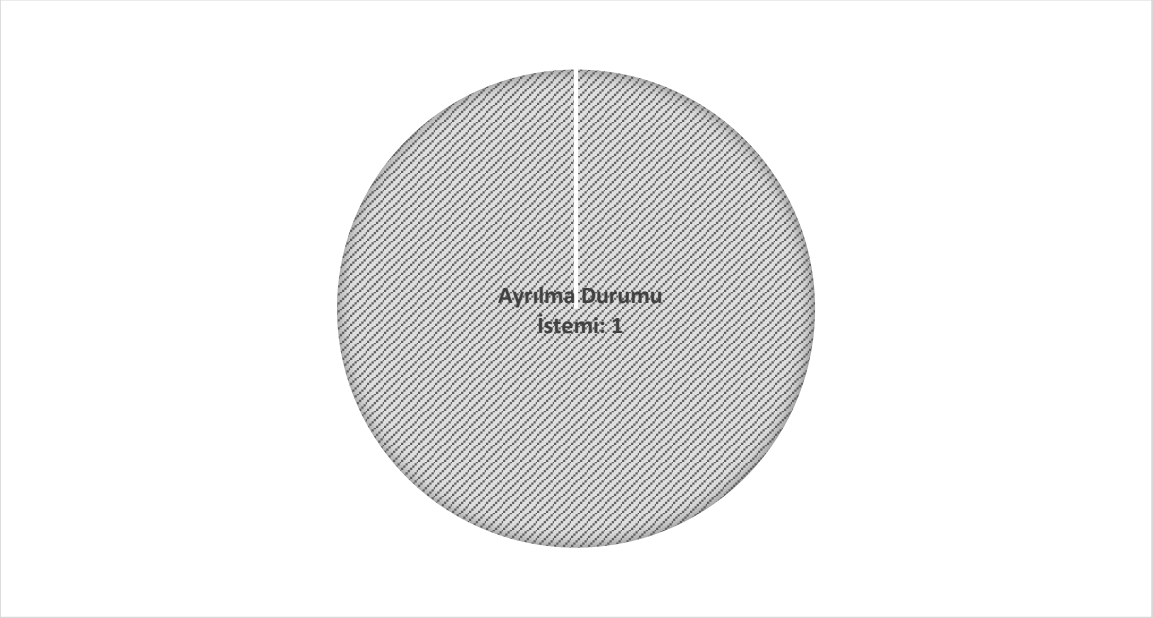
ol zāhid bu aḥvāl beyān bildi

Ḫālıḳdan *ötündi* duʿā ḳıldı

Yūsufı körmege ārzūladı

Mevlīden uzun ʿömr diler ėmdi (KY B10r1)

< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)

Şekil 6.6. -(X)n- Dönüşlülük Ekinin "Ses Çıkarmak" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

6.2.2.1.4. Pekiştirme İşlevi

-(X)n- dönüşlülük eki eklendiği fiile bir pekiştirme işlevi katar. Bu işlev cümle içerisinde devamlılık anlamıyla görülür.

adan-/atan- **:** adlandırmak, atanmak.

İbn-i Yemen aydur buyruḳ eyle oldı
on iki oġıl baŋa rūzī ḳıldı
her birine birer dürlü at *atandı*
seniŋ ḳayġuŋ üzre neseb ḳıldum ėmdi (KY B64v12)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

kimde varsa bu ṭoḳuz nesne tamām / alp adıyla oḳır anı ḫās u ʻām
adanur ol ʻālem içre alp adın / ol bilür niçe'ydügin alplıḳ dadın (GN 8551)
< (Ø)

barın- **:** geçinmek, kendini yaşatmak.
yīmiş mīşede bulunur idi bol
anı yiyüben *barınur* idi ol (SN 3526)
< (Ø)

ḳalın- **:** kalmak.
andan ṣoŋra Züleyḫā vefāt oldı
Yūsuf nebī ḥasretile maġbūn oldı
ol daḫı andan ayraḳ *ḳalınmadı*
oġlanları baş uruban yörürler ėmdi (KY B77r11)
< (Ø)

odalan- **:** kendisine bir mesken temin etmek.
bir *odalandı* laṭīf ü uṣūl
ṣatun aldı birḳaç ḳaravaş u ḳul (SN D 3935)
< (Ø)

sıġın- **:** sığınmak.
Mevlīm saŋa *sıġınur* men bir żaʿīf
tevfīḳ senden umanur men ber-taḥḳīḳ (KY B2v13)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

uşan- **:** ufalanmak, parçalanmak.

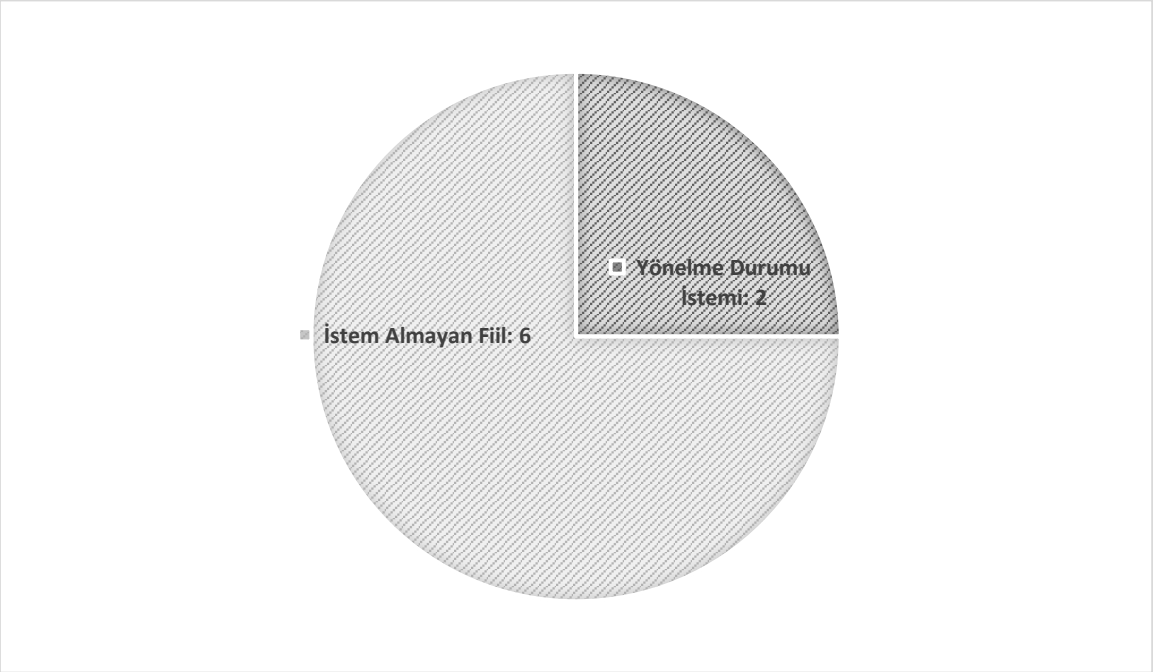
anı kördi Yūsuf nebī duʿā ḳıldı

ṣanem sındı *uşandı* on pāre oldı

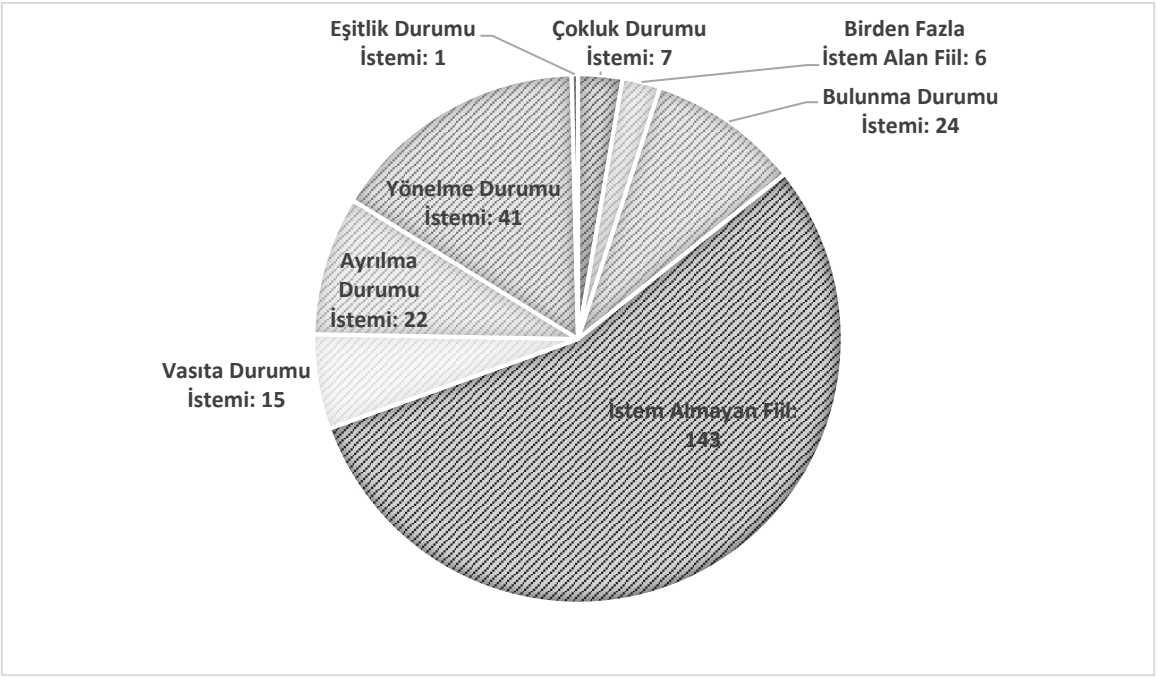
Ḫālıḳdan ṣaneme emr keldi

Yūsuf mürsel nebīdür tėp sözler ėmdi (KY B33v2)

< (Ø)

Şekil 6.7. -(X)n- Dönüşlülük Ekinin "Pekiştirme" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

Şekil 6.8. Dönüşlü Çatılı Fiillerde İstem Grafiği

BÖLÜM VII: İŞTEŞ ÇATI

7.1. İşteş Çatı ve İşlevleri

İşteşlik çatısı, -(I)ş-/-(U)ş- fiilden fiil yapım ekinin fiillere eklenmesiyle elde edilir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda ekin fonksiyonları yardımlaşma, ortaklaşalık, karşılıklı olarak yapma ve oluş bildirmesi başlıkları altında incelenir.

Ahmet Cevat Emre, -(i)ş çatısıyla kurulan fiilleri "karşılıklı, birlikte ve beraberce yapılan ve birleşme ve bitişme" olmak üzere üç başlıkta toplar (1931: 436-437).

Gabain, ekin fonksiyonlarının "karşılıklılık" ve "tekerrür" bildirdiğinden bahsederek alarak eski Türkçe için *tapış-* "buluşmak, bulmak", *sınaş-* "boy ölçüşmek", *amraş-* "sevişmek" örneklerini verir (2007: 60).

Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation* adlı eserinde işteşlik ekini "yardım ve yarış etme fiilleri" başlığı altında verir. Erdal, eserinde yer alan bu kelimelerdeki "yarış"ın anlamı için "*the contend*" ya da "*to vie*" fiillerini kullanır ki her ikisinde de "rekabet" anlamı da vardır. (1991: 552-583).

İşteş fiilli cümlelerde özne kendi yerinde kalır, bazı dillerde nesnesi de çatılı fiilli cümlelerde kalır. Örn. Tuvacada: Men bile Bolat-ool sigen kesçip tur bis (= Ben ile Bolat-ool ot tırpanlıyoruz): kez -iş- → kezişip → kesçip (=kesip). Birkaç kişilik özneden bir katılımcısı daha alt bir söz dizimsel yere geçebilir: Men Bolat-oolga sigen kesçip tur men (=Ben Bolat-oo'la birlikte kendisi için ot tırpanlıyorum). İşteşlik eki assistiv (yardımcı) görevini ifade eder (Gurinina 1997: 199).

Kornfilt, değişken dönüşlü zamir olarak adlandırdığı "birbiri" zamirinden bahsederken işteşlik üzerinde durur. İşteşlik, özneleri birlikte hareket gerektirdiği için işteşlik zamirinin "birbirimiz, birbiriniz, birbirleri" biçiminde olması gerektiğini belirtir ve "birbiri" zamirini, aldığı iyelik ekleri, durum ekleri, kelime grubu ve cümle içerisindeki yeri, durumu ve işlevleri açısından, çok yönlü olarak incelenmesi gerektiğini söyler (1997: 158-177, 305).

Göksel ve Kerslake, işteş yapıların en az iki kişinin birlikte yaptığı aynı hareketi tanımlayan geçişsiz yapılar olduğunu, *-(i)ş-* işteşlik ekiyle kullanıldığını aynı zamanda işteş yapılarda bir hareketin iki veya daha fazla özne tarafından ifade edilmesinin birden fazla yolu olduğunu belirtirler (2005: 138-139).

Hacıeminoğlu (2008: 143-144), Karahanlı Türkçesi Grameri adlı eserinde her fiil tabanına gelebilen -ş- ekinin fonksiyonlarından şöyle bahseder:

1. İki failin birbirine karşı hareket etmesi: *kork-u-ş-* "birbirinden korkmak" (DLT-II, 221-10).

2. İki failin birbiriyle yardımlaşma ve yardımlaşma halinde olması: *ek-i-ş-* "tohum ekmekte yardım etmek" (DLT-I, 178-6)

3. Birden fazla failin aynı hareketi aynı anda birlikte yapması: *taŋla-ş-* "hep birlikte şaşmak" (DLT-III, 398-20).

4. Bir halin oluşması, bir halden başka bir hale geçiş: bu durumda fiil dönüşlü fiil çatısı görünüşündedir: *ısı-ş-* "kendi kendine ısınmak" (DLT-I, 185-8)

5. Edilgen (pasif) fiiller: -ş- burada anlamı pekiştirmekte ve hareketin kendi kendine olduğunu göstermektedir: *süzül-ü-ş-* "kendi kendine süzülmek" (DLT-II 215-24), *sark-ı-ş-* "sürekli ve çok damlak" (DLT-II, 215-1).

6. Failin tek olması: *ad-ı-ş-* "ayırmak", *kar-ı-ş-* "karşılamak" (DLT-II, 98-5)

Funda Toprak, işteş çatıyla kurulan fiilleri işlevlerine göre altı başlık altında sınıflandırmıştır:

1. Yarış ve yardımlaşma anlamıyla verilen fiiller,
2. Beraberlik, karşılıklılık ve birlikte yapma fonksiyonuyla kullanılan fiiller,
3. Pekiştirme fonksiyonuyla kullanılan fiiller
4. Oluş ve bir hâlden bir hâle geçiş bildiren fiiller,
5. Süreç devamlılığı bildiren fiiller,
6. Öznesi tek olan fiiller (2008: 683-705).

Zeynep Korkmaz (2009:132-133), -(I)ş- / -(U)ş- ekinin asıl görevinin işteşlik temelinde ortaklaşa bir işi göstermek olduğunu belirterek ortaklaşmanın türüne göre ekin üstlendiği diğer işlevleri şöyle sıralar:

1. İki öznenin karşılıklı olarak yaptığını bildiren fiiller türetir.
2. Fiilin gösterdiği işi birden fazla kişinin ortaklaşa yaptığını bildiren fiiller türetir.
3. Seyrek olarak hem karşılıklı hem de ortaklaşa iş yapma işlevinde fiiller türetebilir.
4. Kendiliğinden oluş bildiren fiiller de türetir. Ek, burada bir işlev kaymasına uğrayarak "oluş" bildiren bir türetme eki niteliği kazanır.

5. *acış-, giriş-, kalkış-, oynaş-, titreş-* gibi fiillerde yineleme ve pekiştirme anlamı taşır.

J. Deny, -Iş-/-Uş- ekinin hangi anlamları bildirdiğini iki başlık altında inceler: 1. Kökün anlattığı eylemin yapılmasında birçok öznenin hissesi vardır. *Vuruş-, bakış-, söyleş vb.* 2. Kökün bildirdiği eylemin yapılmasında tek bir öznenin sıkı sıkıya hissesi vardır. *bulaş-, giriş-, çalış- vb.* (2012: 332-333).

Kaşgarlı Mahmud, -ş- ekinin yukarıda bildirilen fonksiyonların yanı sıra fiile "işte yardımlaşma" ve "yarış" anlamları verdiğini ve bu iki anlamı birbirinden ayırmak için -ş-'li fiille yardımlaşma anlamında "maŋa", yarışma anlamında ise "meniŋ birle" sözlerinin kullanıldığını söyler (DLT II-113). Ercilasun ise, Kutadgu Bilig'de ekin fonksiyonları için Divanü Lugati't-Türk'deki "birle, bile" kelimelerinin kullanımına Kutadgu Bilig'de de rastlanıldığını ancak bunun ayırt edici bir özellik göstermediğini belirtir (1984: 32-33).

Özmen (2014: 718-719), işteşlik üzerine yaptığı çalışmasında şu sonuçlara ulaşmıştır:

1. İşteşlik, -ş- fiilden fiil yapma ekiyle ve birbiri zamiriyle oluşturulur.

2. -ş- eki, fiil kökleriyle isimlerden türeyen fiil gövdelerine gelir.

3. Kendisinden önce, nadir olarak, -l-,-n-, -t-, -dır-/-dir- ekleri gelebilir. Kendisinden sonra ise, fiilden fiil yapma edilgenlik, ettirgenlik ve olumsuzluk ekleri gelebilir.

4. -ş- fiilleri, fiillerin geçişli veya geçişsiz fiil köklerinden veya gövdelerinden yapılır. Oluşturduğu fiiller genellikle geçişsizdir. Karşılıklı fiillerde, iki kişi veya taraf biri birine nesne olabilir.

5. -ş- fiilden fiil yapma eki, ortaklaşa yapma bildirir. Ortaklaşa yapma ise, karşılıklı, ortaklaşa veya birlikte yapma biçimindedir. Ortaklaşa ve karşılıklı yapma bildiren fiillerin özneleri birden fazladır. Ortaklaşa yapma bildiren işteşlik için, genel olarak, ortaklaşma, ortaklaşa görünüş, ortaklaşa ya da birlikte yapma, aynı anda hep birlikte yapma, toplu olarak hep birlikte yapma, birlikte yapan veya birlikte etkilenme ifadeleri kullanılmıştır. Bunların yanında, Underhill ile Komfilt, ortaklaşa ve birlikte yapma ifade eden işteşliği incelerken, fiillerin çokluk biçimleri ile ortaklaşalı işteşlikler arasındaki farkı da belirtmeye çalışmışlardır.

6. Ortaklaşma ve birlikte yapma bildiren işteş fiiller, genellikle, geçişsiz fiillerden, karşılıklı yapma bildiren işteş fiiller ise, genellikle geçişli fiillerden oluşur.

7. Dönüşlü ve tek özneli -ş- fiilleri, kendi kendine içten olma özelliği taşır.

8. -ş- fiilden fiil yapma eki, +la-/+le- isimden fiil yapma ekinden sonra, -laş-/+leş- biçiminde kullanıldığında, genellikle oluş, kendi kendine olma, bir süre içinde bir durumdan başka bir duruma girme bildirir. Bu fiiller, genellikle geçişsizdir, -laş-/ +leş- li fiillerin çoğunda, +la-/+le- ekli fiil gövdeleri kullanılmaz.

9. -la-ş- / -le-ş- ekleriyle türetilen fiiller, -la-n- /-le-n- ekleriyle türetilen fiillerle anlamdaş olabilir.

10. İşteşlik görevinde, "birbiri" zamirinin iyelikli çokluk biçimleri kullanılır. İyelikli "birbiri" zamiri, üzerine hâl eki alabilir.

Mayemerova, işteş çatı üzerine yaptığı çalışmasında Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde işteş çatılı fiillerin bildirdiği manaları tasnif ederek ortak işlevlerin olduğunu dile getirerek, işteşliğin "bir kişinin başlattığı hareketi tamamlaması için ikinci birinin yardım ettiğini bildirme" işlevinin Türkiye Türkçesinde kullanılmayıp Kazak Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi döneminde görüldüğüne ulaşmıştır (2012: 3).

Bu tez araştırmasında işteş çatı tasnifi yapılırken Funda Toprak'ın "DLT'de İşteş Çatılı Fiillerden Yola Çıkarak Türkçede İşteşlik Kavramının Fonksiyonları" adlı makalesinden ve Bilal Uysal'ın "Türkçede İşteş Çatı" adlı doktora tezinden faydalanılmıştır.

7.2. Eski Anadolu Türkçesinde İşteşlik

Türk dilinde fiil tabanlara gelen en işlek eklerden biri olan -ş- ekinin anlam ve işlev olarak değişikliğe uğramadan günümüze geldiği görülmektedir. Tarihî Türk dillerinde olduğu gibi EAT'de de işteş çatı, -ş- biçimbirimi ile kurulmaktadır.

7.2.1. -ş- Ekli İşteşlik

Çalışma için incelenen eserlerde -ş- işteş çatı ekini alan *arḫalaş-, ʿacebleş-, aġlaş-, aġuş-, alḳışlaş-, alış-, andlaş-, atış-, ayduş-, ayrıluş-, aẕadlaş-, azarlaş-, bakış-, barış-, biliş-, biniş-, bitiş-, bögrüş-, bulaş-, bulış-, bozlaş-, çaġırış-, çekiş-, çıkış-, coġılaş-, çoġuş-, dağılış-, danış-, daŋlaş-, daʿvālaş-, dėdiş-, deriş-, dėrneş-, ditreş-, doḳuş-, dolaş-, dögiş-, dutuş-, durış-, düşiş-, emiş-, ėriş-, eseŋleş-, geliş-, giriş-, göriş-/körüş-, gülüş-/külüş-, ḫaberleş-, ḥelalleş-, ıŋraş-, ırış-, içiş-, iŋleş-, ḳaḍġuruş-, ḳarış-, ḳarşulaş-, ḳavlaş-, ḳatarlaş-, kegiş-, ḳılıçlaş-, ḳırış-, ḳoçuş-, maŋrış-, münāẓara idiş-, nevbetleş-, omzaş-, sarmaş-, ṣataş- , segirdiş-, seviş-, sewünüş-, sığış-, soraş-, ṣorış-*

, söyleş-, süsiş-, ṭalaş-, ṭolaş-, ṭurış-, uġraş-, ulaş-, ulış-, uruş-, üleş-, yalaş-, yalvaruş-, yapış-, yaraş-, yėtiş-, yıġlaş-, yiyleş-, yiyiş-, yöriş-, yügriş- eylemler tespit edilmiştir.

7.2.1.1. -ş- Ekli Fiillerde Anlam

EAT'de -ş- biçimbirimi eylemlere *"yarış veya yardımlaşma; bir işin, bir eylemin birden fazla kişi, varlık tarafından beraber, karşılıklı ve birlikte yapılması; pekiştime; oluş ve bir hâlden başka bir hâle geçiş* ve *dönüşlülük bildirme"* işlevlerini yüklemiştir.

7.2.1.1.1. Yarış veya Yardımlaşma Bildirme

İşteş çatı eklerinin az kullanılan bir işlevidir. Eyleme ulanan -ş- biçimbirimi cümleye yarışma veya yardımlaşma anlamı kazandırır. Yarış veya yardımlaşma anlamının kurulabilmesi için birden fazla fā'ile ihtiyaç vardır.

arḫalaş- **:** birbirine yardımcı olmak.

senüŋ ile *arḫalaşuban* ökinç

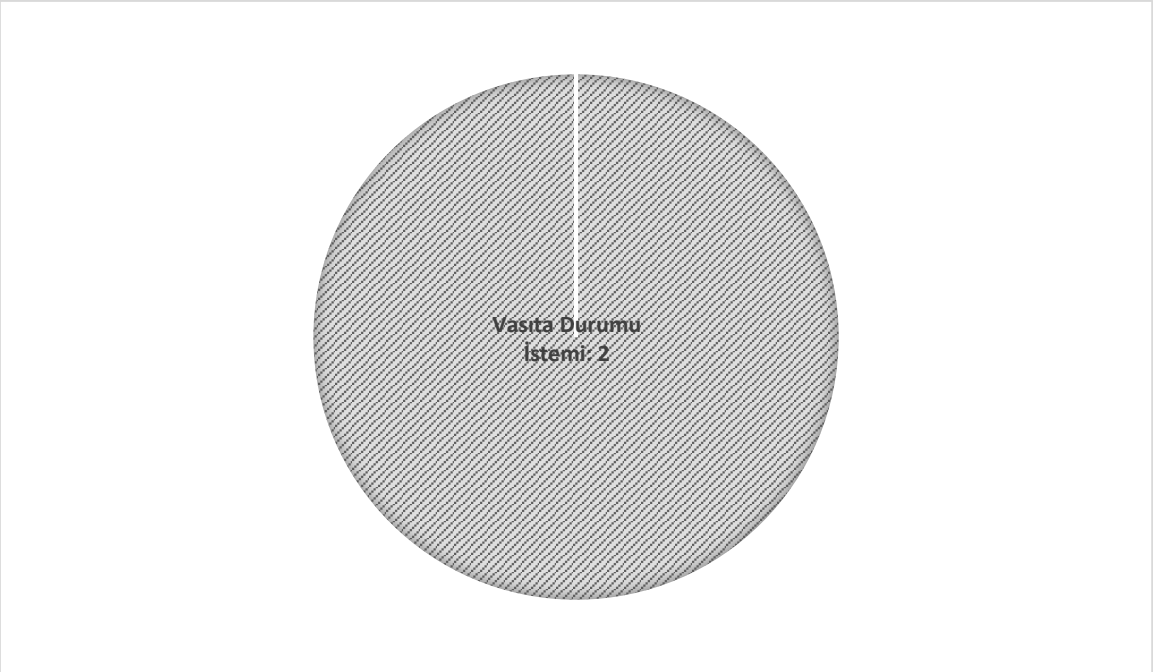
alam şāh-ı Çīn'den nite ḳala dinç (SN 4410)

< +ile + fiil +lAş (vasıta durumu istemi)

çekiş- **:** direnmek, mücadele etmek.

buḥrān ṭabī' at māddeyile *çekişmekdür* ṭabī' at ġālib olursa saġlıḳ bulur mādde ġālib olursa helāk olur (MŞ 15b/3)

< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

Şekil 7.1. -ş- İşteşlik Ekinin "Yarış veya Yardımlaşma" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

7.2.1.1.2. Bir İşin, Bir Eylemin Birden Fazla Kişi, Varlık Tarafından Birlikte veya Karşılıklı Yapılması

İşteş çatı eki olan -ş-'nin eylemlere en fazla yüklediği anlamdır. Eylemin bir topluluk tarafından, aynı anda yapılması söz konusudur. Bazı cümlelerde eylemin ortaklaşa mı karşılıklı mı yapıldığı net bir şekilde görülmez, eylemin cümle bağlamında değerlendirilmesi gerekir.

ʿacebleş- (Ar.+T.): (birlikte) şaşırmak.

anlar körüp bu aḥvāli *ʿacebleşdi*

aydur bu aḥvāli nete düşdi

bunda isrāʾīl nesli var mu düşti

ḳamuları ʿacāyibe ḳalurlar ėmdi (KY B30r2)

< +lar + fiil + lAş- (çokluk durumu istemi)

ağlaş- **:** ağlaşmak, birlikte göz yaşı dökmek.

ḳaçan kim Melik taʿālā kāfirler köŋlini ṭaşa meŋzetti erse yir yüzinde dükeli ṭaşlar üç küne dek *aġlaşdılar*, Taŋrı taʿālā bizi kāfir köŋline meŋzetti diyü. (BH 64b/20)
< +lar + fiil (çokluk durumu istemi)

andan dönüp ewimize kirü varalım
cümlemiz *aġlaşalum* nevḥa ḳılalum (KY B6r16)
< (Ø)

ʿAbdulazizden Medīnede dünle mescīde giderken bir bölük ʿavratlar gördüm *aġlaşurlar* beni oḳudular vardum gördüm bir yigit ölüm nezʿine düşmüş (KG 54b/6)
< +lar + fiil (çokluk durumu istemi)

ol ʿāṣīyi ḳabir üstine ḳoşalar çevresinde yatan öliler fiġānlar ėdeler şöyle *aġlaşalar* ṣankim ḳıyāmet ḳopdı aydalar ilāhī bizüm derdümüz ve günāhumuz bize yėterdi (KAD 24a/8)
< +ler + fiil (çokluk durumu istemi)

Süheyl'üŋ ḳoça ḳoça öpdi yüzin
saḳalına sürdi ayaġı tozın
geh ol ḳoçdı anı vü geh anı ol
fiġān idüp *aġlaşdılar* idi bol (SN 4677)
< (Ø)

o kekliklerin yavrularını yiyip cigerlerin yaḳardı, ʿişlerin nevḥaya zāriye degşürüb rūzigārların mātemile geçürürlerdi. Pes bir gün ol iki keklik bir yirde oturub *aġlaşurlarıdı.* (MN 62a-2)
< +de + fiil (bulunma durumu istemi)

yedi ḳız ḳardaşı aġ çıkardılar ḳara ṭonlar geydiler, vay begüm ḳarṭaş! murādına maḳṣūdına ėrmeyen yaluŋuz ḳardaş diyüp *aġlaşdılar*, bögrişdiler. (DK 48a/1)
< (Ø)

aġuş- **:** kucaklaşmak.
ʿazīz Yūsuf tercümāna emr ḳıldı

sorġıl şunlar neşe ṭaʿām yemez dėdi
böyle ḳatı *aġuşurlar* ne ḥāl değdi
tercümān kelüp anlar sorar ėmdi (KY A54r11)
< +lar + fiil (çokluk durumu istemi)

alış- **:** alışmak, karşılıklı almak.
kāfirler yedi aġaç yėr ḳarşu geldiler, neye geldüŋüz? yigit begler didiler. Vėrişmege *alışmaġa* geldük, dėdiler. (DK 91a/5)
< (Ø)

alḳışlaş- **:** karşılıklı dualaşmak.
Yūsuf ol balıḳ birle esenleşdi
ikilesi *alḳışlaşu* ayrıluşdı
balıḳ vedāʿ ḳıluban suwa düşdi
Yūsuf kirü melik tapa kelür ėmdi (KY D23v13)
< (Ø)

andlaş- **:** anlaşmak, sözleşmek.
İsrāʾīlden munı işidüp sewündiler
on ḳarındaş ikin ikin dėrneşdiler
Yūsufı ölürelüm dėp *andlaşdılar*
ġuṣṣasından kurtulalım dėrler ėmdi (KY B6r15)
< (Ø)

ayduş- **:** karşılıklı söyleşmek.
bu melik ne ʿaceb cū-merd dėdişdiler
niʿmeti çoḳ dėyüben sözleşdüler
açlık narḫın ne dėyüben *ayduşdılar* (KY MK54r14)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

ayrıluş- **:** karşılıklı ayrılmak.
Yūsuf ol balıḳ birle esenleşdi
ikilesi alḳışlaşu *ayrıluşdı* (KY D23v13)

< (Ø)

aẕadlaş- (Far.+T.): özgürleşmek.
biri biriŋüze düşmān olmaŋ ve biri biriŋüzden bizār olmaŋ ve biri biriŋüze ḳarṭaş oluŋ ve anlardan olmaŋ kim *aẕadlaşasız* (KG 98b/8)
< (Ø)

azarlaş- (Far.+T.): birbirini kırmak, içitmek.
uşbu gün üç yüz otuz yıldur kim bu dıvarda tururam henūz cān açısı benden gėtmedi siz bu ḳadar az nesneden ötürü ne *azarlaşmaḳ* gereksiz yā ne ḫuṣūmet ėtmek gereksiz dedi (KAD 115b/9)
< (Ø)

bakış- : bakışmak.
tesbīḥ kılıp Ḫāliḳa birbirine *baḳışdı* (BH 76b/7)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

ḳarşu yaḳadan kāfirler *baḳışurlar.* (DK 137a/4)
< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi) ve *< +ler + fiil (çokluk durumu istemi)*

barış- : barışmak.
gör ki ʻışḳ yalŋuz *barışmaz* ḫalḳ-ıla / ʻışḳ bu ḫalḳı n'eyle arıdur ḫulḳ-ıla (GN 6717)
< +ıla + fiil (vasıta durumu istemi)

biliş- : bilişmek, dostluk kurmak, tanış olmak.
yolda bir ėr kervāna sataşdılar
aṣlı nesli birbirine soraşdılar
ismāʻīl neslinden imiş *bilişdiler*
bizler ishāḳ neslivüz dėrler ėmdi (KY B56r15)
< (Ø)

şu resm ile eylükde çıḳardı ad
ki *bilişdidi* ḫalḳ ile ḳamu yad (SN 3646)

< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

biniş- **:** (aynı anda atlara) binmek.

egrek kiçi ḳardaşuŋ boynın öpdi, Segrek daḫı aġasınuŋ elin öpdi. Ḳarşu yaḳadan kâfiler a baḳışurlar, eydürler: güreşdiler ola mı, bolayki bizüm-ki yėŋe, dediler. Gördiler kim ḳucışdılar, görişdiler; ḳażılıḳ atlar *binişdiler.* Ḳara ṭonlu kāfire at ṣaldılar, ḳılıç yöritdiler. (DK 137a-6)

< +lar + fiil (çokluk durumu istemi)

bögrüş- **:** böğrüşmek, bağıra bağıra ağlaşmak.

yedi ḳız ḳardaşı aġ çıḳardılar ḳara ṭonlar gėydiler. vay begüm ḳarṭaş! murādına maḳṣūdına ėrmeyen yalıŋuz ḳardaş! dėyüp ağlaşdılar, *bögrüşdiler.* (DK 48a-1)

< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

bulış-/buluş- **:** 1. cinsel ilişkide bulunmak.

ḳanḳı kişi kim dostı ile sevse ol kişi ḥalvet yir ister kim dost-ıla *buluşa* gelecisin söyleşe ve dost-ıla *buluşmaġa* dünle muvāfıḳdur (KG 16b/11-12)

< +ıla + fiil (vasıta durumu istemi)

Ādem peyġamberüŋ tevbesi ḳabūl oldı Ḥavvā ile *bulışdı* (KAD 30a/11)

< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

2. görüşmek

Basaṭ eydür: Begler ḳardaş oġrına Depegöz ile *bulışuram*, ne buyurursız? dėdi. (DK 114a/6)

< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

bozlaş- **:** bağırıp ağlaşmak, deve gibi bağrışıp feryâd etmek.

öşün Ḳoca Oġul, oġul! Dėyü aġca yüzlü anasıyla ağlaşdılar *bozlaşdılar.* (DK 130a-5)

< +la + fiil (vasıta durumu istemi)

çaġırış-/çağrış-/çıġrış- **:** çağrışmak, bağrışmak.

yārenler *çaġırışdılar*: ʿ Aliyi vurdılar! diyü. (BH 135a/17)

< +ler + fiil (çokluk durumu istemi)

çūn dīndār ḥāli böyle yüceldi, dīvler işi bāṭıl ve ʿamelleri kāsid ḳaldı. Derildiler, ululları Dīv-i Gāvpāy ḳatına geldiler, bir kezden feryād kılub *çaġırışdılar* (MN 19a-6)
< (Ø)

ṣu dibinde [taḳlı] döner baḥrīleri
Taŋrı menem! dėyü <ṣu dibinde> *çaġrışur* ʿāṣileri (DK 141b/3)
< +de + fiil (bulunma durumu istemi)

cümle müstaġraḳ duʻāya ṣaff u ṣaf / *çıġrışur* yā Rabbi ḳılġıl ʻafv ʻafv (GN 8261)
< (Ø)

çekiş- **:** 1. anlaşmazlık içinde bulunmak, kavga etmek.
ṣabāḥ vaḳtinde oġlançuḳlar ḳalḳıcek bir araya cemiʿ olurlar kimisi evcügez yapar kimi baḫçe yapar göresin kim az zamāndan ṣoŋra aralarında sehel nesneden ötürü ḫuṣūmet vaḳiʻ olur savaşup *çekişürler* (KAD 117b/9)
< +lar + fiil (çokluk durumu istemi)

oġlan yine boġanuŋ alnına yumruġıyla ḳatı urdı. Oġlan bu ḳatla boġanuŋ alnına yumruġını ṭayadı, sürdi meydānuŋ başına çıkardı. Boġayıla oġlan bir ḥamle *çekişdiler*. (DK 110a/12)
< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

2. tartışmak
bir gün ṣaḥābeler birbir-ile münāẓara idişdiler yaʿni ʿilim üzerine *çekişdiler* (KG 25a/9)
+e + fiil (yönelme durumu istemi)

şimdi daḫı anuŋ düşmenligine bil bağlayub yiglik *çekişmedeŋ* ḳanḳımuz gālibdur kimse bilmez. (MN 23b-4)
< (Ø)

coġılaş- **:** çağrışmak, bağrışmak.
anı işidüp ḳardaşları aġlaşdılar

cümleleri ḫālıḳġa *çoġılaşdılar* (KY B10v9)
< +ġa + fiil (yönelme durumu istemi)

çoġuş- **:** toplanmak.
oġlanları ikileyü anṭlaşdılar
eve yaḳın kelü yawlaḳ çoġılaşdılar
āh dariġa Yūsuf dėyü *çoġuşdılar*
yūsufumızı bir aldurduḳ dėrler ėmdi (KY A4r9)
< (Ø)

danış-/tanış- **:** danışmak, müşavere etmek.
Taŋrı Teʿālā peyġamberi dünyāya virdi kim divler ve perīler dükeli İblīsiŋ ḳatına geldiler *danışdılar* (KG 63b/12)
< +ler + fiil (çokluk durumu istemi)

yigit kişi nite ki zīrek ola
ḳocayile *ṭanışsa* yigrek ola (SN 2542)
< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

ol ikisi daḫı *danışdılar* kim gelicek ānı öldüreler, altunı ikisi üleşeler. çūn ol kişi ṭaʿāmı getürdi, durdılar, öldürdiler. (MN 18a-14)
< (Ø)

ol ḳırḳ nā-merdler bunı ṭuydılar, ne eyleyelüm dėyü *ṭanışdılar*. (DK 16b/10)
< +ler + fiil (çokluk durumu istemi)

daʿvālaş-/daʿvīleş- (Ar.+T.)**:** davalaşmak, iddialaşmak.
peyġāmber ḳatına keldiler, *daʿvīleşdiler. (*BH 114b/20)
< (Ø)

yarlu Yūsuf Yehūdādan meşfīḳ kördi
Ḫālıḳ aŋı Yūsufa meded vėrdi
toḳuz ḳardaş yūsufa tėgeridi

yehūdā birle *daʿvālaşur* dėrler ėmdi (KY B9r3)
< +le + fiil (vasıta durumu istemi)

dėdiş- **:** hep birlikte söylemek
Yaʿḳūbdan anı işidüp daŋlaşdılar
yYʿḳūbaʿ ayblaşu sözleşdiler
ḳandadur ḳanı yūsufuŋ *dėdişdiler* (KY B72v16)
< (Ø)

dėriş- **:** birlikte toplamak, bir araya getirmek.
iş bitürdüm diyübenin andan dumışur-siz. İssi ṭumlu dimedin dünyeligi *dirişür-siz*. (BH 83a/7)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

anı işitüp ḳardaşları çoġılaştılar
cümleleri ḫālıḳġa çoġılaştılar
ḳamuġları cemʿ oluban *dėrişdiler*
ilāhünā meded senden dėrler ėmdi(KY K9v16)
< (Ø)

dėrneş-/dirneş- **:** toplanmak, bir araya gelmek.
ḳaravaşlar cümlesi *dėrneşdiler*
egü sözin Züleyḫānı ögütlediler (KY B29r8)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

tamāmet ulu kiçi hep vardılar
çü *dirneşdiler* baḫdılar gördiler (SN 4896)
< (Ø)

dileş- **:** karşılıklı dilemek.
ṣafūra oġlanları birle zārī ḳılu aġlaşdılar. Mūsā birle ḥelāllıḳ *dileşdiler*. (BH 156a/2)
< +birle + fiil (vasıta durumu istemi)

ditreş-/titreş- **:** titreşmek.

heybetinden düşmenler *titreşürler*

vaṣfın işiden cümle ḫayrān ḳalur ėmdi (KY B52v10)

< +den + fiil (ayrılma durumu istemi) ve *< +ler + fiil (çokluk durumu istemi)*

vaḳtlu vaḳtsuz ḳaḳımayasın ve ḫilmi pīşe idinesin ve çevre yırtıcılardan ürken senüŋ ḫimāyetüŋe sıġınalar. belki ol yırtıcılar senüŋ ḳorḳuŋdan sıtma dutmış gibi *ditreşeler.* (MN 30b-7)

< +lar + fiil (çokluk durumu istemi) ve *< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)*

doḳuş-/tokuş-/ṭoḳuş- **:** savaşmak, mücadele etmek.

andan soŋra bu araya ṣulḥ düşdi

ehl-i iḫvān cümle aŋa ögüt vėrdi

melik reyyān ataŋa ḫāṣ işitdi

toḳuşmaġıl muradınça olġıl ėmdi (KY B77v8)

< +ça + fiil (eşitlik durumu istemi)

‘İsā ‘a.m. ayıtdı nice ġazā ėdersin dedi çoban ayıtdı ėki uġrı ile her zamān *doḳuşuram* bir uġrı içümde bir uġrı ṭışımda var (KAD 146a/11)

< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

‘İsā ‘a.m.ayıtdı nice *ṭoḳuşursın* dėdi çoban ayıtdı benüm işüm ṣabırdur Teŋri yaḳınluġı yaraġumdur (KAD 146a/14)

< (Ø)

dögiş- **:** dövüşmek, savaşmak, cenk etmek, vuruşmak.

Bay Böre Ḫān oġlı Bamsı Beyrek maŋa dėrler.

gel berü mere kāfir, *dögişelüm* (DK 145a/11)

< (Ø)

düşiş- **:** düşüp kalkmak, birlikte bulunmak.

kişi esrük olsa yā dili yavuz

söz açup anuŋ ile *düşişmeŋüz* (SN 5400)

< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

eseŋleş-esenleş- **:** vedalaşmak.
sen menden atalıḳ mihrin kesgil ve minüm yüzümi yire basġıl, tā ḥicāb aradan kötürilsün, Ḥaḳ emri yirine kelsün. Birbirile *esenleşti.* (BH 71b/7)
< +le + fiil (vasıta durumu istemi)

yarlı yūsuf ḳaḍġurur ḳanın aġlar
aġlar iken ḳardaşları kim baḳmazlar
cümlesini öpe ḳuça *eseŋleşdiler*
melik duġar diŋüz diŋüz aġlar ėmdi (KY B18v4)
< (Ø)

geliş- **:** karşılıklı gelmek.
ırağından yaḳınından *gelişdiler*, gizlü yaḳa ṭutuban yiyleşdiler, ṭatlu damaġ vėrüben şorışdılar, aġ boz atlar binüben yortışdılar, beg babası yanına ėrişdiler. (DK 102a/6)
< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)

giriş- **:** birbiri içine girmek, karışmak.
girişti biri birine ẕevḳ idüp
biri birinüŋ ḫaṭırını güdüp (SN 1830)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

göriş-/görüş-/köriş-/körüş- **:** görüşmek, danışmak.
andan anlar başların ḳaldurdılar
her birisi Yūsufla yıġlaşdılar
başların anda ḳaldurub *körişdiler*
bir birin Yūsuf birle yalaşdılar (KY D69r1)
< +lar + fiil (çokluk durumu istemi) ve *< +da + fiil (bulunma durumu istemi)*

oġlanları Yaʿḳūba *körüştiler*
bu külmegiŋ aṣlını şoraşdılar (KY B59v15)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

Cebrāʾil ʿa.m. ayıtdı saŋa selām vėren ėki cihān güneşi faḫri Muḥammed Muṣṭafadur dėdi hemān kim adum ėşitdi fi'l-ḥāl yėrinden ḳalḳup ḳarşu geldi *görüşdi* ʿözürler eyledi (KAD 23a/12)
< (Ø)

Ḳazan, oġlı üzerine geldi, ėndi, elin çözdi, ḳuca ḳuca ata ile oġul *görişdi.* (DK 78b/5)
< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

güliş-/külüş- **:** gülüşmek.
ol ḥātunlar Züleyḫādan *külüşdiler*
her birisi dürlü söz sözler ėmdi (KY A33r16)
< +lar + fiil (çokluk durumu istemi) ve *< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)*

Beyrek oḳıla yüzügi urdı, pāreladı. Oġuz begleri bunı göricek el ele çaldılar *gülişdiler.* (DK 56b/9)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

çün neseble bu edeb yoldaş ola / ol kişi lā-büd ki halka baş ola
şahsa, ol bir bī-edebse vāy aŋa / *gülişür* yoḫsul u cümle bay aŋa (GN 9059)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

ḫaberleş-(Ar.+T.): haberleşmek.
yehūdā ol yazıya her kün çıḳar
ol ḳuyuya varuban her kün baḳar
Yūsufla *haberleşür* söz oḳur
ḥāl ü aḥvālin cümlesin bilür ėmdi (KY B14r1)
< +la + fiil (vasıta durumu istemi)

ḫelalleş- (Ar.+T.): helalleşmek.
bugün ol niyyete geldüm ki bu yöre balıḳlarıyla *ḫelāllaşam* ve anlardan ʿözr dileyüb bu maẓlemeden ḳurtılam ve anlar daḫı ḥalāl idüb şevāba gireler. (MN 63a-12)
< +la + fiil (vasıta durumu istemi)

ıŋraş- **:** ağlaşmak.

ḳardaşları munı işitüp aġlaşdılar

yawlaḳ ḳatı ḥasretile çoġılaşdılar

cümleleri ulu ünin *ıŋraştılar*

işlerine yawlaḳ pişmān olur ėmdi (KY B18v6)

< +n[7] + fiil (vasıta durumu istemi)

ırış- **:** birbirinden ayrılmak, uzaklaşmak.

biri birimiz ile *ırışmışuz*

ḥikāyetlerümüzi ṣoruşmışuz (SN 5193)

< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

içiş- **:** birlikte içmek, karşılıklı içmek.

hemān dem gice oldı vü ṣubḥ-gāh

olınca *içişdiler* ü virdi şāh (SN 4700)

< (Ø)

iŋleş- **:** inleşmek, birlikte acı, üzüntü belirten kesik sesler çıkarmak.

ḳardaşları bunı işidüp aġlaşurlar

yavlaḳ ḳatı ḥasretile çoġılaşdılar

cümleleri ulu ünin *iŋleşdiler*

işlerine yawlaḳ pişmānlar olurlar ėmdi (KY MK16v9)

< +n[8] + fiil (vasıta durumu istemi)

her biri bir nesneyi sevmiş bular / ‘ışḳ içinde *iŋleşürler* zār zār (GN 8770)

< +de + fiil (bulunma durumu istemi)

ḳarış-: iki veya ikiden çok şey bir araya gelip birbirinin içinde dağılmak, birbirinin içine girmek.

girü bunlar cümle gider aṣlına / ṭoprāġı ṭoprāġa ṣu ṣuya yene

[7] *ünin ıŋraş-* fiili “yüksek sesle ağlaşmek” anlamına geldiği için /+n/ vasıta durumudur.

[8] *ünin iŋleş-* fiili “yüksek sesle inleşmek” anlamına geldiği için /+n/ vasıta durumudur.

yil yile *ḳarışır* u hem od oda / ʻaḳl u cān dergāha varur iy dede (GN 2264)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

ḳarşulaş- **:** karşılaşmak.
anlar daḫı çeri dėrüp, borı aġırdup Ḳazana ḳarşu geldi-ler. Uç Oḳ, Boz Oḳ *ḳarşulaşdılar.* (DK 152b/13)
< (Ø)

ḳavlaş- **:** birlikte dedikodu yapmak.
ol ḫātunlar züleyḫānı *ḳavlaşdılar*
her birisi bir dürlü sözler ėmdi (KY D40v13)
< +lar + fiil (çokluk durumu istemi) ve *< +nı + fiil (belirtme durumu istemi)*

ḳatarlaş- (Ar.+T.)**:** katar halinde topluca gitmek.
ḳatarlaşu ikisi eve kirdi
sewünmekdin ol ʿavratıŋ uşşı kitdi (KY B73r13)
< (Ø)

kegiş- **:** kırıcı sözler söylemek, atışmak.
[ala gözlü] beglerile yedüŋ içdüŋ
ḳavumlu ḳavmıyla *kegişdi* mi? (DK 121b/5)
< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

ḳılıçlaş- **:** kılıçlaşmak, karşılıklı olarak kılıçla vuruşmak.
gürzile dögişdiler, ḳara polad uz ḳılıcıla ṭartışdılar, serpe serpe meydānda *ḳılıç-laşdılar* (DK 127a/12)
< +da+ fiil (bulunma durumu istemi)

ḳırış- **:** kırışmak, vuruşmak, birbirini öldürmek.
dünyānı kime işlep birür kime işlemedün birür. Anuŋ içün dürişür-siz, bir yarmaḳ içün *ḳırışur*-siz, ḳarındaşuŋuz birle vurışur-siz. (BH 83a/6)
< (Ø)

bu resm ile *ḳırışdılar* bir zamān
götürdi atı gövde gövdeyi ḳan (SN 2587)
< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

ḳarġu ṭalı süŋüler ile *ḳırışdılar*, meydānda boġa gibi süsişdiler, gögüsleri delindi, süŋüleri ṣındı, bir birin alımadılar. (DK 127b/1)
< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

ḳoçuş-/ḳuçuş- **:** kucaklaşmak, sarmaşmak.
andan bular turuban körüşdiler
birin birin Yūsuf birle *ḳoçuşdılar* (KY K68r7)
< +birle + fiil (vasıta durumu istemi)

her kim ki bir ḥarām ʿavrata *ḳuçuşsa* ḳıyāmet güninde ėlleri otdan zencīr olup boyunları bağlu ola andan ṣoŋra öyle cehenneme atalar (KAD 60a/6)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

göricek görişdi vü öpdi gözin
ḳocuşdı vü sürdi yüzine yüzin (SN 5272)
< (Ø)

ḳovalaş- **:** birbirini kovalamak.
bu ḳozı saçar-men, oğlanlar *ḳovalaşurlar*, anuŋ birle sevinürler. (BH 61a/2)
< +lar + fiil (çokluk durumu istemi)

meŋriş- **:** meleşmek, bağrışmak (koyun, kuzu, inek vs.)
ḳazaḳucda ḳażılıḳ atum kişneşmedin
ağca ḳoyunlarum *meŋrişmedin* (DK 151b/4)
< (Ø)

nevbetleş- (Far.+T.)**:** nöbetleşmek.
aydur varsun yarın beyle ilteyesiz
Yūsufı *nevbetleşü* köteresiz

ḫurrem bile nigār kösteresiz
nefsi köŋli şād-kām olsun ėmdi (KY D5v5)
< +ı + fiil (belirtme durumu istemi)

sarmaş- **:** sarılmak.
hemān Beyrek atdan indi. Ḳarvaşdılar, iki pehlivān olup bir birine *ṣarmaşdılar.* (DK 41b/7)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

segirdiş- **:** koşuşmak.
çūn bunlar size ḥamle ḳılalar, ol ḳuru yirde çevre çevre *segirdişüŋ*; dağıluŋ, ḳaçuŋ ve size dönmek geŋezdürür ve anlara ḳatı ṣarbdur. (MN 50b-12)
< +de + fiil (bulunma durumu istemi)

seviş- **:** sevişmek.
ol tavuḳ yumurdladuḳça bir sıçan ānı oġurlarıdı. Er ṣanurdı ki ʿavrat gendü ḫarcına sürer dembedem *sevişürlerdi.* (MN 49a-2)
< (Ø)

sevünüş-/sewünüş-/sevniş- **:** beraberce sevinmek.
pes Yaʿḳūb yol üze turu ḳaldı
Yūsufı köterip anlar yola kirdi
cümleleri *sewünüşüp* alıp vardı
dīne miskīn aġlayu yügürür ėmdi (KY B7r1)
< (Ø)

‘Azrā’il ‘a.m. ol pāḳ cānı cennet ḥarīrlerinden bir laṭīf aḳ ḥarīre ṣara hezār ta‘ẓīmler-ile ve ikrāmlar-ıla alalar Allāhu Taʿālā ḥażretine gedeler ferişteler ḳarşu gelüp ziyāret ėdeler çün ol mü’mini ėledeler anuŋ ḫürmetine nice ḳabirlerüŋ ‘aẕābını gidere *sevünüşeler* (KAD 18b/5)
< (Ø)

gör bu yılduzlar ki niçe *sevnişür* / ol semā‘da ḥarket eyler yügrişür (GN 33)
< +ler + fiil (çokluk durumu istemi)

sıġış- **:** sığışmak.

ol dōst eyitdi: bizüm evümüz ṭārdur, oġlancuḳlar daḫı *sıġışmaz*, bir ayruḳ yir buluŋ, didi ve anı ḳoyub bir dōsta daḫı vardılar. (MN 16a-11)

< +lar + fiil (çokluk durumu istemi)

soraş-/ṣoruş- **:** karşılıklı soruşturmak.

züleyḫā aydur dutmaŋ ḳoyuŋ düşeyim

telim yılgı ḥasretime ḳawuşayım

firāḳ ḥāl aḥvālin *soraşayım*

ḥaḳīḳat viṣāl küni doġdı ėmdi (KY B30r5)

< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

biri birümüz ile ırışmışuz

ḥikāyetlerümüzi *ṣoruşmışuz* (SN 5193)

< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

ṣorış- **:** emişmek, emerek öpüşmek.

ḳız bir oḫıla Ḳan Ṭuralıyı atdı, şöyle kim başında olan bit ayaġına ėndi. ilerü gelüp Selcan Ḫatunı ḳuçaḳlayıp barışmışlar, *sorışmışlar.* (DK 101b/6)

< (Ø)

söyleş- **:** karşılıklı konuşmak, söyleşmek, haberleşmek (deyişle, makamlı ve manzum).

İbrāhīm bularuŋ sözini işitti, ḳayaya baḳdı, kördi kim İsmāʿīl İblīs birle *söyleşür.* (BH 71a/5)

< +birle + fiil (vasıta durumu istemi)

sulṭānı körenler daŋlaşurlar

ḳamuları ḫāṣ u ʿām *söyleşürler*

heybetinden düşmenler titreşürler

vasfın işiden cümle ḥayrān ḳalur ėmdi (KY B52v9)

< (Ø)

ḳanḳı kişi kim dostı ile sevse ol kişi ḥalvet yir ister kim dost-ıla buluşa gelecisin *söyleşe* ve dost-ıla buluşmaġa dünle muvāfıḳdur (KG 16b/12)
< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

oġul oġul, ay oġul!
bilür-misin neler oldı?
söyleşdiler fışıl fışıl, kāfirüŋ fiʿlin ṭuydum. (DK 28a/7)
< (Ø)

ol münācāt var-ıdı anda müdām / *söyleşürdi* Ḥaḳḳ-ıla biŋ bir kelam (GN 289)
< +ıla + fiil (vasıta durumu istemi)

süsiş- **:** delici silahlarla dürtüşmek.
ḳarġu ṭalı süŋüler ile ḳırışdılar, meydānda boġa gibi *süsişdiler*, gögüsleri delindi, süŋüleri şındı, bir birin alımadılar. (DK 127b/1)
< +da + fiil (bulunma durumu istemi)

ṭalaş- **:** dalaşmak
ṭalaşmazdı biri biriyle ḫorūs
yol azdurmaz idi ḫılabandorus (SN 4539)
< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

illā bizüm tabīʿatumuz anlaruñ tabīʿatından ayrudur ve anlar bizümile üns dutmaḳ mümkin degüldür ve bu meṣel meşhūrdur ki it itile *talaşur* ve birbirin ısırur (MN 43b-7)
< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

ṭolaş- **:** sarmaş dolaş olmak.
ala yorgan içinde senüŋile *ṭolaşmadum*
ṭatlu damaġ ṭutubanı şorışmadum (DK 101a/5)
< +de + fiil (bulunma durumu istemi) ve *< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)*

ṭurış- **:** karşı karşıya gelmek, çarpışmak, vuruşmak.
ṭurışımaz anuŋ ile aḳl u ög

eger öger olur iseŋ ʿişḳı ög (SN 1980)
< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

uġraş- **:** mücadele etmek, savaşmak.
nitekim dünya beglerinüŋ ʿādetidür birbirinüŋ üzerine ġālip olurlar anlar daḫı yaratduḳları yaratduġıyla çeri düzüp *uġraşalardı* birbirin şıyup bir gök ehli helāḳ olaydı (KG 9a/9)
< +la + fiil (vasıta durumu istemi)

bilüŋ kim ġāzīlıḳ bèş dürlüdür biri āşikāre kāfir ile *uġraşmaḳdur* (KAD 144b/5)
< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)

biz daḫı anuŋ helākine dürişevüz. Cehd ü emegümüz żāyiʿ olmaya ve andan *uġraşırsavuz* feṯḥ ü ẓafer bizüm ola. (MN 19b-2)
< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)

ulış- **:** uluşmak, bağrışmak.
babasıyıla Yegenek gizlü yaḳa ṭutuban yiyleşdiler, iki ḥasret bir birine bulışdılar, issüz yėrüŋ ḳurdı kibi *ulışdılar*, Taŋrıya şükürler ḳıldılar. (DK 108a/6)
< (Ø)

urış-/uruş-/vurış- **:** vuruşmak, çarpışmak, savaşmak.
anuŋ içün dürişür-siz, bir yarmaḳ içün ḳırışur-siz, ḳarındaşuŋuz birle *vurışur-siz.* (BH 83a/6)
< +birle + fiil (vasıta durumu istemi)

meṣālime bu ḫaber aġır boldı
uşal leşkerin derlep ḥāżır keldi
reyyān birle uruşmaġa ḫāṣ işitdi
uruşmadı böyle murādınça olġıl ėmdi (KY D74r12)
< +ça + fiil (eşitlik durumu istemi)

çerilere uġrar isem ṭurışam
başa baş dürişem ü hem *urışam* (SN 2392)

< (Ø)

boynı uzun bedevī atlar gėderise benüm gėder
senüŋ de içinde binidüŋ varısa yigit, dėgil maŋa
ṣavaşmadın *urışmadın* alı vėreyim döngil gerü (DK 18a/4-5)
< (Ø)

geldi ilerü eytdi hey *urışmaŋuz* / ṣabr idüŋ birbirüŋüze düşmeŋüz (GN 635)
< (Ø)

alp elinde süŋü yavlaḳ yaraşur / erüŋ alpı ilk süŋüyle *vuruşur*
süŋüyi er anuŋ-ıçun oynadur / adı bilnür süŋi çün kim oynanur (GN 8538)
< +le + fiil (vasıta durumu istemi)

ündeş- **:** çağrışmak, karşılıklı davet etmek.
köŋüllerinden kibr ü kīneyi çıḳarurlar. Bir birin konuklarlar ve ḳonuḳluġa ündeşürler. (BH 39a/6)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

yalaş- **:** karşılıklı iftira etmek
başların anda ḳaldurub körişdiler
bir birin yūsuf birle *yalaşdılar* (KY D69r1)
< +birle + fiil (vasıta durumu istemi)

yalvarış-/yalvaruş- **:** birlikte yalvarmak.
anı kördi melik duġar fikre düşdi
baġ buġavı ayaġından cümle şėşdi
melik memlük cümlesi *yalvaruştı*
ḳamulardan melik artuḳ yalvarur ėmdi (KY B21r10)
< (Ø)

cümle bil baġlap durupdur tā‘ata / yarlıġa dip *yalvarışur* ḥażrete (GN 8265)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

yapış- **:** hücum etmek, saldırmak.

‘İsā ʿa.m. ayıtdı şol ekinden birer dānecuḳ aluŋ yėŋ dėdi bes aṣḥāb biri birin ekin başına *yapışdılar* (KAD 116b/10)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

yıġlaş-/yıġluş- **:** ağlaşmak.

andan anlar başların ḳaldurdılar

her birisi Yūsufla *yıġlaşdılar* (KY B72r2)

< +la + fiil (vasıta durumu istemi)

yıylaş- **:** koklaşmak.

ataların ḳuçup *yıylaşurlar.* (BH 76a/18)

< +n + fiil (belirtme durumu istemi)

yiyleş- **:** yakasına yapışmak

ırağından yaḳınından gelişdiler, gizlü yaḳa ṭutuban *yiyleşdiler*, ṭatlu damaġ vėrüben ṣorışdılar, aġ boz atlar binüben yortışdılar, beg babası yanına ėrişdiler. (DK 102a/9)

< (Ø)

yiyiş- **:** hep birlikte yemek.

aradan çü ol gitdi her birimüz

bir uca çıḫup gerdük idi gögüz

biri birümüze uyuşmaz idük

yiyesi bile hīç *yiyişmez* idük (SN 3637)

< +bile + fiil (vasıta durumu istemi)

yöriş- **:** beraber yürümek.

Yüŋli Ḳoca ile Yapaġulu Ḳocayı Oġuza muştıcı gönderdi. Aġ boz atlar binüben *yörişdiler.* (DK 119a/4)

< +lar + fiil (çokluk durumu istemi)

yügriş-/yügürüş- **:** koşuşmak.

münādīler neḥās içre *yügrüşdiler*

bu oğlanı kim satun alur dėrler (KY B29v6)

< +ler + fiil (çokluk durumu istemi)

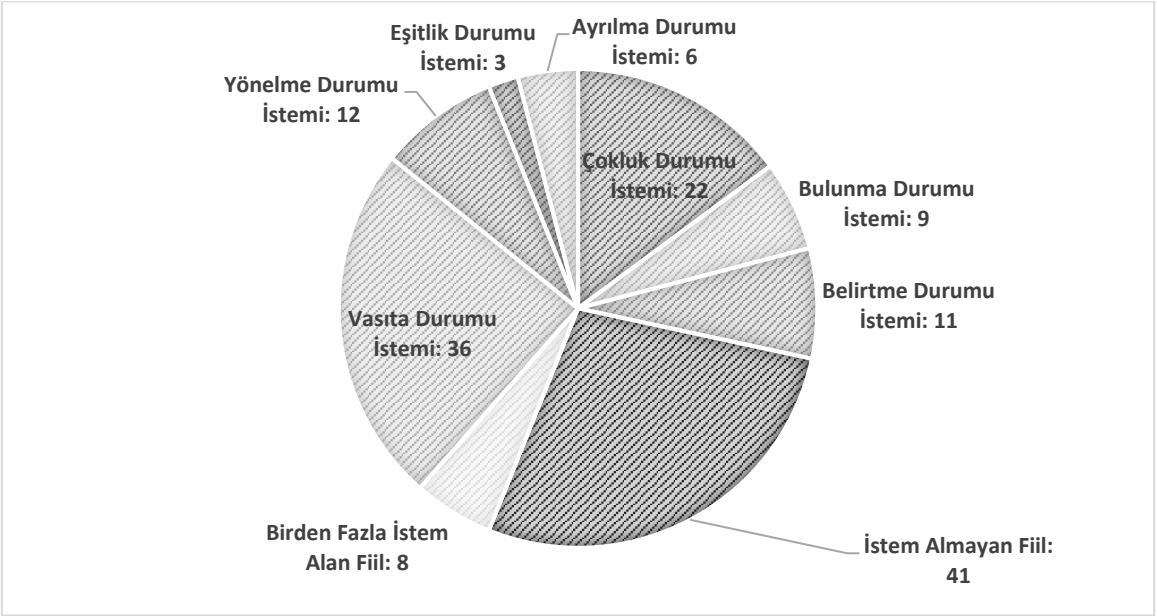
ṭuran kişiler anda *yügrişdiler*

ʿacebleḍiler üstine üşdiler (SN 4810)

< +ler + fiil (çokluk durumu istemi) ve *< +da + fiil (bulunma durumu istemi)*

ay u gün gördüm öŋümçe *yügrişür* / cümle yılduz baŋa ḳarşu sevnişür (GN 5626)

< +çe + fiil (eşitlik durumu istemi)

Şekil 7.2. -ş- İşteşlik Ekinin "Bir İşin, Bir Eylemin Birden Fazla Kişi, Varlık Tarafından Birlikte veya Karşılıklı Yapılması" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

7.2.1.1.3. Pekiştirme İşlevi

İşteş çatının çok işlek olmayan işlevlerinden birisidir. Pekiştirme işlevinde eylemin sürekliliği, devam etmesi anlamları söz konusudur.

bitiş- : yan yana gelmek, birleşmek.

iblīs bir kez ḫannās dėyü çağırdı ol pāreleri biri birine geldi *bitişüp* bayağı evvelki gibi oldı gelüp babası yanına oturdı (KAD 30b/7)

< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

dağılış- **:** topluca dağılmak, ayrılmak.

çūn dīv sözin temām itdi, dīndāruŋ faẓlı ẓāhir oldı, dīv şermsārlıġı ʿālemlere yayıldı. dīv işine peşīmān olub maġaralara ve yir altında *dağılışdılar.* ādemīler anlaruŋ şerrinden ḳurtıldı. (MN 26a-3)

< +da + fiil (bulunma durumu istemi)

daŋlaş-/ṭaŋlaş- **:** şaşırmak, taaccüb etmek.

ol oġlın ḳurbān ḳılmaġa ḳaṣd ḳıldı. Melik taʿālā fiẕā buyurdı ve biribidi, ferişteler *ṭanlaşdılar*. (BH 62a/11)

< +ler + fiil (çokluk durumu istemi)

Yaʿḳūbdan anı işidüp *daŋlaşdılar*

Yaʿḳūba ʿayblaşu sözleşdiler (KY B72v15)

< (Ø)

dolaş- **:** girmek, nüfuz etmek.

Ḥaḳ Ta‘ālā şeyṭānı uġrıya teşbīh ėder zīrā ol mel‘ūn daḫı mü’minüŋ bedeni evine girer yüregine *dolaşur* daḫı aġzunı yüregüŋ ḳulaġına ḳor daḫı dürlü dürlü vesveseler ėder (KAD 29b/11)

< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

ėriş-/ėrüş-/iriş-/irüş- **:** 1. ulaşmak, erişmek, yetişmek.

pes ol zāhid maḳāmından öre durdı

yūsufuŋ cemālni közin kördi

telim yılġı murādına ol *ėrüşdi*

körüşüben şükr ü ṣenā ḳılur ėmdi (KY B11r12)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

Musā peyġamber (a.s) tevekkül ḳıldı aŋa ḥaber eylediler kim Firʿavn çerisi ardumuzdan *irişdi* (KG 88b/10)

< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)

…ḫasta olsa ṣormaḳ ve buŋulsa yardum etmek ve muṣībet *ėrişse* ġazā etmek ve ḫayır *ėrişse* mübāreklemek ve ölse cenāzesine varmak… (KAD 157b/8)
< (Ø)

çıḳubanı atlandı tīz atına
şoloḳ dem *irişdi* ḳapu ḳatına (SN 480)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)
eşek eyitdi: ḳardaş ögütlerüŋ biri budur: çūn birez ḳatılıḳ ve zaḫmet saŋa *irişe*, anda daḫı ḳatıraġın aŋub şükür eylemek gerek (MN 6b-1)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

iki ḳardaş birbirine ṣaġdıc oldılar, gerdeklerine çapup düşdiler, murād maḳṣūda *ėrişdiler.* (DK 137b/8)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

pes n'idüp deŋize iltür yolını / işit imdi eydeyüm aḥvālını
kendü gibi bir ṣu-y-ıla *irişür* / birlik eylep anuŋ-ıla ḳarışur (GN 449)
< +ıla + fiil (vasıta durumu istemi)

ḳaḍġuruş-/ḳaḍuġuruş- **:** birlikte kaygılanmak.
ḳaravaşlar cümlesi *ḳaḍuġuruştı* (KY B28v11)
< (Ø)

anı işidüp yaʿḳūbuŋ ʿaḳlı şaşdı
bir çaġırdı uġundı yere düşdi
anı kördi oġlanları *ḳaḍġuruştı*
ey dirīġa ḫaṭā ḳılduḳ dėrler ėmdi (KY D11v15)
< (Ø)

ṣataş-/sataş- **:** 1. karşılaşmak, rastlamak.
ḫudāvende bu ḥācetüm saŋa maʿlūm
müdām ümīd saŋa dutar cümle maẓlūm
ẓālimlere *sataşmış* benüm oġlım

faẕlıŋ birle yarlıḳaġıl kerīm ėmdi (KY B19v10)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

Ebūl Ḳāsım Ḥakīm eydür baḫilliḳ üçdür biri oldur kim bir günüŋ berikiye ḫayrı degdügün istemez anı ol ḫayrdan yıġar ikinci oldur kim yolda müslimāna *ṣataşsa* selām virmez (KG 40b/13)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi) ve *< +da + fiil (bulunma durumu istemi)*

biz yėne sözümüze gelelüm çün ol süçi köteren kişi ʻÖmer ḫażretine ṣoḳaḳda *ṣataşdı* (KAD 78a/3)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi) ve *< +da + fiil (bulunma durumu istemi)*

ben andan biter işe ṣataşmışam
anı ṣorma kim nişe *ṣataşmışam* (SN 4712)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

2. istenmeyen bir şeyle karşılaşmak .
ʿavrat ḳızın bu ḥālde göricek feryād eyledi ayıtdı ėy ciger köşem yavuz ḫāle *ṣataşmışsın* dėdi (KAD 149b/15)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

üleş- **:** bölüşmek, paylaşmak.
ʿİsā (a.s) bunları ḳoyup gitdi bu üç kişi birini şehre gönderdiler didiler var sen etmek alġıl ve bir balta alġıl bu altunı kesevüz *üleşevüz* (KG 65a/6)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi)
Benī İsrā'īl zamānında bir pādişāh var idi ölüp āḫirete intiḳāl ėdicek ėki oġlı ḳaldı atalarından ḳalan ḫazīneleri arada *üleşdiler* (KAD 115a/8)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi) ve *< +da + fiil (bulunma durumu istemi)*

ol kişi vardı, ṭaʿām aldı. ḥırsından ṭaʿāma aġu ḳatdı. Ol ikisi daḫı danışdılar kim gelicek ānı öldüreler, altunı ikisi *üleşeler.* (MN 18a-14)
< +i + fiil (belirtme durumu istemi)

yapış- **:** 1. iyice yaklaşmak, sokulmak.

Resūl ʿa.m. aydur gördüm bir gün Cebrāʾil ʻa.m. kaʿbenüŋ dıvarına *yapışmış* aġlayup aydurdı kim ėy Çalabum adumı dönderme bedenümi taġyīr eyleme (KAD 35b/10)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

2. yapışmak, tutunmak.

cebrāʾīl aydur ėmdi öre durġıl

urġana *yapışġıl* taşra çıḳġıl (KY B15r13)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

bir bölük ʿüryān ʻavratlar gördüm kim otdan direklere alnı saçlarından asa ḳomışlar ḳarınları yarılmış boyunlarına yılanlar dolanmış ayaḳlarına ʿaḳrepler *yapışmış* (KAD 68a/11)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi) ve *< +ler + fiil (çokluk durumu istemi)*

işbu kişi benden et almaġa geldi ėl-ile ol ete *yapışdı* (KAD 75b/4)

< +ile + fiil (vasıta durumu istemi) ve *< +e + fiil (yönelme durumu istemi)*

başmaḳçı çūn başmaḳdan kebi çıḳardı, getürdi devlügecüŋ yüzine sürmege. devligeç ḫōẕ ācıġubdururdı. ṣandı kim her gün yidügi etdür. Eyle *yapışdı* kim ayruḳ basmaḳ keblemege yaramaz oldı. (MN 35b-10)

< (Ø)

3. sıkıca tutmak, yakalamak.

Ḫālid ayıtdı evet vardur görmez misin kim deveyi ol heybet-ile ve ol ḳaddı ḳamet-ile bir ṭıfıl oġlançuḳ yularına *yapışup* başın yėre getürür boynı üzerine biner (KAD 89a/15)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

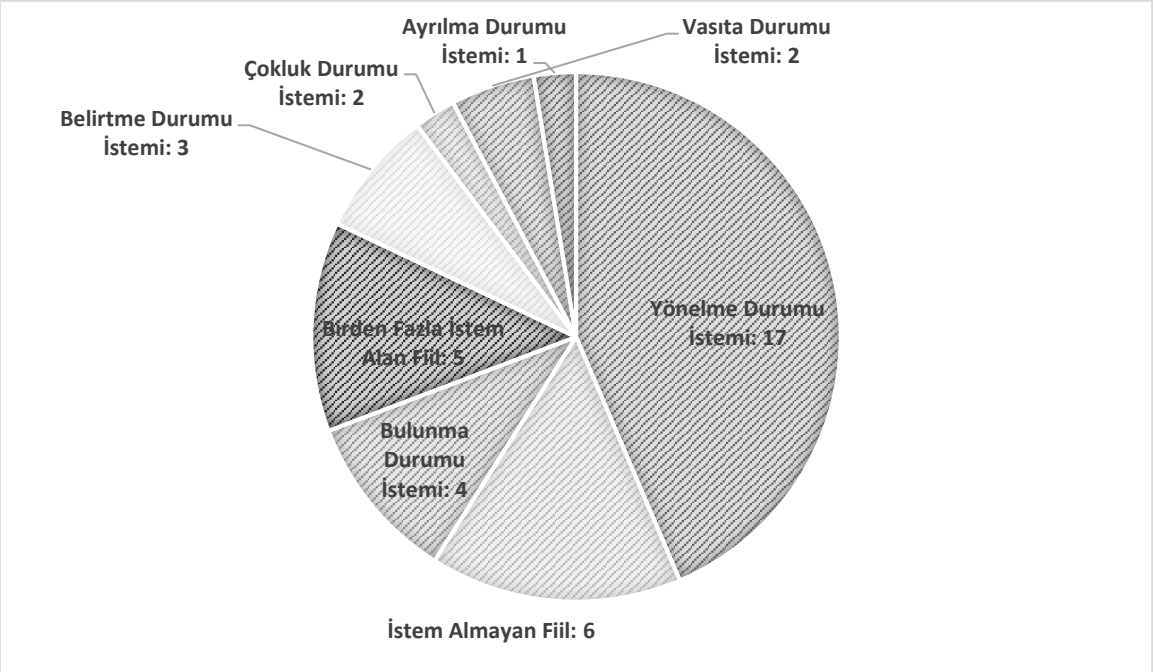
yigrek oldur kim, elin ayaġın bağlayam, görem ne endīşe eylemişdür. Sıçradı, çengālin ḳarġanuŋ ḳolına ḳanadına vurub berk *yapışdı.* (MN 64a-6)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

yėtiş- **:** ermek, ulaşmak.

bir ḳılıç bir ṭazı at binmiş idi
terkinleyü ḳamulardan ol ḳılıç ėrdi
dekin dekin yūsufı çoḳ aradı
yetişdiyse yūsufı birkaç urdı (KY M27/7)
< (Ø)

'Azrā'il anuŋ depesine ḥarbe ura aġusı ayaḳlarınuŋ dırnaġına *yėtişe* (KAD 24a/4)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

Şekil 7.3. -ş- İşteşlik Ekinin "Pekiştirme" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

7.2.1.1.4. Oluş ve Bir Hâlden Başka Bir Hâle Geçiş Bildirme

İşteş çatının çok sık kullanılmayan bir işlevidir. Bu işlev hakkında farklı görüşler söz konusu olup ortak bir fikir birliğine varılamamıştır. Ergin'e göre eylem tekil özne tarafından fakat öznenin sıkı bir iştiraki ile yapıldığından oluş fiilleri söz konusu çatı içerinde değerlendirilmedir (Ergin, 2004: 207).

ḳarış- : 1. girmek, katılmak.

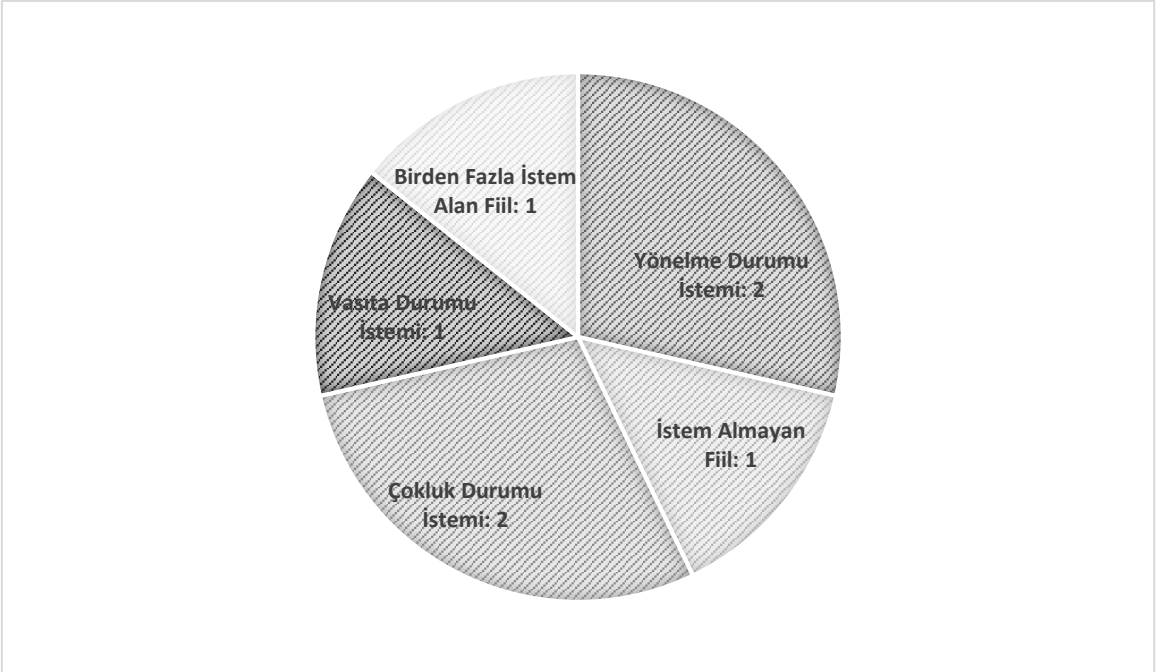
niceye degin dörüt ayaḳlu merkepler ile ṣıġırlar ile berāber olup atlar-ıla yoldaş olısar zīrā anlaruŋ ḥāli yėmek içmek yatup uyumaḳdur ve dişile ḳarışmaḳdur pes sizüŋ daḫı eyledür ėmdi ne vakit bu ḥayvānlar ṣıfatıdur ḥayvānlar ṣıfatında yürüp çıḳup insānlar ṣıfatına *ḳarışasız* (KAD 33b/15)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

2. birbirine girmek, birlikte yaşamak.
çeriler çü *ḳarışdı* nā-geh ḳatı
eşindi ayaḫdan yirüŋ bir ḳatı (SN 2748)
< +ler + fiil (çokluk durumu istemi)

Melik-zāde eyitdi: işitdüm kim bir perhizkār arslan vārıdı. ḥelāl-ḫōr, kemāzār, ġarib-nuvāz ve raʿiyyet-perver heybet ōdı ve raḥmet suyıyıla bir yirde ḳonılmış, çehresi maḥbūb, manẓarı merġūb; ʿadli altında ḳurd ḳoyunıla şeker gibi *ḳarışmışdı.* (MN 51a-14)
< +ıla + fiil (vasıta durumu istemi)

3. karışmak.
mismāriyye dėrler anuŋ başı büyük ve dibi ince olur ve tenüŋ ṭaşında bir mıḫ gibi ya çivi gibi ṭurur bir nevʿı daḫı uzun olur buŋa ʿarabca ḳurūn dėrler bunlaruŋ sebebleri ḫılṭlar cemʿ olmaḳdan ġalīẓ yābis ḫılṭlar bir birine *ḳarışur* (MŞ 138b/2)
< +lar + fiil (çokluk durumu istemi) ve *< +e + fiil (yönelme durumu istemi)*

şorış- **:** emişmek, suyunu kendine çekmek.
baladı zencebīli alalar ṭoġrayalar ve yigirmi gün ṭatlu ṣu içinde ışladalar andan çıḳarup biraz ḳoyalar tā ki ṣuyı *ṣorışa* ve anı bir yėŋi çölmege ḳoyalar (MŞ 185b/11)
< (Ø)

Şekil 7.4. -ş- İşteşlik Ekinin "Oluş ve Bir Hâlden Başka Bir Hâle Geçiş Bildirme" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

7.2.1.1.5. Dönüşlülük Bildirme İşlevi

İşteş çatı eki olan -ş-'nin eylemlere dönüşlülük anlamını, yani öznenin etkilenmesi durumunun yüklenmesidir. Cümledeki bağlamdan yola çıkılarak bu anlama karar verilir.

bulaş- **:** bulaşmak, bulanmak.

Aruz ḳara polad uz ḳılıcın ṭartup Beyregüŋ şaġ uylıġın çaldı. Ḳara ḳana *bulaşdı,* Beyregüŋ başı buŋlı oldı. (DK 150b/12)

< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

çıkış- **:** birine karşı gelmek, karşı koymak, alt etmek.

bāġubāna sıçan ḳayusı ḳalmadı, ılanı urdı, öldürdi. İmdi bu hikāyeti anuñçun didüm kim ben dīndārile rāy u tedbīr, mekr ü ḥīle birle *çıḳışam.* (MN 22b-1)

< +birle + fiil (vasıta durumu istemi)

dutuş-/tutaş- **:** ateşle yanmak, ateşte yanmak.

yūsuf aŋa ḳamçısın sunuvėrdi

bir āh ḳıldı ḳamçısını kirü vėrdi

ḳamçı *oda tutaşmış* yanar idi
çü yandı yūsuf elin köydürür ėmdi (KY B55r3)
< +a[9] + fiil (yönelme durumu istemi)

atan düşdiyidi ögüme benüm
anuŋ içün *oda dutuşdı* canum (SN 1251)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

ėriş- **:** ulaşmak.
Teŋrinüŋ ḳısmet ėtdügine rāżı ve ḫoşnūd olsa Ḥaḳ Taʿālā andan rāżı ola ulu devlete ve *saʿādete ėrişe* (KAD 137b/2)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

ırış- **:** yorulmak, bunalmak, bayılacak duruma gelmek.
bıŋardan çü ḳaçdı idi Nev-Bahār
giderdi aḳıdurdı gözi bıŋar
iki dün ü gün gitdi uyımadı
hemīn ġuṣṣa ayruḫ ṭaʿām yimedi
üçünci gün aḫşam irişdi idi
aŋa daḫı şöyle *ırışdı* idi (SN 3418)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

omzaş- **:** omuz vermek, devirmek istemek.
nefs uyluḳda vü hem bilde-y-iken / dün ü gündüz mefsede ḳovar bu ten
geçdi bilden çıḳdı bu kez yaġrına / *omzaşur* her ne gelürse aġzına (GN 5339)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

şataş-/sataş- **:** çatmak, karşılaşmak, duçar olmak.
işinde süvār olan u isteyen
şehet *sataşa* ol araya yayan (SN 3716)
< (Ø)

[9] Yönelme durumunun vasıta fonksiyonu ile kullanılması, (ateş vasıta).

ben andan biter işe *ṣataşmışam*
anı ṣorma kim nişe ṣataşmışam (SN 4712)
< +e + fiil (yönelme durumu istemi)

fārigˇ u āzād-iken olduk esīr / gör ki ne ḳıldı bize ol bī-naẓīr
çünki ṣaldı bizi uşbu dünyaya / bunda gelüben *ṣataşduḳ* ġuṣṣaya (GN 1103)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

savış- **:** kaçmak, birlikte bir yana çekilmek.
namāz ḳılası vaḳtın sovuḳ diyüp üşir-siz. Yazla işüm bar diyüp namāzdan *savışur-siz*. (BH 83a/8)
< +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)

ṭolaş- **:** sataşmak, musallat olmak.
teke ṭoġru anlaruŋ üzerine uġradı. ḳaṣṣāb ḫışmile irüb anları gördi. Teke ḳaysı ḳalmadı. Anlara *ṭolaşdı*. (MN 29b-7)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

ulaş- **:** kavuşmak, erişmek.
Ḥakīm eyitdi ḳorḳġıl ve ḳorḳmaġıl kesil bezengil bağışlaġıl dilemegil durġıl ḳayurmaġıl varġıl didi ol eyitdi bu sözleri bilmezin maʿnisin diyü virgil bilsem didi eyitdi ḳorḳġıl yazuḳlarıŋdan ötüri ve ḳorḳma ḳayırma yarınḳı rızık-çün ve kesil yavuz yoldaşundan ve *ulaşġıl* eyü yoldaş ve bezengil yaʿḥażır olġıl (KG 105a/4)
< (Ø)

iy melik, bilgil kim, neḳadar sen dünyāya bağlanasın ve aldanasın, ol artuḳ şeşilür ve neḳadar kim sen aŋa *ulaşasın,* ol senden eksilür. (MN 18b-7)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

yaraş- **:** birbirine uymak, uygun düşmek, yakışmak.
Yaḥyā bin Maʿāẕ eydür ḳanḳı ḳul kim Taŋrı Teʿālāya maʿrifet birle ʿazīz ḳılsa ol ḳula şöyle *yaraşur* (KG 14a/9)
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

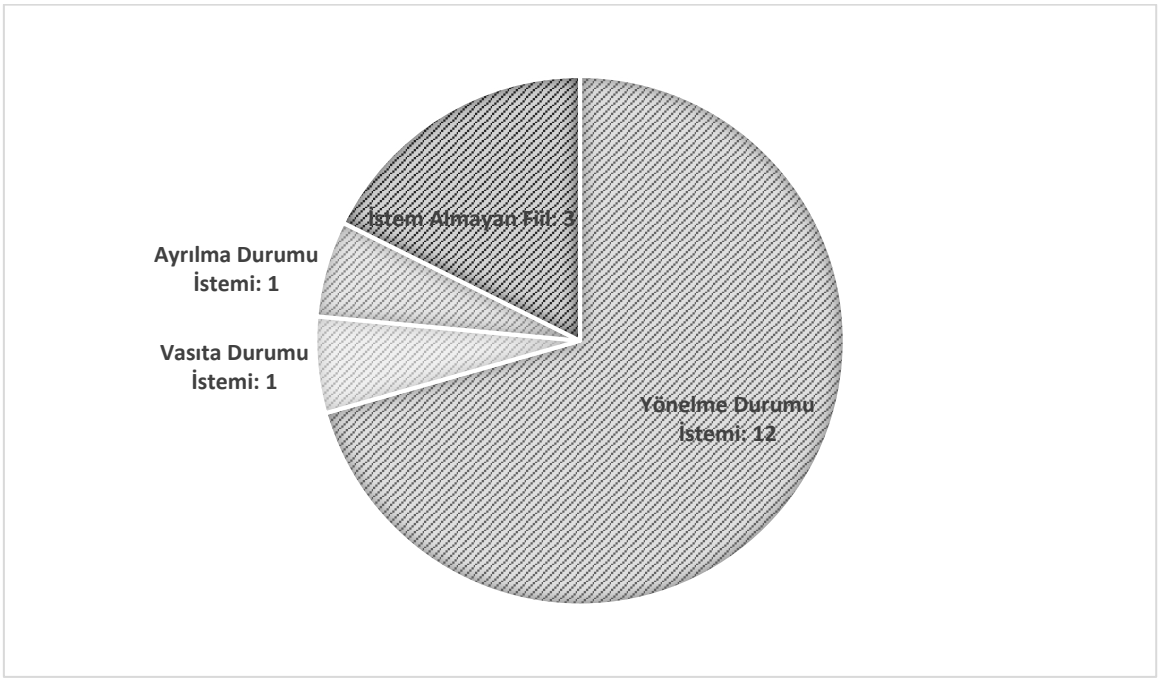
baŋa ne *yaraşurdı* içmek süci

velī ṣımadum söz getürdüm güci (SN 1200)

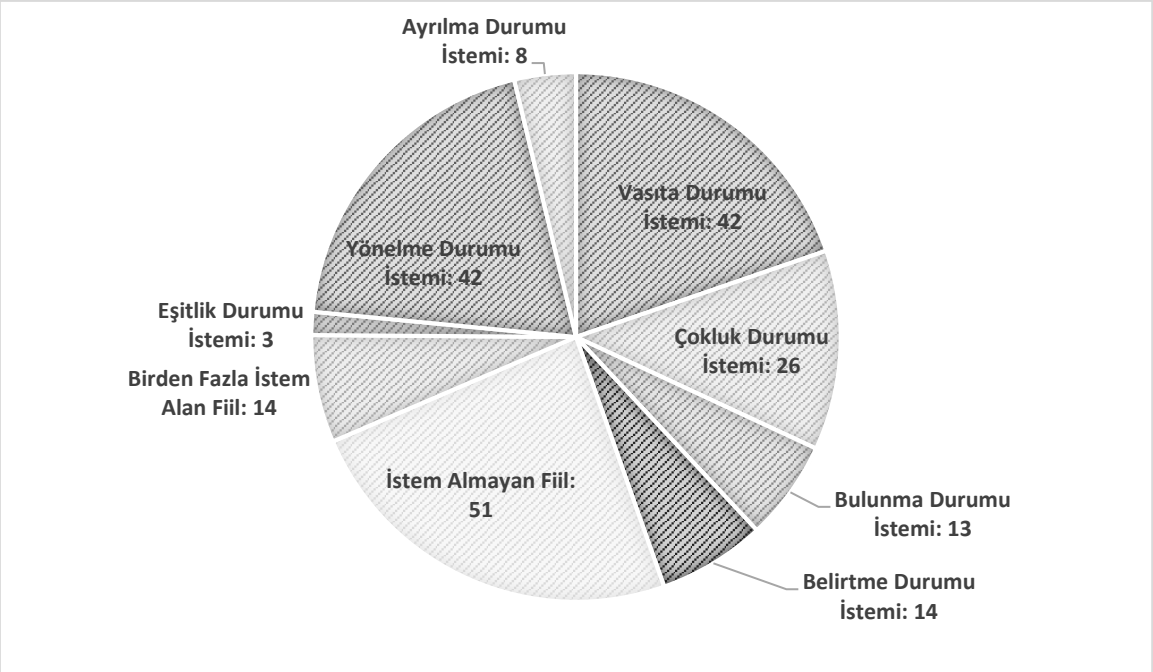
< +a + fiil (yönelme durumu istemi)

yaraşur ṭā‘at u ṣoḥbet ol zamān / girtü bilgil bu sözi dutma gümān (GN 1977)

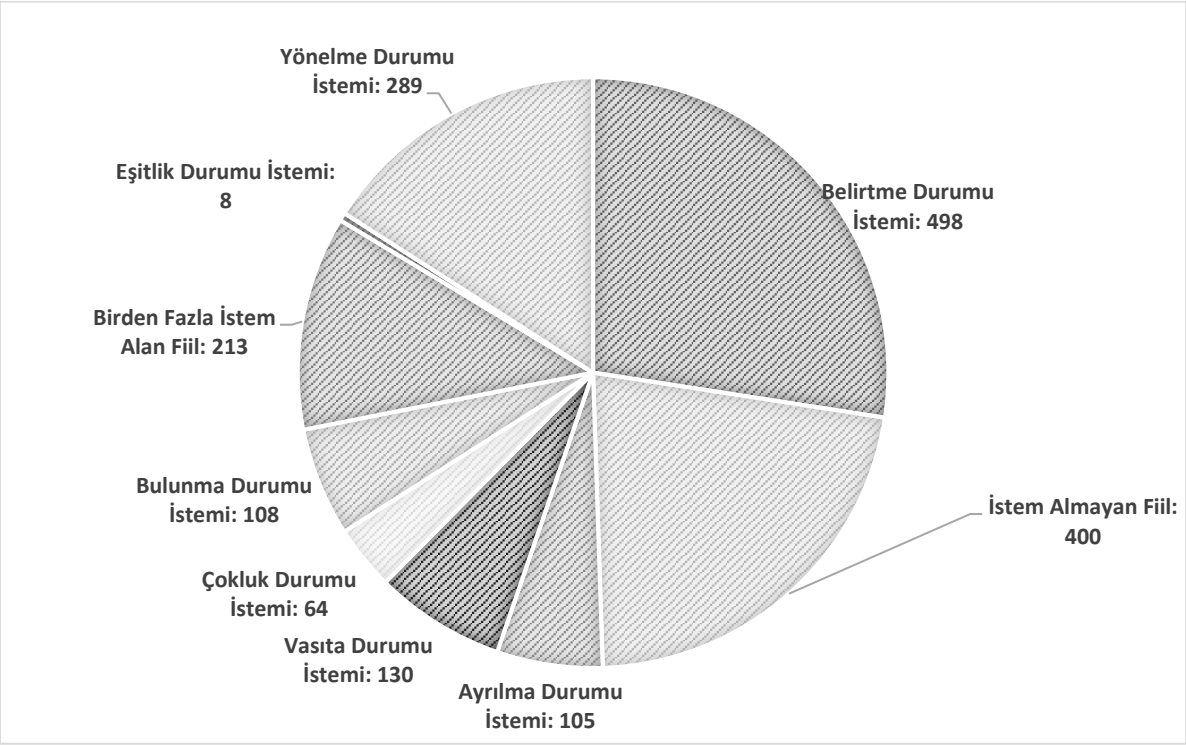
< (Ø)

Şekil 7.5. -ş- İşteşlik Ekinin "Dönüşlülük Bildirme" Anlamını Yüklediği Fiillerde İstem Grafiği

Şekil 7.6. İşteş Çatılı Fiillerde İstem Grafiği

Şekil 7.7. Eski Anadolu Türkçesinde Çatı Ekli Fiillerde İstem Grafiği

SONUÇ

Eski Anadolu Türkçesi, 10. yüzyıldan itibaren Orta Asya'dan batıya doğru göç eden Oğuz Türklerinin 12. yüzyılın sonlarına doğru yazı dili olmaya başlayıp, 13 ve 15. yüzyıllar arasında Anadolu, Balkanlar, Kuzey ve Güney Azerbaycan, Kuzey Irak ve Suriye'de kullanıldıkları dilidir. Bu dönem bir adlanlandırma sorunu yaşıyor olmasına rağmen en çok tercih edilen isim Eski Anadolu Türkçesi'dir. Söz konusu dönem kendi içinde hem coğrafî özellikler hem de tarih açısından ayrılarak üç başlık altında incelenir. Geniş bir coğrafî alanda ve uzun yıllar boyunca konuşulmuş olması muhtevası farklı pek çok eserin kaleme alınmasını sağlamıştır. Doğu Türkçesinden Batı Türkçesine geçiş dönemini de içerisinde barındırması açısından dil özellikleri oldukça zengin eserleri de bu dönemde görmek mümkün olmuştur.

"Eski Anadolu Türkçesinde Çatı" isimli bu çalışmada, dönemi temsil eden eserlerdeki fiillerin çatı bakımından incelemesi hedeflenmiştir.

Çalışmada "Karışık Dilli Eserler" olarak adlandırılan *Behcetü'l-Hadâik Fî Mevʿizati'l-Halâik*, *Kıssa-i Yūsuf, Kitab-ı Ata-Dede, Kitāb-ı Güzide* ve *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri* dönemin diğer eserlerinden farklı çatı ekleri barındırabileceği düşüncesiyle özellikle seçilmiştir.

Döneme ait dil yadigârları taranarak çatı eki akmış fiiller tespit edilmiş, çalışmada birleşik fiillere yer verilmemiştir. Fiiller, çatı bakımından oldurgan, ettirgen, edilgen, dönüşlü ve işteş olmak üzere beş grupta değerlendirilmiştir. Bahsi geçen başlıklar altında tasnif edilen çatı ekli fiiller aynı zamanda istemlerine göre de değerlendirilmiş, hangi çatının hangi isteme gereksinim duyduğu da her bölümün altına istem grafikleri yapılarak gösterilmeye çalışılmıştır.

Elde edilen fiillerin aldıkları çatı ekleri ve eklerin fiillere kazandırdıkları anlamlar da grafiklerde gösterilmiştir. Grafiklerde de görüldüğü üzere şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Şekil 3.18., Oldurgan Çatılı Fiillerde İstem Grafiği'nde, oldurgan çatılı fiillerin en çok 'belirtme durumu istemine' (419), daha sonra da sırasıyla 'yönelme durumu istemine' (145), 'ayrılma durumu istemine' (50), 'vasıta durumu istemine' (43), 'bulunma durumu istemine' (41), 'çokluk durumu istemine' (11), 'eşitlik durumu istemine' (2) gereksinim duyduğu görülmüştür. 'Birden

fazla istem alan' (154), 'istem almayan' (110) oldurgan çatılı fiil tespit edilmiştir.

2. Şekil 4.9., Ettirgen Çatılı Fiillerde İstem Grafiği'nde, ettirgen çatılı fiillerin en çok 'belirtme durumu istemine' (65), daha sonra da sırasıyla 'yönelme durumu istemine' (31), 'vasıta durumu istemine' (9), 'bulunma durumu istemine' (7), 'ayrılma durumu istemine' (3), 'çokluk durumu istemine' (2) ihtiyaç duyduğu görülmüştür. 'Birden fazla istem alan' (31), 'istem almayan' (16) ettirgen çatılı fiil tespit edilmiştir.
3. Şekil 5.5., Edilgen Çatılı Fiillerde İstem Grafiği'nde, edilgen çatılı fiillerin en çok 'yönelme durumu istemi' (32), daha sonra da 'bulunma durumu istemine' (23), 'vasıta durumu istemi' (20), 'ayrılma durumu istemine' (22), 'çokluk durumu istemi' (18), 'eşitlik durumu istemine' (2) gereksinim duyduğu; 'istem almayan' (81), 'birden fazla istem alan' (8) edilgen çatılı fiil olduğu tespit edilmiştir.
4. Şekil 6.8., Dönüşlü Çatılı Fiillerde İstem Grafiği'nde dönüşlü çatılı fiillerin en çok 'yönelme durumu istemine' (41), daha sonra da sırasıyla 'ayrılma durumu istemine' (22), 'bulunma durumu istemine' (24), 'vasıta durumu istemine' (15), 'çokluk durumu istemine' (7), 'eşitlik durumuru istemine' (1) ihtiyaç duyduğu görülmüş; 'istem almayan' (143), 'birden fazla istem alan' (6) dönüşlü çatılı fiil tespit edilmiştir.
5. Şekil 7.6., İşteş Çatılı Fiillerde İstem Grafiği'nde, işteş çatılı fiillerin en çok vasıta durumu istemine' (42) ve 'yönelme durumu istemine' (42) daha sonra da sırasıyla 'çokluk durumu istemine' (26), 'belirtme durumu istemine' (14), 'bulunma durumu istemine' (13), 'ayrılma durumu istemine' (8), 'eşitlik durumu istemi' (3) gereksinim duyduğu görülmüştür. 'İstem almayan' (51), 'birden fazla istem alan' (14) işteş çatılı fiil tespit edilmiştir.
6. Şekil 8., Eski Anadolu Türkçesinde Çatı Ekli Fiillerde İstem Grafiği'nde incelenen eserlerdeki çatılı fiillerin en çok 'belirtme durumu istemine' (498), daha sonra da sırasıyla 'yönelme durumu istemine' (289), 'vasıta durumu istemine' (130), 'bulunma durumu istemine' (108), 'ayrılma durumu istemine' (105), 'çokluk durumu istemine' (64), 'eşitlik durumu istemine' (8) gereksinim duyduğu görülmüştür. 'İstem almayan' (400), 'birden fazla istem alan' (213) fiil tespit edilmiştir.

7. Grafik 1, İncelenen Eserlerdeki Çatılı Fiillerin Dağılımı Grafiği'nde görüldüğü gibi, Eski Anadolu Türkçesine ait eserlerde çatı ekli fiillerin en çok SN'de (254), sonra da sırasıyla GN (212), BH (192), DK (191), MŞ (147), KAD (142), KY (139), MN (54), KG (50); en az da bu eserlere göre daha dar hacimli olan SVTM'de (16) kullanıldığı tespit edilmiştir.
8. Grafik 2, Çatı Eki Alan Fiillerin Genel Grafiği'nde, Eski Anadolu Türkçesinde çatı eki almış fiil sayıları bakımından oldurgan (338), dönüşlü (169), edilgen (122), işteş (103) çatılı fiillerin sık kullanıldığı tespit edilmiştir. En çok oldurgan çatılı fiillerin kullanıldığı en az ise ettirgen (66) çatılı fiillerin tercih edildiği görülmüştür.
9. Grafik 3, Oldurgan Çatı Eki Alan Fiillerin Veri Grafiği'nde, Eski Anadolu Türkçesinde fiillerin oldurgan çatı eklerinden "-t-" (149), "-DUr-" (128) ve "-Ur-" (40)'un sık kullanıldığı tespit edilmiştir. Fiillerin "-Ar-" (9), "-ĠUr-/Kur-" (5), "-Ir-/-r-" (4), "-z-" (2), "-DAr-" (1) biçimbirimlerini nadiren tercih ettiği görülmüştür.
10. Grafik 4, Oldurgan Çatıda Anlam Grafiği'nde, Eski Anadolu Türkçesinde oldurgan çatı eki alan fiillerin en çok 'işi kendisi yapma ve işe gücü yetme' (216) anlamını yüklendiği, daha sonra 'kılış bildirme' (70); 'bir olayın yapılmasına sebep olma, yol açma' (46); en az ise 'istemeyerek sebep olma, ihmal' (5) ve 'bir olayın yapılmasını sağlama' (1) anlamlarında kullanıldığı sonucuna varılmıştır.
11. Grafik 5, Ettirgen Çatı Ekin Alan Fiillerin Veri Grafiği'nde, Eski Anadolu Türkçesinde ettirgen çatı eklerinden "-DUr-" (45), "-t-" (16), "-Ur-" (4) ve "-ĠUz-" (1) eklerinin kullanıldığı tespit edilmiştir.
12. Grafik 6, Ettirgen Çatılı Fiillerin Anlam Grafiği'nde, Eski Anadolu Türkçesinde Ettirgen çatı alan fillerin en çok 'bir şeyi yaptırma' (56) anlamını yüklendiği, daha sonra 'bir olayın yapılmasına istemeden neden olma, yol açma' (5), 'bir olaya sebep olma, ihmal' (4) en az da 'yardım etme' (1) anlamında kullanıldığı görülmüştür.
13. Grafik 7, Edilgen Çatı Eki Alan Fiillerin Veri Grafiği'nde, Eski Anadolu Türkçesinde edilgenliğin, diğer dönemlerde olduğu gibi, "-l-" ve "-n-" biçimbirimleriyle yapıldığı; edilgen çatı eklerinden en fazla "-l-" (73), daha sonra "-n-" (47) ekinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

14. Grafik 8, Edilgen Çatılı Fiillerin Anlam Grafiği'nde, Eski Anadolu Türkçesinde edilgen çatı biçimbirimi alan fiillerin en çok 'etkilenenin ön plana çıkarıldığı, başkası tarafından yapılma' (88), daha sonra 'durum bildirme' (32) anlamlarını yüklendiği görülmüştür.
15. Grafik 9, Dönüşlü Çatı Eki Alan Fiillerin Veri Grafiği'nde, dönüşlü çatının Eski Anadolu Türkçesinde fiillere "-n-" (123) ve "-l-" (46) eklerinin ulanarak yapıldığı görülmüştür.
16. Grafik 10, Dönüşlü Çatılı Fillerin Anlam Grafiği'nde, Eski Anadolu Türkçesinde dönüşlü çatı biçimbirimi alan fiillerin en çok yüklendiği anlamın 'kendini etkileme, kendi üzerinde etki etme' (127) daha sonra 'kendi için, kendi yararına bir eylem yapma, eylemden dolaylı etkilenme' (29), 'pekiştirme' (12), en az yüklendiği anlamın ise 'ses çıkarma' (1) olduğu tespit edilmiştir.
17. Grafik 11, İşteş Çatı Alan Fiillerin Veri Grafiği'nde, Eski Anadolu Türkçesinde, Türk Dilinin diğer dönemlerinde olduğu gibi işteş çatı biçimbirimi olarak -ş- (103)'nin kullanıldığı görülmüştür.
18. Grafik 12, İşteş Çatılı Fiillerin Anlam Grafiği'nde, Eski Anadolu Türkçesinde işteş çatı biçimbirimi alan fiillerin en çok 'bir işin, bir eylemin birden fazla kişi, varlık tarafından beraber, karşılıklı ve birlikte yapılması' (78) anlamını yüklendiği, 'dönüşlülük bildirme' (11), 'pekiştirme' (10) en az ise 'yarış ve yardımlaşma bildirme (2)' ve 'oluş ve bir hâlden başka bir hâle geçiş bildirme (2)' anlamlarını yüklendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Çatı ekleri, fiillere ulandığında durum değişikliklerine sebep olduğu için çekim eki, ulandığı fiile yeni bir sözlüksel anlam kattığı için de yapım eki başlığı altında incelenir ancak her iki rolü de üstlendiği için ayrı bir kategoride değerlendirilmelidir.

Türk dilinde ettirgen ve oldurgan çatının işaretleyicileri ortaktır. Oldurgan çatıda sadece işi yapan varken ettirgen yapıda işi yapan ve yaptıran vardır. Bu durum, iki çatının ayrı başlıklar altında incelenmesi gerektiğini ve fiilin çatısına sadece şekle göre değil anlam ve işleve göre de karar verilmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde en fazla oldurgan çatılı (338), en az ettirgen çatılı fiillerin (66) fiillerin kullanıldığı görülmüştür. Oldurgan çatı oluşurken bu çatının karşıladığı esas anlam "işi kendisi yapma ve işe gücü yetme" olmalıdır. Diğer anlamların sonradan ortaya çıktığı

düşünülebilir. Verilerden yola çıkılarak ettirgen çatı da ise asıl anlamın "bir şey yaptırma" olduğu söylenebilir.

Eski Anadolu Türkçesinde nadir de olsa kullanılmaya devam eden "-ĠUr-/-KUr-" ve "-z-" oldurganlık eklerinin; "-ĠUz-" ettirgenlik ekinin Türkiye Türkçesinde kullanımı ortadan kalkmıştır.

Dönüşlü çatı oluşurken bu çatının karşıladığı esas anlam ise "kendini etkilemek, kendi üzerinde etki etmek" olmalıdır. İncelenen eserlerden tespit edilmiş "kendi için, kendi yararına bir eylem yapmak, eylemden dolaylı etkilenmek", "pekiştirme" ve "ses çıkarmak" anlamlarının sonradan ortaya çıktığı düşünülebilir. Türkiye Türkçesinde işlek olarak kullanılan dönüşlülük eki "-n-"nin Eski Anadolu Türkçesinde de "-l-"den daha sık kullanıldığı görülmüştür. Bu durum, "-n-"nin kullanım sıklığının standartlaşmış olduğu düşüncesini kuvvetlendirir.

Türkiye Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesinde edilgenliği sağlayan biçimbirimlerin "-l-", "-n-" ortak olduğu görülür. Dönüşlülük eki olan "-n-"nin edilgenlik yapma görevini sonradan üstlendiği düşünüldüğünden "-l-" kadar sık kullanılmaması da olağandır.

İşteş çatının Eski Anadolu Türkçesinde beş işlevde kullanıldığı "'*bir işin, bir eylemin birden fazla kişi, varlık tarafından beraber, karşılıklı ve birlikte yapılması*', '*pekiştirme fonksiyonu*', '*oluş ve bir hâlden başka bir hâle geçiş*', '*dönüşlülük bildirme*', '*yarış ve yardımlaşma bildirme*'" görülürken Türkiye Türkçesinde işlevlerin arttığı bunların dışında '*gizli ortaklaşma', 'aşama aşama', 'amaç ve çaba', 'başlangıç veya bitiş'* gibi işlevlerin de kullanıldığı görülür.

Çatı ekli fiillerin istemlerine bakıldığında aynı fiilin başka anlamda kullanıldığında farklı istem aldığı; farklı çatı eki alan aynı fiilin isteminin de farklı olabileceği, bir fiilin sabit bir isteminin olmadığı belirlenmiştir. Örneğin, *bildür-* fiili "haber vermek, duyurmak." anlamında kullanıldığında "*yā Resūlallāh bu müzd ṣevāb yalıŋuz baŋa mıdur yoḫsa dükeli ümmetüŋe midür eyitdü dükeli ümmetüme* ***bildür*** (KG 80a/5)" < +e + fiil (yönelme durumu istemi) aldığı görülürken "öğretmek, göstermek." anlamında kullanıldığında "*bu yalançı oġlançıġı öldürüŋ dėr / uşbu yalan düş taʿbīrin yetirüŋ dėr / yalançılıḳ cezāsın* ***bildürüŋ*** *dėr /bidʿad üzere rāy-ı tedbīr ḳılur ėmdi (KY B8r1)"* < +n + fiil (belirtme durumu istemi) aldığı görülür.

Oldurgan ve ettirgen çatılı fiillerin aldıkları istemlerin tümcede öge artımına sebep olduğu tespit edilmiştir. Örneğin, "bıkmak, bunalmak" anlamındaki *üşen-* fiili *"-dür-"* ekini alarak oldurganlaştığı zaman "*Depegöz ḳocalara eyitdi: bu yėrüŋ siŋegi bizi* ***üşendürdi,*** *dėdi. (DK 114b-13)"* de görüldüğü gibi < +i + fiil (belirtme durumu istemi) alarak tümceye nesne eklenmesine sebep olmuştur. *Aç-* fiili de *"-dur-"* ekini alarak ettirgenleştiği anda *"ḫatun gelüp zindāncıya ḳapuyı* ***açdurdu****. (DK 139a/8)"* < +a + fiil (yönelme durumu istemi) alarak tümceye yer tamlayıcısının katılmasına sebep olmuştur.

İşteş çatı ekinin eklendiği fiilin isteminin değişimine sebep olduğu görülmüştür. Örneğin, "uzaklaşmak" anlamındaki *ıra-* fiiline işteşlik eki ulandığında *"biri birimiz ile* ***ırışmışuz*** */ ḥikāyetlerümüzi ṣoruşmışuz (SN 5193)" < +dan + fiil (ayrılma durumu istemi)* alması gerekirken *< +ile + fiil (vasıta durumu istemi)* alarak istem değişimine neden oluyor.

İşteşleştirmenin istem değişimine sebep olduğu gibi istemin azalmasına da yol açtığı görüldü:

a. *Ḳarşu yaḳadan kāfirler* ***birbirine*** *baḳar.*
b. *Ḳarşu yaḳadan kāfirler baḳışurlar. (DK 137a/4)*

Edilgen ve dönüşlü çatılı fiillerin aldıkları istemlerin tümceye yeni ögeler eklemediği aksine tümcenin ögesinde azalmaya sebep olduğu tespit edilmiştir. Örneğin, "dağıtmak, uzaklaştırmak." anlamındaki *ṣav-* fiili "bir şeyi dağıtmak, uzaklaştırmak." Anlamını verebilmek için her zaman *belirtme durumu istemine* ihtiyaç duyar. Ancak fiil dönüşlü hâle getirildiğinde bu ihtiyaç ortadan kalkar. *"****ṣavulıŋ*** *diyü ḫalḳı ḳovar idi / elin gögsine ḳoyup ovar idi (SN 3604)"* dolayısıyla tümcenin bir ögesinin -nesne- azaldığı görülür.

İstem artımının da *"bėline bir yıp dağıp köndürdüler / Yūsufı ol ḳuyuya* ***indürdiler*** */ şefḳat kesüp yüzlerin döndürdiler / biri kelüp arḳasın kėser ėmdi (KY B10v5)" < +ı + fiil (belirtme durumu istemi)* ve *< +a + fiil (yönelme durumu istemi)* bu tümcede de görüldüğü gibi gelişigüzel değil öznenin istediği gibi belirlendiği

Eski Anadolu Türkçesinde durum işaretletleyicilerin birbirinin yerine kullanılması yani durum nöbetleşmesi sıkça görülen bir durumdur. Çalışmaya konu olan eserlerde de istem nöbetleşmelerinin olduğu görülmüştür:

a. B*eyrek adlu bir yigid+e bulış[ma]duŋ mı?* (DK 54a/7)

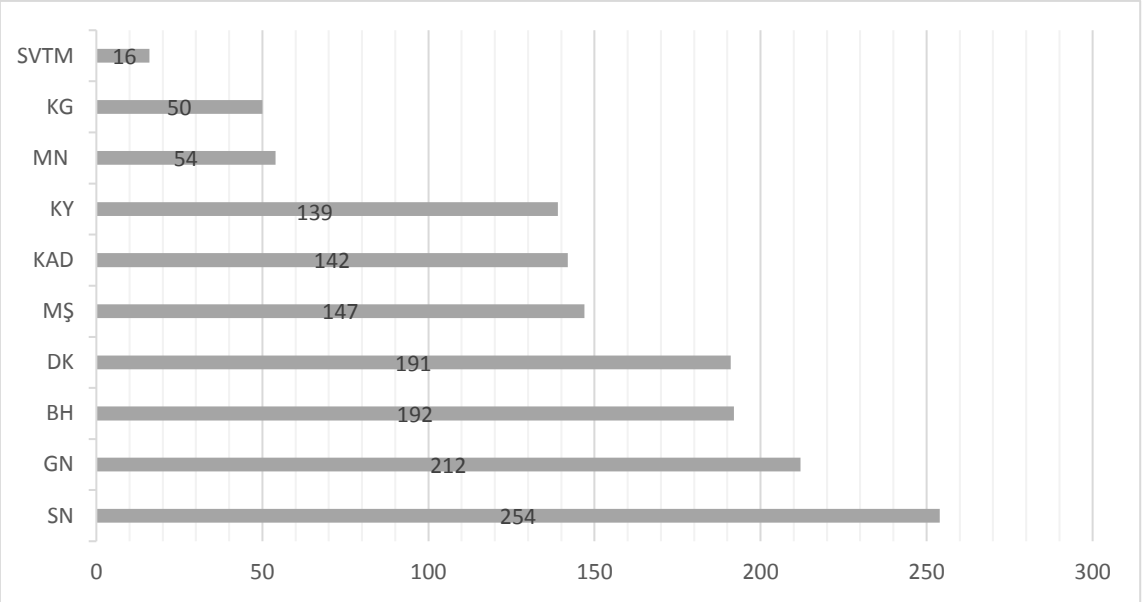
b. Basaṭ eydür: Begler, ḳardaş oġrına Depegöz ile bulaşuram, ne buyurursız? dėdi (DK 114a/6) > yönelme durumunun vasıta durumu ile;

c. Ḳurʾānı ana bir kez+den indirmedi ayet ayet viridi (KG 19b/3) > ayrılma durumunun bulunma durumu ile;

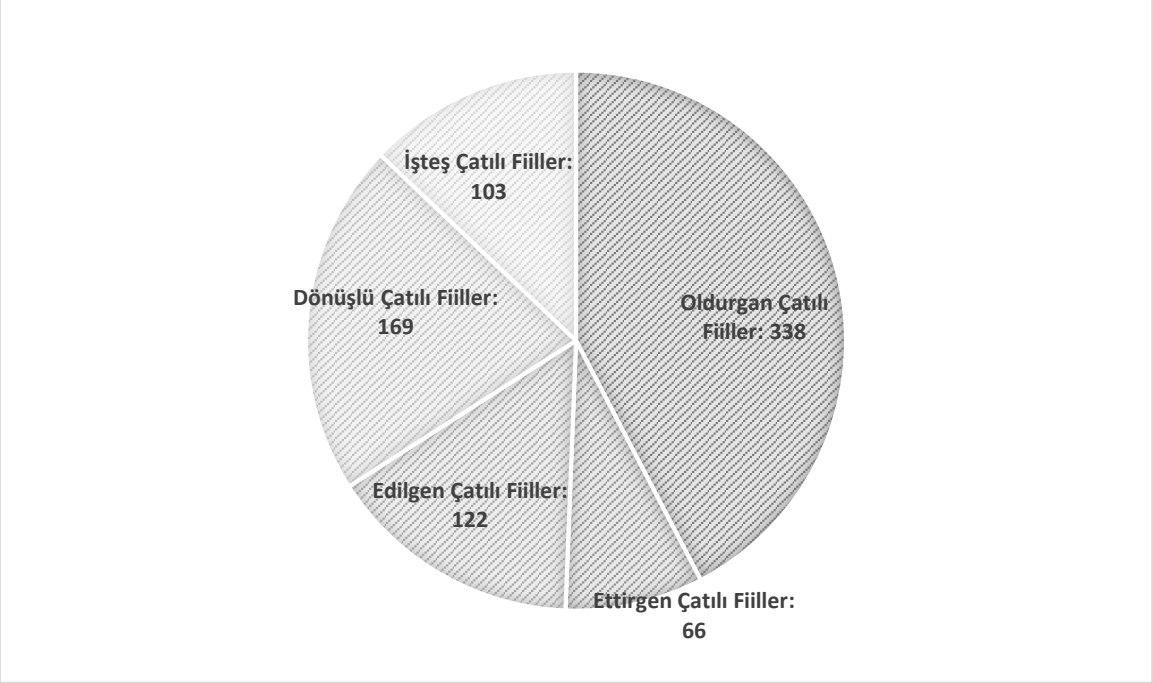
d. müʾminlere daḫı öyle gerekdür kim dünyāya maġrūr olmaya ʿömürin ṭāʿat+da ve ʿibādet+de geçüre (KAD 138a/4) > bulunma durumunun vasıta durumu ile nöbetleştiği gibi sonuçlara ulaşılmıştır.

GRAFİKLER LİSTESİ

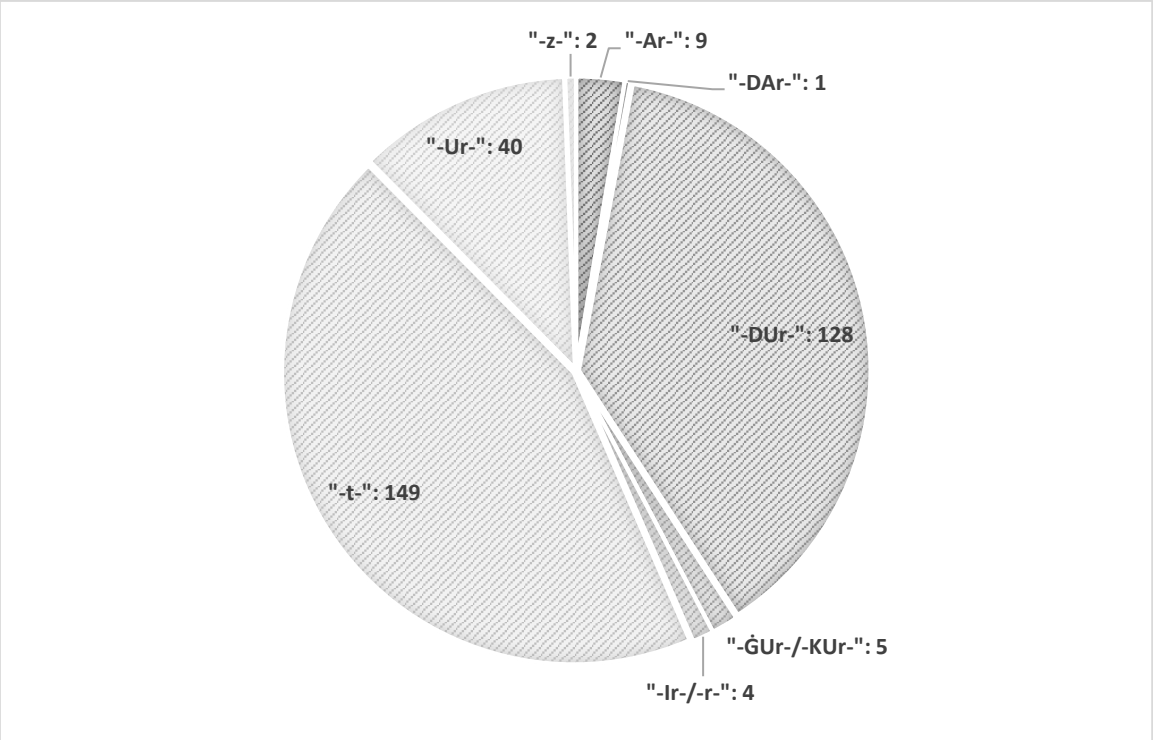
ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE FİİL ÇATISINDA ANLAM GRAFİKLERİ

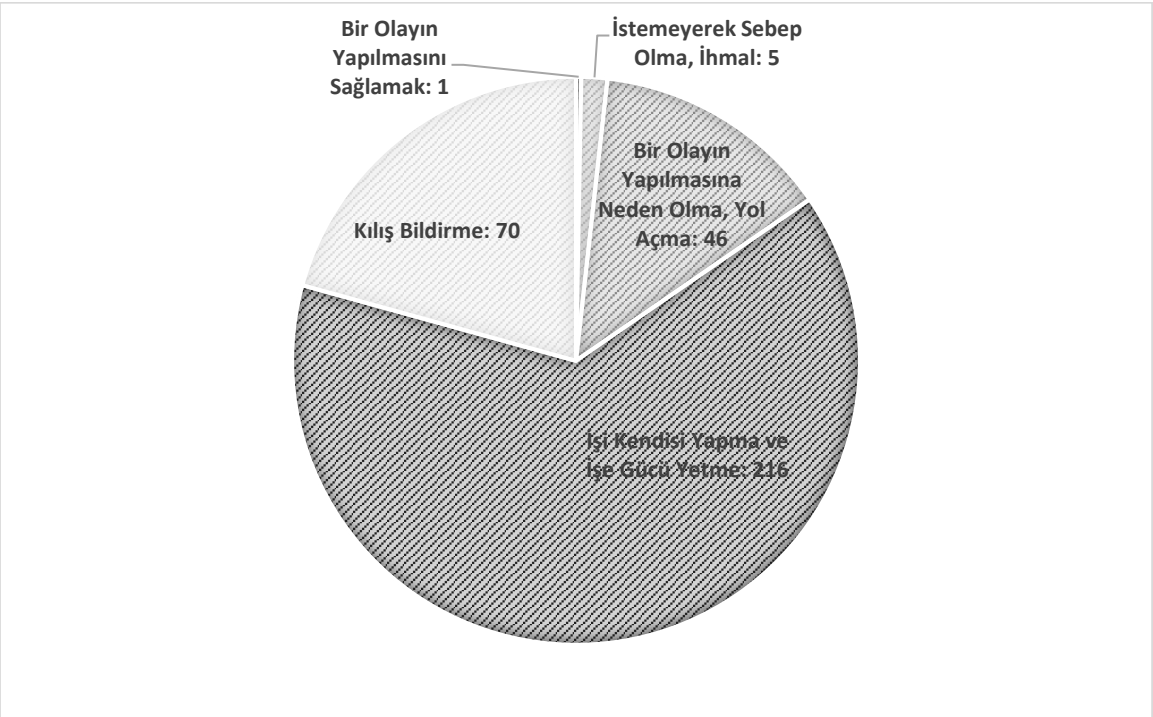

Grafik 1: İncelenen Eserlerdeki Çatılı Fiillerin Dağılımı Grafiği

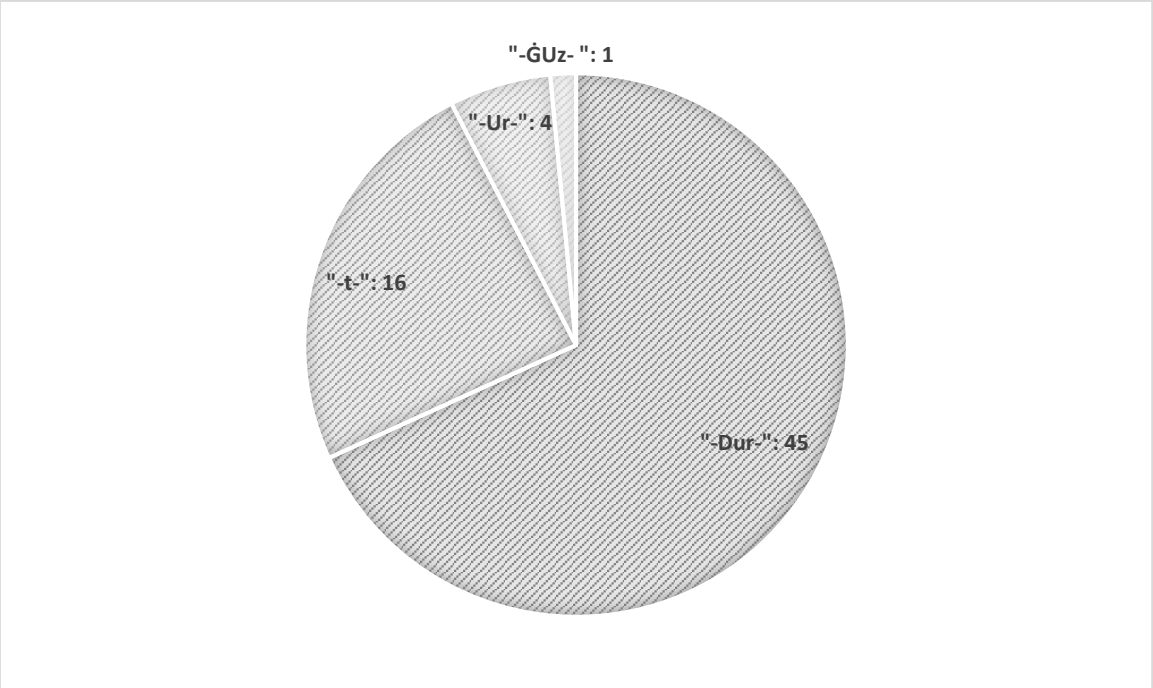

Grafik 2: Çatı Eki Alan Fiillerin Genel Grafiği

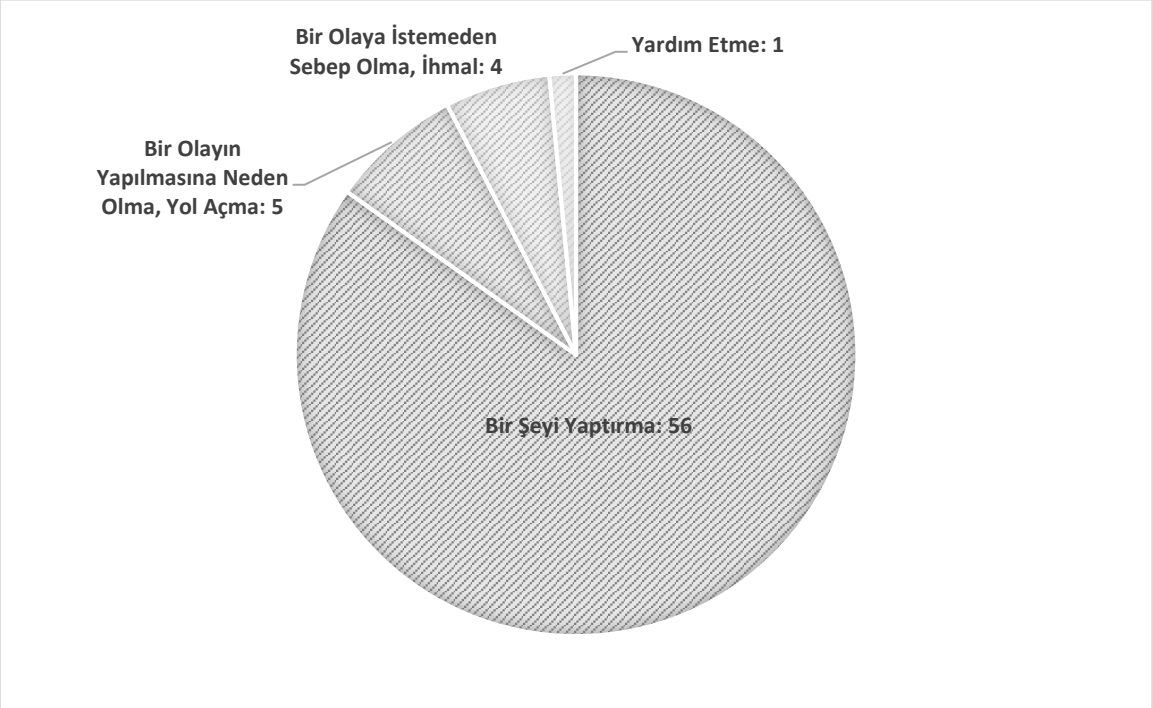

Grafik 3: Oldurgan Çatı Eki Alan Fiillerin Veri Grafiği

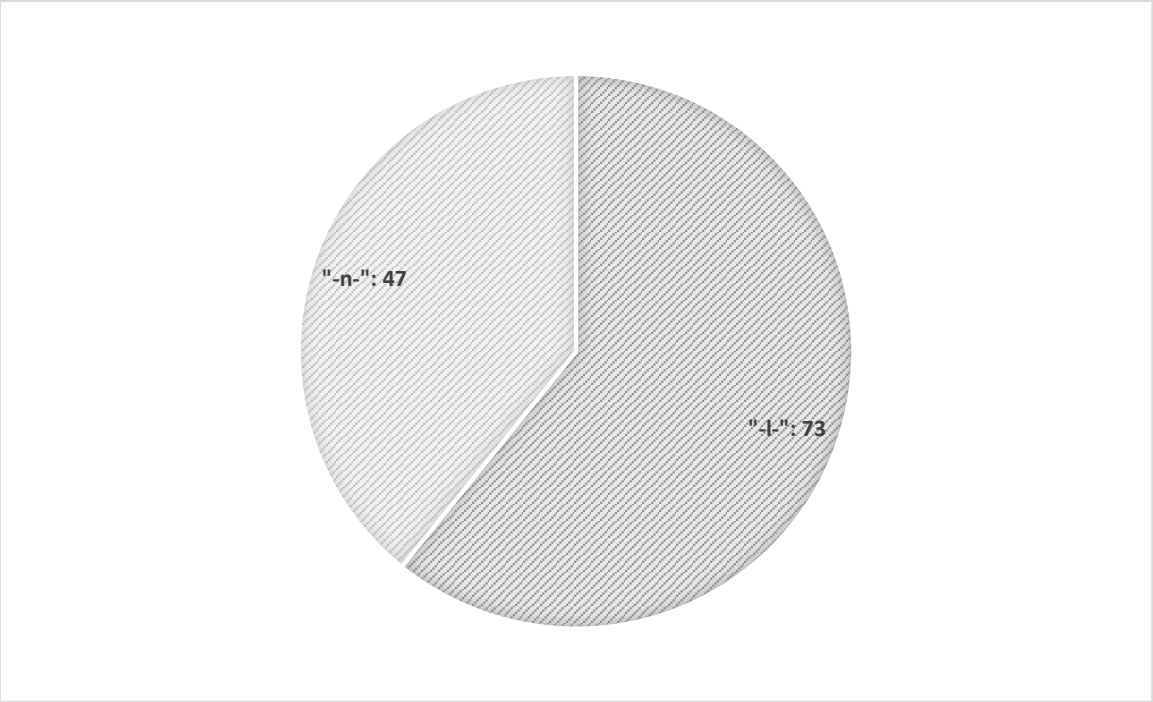

Grafik 4: Oldurgan Çatıda Anlam Grafiği

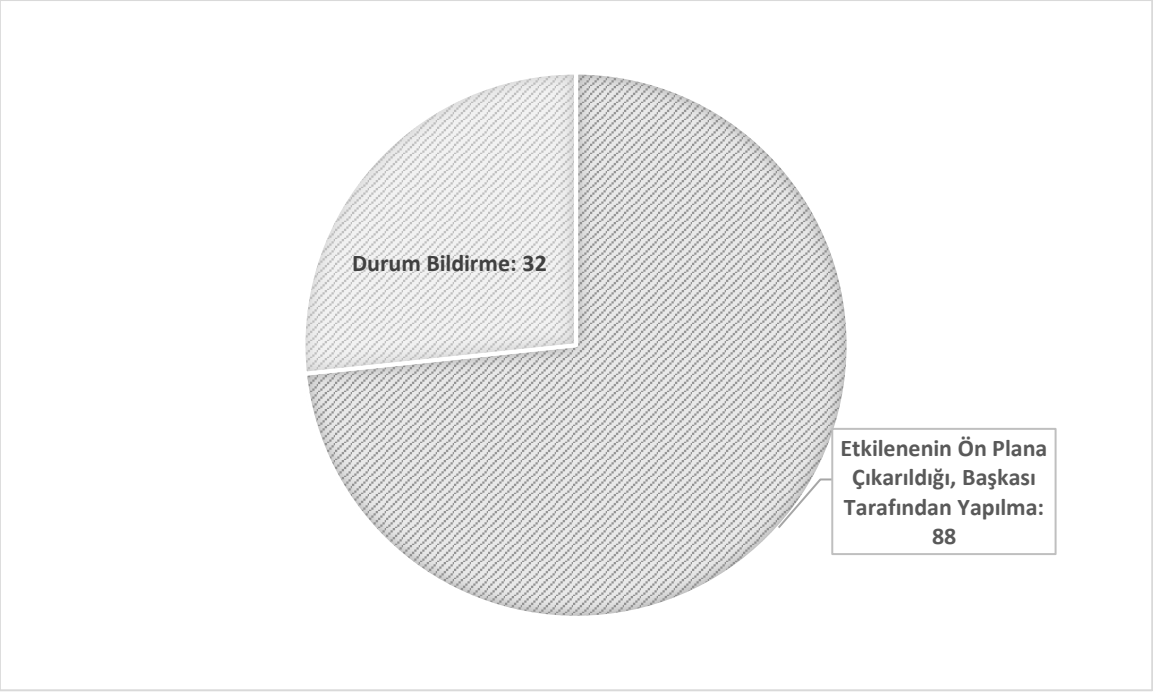

Grafik 5: Ettirgen Çatı Eki alan Fiillerin Veri Grafiği

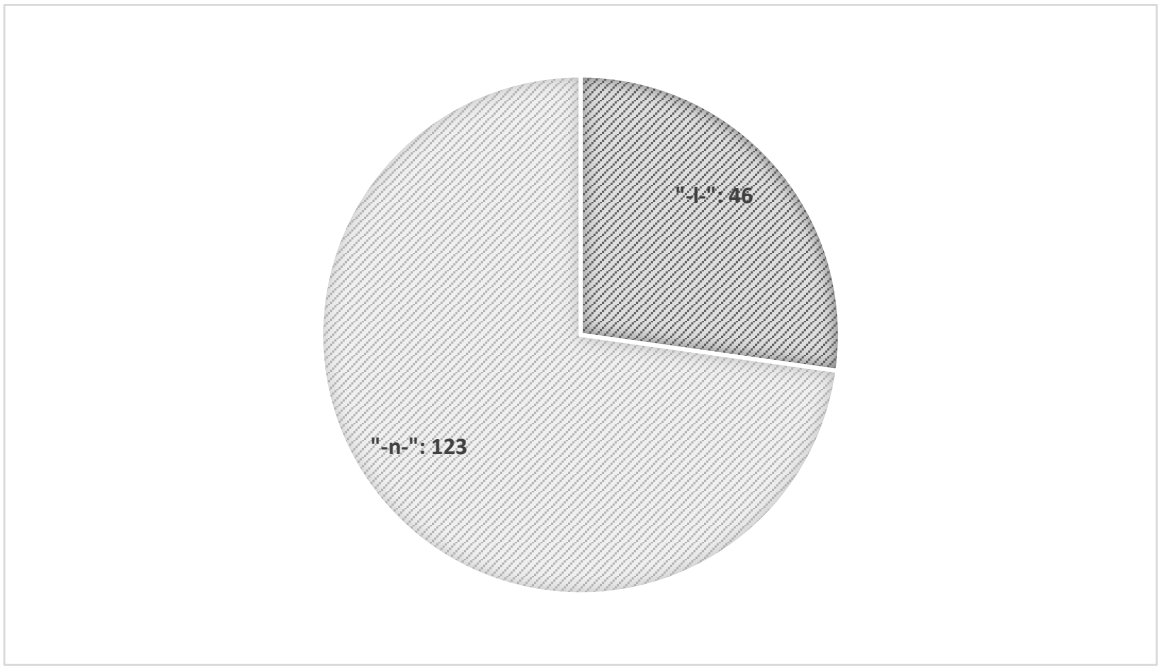

Grafik 6: Ettirgen Çatılı Fiillerin Anlam Grafiği

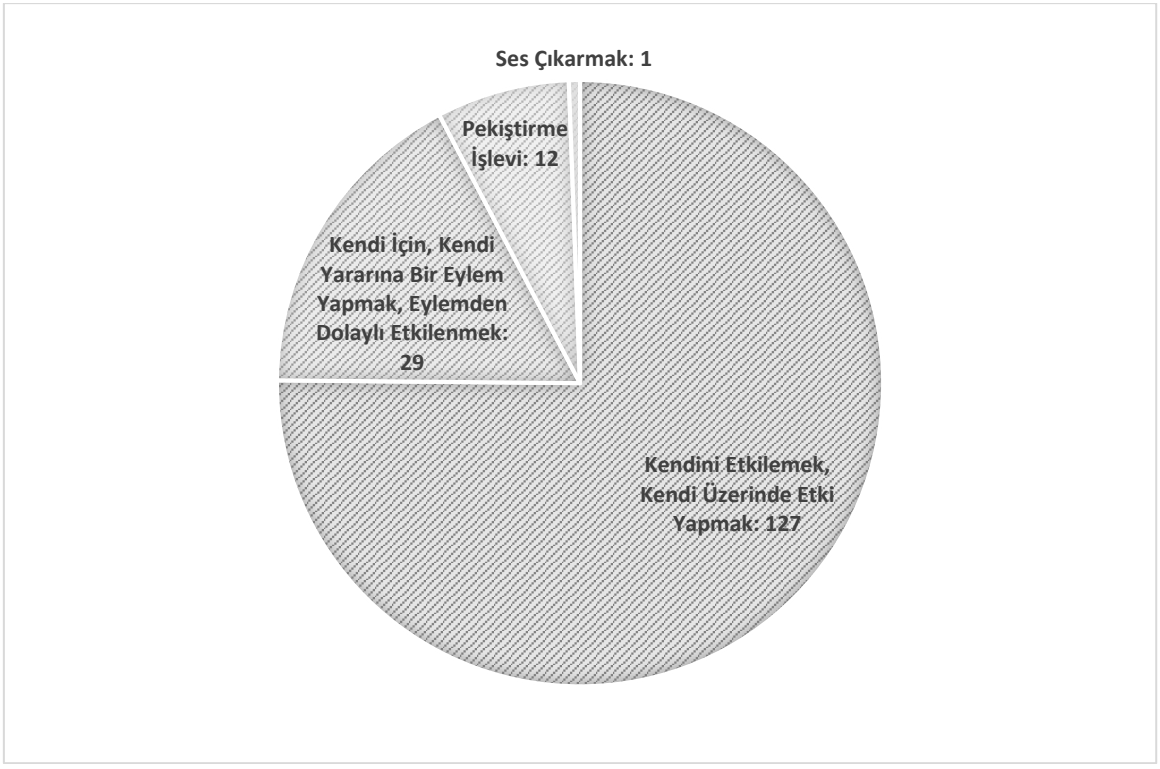

Grafik 7: Edilgen Çatı Eki Alan Fiillerin Veri Grafiği

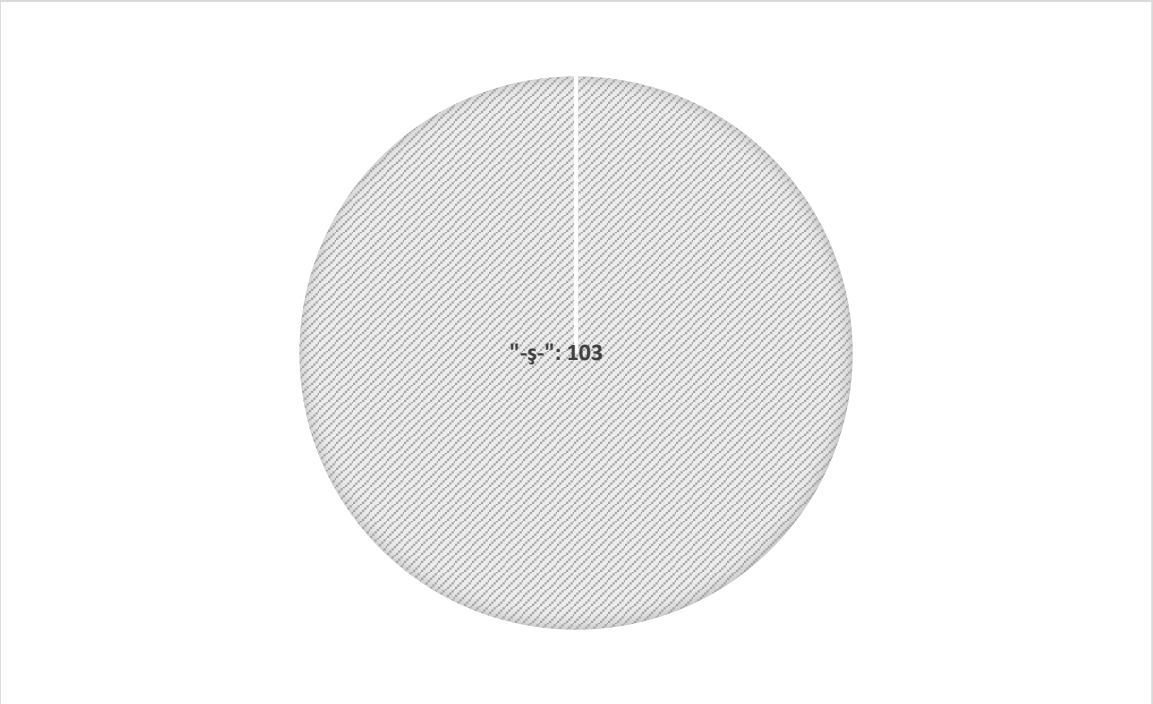

Grafik 8: Edilgen Çatılı Fiillerin Anlam Grafiği

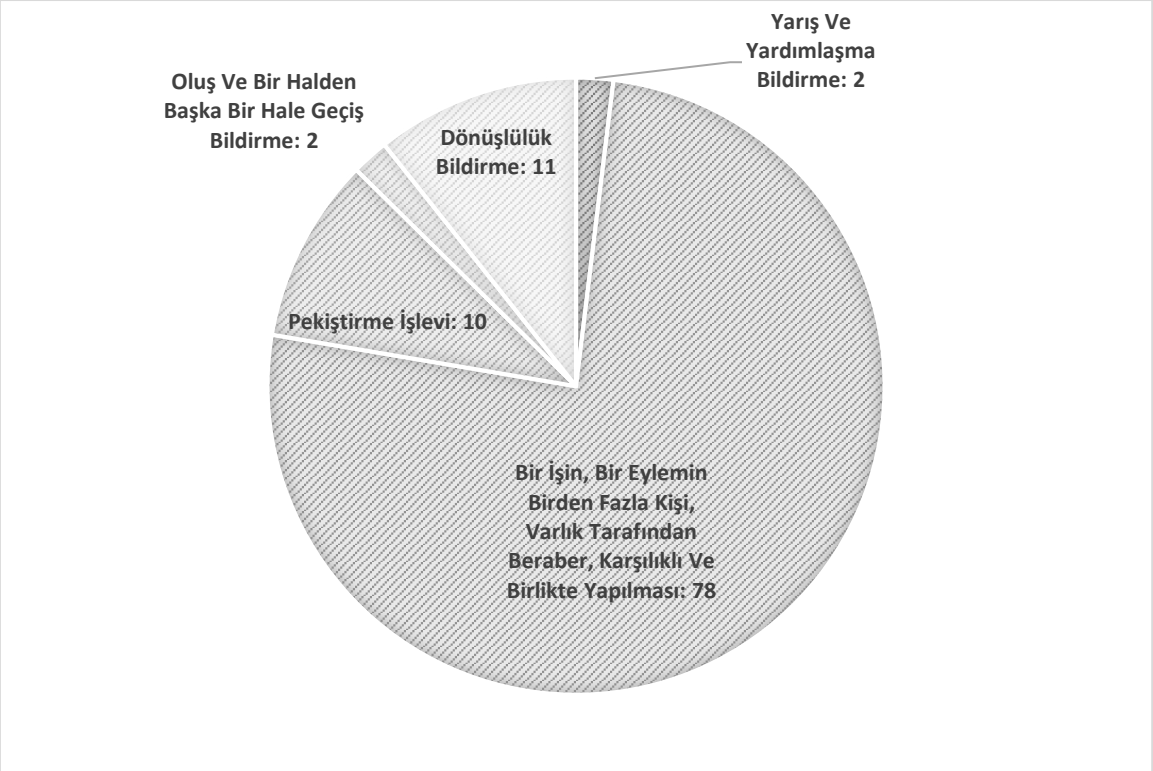

Grafik 9: Dönüşlü Çatı Eki Alan Fiillerin Veri Grafiği

Grafik 10: Dönüşlü Çatılı Fiillerin Anlam Grafiği

Grafik 11: İşteş Çatı Eki Alan Fiillerin Veri Grafiği

Grafik 12: İşteş Çatılı Fiillerin Anlam Grafiği

KAYNAKLAR

Abdi Golzar, Habib (2015). Türkçe Fiillerde İstem (Ettirgen Yapılar). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Yüksek Lisans Tezi.

Adıvar, A. Adnan (1970). *Osmanlı Türklerinde İlim*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ágel, Vilmos - Fischer, Klaus (2009). *Dependency and Valency Theory*. The Oxford Handbook of Linguistic Analysis. UK: Oxford University Press.

Akar, Ali (2018). *Oğuzların Dili Eski Anadolu Türkçesine Giriş*. İstanbul: Ötüken Yay.

Akbay, Okan Haluk (2006). Japonca ve Türkçe Eylemlerin Üye Yapısı- Dil Öğretimi Amaçlı Bir Karşılaştırma. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Doktora Tezi.

Akçataş, Ahmet (2011). *Türkiye Türkçesi Fiil Anlam Söz Dizimi-Fiil Kökleri Arası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Alagöz Boyraz, Ebru (2015). Kîtâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî Mugalî'de Türkmence. International Journal of Languages' Education and Teaching ISSN: 2198 - 4999. Mannheim - Germany (UDES 2015) p. 534-564.

Allerton, David J. (2006). *Valency Grammar*. Switzerland: Encyclopedia Of Language & Linguistics. Second Edition.

Arat, Reşit R. (1960). Anadolu'da Yazı Dilinin Tarihi İnkişafına Dair. V. Türk Tarih Kongresi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay. s. 225-232.

Argunşah, Mustafa (2014). Karışık Dilli Bir Eser: Kitab-ı Ata-Dede. VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay.

Aslan, Burcu (2009). Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine Çatı Ekleri. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Yüksek Lisans Tezi.

Atasoy, Şelale (2018). Türkiye Türkçesinde Oldurganlık Çatı Eklerinin İşlevleri ve Görünümleri. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Yüksek Lisans Tezi.

Aydın Özkan, Işıl (2017). *Evrensel Dilbilgisi ve Türkçede İstem.* Ankara: Grafiker Yay.

Banguoğlu, Tahsin (2007). *Türkçenin Grameri. Ankara*: Türk Dil Kurumu Yay.

Baasanjav, Terbish (2006). Türkiye Türkçesi ve Halha Moğolcasında Çatı. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Doktora Tezi.

Bergamalı Kadri (2002). *Müyessiretü'l Ulûm*. (Haz. Esra Karabacak). Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Börekçi, Muhsine (2004). Türkçe Öğretimi Bakımından Çatı Kavramı. V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri c. I. s. 487-499. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Canpolat, Mustafa (2018). *Behcetü'l-Hadâik Fî Mevʿizati'l-Halâik.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Cin, Ali (2004). Ali'nin Kıssa-i Yusuf Adli Eserinin Türkiye Nüshası. V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

_____ (2011). *Ali'nin Kıssa-i Yūsuf'u*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

_____ (2012). *Süheyl ü Nev-Bahār (İnceleme - Metin - Dizin)*. Konya: Eğitim Yayınevi.

Clauson, S. Gerard (1962). Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler. (Çev. Uluhan Özalan). *Dil Araştırmaları Dergisi*. c. 1. S. 1. s. 185-196.

_____ (1972). *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.

Comrie, Bernard (1989). *Language Universals and Linguistic Typology*. Chicago: The Chicago University of Chicago Press.

Çağatay, Saadet (1944). Eski Osmanlıca Üzerine Bazı Notlar. *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*. C. II. S. 2. s. 297-312.

_____ (1977). Türk Lehçeleri Örnekleri. Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yay.

Delice, H. İbrahim (2007). Çatı Eklerinin Bilinmeyen Bir İşlevi. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS 38).

_____ (2009). Oldurgan Çatı İşlev Açısından Nasıl Tanımlanmalıdır?. *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. Mayıs. c. 33. No:1. s. 107-120.

Demir, Nurettin - Yılmaz, Emine (2010). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yay.

Demircan, Ömer (2003). *Türk Dilinde Çatı*. İstanbul: Papatya Yay.

Deny, Jean (2012). *Türk Dil Bilgisi*. (Çev. Ahmet Benzer). İstanbul: Kabalcı Yay.

Dilaçar, Agop (1988). Türk Lehçelerinin Meydana Gelişinde Genel Temayüllerin Koyulaşması ve Körlenmesi. *TDAY-Belleten* 1957. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. s.83-93.

Dilçin, Cem (2016). *Süheyl ü Nev-Bahār*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay.

Doerfer, Gerhard (2013). Osmanlıcanın Oğuz Dili Dairesindeki Yeri ve Öncesi. (Çev. Asuman Karakaya). İstanbul: İstanbul Üniversitesi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* Cilt/Sayı: XL/VI.

Doğan, Nuh (2011). Türkiye Türkçesi Fiillerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Doktora Tezi.

Duran, Ramazan (2014). On the Translation of Marzubân-nâme (Düstur-ı Şahî Fî Hikâyet-i Pâdişâhî) by Şeyhoğlu. International Journal of Sciences: Basic and Applied Research (IJSBAR). s. 346-354.

_____ (2016). *Kitâb-ı Düstûr-ı Şâhî Fî-Hikâyet-i Pâdişâhî*. İstanbul: Kesit Yay.

Dursun, Sıdıka (2017). *Türkçede Ettirgen Yapılar*. Ankara: Grafiker Yay.

Düzen. İbrahim (2016). *Muhammed b. Gâzî Al-Malatyavî ve Eseri Ravzat Al-ukûl*. İstanbul: Beyan Yay.

Eker, Süer (2006). *Çağdaş Türk Dili.* Ankara: Grafiker Yay.

Ekinci Çelikpazu, Esra (2012). Dil Bilgisi Öğretiminde Çatı Kavramı ve Bu Kavramla İlgili Yanılgılar. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü - Doktora Tezi.

Emre, Ahmet C. (1931). *Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha*. İstanbul: Devlet Matbaası.

Eraslan, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Gramesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

_____ (1945). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

Ercilasun, Ahmet Bican (1984). *Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yay. No: 33.

_____ (2008). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yay.

Erdal, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation*. A Functional Approach to the Lexicon. Vol.I-II. Wiesbaden. Otto Harrassowitz.

Erdem, Melek (1992). Kitâb-ı Güzîde İnceleme-Metin Sözlük. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Yüksek Lisans Tezi.

_____ (1998). Dede Korkut Türkmenistan Varyantları. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Doktora Tezi.

Ergin, Muharrem (2004). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yay.

_____ (2009). *Dede Korkut Kitabı-2 İndeks-Gramer*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

_____ (2014). *Dede Korkut Kitabı-1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Ergüzel, Mehdi - Gülsevin, Gürer - Boz, Erdoğan - Yaman, Ertuğrul (2012). *Üniversiteler İçin Türk Dili*. Ankara: Savaş Yayınevi.

Erkman Akerson, Fatma (2007). *Dile Genel Bir Bakış*. İstanbul: Multilingual Yay.

Ersoy, Feyzi (2006). Moğolca ve Türkçede Fiil-Tamlayıcı İlişkileri. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. S.20. s. 81-98.

Gabain, Annemarie von (2007). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Gaddar, Zeliha (2012). Süheyl ü Nevbahār'ın Dilbilgisel Özellikleri ve Dizini. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Doktora Tezi.

Gencan, Tahir N. (1975). *Dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Göksel, Aslı - Kerslake, Celia (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London and New York: Routledge Taylor & Francis Group.

Grimshaw, Jane B. (1992). *Argument Structure*. Cambridge: The M.I.T Press.

Gurinina, Elvira A. (1997). Fiil Çatısı Üzerine. *TDAY Belleten*. s. 195-213. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Gülensoy, Tuncer (2000). *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yay.

Gülsevin, Gürer (1998). Köktürk Bengü Taşlarındaki Oğuzca Özellikler. *Kardeş Ağızlar (Türk Lehçe ve Şiveleri Dergisi)*. S. 7. s. 12-18. Ankara.

_____ (1998). Çatı Ekleri Üzerinde Kullanılabilen Ekler. Türk Gramerinin Sorunları II. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

_____ (2011). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Gülsevin, Gürer - Boz, Erdoğan (2004). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Güneş, İsmail (2015). Karışık Dilli Kitâb-ı Ata-Dede Adlı Eser Üzerinde Bir Dil İncelemesi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Doktora Tezi.

Hacıeminoğlu, Necmettin (2008). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Hatipoğlu, Vecihe (1956). *Cerrahiye-i İlhaniye.* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No.97. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Hengirmen, Mehmet (2009). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Engin Yay.

İmer, Kâmile - Kocaman, Ahmet - Özsoy, A. Sumru (2013). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Kaçalin, Mustafa S. (2006). *Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuznâmesi*. İstanbul: Kitabevi Yay.

Kahraman, Tahir (1996). Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Türk Dil Kurumu Yay.: 654.

Kara, Funda (2016). Oldurganlık ve Ettirgenlik Çatı Eklerinin İşlevleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. S. 5/3. s. 1204-1215.

Karaağaç, Günay (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yay.

Karabulut, Ferhat (2010). Türk Dilinde Edilgen Biçimbirimsiz Etken Yapı Tipolojisi. *Turkish Studies International Periodical For The Languages. Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 5/4. p. 360-400.

_____ (2011). *Türk Dili ve Dünya Dillerinde Edilgen Yapı Tipolojisi*. Ankara: Grafiker Yay.

Karabulut, Ferhat - Arı Özdemir, Tuba (2017) İstem ve İstem Analizi: Gagauz Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Karşılaştırmalı Bir Çalışma. *Dil Araştırmaları*. Güz 2017/21: 91-112.

Karaca, Oktay S. (2011). *Kazak Türkçesinde Fiil İstemleri*. İstanbul: Kesit Yay.

Karahan, Leyla (1997). Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Üzerine. *Türk Dili Dergisi*. S.549. s. 209-213.

Karahan, Akartürk (2013). *Dīvānu Luġati't Türk'e Göre XI. Yüzyıl Lehçe Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Karaşlar, M. Selda (2015). Altay Dillerinde Edilgenlik Eki. *İdil Dergisi*. C. 4. S. 18. Volume 4. Issue 18.

Kartal, Ahmet (2007). Anadolu'da Türk Edebiyatının Gelişimi. *Türk Edebiyatı Tarihi.* Editör: Talāt Sait Halman. C. 1. İstanbul: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.

Kâşgarlı Mahmud (2014). *Dîvânu Lugâti't-Türk.* (Haz. Ercilasun, Ahmet B.- Akkoyunlu, Ziyat). Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Kerimoğlu, Caner (2009). Türkiye Türkçesinde Ettirgenlik. *Journal of Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 4/8. p. 1734-1745.

Korkmaz, Zeynep (2004). Eski Anadolu Türkçesinin Türk Dili Tarihindeki Yeri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.: 875/I. s. 99-105.

_____ (2005). Kaşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.: s. 241-253.

_____ (2005a). XI-XII Arasında Oğuzca. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.: s. 268-273.

_____ (2005b). Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar 2.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.: s. 205-216.

_____ (2005c), Eski Türk Yazı Dilinden Yeni Yazı Dillerine Geçiş Devri ve Özellikleri. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.: s. 296-303

_____ (2005d). Anadolu Beylikleri Devrinde Türk Dili ve Karamanoğlu Mehmet Bey. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.: s. 424-428.

_____ (2007). Eski Türkiye Türkçesinin Türk Dili Tarihindeki Yeri. Uluslararası OsmanlıTürkçesi Öncesi Eski Türkiye Türkçesi Toplantısı Bildiriler. 3-4 Aralık 1999. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.: s. 75-80.

_____ (2007). *Gramer Terimleri Sözlüğü.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

_____ (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi).* Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

_____ (2010b). Oğuz Türkçesinin Tarihi Gelişme Süreçleri. *Turkish Studies - International Periodical For the Languages. Literature and History of Turkish or Turkic-*. Volume 5/1 Winter. p. 1-41.

_____ (2013). *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

_____ (2017). *Marzubân-nâme Tercümesi Destûr-ı Şâhi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Kornfilt, Jaklin (1997). *Turkish*. London and New York: Routledge.

_____ (2001). *Long Distance Reflexives in Turkish*. (Haz. P. Cole - G. Hermon - C.-T. Huang). Long-Distance Reflexives. Syntax anad Semantics 33. San Diego: Academic Press.

König, Güray (1983). Türkçede Çatı. *H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi* (Özel Sayı 1983). s. 111-126.

Köprülü, Fuad (1934). *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*. İstanbul: Kanaat Kitabevi.

Küçük, Serhat (2014). *Kitâb-ı Güzîde Akâidü'l-İslâm*. İstanbul: Kesit Yay.

Lübimov, K (1963). Çağdaş Türkiye Türkçesinde Çatı Kategorisi ve Çayı Ekleriyle Türetilen Fiiller. *Türk Dili ve Edebiyat Dergisi*. XIII (147). s. 150-155.

Mansuroğlu, Mecdut (1958). *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*. İstanbul: İstanbul Üni. Edebiyat Fak. Yay.

Marzuban bin Rüstem (2014). *Marzubannâme -Acem Hikâyeleri-* (Çev. Orhan Sarıkaya). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Mayemerova, Ainur (2012). İşteş Çatı Üzerine. (Son Erişim Tarihi: 23.06.2016) http://repository.enu.kz/bitstream/handle/123456789/1450/istes-cati.pdf

Mehmanoğlu, Musa (2008). Türkçede Çatı. *-Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun Armağanı.-* Ankara: Akçağ Yay.

Ocak, A. Yaşar (2016). Babaîler İsyanı. İstanbul: Dergah Yay.

Önler, Zafer (1990). *Müntahab-ı Şifâ*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu: Türk Dil Kurumu Yay.

_____ (1999). *Müntahab-ı Şifâ II Sözlük.* İstanbul: Simurg Yay.

Özçelik, Saadettin (2016). *Dede Korkut -Dresden Nüshası- Giriş, Notlar I.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

_____ (2016). *Dede Korkut -Dresden Nüshası- Metin, Dizin II.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Özdemir, Hasan (2001). Semih Tezcan-Hendrik Boeschoten. *Dede Korkut Oğuznameleri.* İstanbul: Yapı Kredi Yay. 316. Türkoloji Dergisi. c.14 sayı.1.

Özkan, Mustafa (1999). *Tarih İçinde Türk Dili*. Filiz Yayınevi. İstanbul.

_____ (2000). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Özkan, Abdurrahman (2011). Eski Anadolu Türkçesindeki Türkçesindeki Bazı Fiillerin Hâl Ekli Tamlayıcıları ve Bu Tamlayıcılarda Zaman İçinde Görülen Değişiklikler. *Turkish Studies*. Volume 6/1 Winter. s. 512-522.

Özmen, Mehmet (2014). Reciprocality in Turkish/Türkçede İşteşlik. *Discussions on Turkology*. Warsaw.

Özsoy, Bekir S. (2006). *Dede Korkut Kitabı (Transkripsiyon-İnceleme-Sözlük)*. Ankara: Akçağ Yay.

Özyetgin, A. Melek (2001). *Ebû Hayyan Kitâbu'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk Fiil: Tarihî-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*. Ankara: Köksav Yay.

_____ (2006). Tarihten Bugüne Türk Dili Alanı. *Chinese Academy of Social Science, Sino-Foreign Relationship Department of Institute of History*. Ocak.

Ramstedt, Gustaf J. (1952). *Einführung in die Altaische Sprachwissenschaft. II Formenlehre*. (Haz. Pentti Aalto). Helsinki.

_____ (1957). *Vvedeniye v Altayskoye Yazıkoznaniye. Morfologiye*. (Çev.: Slonim, L.S.). Moskva-Leningrad.

Sakaoğlu, Saim (1998). *Dede Korkut Kitabı (İncelemeler, Derlemeler, Aktarmalar*. Konya: Sel-ün Yayıncılık.

Sebzecioğlu, Turgay (2008). Türkçede Edilgenlik. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Doktora Tezi.

Serebrennikov, B. A. (1976). "K Probleme Proishocdeniya Affiksov Stradatel'nogo Zaloga -ıl-/-il-, -ın-/-in- v Tyurkskih Yazıkah". *Sovetskaya Tyurkologiya*. c. 2. s. 29-34.

Sevortyan, Ervand V. (1962). *Affiksı Glagoloobrazovaniya v Azerbaydcanskom Yazıke (Opıt Stravnitel'nogo İssledovaniya)*. Moskva.

Shibatani, Masayoshi (1976). *The Grammar of Causative Constructions*: A Conspectus. Syntax and Semantics, The Grammar of Causative Constructions 6.

Somuncu, Melike (2018). Behçetü'l-Hadâyık (Karşılaştırmalı Oğuzca Metin, Gramer, Sözlük). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Doktora Tezi.

Soydan, Serpil (2016). Çağatay Türkçesinde Anlam ve Fonksiyon Açısından Fiilde Çatı. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Doktora Tezi.

Sümer, Faruk (2002). Oğuzlar. *Türkler.* c. 2. s. 505-555. Ankara: Yeni Türkiye Yay.

Şahin, Hatice (2011*). Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yay.

Şçerbak, Aleksandr M. (1981). *Oçerki po Sravnitel'noy Morfologii Tyurskih Yazıkıv.* Glagol, Leningrad.

Şeyhoğlu Mustafa (2013). *Kenzü'l Küberâ ve Mehekkü'l Ulemâ Büyüklerin Hazinesi Âlimlerin Mihenk Taşı (İnceleme-Günümüz Türkçesi-Metin-Tıpkıbasım).* (Haz. Kemal Yavuz). İstanbul: Büyüyenay Yay.

Taş, İbrahim (2009). *Süheyl ü Nev-Bahar'da Eskicil Öğeler*. Konya: Palet Yay.

Tekin, Şinasi (1974). 1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde 'Olġa-bolġa' Sorunu. Ankara: *TDAY-Belleten*. Tük Dil Kurumu Yay.

_____ (2000). Timur Öncesinde Anadolu ile Orta Asya Türk Dünyası Arasındaki Kültür İlişkileri ve Güzide Kitabı'nın 'Tercüme' Hikayesi. *TDAY-Belleten*. s. 151-196.

_____ (2001). *İştikakçının Köşesi*. İstanbul: Simurg Yay.

Tenişev, Edhem R. (1988). *Sravnitel'no-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov. Morfologiya*. Moskva: Akademiya Nauka.

Tezcan, Semih (1994). *Süheyl ü Nev-bahar Üzerine Notlar*. Ankara: Simurg Yay.

Timurtaş, Faruk K. (2005). *Eski Türkiye Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yay.

Topaloğlu, Ahmet - Gürlek, Mehmet (2016). *Türkçede Fiiller ve Çatıları*. İstanbul: Kesit Yay.

Toprak, Funda (2005). *Harezm Türkçesinde Fiil*. Ankara.

_____ (2008). DLT'de İşteş Çatılı Fiillerden Yola Çıkarak Türkçede İşteşlik Kavramının Fonksiyonları. II. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu - Kaşgarlı Mahmud ve Dönem. Ankara: 28-30 Mayıs.

Tuna, Osman N. (1986). Türkçede Transitive - Causative "Geçişli-Ettirgen" Fiiller ve Bunlarla İlgili Morfoloji ve Öğretim Meselelerinin Çözümü. İstanbul: *İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. s. 381-428.

Türkmen, Seyfullah (2011). *Türk Lehçeleri Arasında İlk Metin Aktarma Örneği. Kitâb-ı Güzîde*. Sivas: Asitan Yay.

Uygur, Sinan (2003). Ali'nin Kıssa-i Yusuf'u. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Yüksek Lisans Tezi.

Uysal, Bilal (2016). Türkçede İşteş Çatı. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Doktora Tezi.

Uzun, Nadir E. (2000). *Ana çizgileriyle Evrensel Dil bilgisi ve Türkçe*. İstanbul: Multilingual Yay.

Ülken, Fatma (1981). Türkçede Edilgen Çatı Özneleri Üstüne Bir Araştırma. *Dilbilim*. S.6. s. 69.

Üstüner, Ahat (2015). *Türkçenin Tarihî Gelişmesi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.

Üstüova, Kerime (2012). Geçişlilik-Geçişsizlik Nitelikleri Değişken Olabilir mi?. *Turkish Studies -International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-.* Volume 7/2 Srping. p. 7-14.

_____ (2016). *Eylem İşletimi*. İstanbul: Sentez Yay.

Vardar, Berke (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yay.

Vilmos, Agel - Klaus, Fischer (2009). *Dependency Grammar And Valency Theory.* The Oxford Handbook Of Linguistic Analysis. Oxford.

Yavuz, Kemal (2000). *Garib-nâme*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Yıldırım, Nalan (2012). Türkiye Türkçesinde Ettirgenlik Kategorisi. Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi: Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Araştırma Enstitüsü - Yüksek Lisans Tezi.

Yıldız, Muharrem (2014). Eski Türkçede İşlevsel Bağlamda Çatı Ekleri. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü - Yüksek Lisans Tezi.

Yılmaz, Engin (2001). Türkiye Türkçesinde İkili Çatı Sorunu ve Bunun Öğretimi ile İlgili Meseleler. *TDAY-Belleten*. 2001/I-II.

Yılmaz, Seda (2012), Türkiye Türkçesi Çatı Şekilleri ve İşlevleri. İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü -Yüksek Lisans Tezi.

Yüce, Nuri (2014). *Mukaddimetü'l-Edeb.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Yücel, Bilal (1999). Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları. *Türk Gramerinin Sorunları II.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Zeynalov, Ferhad (1993). *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*. İstanbul: Cem Yay.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı: ALAGÖZ BOYRAZ, Ebru

Uyruğu: T.C.

Doğum Tarihi: 05.05.1986

Doğum Yeri: Kdz. Ereğli

El-mek: alagoz.ebru@ahievran.edu.tr

Eğitim

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Yüksek Lisans (Tezli)	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü	2011
Yüksek Lisans (Tezsiz)	Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü	2010
Lisans:	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi	2009

İş Tecrübesi

Yıl	Yer	Görev
2012 - Şu an	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi	Öğretim Görevlisi

Yabancı Dil

İngilizce

Yüksek Lisans Tezi:

- Alagöz, Ebru (2011). Eski Kıpçak Türkçesinde Hayvan Adları ve Kavram Alanı. (Danışman: Doç. Dr. Can Özgür). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Eskişehir (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Makale ve Bildiriler

Alagöz Boyraz, Ebru (2015). Kitâb-ı Mecmu-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî'de Türkmence. UDES 2015 Özel Sayısı. International Journal of Languages' Education and Teaching. Mannheim - Germany. s. 534-564.

_____ (2018). Nehcü'l-Ferādīs'te Sıfat-Fiillerin Kullanımı ve Tarihsel Gelişimi. Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi. C. 3. S. 1. s. 53-70.

_____ (15-17 Ekim 2015). Mukaddimetü'l Edep'te Hediye. (Yayımlanmamış Bildiri). VII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.

_____ (14-16 Eylül 2018). Dîvânu Lugâti't- Türk'te Yer Alan Atasözlerindeki Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme. (Yayımlanmamış Bildiri). Unutulan Sözler Hayat Bulsun - Dîvânu Lugâti't- Türk Çalıştayı. Bakü: Azerbaycan Millî İlimler Akademisi.

_____ (4-6 Ekim 2018). Yunus Emre Dîvânı'nda Ettirgen ve Oldurgan Çatı. (Yayımlanmamış Bildiri). Uluslararası Yunus Emre ve Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Gelişimi Sempozyumu. Kırşehir: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi.